

OSREDNJA
KNJIŽNICA
CELJE

P 23188

*Celjski zbornik 1951
izdan ob petstoletnici
mesta Celja*

CELJSKI
ZBORNIK

1951

CELJE

1951

IZDANJE ZA PETSTOLETICO MESTA CELJA

CELJSKI ZBORNIK

1951

CELJE
1 9 5 1

IZDAL SVET ZA PROSVETO IN KULTURO MESTA CELJA

ZBORNIK
CELJSKI

1921

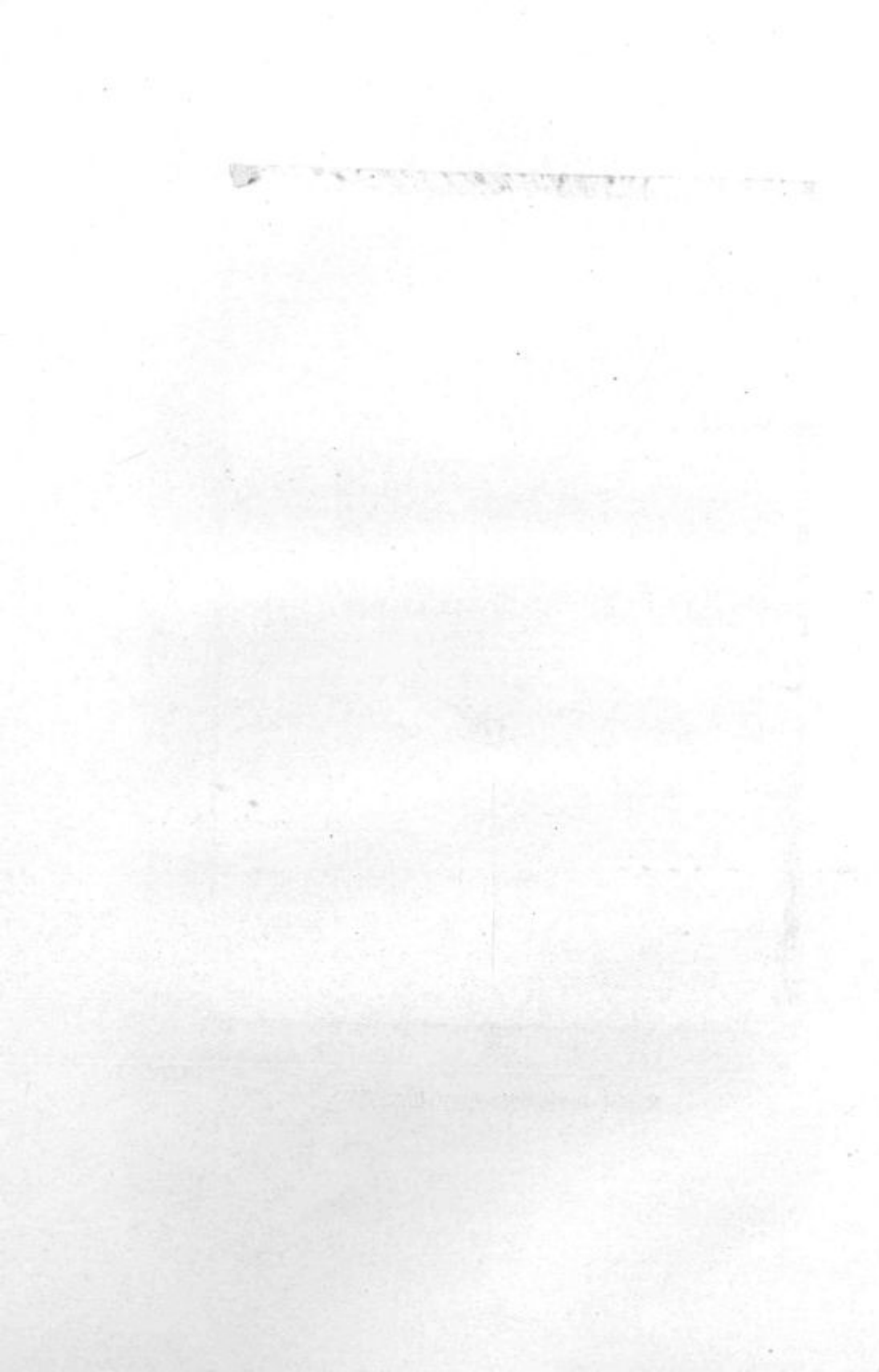
CELJE
1921

IMMAGINE SONTIENI IN PROSPETTO IN MONTANO MISTA CELIA

Vladimir Stoviček

Maršal Jugoslavije Josip Broz-Tito

Mesto Celje se s svojim raznolikim okoljem vključuje v slovensko skupnost kot pomemben člen. Njegova lega mu je že v davni zgodovinski dobi določila centralno mesto razmeroma široke pokrajine. Po preseljevanju narodov razdejana nekdanje cvetoče provincialno rimsko mesto Celeia je v srednjem veku ob prvem uveljavljanju meščanstva spet oživel kot trgovsko in obrtno središče in leta 1451 mu predzadnji celjski grof Friderik II. podeli mestne pravice.

Nadaljnja usoda mesta je bila podobna usodi ostalih slovenskih mest na zatonu fevdalne dobe. Obdajala ga je slovenska okolica, v njem pa se je uveljavljal nemški meščan, oprt na državni aparat ljudstvu tuje oblasti.

Slovensko narodno prebujenje in zlasti leto 1848 pomeni nov čas tudi za Celje. Nova železnica Dunaj—Trst ga krepkeje poveže z ostalimi slovenskimi pokrajinami, a hkrati kot postojanko prodirajočega nemškega meščanstva tudi z ostalimi nemškimi deželami. Hkrati z borbo na kulturnem področju se bije boj tudi na političnem in gospodarskem polju. Slovensko meščanstvo se z ustanavljanjem zadružnih posojilnic upira nemškemu gospodarskemu pritisku.

Slovenska zavednost in borbenost postavi v mestu tudi zunanji izraz svoje moči — Narodni dom, ki je od 1897 dalje središče slovenskega kulturnega življenja.

Napori in uspehi celjskega okrožja na političnem, gospodarskem in kulturnem polju so neločljiv in pomemben del vsega slovenskega narodnega boja za obstoj. Borba za slovenske vzporednice na celjski gimnaziji je ogrožala celo vlado na Dunaju.

Proti koncu obstoja nekdanje Avstrije, na pragu prve svetovne vojne, je Celje torišče žilavega in zmagovitega slovenskega uveljavljanja in rasti. Nemci se skušajo s pomočjo kapitala držati umetno in kličejo na pomoč. Leta 1905 postavljeni »Deutsches Haus« pred železniško postajo naj bi jim prival potrebne hrabrosti.

V prvi svetovni vojni je celjska dijaška mladina nosilec patriotičnega gibanja in ob razsulu Avstrije je Celje živo žarišče herojskega napora za ohranitev slovenske Koroške. Tu so delovali Maistrovi borci Puncer, Malgaj in drugi.

V Celju je morda bolj kot kje drugje slovenski nacionalni boj povezan s socialnim bojem, saj se bije proti tujcu kapitalistu gospodarsko zatiran slovenski človek. V razdobju predaprilske Jugoslavije je Celje z okolico močna postojanka naprednega delavskega gibanja in v dobi okupacije se celjsko okrožje vključi v narodni odpor; skromni domovi dajo junaške borce

za zmago slovenskega delovnega ljudstva v skupni borbi vseh jugoslovanskih narodov. Celje s svojo okolico je doživelo herojski pohod Štirinajste divizije, ki je ustvaril svobodni ozemlji Gornje Savinjske doline in Kozjanskega področja.

Po osvoboditvi se Celje uveljavlja kot industrijsko in politično središče z močno razgibanim ljudskoprosvetnim življenjem. Če hoče ostati zvesto svojim velikim tradicijam, ne sme zanemariti svojih dolžnosti, ki jih dolguje svoji okolici in širši domovini na kulturnem in znanstvenem polju. Razviti mora kulturne ustanove, ki naj bodo izraz življenjskega utripa vsega tako raznovrstnega okolja.

Zelja, da bi zadostili tej dolžnosti, je rodila tudi »Celjski zbornik«, ki naj bi bil spodbuda in začetek organiziranega kulturnega in znanstvenega dela; poveže naj raznoliko, a znanstveno še malo raziskano celjsko pokrajinsko enoto z napredujočo slovensko skupnostjo v naši novi socialistični stvarnosti.

V Celju, ob njegovi petstoletnici 1951.

ANTON ASKERC,

predsednik Sveta za prosveto in kulturo mesta Celja

CELJSKI GROFI IN NJIHOVA DOBA

Franjo Baš

Sodobne vire o Celjskih je nakazal F. Krones (Die zeitgenössischen Quellen zur Geschichte der Grafen von Cilli, mit Einschluß der sogenannten »Cillier Chronik 1341—1456«, Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen, 8. Jg., Graz 1871, str. 1—120. Fr. Krones je nadalje historično kritično analiziral celjsko kroniko (Die Cillier Chronik. Kritische Untersuchungen Ihres Textes und Gehaltes. Archiv für Oesterreichische Geschichte, L 1. Bg., Wien 1837, str. 1—102), ki jo je Slovincem priredil Ig. Orožen (Celska kronika. V Celi 1854, str. 20—92). Na beneške vire o Celjskih je opozoril F. Cusin z objavo gradiva o celjski politiki v severnem jadranskem zaledju (Documenti per la storia del Confine Orientale d'Italia nei secoli XIV. e XV. Archeografo Triestino. Vol. XXI. III. Ser. XLIX. Rac. Trieste 1936, str. 20—68). Pregledno, zaokroženo podobo Celjskih v okviru slovenske zgodovine je podal M. Kos (Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1933, str. 213—222), podrobnejšo, z izčepanjem dotodanjega slovstva pa J. Orožen (Zgodovina Celja, II. Celje 1927, str. 18—125), ki je zadnje Celjske zaradi njihove verske tolerantnosti označil že za renesančne vladarje.

Kronesova analiza sodobnih virov za Celjske je pokazala, da izvirajo najpomembnejši zadevni podatki izpod peresa E. S. Piccolominija, papeškega diplomata na dvoru cesarja Friderika III., duhovitega humanista in poznejšega papeža Pija II., ki je označil pomen Celjskih v krogu onodobnih srednjeevropskih političnih dogodkov in ki jih je tudi osebno karakteriziral. Spričo njegove politične, habsburško usmerjene opozicije do Celjskih grede pri E. S. Piccolominiju označe Celjskih in njihove politike vzporedno z odnosil Celjskih do Habsburžanov ter postanejo z vse večjimi in ostrejšimi medsebojnimi nasprotstvi Celjskim načelno odklonilne in jih prikazujejo samo z negativnih strani, ki jih še posebno podčrtavajo. Podobno je z ogrskimi in češkimi viri, ki podajajo Celjske predvsem kot tujce. V drugačni luči pa prikazuje Celjske drugi njihov najpomembnejši vir, Celjska kronika, ki jo je napisal v spomin zlasti na grofa Hermana II., pa tudi na zadnja dva grofa, privržence Celjskih, ki jih je še sam doživel.

Ob nasprotstvih v pisanih virih se je polastila Celjskih zlasti zaradi negotovosti o smrti Elizabete Frankopanske in Veronike Deseniške ter zaradi nenadne smrti Ulrika II. tudi še pravljica, tako da so spričo pomanjkanja sistematične zgodovine Celjskih posebej liki posameznih grofov nejasni. To vidimo nazorno tudi iz njihovih leposlovnih upodobitev, od Josipine Turnograjske in J. Jurčiča do O. Župančiča in B. Krefta — ali pri Nemcih do

A. Wambrechtsamer —, ki so zaradi težkega in pogosto nemogočega pregleda, kaj je v zgodovini Celjskih dejstvo, kaj politična propaganda in kaj ljudski glas ali domneva, ustvarili samosvoje, medsebojno mnogokrat popolnoma različne podobe. Literarne upodobitve Celjskih so si tako nasprotno kakor njihove podobe iz onodobnih virov ali pa iz polpreteklega gledanja na njihovo vlogo in pomen za jugoslovansko državno misel.

Zaradi teh raznolikih pogledov na Celjske morda ne bo odveč, če ponovimo poizkusni prijem za osvetlitev njihovih zgodovinskih očrtov iz primerjave opisov E. S. Piccolominija v njegovi zgodnji in pozni pisateljski dobi z opisi v Celjski kroniki ter če vključimo nato te primerjave v takratni razvoj kulturnega življenja in če ugotovimo Celjske v njihovem razmerju do tedanjih zgodovinskih silnic.

Doba Celjskih se prične 1341, ko postanejo svobodniki z Žovneka grofje Celjski, konča pa se 1456, ko pade pokneženi grof Ulrik II. pod udarci zarotnikov Ladislava Hunyadija kot zadnji iz svojega rodu.

Zgodovinsko življenje Celjskih je teklo tako istočasno s socialnimi boji kmečke jacquerije (1358) in obrtniških cehovskih cabochienov (1411) v Franciji, suknarskih ciomпов (1379) v Florenci, z dviganjem Hanse in neuspehi velike vojne južnonemških mest (1449—1453), z dvigom in padcem Husitov ter z rojstvom Švice; istočasno z ustaljitvijo Turkov na Balkanskem polotoku in z zavzetjem Carigrada (1453), z osvoboditvijo Rusije izpod Tatarov, osamosvojitvijo Francije od Angležev, z utrditvijo deželnih kneževin v Nemčiji po zlati buli (1356) in z uzakonitvijo plemiške oligarhije na Poljskem s krakovsko konstitucijo (1436); istočasno z odkritjem Zelenega rtiča (Cap Verde, 1445) in z iznajdbo tiskarstva (okoli 1440); istočasno z gradnjami Vidove katedrale v Pragi, alkazarja in katedrale v Seville, Certose v Paviji, rotovža v Brüggeju, oltarja v Gentu, z odkritjem spomenika Gatamelati v Padovi (1453) in z ustanovitvami univerz v Pragi in na Dunaju.

Celjski grofi so tako sodobniki G. Boccaccia in F. Petrarke, J. Husa in Tomaža Kempčana, Jeanne d'Arc in Cosima de Medici, Giangaleaza Visconti in Hafisa, L. Ghilbertija, K. Sluterja, A. Rubleva, F. Bruneleschija, Pisanella in Donatella.

V času, ko je padel Ulrik II. v Beogradu, se je rodil Leonardo da Vinci in je umrl Henrik Pomorščak.

Dve dobi z dvema družbama rasteta druga v drugo. Bizantinski fevdalizem se je zrušil na Balkanskem polotoku pod premočjo turške vojaške organizacije, a je z njo potem zopet oživel. V Zahodni in Srednji Evropi sta meščanstvo in kmetstvo bolj ali manj odločno ter bolj ali manj uspešno terjala in pridobivala politično oblast, ki se pa polagoma osredotoča na dinastije, razen na Poljskem in Ogrskem, kjer spričo slabosti meščanstva zagospodari v družbi in državi aristokracija, ki prehaša drugje v dinastično uradništvo, s katerim se začenja proti stanovom tudi politično uveljavljati. Razredni boji v deželah Sredozemskega morja vodijo do absolutističnih dinastij, ki z lastno gospodarsko aktivnostjo zastopajo prve večje kapitalistične interese meščanstva in ki prevzamejo z njimi tudi njegovo vodstvo. Poleg starih državnih oblik, ki se iz fevdalne legitimnosti z dednostjo nadaljujejo še v negotovem stanovskem in uradniškem ustroju, nastajajo nove državne oblike, kot za-

vestne tvorbe organizirane vojaške sile, gospodarskih interesov in individualnih talentov. V obeh vrstah držav pa se uveljavljajo kondotjerji, organizatorji najemniških vojsk, ki težijo, v posesti vojaške moči in finančnih kreditov, po neodvisnosti in po kronah; ali pa se uveljavljajo v službi večjih držav, oziroma dinastij, ki jim obrestujejo v najemniških vojskah naloženi kapital, za kar jamčijo le-ti režimu stalnost, česar legitimnost sama ne zmore. Z legitimnostjo živi srednji vek kot izraz božjega prava; s kondotjerstvom se uveljavlja s pomočjo uradništva in proti stanovom vladarjeva osebnost. Osebnost narodnosti pa se razvija v Franciji, Italiji, na Češkem in Ogrskem v organsko nastajajočih državnih enotah za politično in kulturno dejavnost.

Z narodnostnimi osebnostmi se rahlja srednjeveška univerzalistična enotnost rimskega cesarstva in rimske cerkve, gradu in samostana ter se uvaja s človekom in narodnostjo nov realizem — očitno na Slovenskem zlasti v umetnosti gotike —, ki ga prerašča in kultivira romantika antike. Vsepovsod se uveljavlja neposrednost iz življenja, poleg katerega vstajajo z dvigajočo se izobrazbo novi ideali starega Rima in stare Helade. Vendar se še krepko držijo, posebno v beraških redovih, cerkvene tradicije z mistiko in spiritualizmom, ki skušajo v lastnem območju obravnavati tudi nova socialna vprašanja; ta se porajajo iz umiranja naturalnega in preraščanja denarnega gospodarstva. Humanizem enači na ozkih tleh univerz in dvorov razločke med stanovi in spoli, ko uvaja enakost ljudi z enako izobrazbo; renesansa pa osvobaja človeka v družbenih vrhovih z doživetjem osebnosti zlasti iz spon srednjeveške viteške konvencionalnosti. V splošnem srednji vek še drži svoje postojanke, novi vek pa nakazuje vprašanja svojega časa in prihodnosti, a jih še ne obvlada. Pri nas se prične z Veroniko Deseniško vrsta čarovniških procesov, bojni pohod 1456 v Beograd pa konča evropske križarske vojne.

V okviru tega razvoja razdelimo politični vzpon Celjskih v tri dobe.

V prvi so se Žovnečani uveljavili kot zvesti privrženci Habsburžanov, ki so se razvili v prvo deželnoknežjo silo v Vzhodnih Alpah in na Slovenskem. Za sodelovanje s Habsburžani so Žovneški plačani 1322 s podedovanjem vovbrških posestev in 1341 s povišanjem v grofovstvo. Ob povišanju v grofovstvo ne obdržijo niti svojega starega žovneškega imena, niti ne prevzamejo imena Lemberški, — čeprav so po posestvih s krškimi fevdi pravno postali grofi po Lembergu, — niti ne imena po svojih grofovskih prednikih Vovbrških, po katerih prevzamejo grb in po katerih bi jim bil pri roki tudi njihov imenski naziv, temveč postanejo grofje Celjski.

Celje je bilo geografsko središče njihove posesti, ki pa je bilo trajno izpostavljeno poplavam in ki je bilo tako za razvoj naselja samo deloma ugodno. Pri tem pa je imelo Celje staro izročilo Celeje, kakor ga najdemo še precej pred humanizmom pri Janezu Vetrinjskem, ki je mislil, da je porušil Celejo Odoakar na pohodu v Italijo in da govorijo o tem še ruševine iz njegovih dni (... ruina et collapsio usque hodie...). Smotrnost geografske lege in romantična viteška težnja po kar največji starosti njihovega položaja sta odločila o preselitvi prestolnice z Žovneka v Celje, s tem pa tudi proti srednjeveškemu rodoslovnemu izročilu, ki bi jih moralo vezati na prednike s prestolnico in z imenom.

S tem končajo Zovneški. V drugi dobi se grofje Celjski razvijajo v političnem pogledu mimo Habsburžanov in so interesno povezani z Luksemburžani, ko združijo ti za Karla IV. nemško cesarsko krono s kraljevsko češko in za Žigmunda I. tudi še z ogrsko. V sodelovanju z Luksemburžani se Celjski politično in posestno zasidrjajo na Ogrskem in na Hrvatskem. S pridobitvijo Zagorja in Medjimurja ter z varuštvom nad zagrebško škofijo postanejo Celjski eni prvih velikašev na Hrvatskem; s podedovanjem ortenburških posestev na Koroškem, Gorenjskem in Dolenjskem pa tudi prva politična sila na Slovenskem, kar je luksemburški cesar pravno uveljavil 1436, s povišanjem Celjskih v državne kneze, torej s povišanjem iz grofov v poknežene grofe. Vzrok za novo pot celjske politike je bila oslabeitev Habsburžanov, ki jo je 1379 povzročila delitev njihove države v avstrijsko in notranjeavstrijsko skupino ter 1411 ponovna delitev notranjeavstrijske skupine v Tirolsko in Notranjo Avstrijo s Trstom, Istro, Kranjsko, Koroško in Štajersko. Z dedno pogodbo z Ortenburžani 1377 so si Celjski zagotovili pridobitev zadnjega še razpoložljivega nehabsburškega ozemlja na celinskem Slovenskem ter so nato obrnili svojo pozornost k razširitvi na jug, na Jadran. 1388 je bila sklenjena celjsko-frankopanska ženitna pogodba, po kateri bi prinesla Elizabeta Frideriku II. Celjskemu za doto Bakar z okolišem in tako dostop na morje. Za nadvlado nad Jadranskim morjem pa so Benetke bojevale z Ogrsko težke boje, ki so morali odločiti tudi o usodi celjske soudeležbe na jadranski obali. Protihabsburški in protibeneški interesi so pripeljali Celjske v cesarski luksemburški tabor, ki je imel svoje politično težišče na Ogrskem.

V tretji, zadnji dobi po 1436 se boriijo Celjski za vrhovno oblast na Ogrskem in pripravijo z dednima pogodbama s Habsburžani 1443 in z Walseejei 1451 razširjenje svojega deželnoknežjega ozemlja na jug čez Dolenjsko, Belo krajino, Kras, Istro in Reko na Jadranu. Ko 1438 Luksemburžani v moškem kolenu izumrejo, vodijo Celjski ta boj v zvezi z avstrijskimi Habsburžani proti notranjeavstrijskim in proti narodni stranki na Ogrskem ter s tem pripomorejo, da v ogrsko-beneški tekmi za Jadran zmagajo za stoletja Benetke.

Prva doba Celjskih jim ustvari trdnejšo politično oblast in jim z grofovskim dostojanstvom pridobi pravno priznanje. Druga doba nadaljuje in zaključí prvo s pridobitvijo deželnega kneštva. Pri tem druga doba že marsikje pogreša realnih tal, ko v težnjah po ekspanziji na vzhod ne upošteva novih gonilnih sil, n. pr. v Bosni, ki bi bila v celjski posesti epizoda, ker bi se med dvema velesilama, med Turčijo in Ogrsko, ne mogla trajno držati. Poizkus, zavladati na Ogrskem, kaže pomanjkanje političnega realizma, ker ni upošteval notranjega stanovskega in kulturnega razvoja države po izumrtju Arpádovičev ter novih Turkov in ki bi moral v vsakem primeru propasti. (V času, ko nemški kralji že nad sto let ne verujejo več v cesarsko vlado nad Italijo, je poizkusil celjski grof zavladati Ogrski.) Za vodstvo Ogrske je Celjskim v tretji dobi manjkala domača usidranost ter etične ali progresivne vrednote, ki bi jih mogle vključiti v ogrsko narodno stranko. Tretja doba Celjskih predstavlja tako zakasneli politični podvig in zadnje dejanje celjske politične drame, kjer nastopata visoki in pozni srednji vek: fevdalni kolonizator Ulrik Celjski in nižji plemič Janko Sibirjanin, ki brani državo na stanovskih zborih pred dinastijo in magnati, na boljšičih pa pred Turki.

Žovneški so stopili na oder zgodovine izven svoje posesti kot habsburški uradniki. V začetku XIV. stoletja so svojo posest, ozemlje v trikotu Gora Oljka—Ojstriška planina—Mozirsko Dobrovlje, predali Habsburžanom in ga potem zopet prevzeli v fevd kot habsburški vazali. Habsburžani so morali imeti posebne namere z Žovneškimi, ki so s svojo sicer malo posestjo obvladovali vhoda iz Savinjske doline na Kranjsko čez Trojane proti Ljubljani in čez Kozjak proti Kamniku. Razmere so pravilno presojali, saj se Žovneški Friderik pojavi že pred 1335 kot kranjski deželni glavar, ki ga novi kranjski gospod Oton Habsburški tudi potrdi. Frideriku sta kot kranjska deželna glavarja sledila Ulrik I. in Herman II., tako da je deželno glavarstvo na Kranjskem prav značilno za uradniški vzpon Žovneških in Celjskih, saj jih je privedlo v neposredno bližino deželnega kneza in s tem tudi v habsburško notranjo in zunanjo politiko.

V XIV. stoletju se je vzporedno z razkrajanjem fevdalne uprave razvijalo deželno kneštvo iz vrste pravic deželnega kneza nad posameznimi osebami in ozemlji; s tem pa tudi uradniška uprava z nalogami, ki jih je nalagal deželni knez posameznim osebam v svojem imenu ali po zastopstvu. Tako je deželni glavar na Kranjskem varoval pravice deželnega kneza, hkrati pa tudi pravice nastajajočih deželnih stanov. V času razkrajajoče se fevdalne uprave so bili Žovneški in Celjski za deželno glavarstvo kot majhni zemljiški gospodje še prav posebno primerni, ker se je z njimi deželni knez izognil nevarnosti, da bi se združila v rokah deželnega glavarja prevelika moč. Z deželnim glavarstvom je bila povezana uprava deželnoknežjih posestev, vrhovno in posebno sodstvo, skrb za mir v deželi in za njeno obrambno sposobnost. Sredstva za izvajanje teh nalog je črpal deželni glavar v prvi vrsti iz dohodkov deželnoknežjih posestev, ki so bili predvsem naturalni, v drugi vrsti pa iz denarjev, ki so jih prinašale sodne, rudniške, židovske, mitniške in mestne regalije ter izredni davki, kakor obrtni zemljiški ali premoženjski. Deželno glavarstvo je s sestavom njegovih nalog razširilo politično obzorje Celjskih v vse večji meri kakor pa uprava lastne posesti ali izvrševanje odvetništva pri samostanu v Gornjem gradu ter je pomenilo z doživljanjem tekočih stanovskih vprašanj prvo celjsko politično šolo, ki je na kranjskih tleh, kjer so se prepletali zunanje-politični oglejski, goriški, freisinški, briksenški in habsburški interesi z notranje-političnimi deželnoknežjimi in stanovskimi interesi, dvignila celjsko politično razgledanost daleč nad raven agrarnega fevdalca na njegovem gradu ali pa na začasnem bojnem pohodu. Čeprav je to pripravilo Celjske za služabništvo tujcem, pa jih je obenem tudi dvignilo v poznanju organizacije, pri kateri je bil deželni glavar vezan na pisane svoboščine in običajno pravo ter po kateri so bile vladne pobude v resnici odvisne od njega. Upravna politična služba je fevdalno osebno zvestobo do senjorja nadomestila za čas službovanja z osebno odgovornostjo do deželnih stanov navzdol in do deželnega kneza navzgor.

S tako službeno odgovornostjo so bile samo deloma vezane dolžnosti viteštva z njegovim pojmovanjem življenja, saj tudi uradniško delo ni bilo povsem v skladu z viteštvom ter je mogel biti deželni glavar danes ta, jutri pa drugi. To je vodilo k poljubni izbiri službe in k menjavi službenega gospoda, ki je bil po vzorih iz Italije običajno tujec in kar je vodilo s službo k dvorjanstvu ali h kozmopolitizmu. Deželno glavarstvo je razvilo miselnost

o zastopanju neke višje oblasti ali pa posredovanja. Prvo nadaljujejo Celjski v banstvu Slavonije, upraviteljstvu za Albrehta na Češkem, za Ladislava v Avstriji in na Ogrskem, drugo pa n. pr. v uspešnem diplomatskem posredovanju med Žigmundom I. in N. Garo na Ogrskem, Žigmundom I. in husiti na Češkem, brezuspešno pa med Benečani in Ogri.

Notranja uprava celjske posesti je v bistvu uradniško organizirana. Kolikor jo poznamo, se izvaja predvsem neposredno kakor n. pr. samostanske zemlje po enotah v posameznih deželah (ortenburška, celjska, zagorska), pri čemer so v upravi sodelovali tudi principi. Tako je n. pr. Herman II. dal sinu Frideriku za apanažo Krško, da bi odtod upravljal Dolenjsko do Kočevja in Zagorja, Hermanu Radovljico ali pa je bil pred tem Ludovik določen za upravitelja koroške ortenburške posesti. Celjski gradovi so le v manjši meri sedeži vazalov, v pretežni meri pa so sedeži upravnikov posestev, kastelanov, ki jih za Celjske uradniško upravljajo. Od tod tudi smotrna, zgodnja in precej popolna kodifikacija služnosti na celjski zemljiški posesti v tako imenovanih fevdnih knjigah Celjskih grofov iz let 1436—1443, kakor jih je iz graških in dunajskih arhivov izpisal J. Mravljak. Ker grad na višini za uradniško poslovanje ni bil prikladen, je z osredotočenjem uradniške uprave v Celju nastal celjski spodnji grad, v mestu, ki izraža nove razmere, v katerih se je plemič naselil v meščanskem naselju, kjer se je kot uradnik odpovedal srednjeveški ločitvi viteškega in neviteškega bivališča. S svojim uradniškim delovanjem in miselnostjo, zlasti s pripravljenostjo službe tujcu, ter z uradniško organizacijo svojih posesti so Celjski izrazili predstavniki nove dobe z uradniško upravljano državo, ki jo dokončno izvede novi vek.

Za kulturno okolje Celjskih v času okoli 1400 je značilno Dluogoševo poročilo v zgodovini Poljske, po katerem nevesta kralja Kazimirja II. Ana, hči Viljema, brata Hermana II., ki je živela na Hermanovem dvoru, ni znala nobenega drugega jezika razen nemščine (... nullam linguam praeter Alamanicam...). O stikih celjskega dvora z onodobnimi kulturnimi tokovi ali o humanističnem razpoloženju zato ne more biti besede. Spričo tega Celjski verjetno tudi niso gojili kakega izročila o pomembnem trubadurju njihovega rodu, o Konradu Žovneškem. Splošno kulturno premoč takratnega meščanstva nad plemstvom dokazuje nekaj poznejši sodobnik Ulrika II., celjski rojak Tomaž Perlokar (Thomas de Cillia), zunanji minister cesarja Friderika III. in humanistični vzgojitelj njegovega sina Maksimilijana I., ki je že popoln humanist. Na miselnost Celjskih nas navaja rodbinska pogodba, ki so jo sklenili žovneški bratje Gothardt, Konrad, Leopold in Ulrik 1262; po tej pripade dedščina tistega, ki bi umrl brez potomcev, tistemu, ki ostane pri življenju oziroma njegovim potomcem. Te vrste pogodb, ki so težile po ohranjanju in združenju posesti v eni rodbini posamično, niso manjkale tudi pri drugih plemičih. Vendar se vprav v tem času uveljavljajo z dednim nasledstvom v običajnem pravu predvsem pri kmečkih podložnikih. Tako govori ta pogodba ob razmeroma majhnem obsegu žovneške posesti o odmaknjenosti Žovneških od političnega dogajanja in hkrati tudi o kmečki življenjski miselnosti žovneških svobodnikov, obenem pa razlaga vprav s kmečko miselnostjo Celjskim prirojeni čut za smotrnost in konkretnost ter poudarjeni individualizem. Iz tega

izvira v določeni meri tudi čut in sposobnost Celjskim za njihovo pridobitno udejstvovanje.

1336 sta Habsburžana Albrecht in Oton potrdila, da dolgujeta Frideriku Zovneškemu za vojaško pomoč na Češkem 270 mark srebra, za pomoč na Ogrskem 600 in za nadomeščanje Ivana Liebenberskega 900 mark oglejskih vinarjev. Za ta dolg je prejel Friderik v zastavo sotočje Savinje v Savo z Laškimi in Radečami. Friderikov sin Ulrik I. se je bojeval po poročilu P. Suchenwirta 1345—1347 z ogrskim kraljem Ludovikom I. pred Zadrom proti Benečanom, 1347—1351 na Brandenburškem, 1354 je spremljal cesarja Karla IV. na poti v Rim, 1356 se je zopet bojeval pod Ludovikom I. Ogrskim v Furlaniji, proti Benečanom, in 1359 proti vidinskim Bolgarom. Ker mu je cesar Karol IV. ostal dolžan izplačilo 900 goldinarjev za 90 konjenikov, ki so ga spremljali v Rim, je za ta dolg l. 1368 Albrecht Habsburški zastavil Celjskim Slovensko Bistrico. Iz navedbe konjenikov Ulrika I. pri Karlu IV. vidimo, da je bilo njihovo število daleč večje kakor pa bi ga bil Ulrik I. moral poslati po takratnem vojnem pravu, na podlagi velikosti njegove posesti. Iz tega je razvidno, da je bil Ulrik I. vojni najemnik in da je živel izrazito življenje najemniškega podjetnika, ki mu je vojno najemništvo poklic in pridobitno podjetje.

Vojne najemniške podjetnike najdemo dalje takisto v osebah Hermana I. na Pruskem in v Bell Rusiji, Viljema I. proti Turkom, Hermana II. na Pruskem, proti Turkom in na Madžarskem, kjer je utemeljil svoj ugled vprav z vojaško avtoriteto. Na vrhuncu celjske moči je za Friderika II. stopilo vojno najemništvo Celjskih sicer v ozadje, zato pa pride zopet na dan pri Ulriku II., n. pr. v zvezi z njegovim poveljstvom na bojnem pohodu proti Pankraciju iz Holiča 1450. Za ta bojni pohod je Ulrik II. po računih, ki jih je predložil cesarju, prispeval 1000 konjenikov, a je bil obtožen, da tega ni v celoti izvedel in da je ponarejal denar za izplačilo vojakom. Čeprav ni mogoče določno ugotoviti, koliko je Ulrik II. v tem primeru korupcijsko izrabljal cesarja Friderika III. in koliko so mu delali nasprotniki krivico, je neoporečno, da je Ulrik II. organiziral bojni pohod kot veliko vojno najemniško pridobitno podjetje, kakor so bila vsaj deloma najemniška pridobitna podjetja tudi njegove akcije v zvezi z Albrechtom in Ladislavom Postumnim. Srednjeveška zavest o viteški časti se pri Celjskih po primeru Holiča umakne težnji po zaslužku in dobičku.

Vojno najemništvo je potemtakem druga politična in pridobitna šola Celjskih, v kateri izoblikujejo ob kmečkih miselnih prvinah smotrnost in v kateri razvijejo strast do moči, oblasti in premoženja, ki jih tako obvlada, da postanejo poslovni ljudje in da ne pojmujejo sodobnih kulturnih gibanj za stvarne. Vojno najemništvo prikazuje Celjske v luči pridobitnikov, ki se morajo, če hočejo obstajati in delovati, zvezati z vodilnim političnim položajem v kakšni večji državi, kajti njihova posest je za stalno vzdrževanje najemniške oborožene sile prešibka in bi jih samá prisilila ali k uradniškemu poklicu ali pa bi jih privedla na položaj poklicnega večnega lovca na svojih posestih, kar je bila v tem času redna usoda plemiča, ki ni bil zaposlen v upravi ali vojski. Celjski so se posvetili obojemu. Organizirano pridobitno vojno najemništvo je v njih razvilo miselnost brezobzirnosti in nasilnosti ter zavestnega hotenja po

nadvladanju, zakaj samo tako je bil mogoč njihov obstoj, kakor vidimo to istočasno tudi v Italiji.

Vojno najemništvo Celjskih je bilo mogoče zgolj v prehodni dobi pozno-fevdalnega razvoja države, kjer še ni bilo jasno, ali bo v njej prevladala absolutna dinastija ali pa stanovi. Vojno najemništvo predstavljajo Celjski, oprti na svojo fevdalno posest, tako jasno kakor malokdo v Srednji Evropi; z vojnim najemništvom se Celjski miselno in politično postavijo ob stran svojim sovrstnikom, kondotjerjem v takratni Italiji.

Poleg pridobitnega vojnega najemništva ali kondotjerstva opazimo zlasti v XIV. stoletju, da množijo Celjski svojo posest v dosti večji meri s kupčijami in zastavami za posojila kakor pa s pridobivanjem fevdov. Z nakupom ali z zastavo za posojilo so pridobili Celjski deloma ali v celoti, začasno ali trajno: Celje, Podsredo, Prežin, Rifnik, Podgrad, Vrbovec, Grečen, Vipavo, Žalec, Vojnik, Ivnik, Tifenj, Postojno, Majšperk, Vuzenico, Krško, Metilko, Cmurek, Zagorje in Medžimurje s Čakovcem, poleg že omenjenega sotočja Savinje v Savo z Laškimi in Radečami ter Slovenske Bistrice, ki so jih priposestvovali z najemništvom. Če izločimo s podedovanjem priposestovano zemljo in če jo primerjamo z zemljo, ki so jo pridobili z denarjem, in če to primerjamo z drugimi sodobnimi veljaki, vidimo, da ne najdemo primera, ki bi se mogel po obsegu tega, kar je bilo denarno priposestovano, meriti s Celjskimi.

Ob vprašanju, od kod Celjskim denarna, ne naturalna sredstva za njihove pridobitne operacije pri širjenju posesti, moramo ugotoviti, da nam tukaj viri ne daje odgovora. Zato moramo poizkusiti, razložiti to posredno. Vemo, da nahajamo vprav v času, ko postajajo naša mesta v XIV. stoletju avtonomna pravna telesa z organizirano upravo in sodstvom, mesta na območju Celjskih samo v obrobju: Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica, Brežice, Kostanjevica, Ljubljana in Kamnik. Prava celjska posest ni poznala meščanskega življenja, saj je, vse dokler ni prišlo Celje skoraj 200 let po drugih naših mestih 1451 do meščanskih svoboščin, brez enega samega mesta. Zaradi pomanjkanja meščanstva v celjski grofiji je znano, da so Celjski podobno kakor kmete kupovali tudi žide, da so dalje imeli z neceljskimi židi trgovske posle, da so pripisovali gospodarskim razmerjem z Benečani veliko važnost in da je vodil Herman II. izrazilo antisemitsko notranjo politiko, ki je privedla dve generaciji pred ostalo Avstrijo do izгона židov.

Spričo pomanjkanja meščanstva pa vendar opazimo neko smotrno denarno gospodarsko politiko, ki jo moremo razumeti samo, če pritegnemo v primerjavo vrsto vladarjev iz Italije, ki so bili v svoji državi prvi trgovci in ki jim je bila trgovina monopol dinastije ali pa so jo vsaj neposredno nadzorovali, zlasti izvoz in uvoz. Za primer smotrne trgovine navajamo uvoz morske soli, ki je po 1390 segel na sever do Slovenske Bistrice, Železne Kaple in Karavank, torej pri celjskem deželnem glavarstvu na Kranjskem približno do severne meje celjske politične moči. Renesančno dinastično gospodarstvo kaže tudi politika Hermana II. proti trgu Celju, ki ni utrjen in ki ga obrambno varujeta gornji in spodnji grad ter ki ne voli trškega sodnika, temveč mu ga imenuje celjski grof kot zemljiški gospod sam, prav kakor se je dogajalo tudi v onodobnih absolutističnih državah Italije. Samo najtesnejša pritegnitev trgovine na celjsko dinastijo je omogočila, da so Celjski črpali za svoje politične

akcije potrebne vsote najprej preko židov s krediti, pozneje pa zlasti z mitni-nami. Iz primera žida Wainharja iz Kopra 1416 vidimo, da so mu Celjski v poroštvo za posojilo predali drage kamne in prstane; ta zastava dovoljuje sklep o sodelovanju Celjskih pri sodobni trgovini, obenem pa tudi sklep o vsebini celjskih denarnih podlag, ki so bile shranjene na Žovneku, po legendi pa tudi pod gornjim celjskim gradom. Za trgovska zbirna mesta so Celjskim služili trgi, v katerih se je produkcija povezala s prometnimi potmi.

V dobi Celjskih moramo imeti v razvidu, da je moral ves promet iz gornjega Jadrana v Jadransko zaledje preko Dunaja in da je prav zaradi tega posest Celjskih predstavljala važno prehodno ozemlje, preko katerega je moral izvoz iz juga v Srednjo Evropo, ki je s tem donášal zemljiškim gospodom precejšnje mitniške dohodke. Prehodni pomen celjskega ozemlja se je še posebno izpopolnil s pridobitvijo koroškega dela ortenburške grofije, ki je obvladovala gornjo Dravsko dolino, tako da je v letu 1418 med gornjo Dravo in Sotlo ostala ena sama prometna pot v Srednjo Evropo, izven celjskega dosega: Kanalska dolina in Zilja. Da bi zaprli tudi ta prometna vrata, so Celjski 1426 potem, ko so Benetke likvidirale države oglejskega patriarhata, zasedli Chiasso v dolini Bele. Tranzitna trgovina je za vojnim najemništvom postala druga gospodarska šola Celjskih. Vojno najemništvo je vodilo celjsko ekspanzijo na vzhod, tranzitna trgovina pa na jug, k Jadranskemu morju, ki so ga gospodarsko in vojaško obvladovale Benetke. Iz težnje Celjskih po obvladovanju prehodnih prometnih poti z Jadrana v srednje Podonavje spoznamo celjsko denarno gospodarsko miselnost, ki je poleg vojnega najemništva drugi temelj njihove politične dejavnosti.

Od posameznih celjskih grofov moremo podrobneje označiti zadnje. Neoporečno je zgodovinska osebnost Hermana II. (1385—1435), ki je splošno priznan utemeljitelj celjske državnosti, ki jo je hotel po njegovih zamislih izvajati Ulrik II. Po poznejši sliki v Lepoglavi je bil visoke in vitke postave, temnih las in prekanjenih oči. Po sodobnih opisih odločne volje, ponosen, v nastopanju dostojanstveno gospodovalen, v zagovarjanju interesov celjske dinastije preudaren in po potrebi brezobziren, je Herman II. najbolj harmonična politična postava med Celjskimi. O njegovi izobrazbi in omiki manjkajo sicer vsaki podatki, vendar pa moremo posneti po številnih težkih diplomatskih nalogah, ki jih je uspešno rešil, da je bil dokaj izobražen in omikan. Brez tega bi bili nemogoči njegovi diplomatski uspehi pri številnih političnih posredovanjih na Ogrskem, Češkem, Poljskem ter njegova vloga Žigmundovega svetovalca na cerkvenem zboru 1414 v Konstanci. Notranjepolitično in zunanjepolitično je vezal Herman II. celjske interese s stvarnostjo rimske cerkve in nemškega cesarstva in si s tem zagotavljal blagoslov najvišjih oblasti časa za celjske namere. Njegove ustanove, med drugimi samostana Pleterje na Dolenjskem in Lepoglava v Zagorju ali nagrobnik nezakonskemu sinu, trentinskemu škofu Hermanu, dokazujejo, da je živel v stikih z onodobno umetnostjo. V Konstanci je zagovarjal Žigmundovo politiko o enotnosti cerkve in papeštva ter ni donel zgodovinskega pomena J. Husa in njegovega gibanja. V zunanji in notranji politiki je poznal samo interese Celjskih in je gledal razvoj samo s tega stališča. Pri izvajanju celjske dinastične politike je šel tudi preko cerkvenih nazorov in n. pr. pripravil zakon vnuka Ulrika II. s Katarino Brankovičevo,

ki je ostala pravoslavna tudi kot celjska grofica in ki je imela na celjskem dvoru dvoje pravoslavnih duhovnikov; sinova sta bila katolika, hči pravoslavna. Podobno kakor celjsko politiko je organiziral Herman II. tudi celjski dvor, ko je mimo viteškega pojmovanja o zvestobi in prisegi obdržal telesno stražarje celjskega gradu Teharčane, ter jo je še okreplil z Dalmatinci in Zagorci. V Celju sam imenuje trškega sodnika in tržanom ne dovoli volitve, v Ljubljani pa ne priznava meščanske sodne avtonomije, tako da je moral 1393 sprejeti naročilo, da ljubljanskih meščanov nihče ne sme obsojati, razen njihov sodnik sam. Gospodarsko je pojmoval celjsko državno posest kot prehodno ozemlje iz Benečije v Avstrijo in na Ogrsko, usmeril uvoz morske soli tudi na Celje ter pripravil s poroko Elizabete Frankopanske Celjskim vrata k Jadranskemu morju. Gospodarstvo, ki je zaradi prevladovanja denarnega gospodarstva nad naravnim zapadlo v drugi polovici XIV. in v začetku XV. stoletja v daljše težje denarne krize, je reševal kakor Habsburžani z reorganizacijo lastnih posestev in s povišanjem naravnih oddaj, poleg tega pa tudi z organizacijo denarnih dohodkov, ki jih je monopoliziral preko regalij in izrednih davkov; ta organizacija denarstva je bila končana po Hermanovi smrti, ko so dobili Celjski po njegovi zaslugi z državnim kneštvom tudi rudniške in novčene regalije. S to teritorialno celjsko gospodarsko politiko je zvezan Hermanov antisemitizem in izgon židov. V duhu časa, ki je od XIV. do XVI. stoletja skrbel na univerzah za zasedbo stolle astrologije, je Herman II. uravnaval vse svoje korake po stanju zvezd. Vera v zvezde je oprta na razdvojenost poznega srednjega veka, ki se z nastopajočo osebnostjo podaja od dogem v fatalizem, podobno je tudi s čarovništvom. Za vselej bo ostalo nepojasnjeno, ali je Herman, ko je obtožil Veroniko Deseniško čarovnije, uporabil čarovništvo kot ljudsko verovanje v dinastične namene, ali pa je sam vanj verjel. Ob dejstvu, da so bili redki — n. pr. E. S. Piccolomini —, ki so čarovništvo dosledno odklanjali, bo oboje verjetno, zlasti še, ker gre pri Veroniki za ljubavno čarovnijo. Po svojem značaju je Herman II. vojak, ki z gospodarskimi naprednimi ukrepi skrbi za pripravljenost svoje vojske, uvaja z uradniško upravo deželnoknežji absolutizem proti stanovom, zlasti proti meščanstvu, ki ga naj bi nadomeščala dinastija. Proti fevdalnim običajem in nastajajočim stanovom gradi celjsko dinastično absolutno oblast istočasno z italjskimi despoti in z začetnimi boji med stanovi in deželnim knezom v Avstriji. Kot politična osebnost je Herman II. samosilnik, ki ustvarja celjsko absolutno državnost s srečo orožja, združevanjem gospodarskih vrednot v rokah dinastije in z nadarjenostjo lastne osebnosti; tako je Herman II. sovrstnik sodobnih italjskih oblastnikov. Celjska kronika posebej omenja njegovo skrb za deželni mir in pravno varnost.

Medtem ko je Herman II. močna politična osebnost, ki obravnava vsako vprašanje izključno le z vidikov celjske dinastije in ki jih zagovarja tudi na račun lastnega ugodja z vsemi upravičenimi in neupravičenimi sredstvi, pa je pri njegovem nasledniku Frideriku II. (1435—1454) težko govoriti o politiku, marveč moramo gledati v njem predvsem osebo, ki je živela kot pravni senjor celjske dinastije zgolj življenje lastnega osebnega ugodja. Različnost politike Hermana II. in Friderika II. so kmalu opazili Benečani, ki so po prilastitvi

oglejskega patriarhata in pozneje pogosto naročali svojim poslanikom, da naj poleg razpoloženja Friderika II. ugotavljajo tudi mišljenje sina Ulrika II., ki je očeta politično popolnoma zasenčil. E. S. Piccolomini nedvomno napačno poroča v svoji zgodovini cesarja Friderika III. o napisu na Friderikovem nagrobniku, ki je bil vsestransko nemogoč: Tukaj odhajam v pekel. Kaj bo tam, ne vem, vem samo, kaj zapuščam. Imel sem vsega v izobilju in ne nesem s seboj ničesar, razen kar sem popil in pojedel ter razen neštetih naslad, ki sem jih užil. (... Hic mihi porta est ad inferos. Quod illic reperiam nescio, scio quid reliqui. Abundavi bonis ommibus ex quibus nihil fero mecum nisi quod bibi et edī quodque inexhausta voluptas exhaustit...) Čeprav je E. S. Piccolomini videl v naših krajih barbarske zemlje, v naših ljudeh — vključno habsburške politične nasprotnike Celjske — pa barbare, je v tem napisu na nagrobniku prikazal Friderika II. v podobnem smislu, v kakršnem so podajali sodobni humanisti v Italiji tamkajšnje konservativno plemstvo, le da morda še z ostrejšimi potezami. Tudi oficiozna Celjska kronika ne prinaša ničesar, kar bi moglo služiti za označbo Friderikove delavnosti, tako da ga poznamo dejansko samo z lova, ki ga je Friderik gojil iz lastne volje in potrebe. Friderikovo erotično življenje z rodbinsko dramo Elizabete Frankopanske in Veronike Deseniške je zapravilo Celjskim dostop do Jadrana in ustvarilo Celjskim v Frankopanih načelne nasprotnike in zaveznike Benetk ter dalo nasprotnikom Luksemburžanov na Hrvaškem in Ogrskem snov za proticeljsko propagando. Pri tem ni važno, ali je Friderik sam umoril Elizabeto, kakor poroča E. S. Piccolomini, ali pa je bilo to samo javno mnenje in utemeljitev Hermana II. za obtožbo Veronike in Friderika, kakor poroča življenjepisec Žigmunda I. E. Windeck in pozneje Celjska kronika. Dejstvo je, da je zakrivil Elizabetino smrt Friderik II. Tej drami je sledilo dvoje izrazito nepolitičnih in osebnih Friderikovih korakov. 1424 je ponudil Benetkam za 6000 dukatov Elizabetino doto z Bakrom in okolišem, 1425 pa je prosil Benetke za varstvo sebe in Veronike, ponudil Benetkam svojo osebno službo in ortenburške gradove, ki pa niso bili njegovi, temveč ki jih je iz Radovljice upravljal njegov mlajši brat Herman. Če kažejo Friderikova dejanja v zvezi z dramo Elizabeta-Veronika na pomanjkanje političnega in dinastičnega čuta in na izključni smisel za reševanje svojega osebnega življenja, potem moramo tudi njegovo liberalnost do husitstva in njegovo liberalno razmerje do meščanstva, ki odseva n. pr. 1436 s podelitvijo pravice Šoštanju, da sme tudi izven trga trgovati s soljo, ali da smejo v trgu krčmariti izključno Šoštanjčani, ali 1451 meščanske svoboščine Celju in začetna gradnja mestnega obzidja, — potem moramo vse to razlagati, kako se je Friderik pri vseh teh početjih pustil voditi od razvoja, pri čemer je pri Celju nadoknadil samo to, kar je Herman II. zamudil zaradi svojega načelnega odnosa do meščanstva. Ta sodba je upravičena ob pomanjkanju vsakega Friderikovega odnosa do ljudstva in do tekočih vojnih, gospodarskih ali političnih dogodkov, kjer je samo včasih spremljal svojega sina Ulrika II., tu in tam interveniral v finančnih zadevah v Gradcu in na Dunaju, sicer pa je užival zimsko življenje fevdalnega graščaka v spodnjem gradu Celju in pa na Žovneku. V to vrsto nepolitičnega življenja spada tudi Friderikov turnirski nastop v Konstanci, kjer je premagal Žigmunda Tirolskega. Turnir v tej dobi pa ni več viteška manifestacija, temveč obča ljudska zabava, ki je vprav po načrtu

Zigmunda Tirolskega proti volji koncila in cesarja omogočila beg papežu Ivanu XXIII. in s tem izjalovila koncil. Zdi se pa, da je Frideriku, ki je po postavi bil podoben očetu, manjkala za javno nastopanje tudi potrebna zgovornost. Razen postave pa je bil izrazito nasprotje svojega očeta. Toku časa se je podal zaradi osebnega ugodja ter se ni vključil v celjski politični sestav, ki je živel mimo njega statično naprej, na očetovih temeljih. Izven lova in uživanja pravzaprav ni poznal nobenih določnejših teženj, tako da je ohranil samo negativne strani fevdalnega viteštva preteklosti, ne da bi se pri tem poizkušal vživeti v nove naloge plemstva. Friderik je primer visokega plemiča, ki je užival življenje na sedmini viteštva in ki bi ob drugem premoženjskem stanju in pri volji, da bi varoval duh viteškega izročila, moral postati roparski vitez. Zaradi pomanjkanja vsake pomembnejše javne dejavnosti in zaradi epikurejskega osebnega izživljanja ga je njegova doba širše spoznala šele po umoru Elizabete, ker je bilo to dejansko prvo in edino samoniklo politično delo v njegovem dolgem življenju. Tako ga je mogel tudi E. S. Piccolomini obremeniti z vsemi pogloblitimi grehi in ga takisto Celjska kronika z ničemer ni mogla razbremeniti. Številne ustanove, ki jih je z leti pripravil cerkvi, dostojen grob Veroniki v jurkloštrski kartuziji ali pozakonitev Ivana, najbrže sina z Veroniko, zato da bi podedoval ribniško-kočevske gradove, so samo izraz starostnega viteškega deizma in dostojanstvena potreba, da bi s cerkvijo in dinastijo živelo njegovo ime tudi še naprej. Friderik II. je pravi predstavnik propadajočega srednjeveškega viteza, kakor je njegov oče Herman nasprotni primer fevdalca, ki z graditvijo svoje dinastične stavbe živi že v novem veku.

Friderikovega sina in zadnjega Celjskega Ulrika II. (1454—1456) je prikazal E. S. Piccolomini 1445 v pismu škofu Lenartu passauskememu za razumnega in pametnega moža (... *Homo cordatus atque sagax*...) in je pohvalil njegov odločen nastop proti odposlancem ogrskih stanov. V tej sodbi absolutistično navdahnjenega humanista najdemo skladnost z Ulrikovim načelnim in bojevitim stališčem proti stanovom in za deželnoknežji absolutizem. Pozneje, ko je Ulrik II. postal tekmeec Friderika III. za vlado v Avstriji in na Ogrskem, pa je E. S. Piccolomini svojo sodbo o njem izpremenil in v zgodovini cesarja Friderika III. občudoval božjo previdnost, da je dovolila bič nad ljudmi v osebi vladarjev, kakor sta bila grofa Friderik II. in Ulrik II. Ulrika II. pa je cenil za sposobnejšega in zgovornejšega, čeprav je imel tudi vse Friderikove grehe (... *Filius successit per coetera similis, ingenio tantum et eloquentia maior*...). Celjska kronika slika v Ulriku II. viteza, ki je v duhu viteških vrlin deloval iz zvestobe do svojega kralja Ladislava Postumnega, prav kakor za blagor podložnikov in cerkve. Po smrti Hermana II. je Ulrik II. v resnici vodil vso celjsko politiko. Vendar ne toliko kot predstavnik celjske dinastične zemlje, temveč najprej kot zastopnik polsvaka Albrehta Avstrijskega, moža Ulrikove nečakinje Elizabete, kot njegov namestnik na Češkem (1438-39), nato za njunega sina Ladislava Postumnega v Avstriji (1452-53 in ponovno 1454); po smrti J. Hunyadyja pa je postal 1456 kraljevi namestnik na Ogrskem. Za dosego teh namestništev je povsod bil boje s stanovi, ki so predstavljali na Češkem in Ogrskem narodno stranko proti tujcem. V precejšnji meri so bili ti boji tudi na hrvatskih in slovenskih celjskih tleh obenem z boji z notranjeavstrijskimi Habsburžani, ki niso priznavali Celjskim državnega kneštva. Slovenska in

hrvatska celjska zemlja je krvavela tako predvsem za avstrijske in zlasti za ogrske notranjepolitične cilje, ki niso bili politično vprašanje Celjskih, marveč osebno vprašanje Ulrika II. Ulrik II. je v teh bojih deloma bojevnik za samostojnost celjske državnosti, ki je zvezana s priznanjem državnega kneštva po cesarju Frideriku III., v večji meri pa borec proti stanovom in prvoboritelj za vlado tujcev na Češkem in Ogrskem. Izkoreninjenost iz celjske državnosti vidimo, ko je Ulrik II. v času med prvim in drugim namestništvom v Avstriji, ko je bila napetost tudi na Ogrskem na vrhuncu in ko se je kriza bližala propadu, navezal pogajanja za vojno službo Milanu in Florenci, z nalogo, da bi napadel Benetke v Furlaniji, takoj nato, na prehodu let 1453-54, pa za bojevanje na strani Benetk proti Milanu v Lombardiji. Ko ga je Rim zaradi ravnanja v Avstriji 1452 izobčil, se mu je upri s pozivom na boljše poučenega papeža ali pa na cerkveni koncil in zapustil s tem iz osebnih občutij politično pot Hermana II. V posebljenem Marsu, ki se bojuje za osebno oblast in za zadostitev osebnih teženj po poveljevanju in vladanju ter ki v teh bojih uničuje temelje celjske države, ki mu služi kot gospodarska baza za vse te boje, — v tem se izraža Ulrikova osebnost. Močne volje, nasilen, vztrajen in nagel, opira vse svoje ukrepe izključno samo na svojo vojsko. Z dobrim čutom za vojaške vrednote je odkril J. Vitovca, uvedel z njim v celjsko vojsko napredno husitsko taktiko in postavil v ospredje politične delavnosti namesto diplomatske sposobnosti starega očeta oboroženo silo. S to premočrtno koraka preko kulturnih in gospodarskih sil časa ali dežel, preko pravnega stanja, običajev ali preko nujnih potreb zlasti celjske države, za vlado s suverenega prestola, zlasti ogrske velesile. Ko navezuje ožje in tesnejše odnošaje s Turki, pozablja, da rešuje celjsko dediščino iz klešč notranjeavstrijsko-beneške zveze zgolj mednarodni položaj v severni Italiji, ki zaposluje Benetke z Milanom. Renesansni absolutizem se veže z njegovo osebnostjo volje in nasilja, zato da bi z njo dosegel proti vsem izročilom fevdalne legitimnosti oblast, pa najsi bo to kjer koli. Podoben je Ulrik tudi v zasebnem življenju, ko igra na Dunaju dramo s Haselbachom, ki ga da ubiti zato, da dobi prosto pot do njegove soproge.

Ulrik II. ni več politični grof Celjski, temveč brezdromovinski kondotjer, ki se izživlja v bojih, ki pa jih ne vodi zaradi povečanja najemniške moči, temveč za osebno oblast na Češkem, v Avstriji in zlasti na Ogrskem. Če so prišle pri njegovem očetu do izraza vse negativne lastnosti propadajočega viteštva, odseva Ulrik višek nesmotrne viteške borbenosti za oblast. Macchiavelli bi ga kot vladarja odklonil, ker je pustil v nemar celjsko dinastično zemljo z blaginjo njenega prebivalstva, ki jo je podedoval vojaško enako, finančno pa močnejšo od Notranje Avstrije, a jo je v bojih za oblast nad tujino izčrpal in osiromašil.

Nasprotno od Ulrika in Friderika je izrazita novodobna osebnost Barbara, hčerka Hermana II. in žena Žigmunda I. Luksemburžana, ki jo običajno gledamo v podobi Zolajeve Lukrecije Borgie. E. S. Piccolomini je v spisu *De viris aetate sua claris*, kjer je zbiral gradivo za svoja poznejša dela, v času pred habsburško politično napetostjo s Celjani opisal Barbaro kot ženo izredno lepega telesa, visokega in vitkega stasa, bleščeče bele polti in z obrazom, ki ga je kazilo nekaj peg. Zelo da se je trudila, da bi ugajala možu s svojo

lepoto. Pri poroki z Žigmundom sta se znašla dva zelo lepa zakonca. Ker pa se je Žigmund mnogokrat drugam zaljubil, mu je tudi Barbara postala nezvesta. Nezvesti mož je napravil ženo nezvesto (... Barbara egregii muller corporis fuit, procera, candida, sed maculis quibusdam faciei laesa. Multum ei studium querendi decoris. Itaque duo pulherrimi coniuges invicem conveniunt. Sed cum Sigismundus in plures arderet, ipsa quoque amare coepit alios. Infidus namque maritus infidam fecit uxorem...) Nekoliko pred tem jo je v vrvežu cerkvenega zbora v Konstanci dvorjansko opisal augsburški kronist T. Prischuh, in sicer kot vzorno ženo, vprav za vzgled vsem podložnicam. Pozneje, v času političnih bojov med Habsburžani in Celjani, pa jo je E. S. Piccolomini prikazal kot sladostrastno ženo, po svoji strani enako Frideriku in Ulriku.

Za razumevanje Barbare moramo ugotoviti, da srednjeveški plemič družinskega življenja v sodobnem pomenu besede ni poznal. Žena mu je bila skrbnica otrok in služinčadi, vitez sam pa je živel na potovanjih in lovih, kjer je prebil večino življenja, tudi še za druge. Tako srednjeveško razmerje imamo med Friderikom in Elizabeto, med Ulrikom in Katarino. Urejeno rodbinsko življenje je uvažala vprav renesansa, ko se je človek, tako mož kakor žena, s stvarnim opazovanjem okolice in v zavesti lastne osebnosti osvobodil lažnjive srednjeveške skromnosti, pa tudi pretvarjanja in ko se je začel objektivno kazati, kakršen je bil v resnici, ne pa enakega drugim, kar je značilno za srednji vek. Odnos žene do takega sveta je bil odvisen od njene izobrazbe, poleg tega pa od njene prisebnosti v zvezi z učinkovitostjo njene lepote, zavedne energije in stvarnih pogledov na okolico. Po E. S. Piccolominiu Barbari vsega tega ni manjkalo, kajti samo tako jo je mogel temeljiti poznavalec posvetnega življenja označiti v svoji zgodovini cesarja Friderika III. kot svobodomiselnico in Mesalino. Ko njen mož Žigmund I. po cerkvenem zboru v Konstanci ni mogel več obvladovati vprašanaj ogrske krone, se je zavoljo njegovega nestalnega značaja začela uveljavljati osebnost Barbare, ki je pozkušala najprej na Ogrskem, pozneje pa zlasti na Češkem vskladiti lastno politiko s politiko narodne stranke. Ta Žigmundu I., Habsburžanom in Celjskim nasprotna politika jo je pripeljala v začasno pregnanstvo, obenem pa tudi v novo nasprotje z E. S. Piccolominijem, ki je pri tem ni ocenjeval kot predstavnice renesančne ženske, temveč kot žensko temperamenta in življenja. Da je Barbara gotovo imela vsaj pregledno sliko o humanizmu in življenju na renesančnih dvorih, se more sklepati po zvezah njenega moža s humanistoma Beccacelijem in Cyriljakom iz Ankone, ali s P. P. Vergerijem, ki je po koncilu v Konstanci dalje časa živel na ogrskem luksemburškem dvoru. Poleg Barbarine osebnosti in njenih poznanj s humanisti, ki so bili temelj ogrskemu humanizmu za M. Korvina, poznamo še dvoje Barbarinih zanimanj, ki jo kažejo v luči zgodnje renesanse. To je prvič astrologija, ki jo poznamo že od Hermana II. in ki se je običajno vsidrala na dvorih hkrati z antičnimi klasiki, drugič pa alkimija. Po študijah F. J. Schütza je Barbara ne samo ena zgodnjih, temveč tudi ena sistematičnih srednjeevropskih alkimistk, kar pomeni toliko, kot da je bila ne samo iskalka zlata, marveč tudi naravoslovka. Barbara je tako postala za političnega nasprotnika Mesalina, medtem ko je v politično-zgodovinskem pogledu renesančna kraljica, ki je družabno, politično in nara-

voslovno aktivna in ki se je sprostila starega okvira zgolj otroškega in gospodinjskega skrbništva. Z Barbaro stopa po Bizancu žena v evropsko politično življenje in se poizkuša uveljaviti v vsem dvorskem življenju, pa tudi proti njemu. Pri tem se Barbara dvigne s svojo religiozno tolerantnostjo in konciliantnostjo nad renesanso, ko sodeluje na Češkem s husiti, ki so jo po smrti tudi pokopali in kar razloži Piccolominijev očitek svobodomiselstva. V razmerju do časa je Barbara zlasti s svojimi simpatijami za narodno stranko na Ogrskem in Češkem ter za husitstvo najnaprednejši član dinastije Celjskih in je s svojo religiozno konciliantnostjo že novoveški pojav.

Friderik II. in Ulrik II. sta med zadnjimi predstavniki izginjajočega viteštva, Herman II. in Barbara pa med prvimi glasniki novoveškega plemstva, ki ga izraža preporečnost osebnosti in ki ga običajno po njegovi miselnosti imenujemo za renesančno. Tu se moramo zavedati, da je vsako tako kulturno obdobje nekaj tekočega, ki se v svojem bistvu spreminja, ko raste in propada, in da se v pojmu nekega zgodovinskega obdobja združujejo vsi njegovi simboli, ki pa so v celoti neko zgodovinsko obdobje le redko predstavljali. Tako pojmujemo danes viteštvo v njegovi podobi iz časa križarskih vojn, kakor so jo naslikali trubadurji, renesanso pa v podobi, kakršno je podal J. Burckhardt za Italijo v XIV. in XV. stoletju. Kakor pa se vsako zgodovinsko obdobje različno izraža s časom in stopnjo svojega razvoja, prav tako se različno izraža tudi po pokrajinah. Italijanska renesansa ni nemška ali slovenska, kakor ni slovenski fevdalizem enak ogrskemu ali italijanskemu. V slovenski renesansi n. pr. nimamo renesančne umetnosti, temveč prevladuje gotika. Če pogledamo Celjske s tega vidika, lahko ugotovimo, da v zadnjih Celjskih prvič in zadnjič klasično odseva izumirajoče viteštvo, kakor tudi nastajajoče plemstvo. Dvajset let po smrti zadnjega Celjskega začnejo Slovenijo preplavljati Turki. Gospodarsko krizo, ki so jo stopnjevale Ulrikove vojne pustolovščine, so turški vpadi do skrajnosti poostrili, tako da se je elementarno izrazila v novi življenjski aktivnosti podložnikov, v kmečkih uporih. Dotlej zadrževani razvoj stanovskega plemstva in meščanstva pa se je po povezavi z ostalo Srednjo Evropo uveljavil v reformaciji, ki je s Trubarjem istočasno s kmečkimi upori postavila Slovincem kulturni in politični narodnostni temelj. V kmečkih uporih in v reformaciji so množice viharno manifestirale za novo dobo, medtem ko so se uveljavljali v renesansi samo dvori. Edini in zadnji dinastični dvor na Slovenskem pa je — z izjemo drobne in politično pasivne Gorice — v Celju. Z izumrtjem Celjskih je renesansa izgubila na Slovenskem svoj socialni temelj in se je mogla razvijati samo osredotočena na prestolnico celjskih dedičev, Habsburžanov. S celjsko politično dediščino so Habsburžani nadaljevali tudi celjsko kulturno in miselno dediščino z renesanso XVI. stoletja v Gradu, ki je zajela Slovenijo predvsem v izoblikah utrdbenih zgradb mest in gradov. Habsburška renesansa je sicer sledila samo Hermanu II. in njegovemu dinastičnemu absolutizmu, ki ga je pripravljal rojeni Celjan Tomaž Perlokar.

Friderik II. in Ulrik II. sta živela v času, ko je zajel Slovenijo iz Italije prvi val humanizma in renesanse, a sta ga doživela edinole kot osebi, ne pa tudi kot osebnosti. Barbaro pa je zajel novi duh izven celjske domovine v tujini, kjer se je izrazila kot podrejeni brezuspešni pojav časa. Herman II.

je razvil viteški čut o časti v zavest državniške odgovornosti, Friderik II. in Ulrik II. pa sta mu vzela politično vsebino; Ulrik II. je celo zapeljal celjsko zemljo v viteške pohode konkvistadorskih obsegov. S Hermanom II. je zablesčala na Slovenskem politična renesansa, z Ulrikom II. je izumrlo srednjeveško politično viteštvo. Sledov ni zapustil med Slovenci niti eden niti drugi.

Zgodovinsko pomemben pa je celjski poizkus, ustvariti potem, ko je nastalo Koroško iz Celovške in Kranjsko iz Ljubljanske kotline ter Goriško iz sotočja Vipave s Sočo, deželno kneževino tudi iz Savinjske doline. V delovanju na Hrvaškem, v Bosni in Srbiji odseva na Balkan ogrska politika Celjskih, medtem ko je jadranska politika Celjskih šele v zametkih. Z načinom svoje dejavnosti predstavljajo Celjski prehod iz srednjega v novi vek, eno izmed oblik slovenske renesanse.

FEVDALNO OMREŽJE V SREDNJEM IN SPODNJEM POSAVINJU

Janko Orožen

Fevdalni red evropskih narodov je zrasel iz dveh osnov: pri kulturnih narodih starega veka iz suženjstva, pri mladih narodih srednjega veka pa neposredno iz patriarhalnega reda.

Ko je patriarhalna družba mladih narodov dobivala značaj države, se je oblikoval v njej fevdalni red. Pri Slovencih se je v kratki dobi narodne samostojnosti ta preobrazba šele začela vršiti; čeprav njenega poteka v podrobnosti ne poznamo, smemo vendarle reči, da veljajo zanjo splošna načela družbenega razvoja. Glede Savinjske doline lahko s precejšnjo verjetnostjo trdimo, da je v njej bivalo neko slovensko plemo, ki je po svoji družbeni ureditvi dobivalo prve poteze fevdalne kneževine. Iz poznejšega razvoja bi smeli sklepati, da je tej kneževini pripadalo tudi sosednje Posavje. Celje, ki je tja do Trojan v vsej pokrajini edino ohranilo staro ime, je utegnilo biti središče te plemensko-fevdalne kneževine. V teharsko-kasaških plemičih, v resnici svobodnih kmetih, se je v poznejšo dobo ohranil odsev njene notranje ureditve. Tudi glede nekaterih poznejših plemiških rodov zgodovinsko dopušča možnost, da so jim bili dedje poprejšnji slovenski rodovni plemiči.

Do stalne ureditve fevdalnega reda v Posavju in sosednjem Posavju je prišlo šele potem, ko so konec VIII. stoletja pokrajini zagospodovali Franki, odnosno njihovi nasledniki v vzhodnem delu velike države, Nemci. Po takratnem načelu je pripadala vladarju vsa zemlja, ki je še bila brez gospodarja. Take zemlje, večinoma porasle z gozdom, je bilo tedaj pri nas še mnogo. To zemljo so frankovsko-nemški cesarji podeljevali svojim zvestim pomočnikom v upravi in vojski, vazalom (fevdnikom). Ti so zemljo podeljevali bodisi vazalom nižje stopnje, bodisi neposredno domačim kmetom, ki so s tem prišli v nižji položaj gospodarske in osebne odvisnosti, podložništva. Podredila se jim je tudi velika večina sredi podeljenega ozemlja in v sosesčini naseljenih svobodnih slovenskih kmetov, ki so to storili bodisi zaradi pritiska, bodisi

zato, ker niso mogli prenašati težkih bremen, ki jim jih je nalagala svoboda, zlasti sodne in vojne dolžnosti na lastne stroške.

O početkih te preobrazbe imamo le osamljene vesti, ki so večinoma v zvezi z ustanovitvijo Savinjske mejne grofije ali marke. O prvem, še frankovskem mejnem grofu Salachonu vemo razen imena samo to, da se je boril s hrvatskim knezom. Prvo poročilo o obdaritvi vazala na naših tleh imamo iz leta 895: tedaj je kralj Arnulf podelil svojemu fevdniku Volkunu (Waltuniju) poleg nekaterih posestev na Koroškem v popolno last tudi tri kraljevske kmetije pri Rajhenburgu ob Savi in neko posestvo pri Krškem.

Po mnenju Karlmana Tangla, ki se je prvi sistematično bavil z zgodovino Savinjske marke, je bil ta Waltuni prednik poznejšega rodu savinjskih mejnih grofov. To mnenje so sprejeli tudi naši zgodovinarji, Gruden, Franc in Milko Kos, dopušča ga pa celo Hans Pirchegger. Toda mejno grofijo je bilo treba obnoviti, kajti madžarski naval je okrog leta 900 njen razvoj prekinil.

Obnovitev se je izvršila v drugi polovici X. stoletja v okviru Velike Karantanije. Polagoma se nam javljajo v virih ne samo obrisi obnovljene marke, ampak vsaj delno tudi zemljiško-posestni temelji oblasti njenih mejnih grofov.

Prvo poročilo se nanaša na leto 980. Tedaj je nemški cesar Oton II. podelil grofu Viljemu I. severno od Stenice 20 kraljevskih kmetij z vsemi pritliklinami. Iz te podelitve se je razvila vitanjska gosposočina.

A grofu Viljemu II., sinu Viljema I., je cesar Henrik II. leta 1016 podelil 30 kmetij v Kozjem in ves svoj svet med Savinjo in Savo, Sotlo in Mirno (»inter fluenta Souune et Soune, Zötle et Nirinç«) z vsemi pritliklinami, med katerimi je bila tudi pravica do lova, ribolova in mitnine.

Devet let pozneje, 1025, je cesar Konrad II. podelil Viljemu II. še 30 kraljevskih kmetij med Koprivnico, Hudinjo in Voglajno (»inter fluenta Copriunice, Chodinie et Oguanie«) in med Krko in Savo (»inter fluenta Gurke et Souune sitos«) s to ugodnostjo, da si Viljem II. na označenem ozemlju kmetije lahko izbere tam, kjer mu je všeč. Poleg tega mu je cesar med navedenimi rekami podelil vse hribe, doline in gozdove, ki jih je dotlej sam imel v svoji lasti. V tej listini se izrečno pravi, da so kmetije, ki naj si jih Viljem II. izbere, v njegovi marki (»in eiusdem marchie«).

Te podelitve so obsegale vsaj tretji del sveta v Savinjski marki. Toda ta tretjina je predstavljala samo manjši del posesti, s katero sta razpolagala oba Viljema.

Ostali, večji del posesti je Viljemu I. prinesla za doto njegova žena Hema. Ta posest je bila zares izredno velika. Onstran Trbovelj ji lahko sledimo do Kokre, v severni smeri gredo njeni sledovi preko Vitanja in Slovenjega Gradca, preko Koroške med Labudnico in Krko in preko sredine Gorenje Štajerske do izliva Aniče v Donavo, malo vzhodneje pa preko Št. Jurija in Maribora do Lipnice. Grofica Hema je bila iz rodu grofov Selško-Breških, potomcev tistega Svetopolka (Zwentibolcha), ki mu je cesar Arnulf pred madžarskim navalom podelil ozemlje med Krko na Koroškem in Muro na Gornjem Štajerskem. Grofom Selško-Breškim pripisuje večina zgodovinarjev domače, korotansko poreklo, Ljudmil Hauptmann, ki obširno in temeljito prikazuje razprostranjenost velike njihove posesti, pa trdi, da so prišli iz Bavarke.

Savinjska marka je bila velika. Na severu je segala do Pohorja, Konjiške gore, Boča in Rogaške (Donačke) gore, na jugu pa preko Save do Krke in Suhe krajine. Na zapadu se je naslanjala na Savinjske Alpe, na vzhodu sta jo pa oba Viljema v bojih razširila do Sotle. Toda od zahoda se je med Savo in Čemšeniško planino kot klin zajedala vanjo Kranjska marka.

Grofica Hema je preživela moža in sina. Mož Viljem I. je po pripovedki umrl na Koroškem, ko se je vrnil iz Rima, kamor je bil šel na božjo pot. Sina Viljema II. je pa leta 1036 iz maščevanja ubil odstavljeni koroški vojvoda Adalberon.

Po smrti moža in sina je ostala grofica Hema sama lastnica ogromnega rodbinskega posestnega ozemlja. Ker poleg te posesti ni bilo drugega razpoložljivega sveta, se cesarju obnova marke ni izplačala in jo je priključil Kranjski marki. Toda na Hemini rodbinski posesti kranjski mejni grof stvarno ni imel kaj opraviti.

Uprava velike zemljiške posesti se je tedaj naslanjala na dvorce, ki so deloma gotovo nastali na osnovi bivših slovenskih ali celo prazgodovinskih gradišč. Kje so ti dvorci stali, lahko samo domnevamo. Prav tako ne moremo reči nič natančnejšega o tem, kako se je razvijal odnos do kmetov. Iz poznejšega stanja lahko sklepamo, da je že tedaj kmečka odvisnost dobivala raznovrstno obliko: poleg na pol suženjskih in odslovljivih tlačanov so bili taki, ki so bili dosmrtni ali celo dedni posestniki svojih kmetij.

Grofica Hema predstavlja okrog leta 1000 višek prvega fevdalnega obdobja v zgodovini naše pokrajine. Značilna zanje je velika koncentracija zemljiške posesti. S Hemino smrtjo se obdobje nenadoma konča. Koncentraciji sledi drobitev posesti.

Glede njenega severnega dela se je grofica Hema pred svojo smrtjo (okrog 1043) dogovorila s solnograjskim nadškofom in ga je sporazumno z njim določila za ustanovitev nunskega samostana v Krki na Koroškem, a je nekoliko pozneje služil kot dotacija za krško škofijo. Ta del je obsegal širok pas, ki je segal od Šaleške doline preko Vitanja, Št. Jurija in Pilštanja do Sotle. Iz te posesti je nastala cela vrsta gosposčin, ki so jih škofje podeljevali svojim fevdnikom, a so se pozneje osamosvojile. Kakor drugod so tudi na teh gosposčinah v začetku XII. stoletja utrjeni gradovi začeli nadomeščati prejšnje dvorce. Taki gradovi so bili: Šalek in Gorica (Eckenstein) — na vzhodnem robu Šaleške doline; Soteska (Helfenberg) — v Soteski nad Veliko Pireščico in Št. Iljem pri Velenju; Lanšperg (Rabensberg) — med Šmartnim v Rožni dolini in Dobrno; Dobrna (Neuhaus); Dobrnica (Guteneck) — pred vhomom v sotesko Zlodejev graben; Lemberg — med Dobrno in Novo cerkvijo; Socka — v Socki (Soteski) med Novo cerkvijo in Vitanjem; Vitanje; Lindek — nad Frankolovim; Blagovna (Reifenstein) in Anderburg na zapadni, Rifnik (Reicheneck) in Ploštajn (Plaustein) — na vzhodni strani Sentjurske kotline; Lemberg — pred južnim vhomom v sotesko med Šmarjem in Poljčanami; Planina, Pilštanj, Kozje, Podsreda, Kunšperk, Podčetrtek in Rogatec. Ti gradovi so bili deloma ob zgornjem teku levobrežnih Savinjskih pritokov, deloma pa že v porečju Sotle.

Južni del posesti, t. j. laško-trboveljsko-radeško pokrajino, Slovenj Gradec in Podravje je pa po Hemi podedoval njen sorodnik Askuin. Njegovi

potomci, Askuinoviči, so gospodovali na podedovani zemlji nad sedemdeset let. Askuinovi sinovi so bili: Aribio, Markvart, Starkhand I. in Verner, za njegova vnuka pa veljata: Starkhand II. in Ulrik. Askuinoviči so bili mogočni fevdalci.

Ko sta bila na čelu rodu Starkhand II. in Ulrik, je divjala strastna investiturna borba med papežem Gregorjem VI. in cesarjem Henrikom IV. Brata Askuinoviča sta bila na cesarjevi strani in sta Henriku IV. z orožjem pomagala, da je na solnograjsko nadškofijo in krško škofijsko stolico spravil svoja pristaša. Ko je Henrik IV. leta 1106 umrl, se je položaj za kratko dobo temeljito spremenil v korist papeževe stranke. Obe nadpastirski mesti sta prišli v roke papeževih pristašev, a oba brata Askuinoviča je z njune posesti v laško-trboveljsko-radeški pokrajini, v Slovenjem Gradcu in Podravju, kjer je nekaj desetletij pozneje nastal grad Maribor, izrinil papežev pristaš Bernard Sponheimski, čigar brat je dobrih deset let pozneje zasedel koroški vojvodski prestol.

Ta Bernard je leta 1148 padel v drugi križarski vojni. Vso njegovo bogato posest je podedoval njegov nečak, štajerski mejni grof Otokar III., ki ga je bil Bernard pred svojim odhodom na vojno določil za svojega dediča.

S tem je prišla laško-trboveljsko-radeška pokrajina v sestav štajerske dežele. Razvila se je v veliko deželnoknežjo gosposčino, največjo na Štajerskem.

Ko je leta 1192 umrl štajerski vojvoda Otokar IV., mu je na osnovi dedne pogodbe sledil avstrijski vojvoda Leopold V. S tem je laško-trboveljsko-radeška pokrajina prišla pod Babenberžane.

Tedaj je že bilo več kot 250 let po zmagi nad Madžari in po obnovitvi nemške fevdalne oblasti nad našimi kraji. V tej dolgi dobi se je tudi v laško-trboveljsko-radeški pokrajini odnos fevdalcev do kmečkih podložnikov uredil in utrdil. Središče fevdalne posesti in oblasti je bilo v Laškem, kjer je že leta 1182 bil poseben upravni urad (prepositura), ki je moral imeti svoj sedež v gradu, čigar razvaline še danes z obronka pod Humom gledajo v svet. Ta grad, ki so mu pozneje nadeli ime Tabor, je gotovo nastal že v XII. stoletju. Razen njega so zgodaj zgradili še nekatere druge gradove: Freudeneck — v Zgornji Rečici, Klausenstein — nad Zidanim mostom, Radeče — ob Savi, Rekštajn (Ruckenstein) — pri Boštanju in Žebnik (Siebeneck) — nad Sopotu. Ti gradovi so imeli obrambni značaj, samo Žebnik je že izpočetka imel neki pomen tudi v upravi. Sicer je pa bila že za Babenberžanov uprava velike gosposčine razdeljena na šest uradov, ki so jim bili po babenberškem urbarju na čelu: Mihael — s sedežem v Trbovljah, »Lyas« — s sedežem v Loki, Kupič, Štefan, Albert in Spittigen. Poslednji je imel svoj sedež v Zabukovici pri Žalcu, ki je tedaj s svojo okolico pripadala laški gosposčini. V bližini je gotovo že v XII. stoletju na rtu slemena, ki se dviga proti Mrzlici, nastal grad Sachsenwart. Ta grad s svojim imenom spominja na Žalec — Sachsenfeld, ki je pripadal istemu gospodu.

Ko je po smrti zadnjega Babenberžana (1246) Štajerska po večletnih homatijah prišla pod oblast češkega kralja Prémysla II. Otakarja (1261), je tudi v laški gosposčini nastal nov red. Po Otakarjevem urbarju, ki je obsegal vso deželnoknežjo posest na Štajerskem, se je gosposčina delila na štiri urade ali šefonate. Prvi je imel svoj sedež v Širju nad Zidanim mostom, kjer je

pozneje nastala graščinica z manjšo zemljiško posestjo. Drugi šefonat je imel svoj sedež v Trbovljah, tretji v Belovem pri sedanji Sv. Jederti nad Laškim in četrti v Brezi pri Št. Rupertu, kjer je pozneje tudi bila majhna graščinica. Urbar pa ne navaja posebnega šefonata za Zabukovico in okolico, čeprav je še vedno pripadala laški gosposčini, ki je imela v Zalcu celo svoje sodišče. Šefoni so upravljali posest in vršili nižje sodstvo s pomočjo kmečkih županov, ki so bili po vseh naseljih, tudi po najmanjših.

V bistvu enako je ostalo tudi potem, ko si je gosposčino s svojo zmago nad Otakarjem (1278) pridobil Rudolf Habsburški. Pač pa se je tedaj še bolj utrdila njena deželnoknežja pripadnost.

Osrednji del velike Hemine posesti, ki mu je pripadala Spodnja Savinjska dolina, je po smrti bogate grofice pripadel drugim njenim sorodnikom, koroškimi grofom Vovbržanom. Središče njihove posesti v Savinjski dolini je bilo gotovo na Zgornjem Celju, ki se pojavlja prvič med letom 1122 in 1137. Vovbržani so bili tudi gospodarji v Šaleški dolini. Tu so poleg dveh krških fevdov, Gorice in Šaleka, posedovali tudi obsežno lastno (alodialno) posest, na kateri so nastali mnogi gradovi; najvažnejši med njimi so bili: Velenje, Soštanj, Turn, Forchteneck, Schaumburg in Katzenstein. Neka posestva so imeli Vovbržani celo v radeški pokrajini, ob južni meji laške gosposčine, saj so njim prvotno pripadali gradovi Svibno, Gomila (Erkenstein) in Boštanj.

Drug plemiški rod, ki je v Spodnji Savinjski dolini prevzel del posesti umrle sorodnice grofice Heme, so bili gospodje Žovneški. Razvaline gradu, čigar ime so nosili, še danes žde na stožčastem hribu, ki se v ozadju naslanja na Dobrovlje, in gledajo po široki in lepi dolini. Ime gradu, ki ga listine navajajo v različnih oblikah, je očitvidno v zvezi z reko, ki teče po sredi doline. Žovneškim gospodom so že izpočetka pripadali še trije gradovi: Šenek (Scheineck) — nad Polzelo, Ojstrica — nad Št. Jurijem ob Taboru in Liebenstein — nad Št. Pavlom pri Preboldu. Zgodaj sta se jim pridružila vsaj še dva gradova: Heckenberg — na Stopniku blizu Vranskega in Gotovlje — pri Zalcu. Gradovi so obvladovali vse vzhodno pobočje Dobrovelj in znaten del široke doline. To je bila stara rodbinska ali alodialna posest, ki so jo Žovneški gospodje še povečali, ko so leta 1262 prevzeli točneje nedoločljivo savinjsko posest koroških gospodov Ortov, s katerimi so bili v sorodu. V tisti dobi se omenjajo tudi Vojniški gospodje, ki so v okolici Vojnika imeli pravo rodbinsko posest, vendar večje pomembnosti niso dosegli. Vojniški grad je stal na Hribu sv. Tomaža.

Že v XIII. stoletju so se Žovneški gospodje zajedli tudi v krško posest s tem, da so si na sicer neznan način pridobili šmarsko-poljčanski Lemberg.

Leta 1322 so izumrli grofje Vovbržani. Žovneški gospodje, njihovi sorodniki, so prevzeli bogato dediščino, med katero je bilo tudi Celje. Leta 1331 so zagospodarili prvi polovici celjskega gradu in gosposčine, a leta 1333 še drugi. Gosposčini je pripadal tudi trg Celje, v katerem je že tedaj stal stolp.

S pridobitvijo Celja po Žovneških gospodih se zaključuje drugo obdobje fevdalne zgodovine Posavinja, ki je trajalo okrog 300 let (1000—1300). Zanje sta značilni zlasti dve dejstvi: razkosavanje poprej že združene posesti in postanek gradov. Vidiijo se pa že obrisi ponovnega združevanja — po Žovneških gospodih.

V kolikor gradovi niso bili čisto obrambnega značaja, so bili hkrati gotovo upravna središča gosposčin. Vendar pa poznamo točneje samo naseljenost in razmejitve laške gosposčine, kajti za druge gosposčine iz te dobe nimamo poročil.

Poleg posvetnih so v tem obdobju nastale tudi manjše gosposčine štirih župnij (razen Celja pražupnij), ki so imele svoj sedež v Laškem, Celju, Šentpetru-Zalcu, Braslovčah in Novi cerkvi. Njim se je že v XIII. stoletju pridružila gosposčina celjskih minoritov, ki jim je kmalu sledila gosposčina malteških vitezov na Polzell.

Poleg tega so v XII. stoletju v neposredni sosesčini nastale tri samostanske gosposčine, ki so s svojo posestjo in svojimi pravicami deloma segale tudi na področje srednjega in spodnjega Posavinja. Prva med njimi je bila gosposčina benediktinskega samostana v Gornjem gradu, kateremu je leta 1140 v sporazumu z oglejskim patriarhom Dibold Kager podaril vso svojo veliko posest, ki je segala od Dobrovelj do najvišjih vrhov Savinjskih Alp. Pri tem pa je grad Gornji grad, ki sta se mu pozneje pridružila že Vrbovec in Rudnik, z zemljišči ob Dreti prepustil samemu patriarhu. Druga je bila gosposčina kartuzijanskega samostana, ki ga je leta 1151 v Žičah, tihi dolini pod Konjiško goro, ustanovil štajerski mejni grof Otakar III. A tretja je bila gosposčina kartuzijanskega samostana, ki ga je leta 1174 ob gorenji Gračnici ustanovil krški škof Henrik in je dobil ime Jurjevo ali Jurklošter (Gelrau — Geirach).

S pridobitvijo Gornjega Celja po Žovneških gospodih je nastopilo tretje razdobje v fevdalni zgodovini Posavinja. Glavna značilnost za to razdobje je širokopotezno združevanje in širjenje posesti. Kar je še bilo v Spodnji Savinjski dolini tujega, je večinoma prišlo v njihove roke. V vzhodni smeri so preko krške posesti dospeli do Sotle. Preko Mozirja so posegli po oglejskih fevdih Zgornje Savinjske doline. A leta 1336 so si kot zavezniki Habsburžanov v njihovi borbi za Koroško pridobili tudi laško gosposčino z vsemi gradovi. Splošno znan je njihov poseg na Kranjsko, Koroško, v Podravje in na Zgornje Štajersko ter na Hrvaško. Leta 1341 so si pridobili naslov celjskih grofov, ki so ga naslonili na bivši krški Lemberg z okolico, a ga je cesar leta 1272 razširil tudi na prvotno posest rodu, glede katere so bivši Žovneški gospodje leta 1308 stopili s Habsburžani v fevdni odnos. Leta 1436 so si pridobili kneževski naslov, iz česar se je rodila huda vojna s Habsburžani, ki je bila usodna tudi za nekatere gradove v Posavinju, lastne in nasprotne. Celjski najemniški vojskovodja Jan Vitovec je po Celjski kroniki porušil: Anderbug pri Št. Juriju, Sotesko nad Veliko Pirešico, Gomilo pri Radečah, Lindek, Greifleinov stolp pri Poljčanah in Schratov Turn ob Kokri. V vseh teh gradovih so bili vojvodovi pristaši. Vitovec je zavzel tudi vojvodski grad Zbelovo pri Poljčanah, toda ni ga podrli, ampak ga je vrnil gospodarju. Zato pa je dal grof Friderik Celjski porušiti lastne gradove: Vojnik, Šoštanj in Katzenstein, ker se mu je zdelo, da so preblizu Celja, in je menil, da bi se jih sovražnik poslužil za operacijska izhodišča, ako bi se jih polastil. Navajajo se pa še tudi nekateri drugi gradovi, ki so jih Celjani porušili: Klausenstein nad Zidanim mostom, Freudenberg v Zgornji Rečici, Sachsenwart, stolp nad Žovnekom, Scheineck, stolp na Paki, stolp v Zalogu pri Gotovljah, Plaustein pri Št. Juriju in dr. Večina teh gradov se ni nikdar več obnovila. Niti novih gra-

dov Celjani niso gradili: za upravo in obrambo jih niso potrebovali. Izjema je samo mogočni spodnji celjski grad, ki so ga sezidali ob jugovzhodnem voglu mesta na prostoru bivšega Graslovega stolpa. Toda ta grad že precej spominja na poznejše graščine, čeprav je imel lastno obzidje. Niti »palača« pri Andrejevi cerkvi ob Koprivnici in »lovski gradič« ob Ložnici, ki so ju tudi zgradili, nista bila prava gradova.

Čeprav so Celjani zbirali posest in spravljali v svoje roke tuje gosposčine, so vendarle sami ustanovili nekaj cerkvenih gosposčin. Grof Friderik II. je pri Polzeli zgradil dominikanski samostan in ga obdaril z bogato gosposčino. Manjše gosposčine so dobile tudi cerkve (celjska, svetinska), ki so jih grofje ustanovili. Služile so kot osnova beneficijev (za vzdrževanje duhovnikov). Celjski beneficiji so bili deloma vezani celo na poedine oltarje in so se pozneje večinoma združili z župnijsko (opatijsko) gosposčino, ki je prevzela njihove obveznosti. Tudi dve zunanji župnijski gosposčini, ki pa sta bili majhni, sta nastali v tem razdobju: teharska in trboveljska. Nova ustanova je bila tudi gosposčina celjskega špitala. Prav tako segajo v to obdobje celjska mestna in razne trške gosposčine: laška, žalska, braslovška, vojniška in mozirska. Nekaj posebnega je bila kmečka plemiška gosposčina teharska.

S smrtjo poslednjega grofa Celjana nastopa leta 1456 zadnje, četrto razdobje v fevdalni zgodovini Posavinja. Ogromna posest rodu je po krajši borbi z drugimi pretendenti prišla v roke Habsburžanov. Toda dolgo ni ostala združena. Novi gospodarji so rabili denar in so gradove in gosposčine zastavljali in prodajali. Najdalje se je držala največja in najvažnejša med gosposčinami, celjska, toda leta 1750 je tudi ta prišla na vrsto. Druga posebnost tega razdobja je propadanje starih gradov. Na ožjem področju Posavinja ni dočakal konca fevdalne dobe niti eden, na širšem področju sta ga pa doživela in preživela vsaj dva: Lemberg pri Dobrni in Velenje. Na mesto gradov stopajo udobnejše graščine, ki so še vedno mogočne, čeprav neutrjene. Tretja posebnost tega razdobja je cepljenje gosposčin. Sredi ozemlja večjih gosposčin nastajajo manjše, često prav majhne gosposčine z graščinami in dvorci, okrog katerih je navadno večja neposredna zemljiška posest. V zvezi s tem je dejstvo, da se fevdalna posest močno prepleta. Često ima isto naselje več fevdalnih gospodov. Najdemo tudi podložnike, ki dajejo nekatere davščine drugim, ne svojim lastnim zemljiškim gospodom. Najčešče se to dogaja z vinsko desetino. Precej pogosto tudi z žitom. Poleg rednih žitnih davščin srečavamo odcepljeno žitno desetino, ki se je dajala v snopih, pa tudi v zrnju (kot koplevnik ali vrečna desetina), včasih, na osnovi posebnega dogovora celo v denarju.

Ti pojavi pomenjajo razkranjanje fevdalnega reda. Za kmečke podložnike so bili včasih neprijetni, vendar ne trajno neugodni, kajti hkrati z njimi se je krepila državna oblast, ki jih je, zlasti izza srede XVIII. stoletja, začela ščititi.

Kljub temu propadanju in presnavljanju fevdalnega reda se pa vendar preko stoletij očuvalo v njem temeljne skupne črte, tako da nam stanje ob koncu fevdalne dobe, ko ga najlaže opazujemo, vsaj v obrisih kaže tudi začetek in vmesne stopnje razvoja.

V srednjem Posavinju je kljub znatnim izgubam nekdanja celjska gosposčina ostala največja. V poslednji, privatni dobi se je celo zopet pričela širiti. Podobno zbiranje opažamo tudi pri nekaterih drugih gosposčinah. Vpliv nastajajoče nove dobe se kaže še v dveh drugih smereh. Tako srečavamo med lastniki gosposčin že tudi neplemiče, odnosno ljudi, ki so si plemstvo šele pridobili. Med njimi so tudi taki, ki so imeli slovensko ime, seveda, le redko se je s slovenskim imenom družilo tudi zavestno slovensko čustvovanje — čas za to je šele prihajal. Poleg tega se lastniki gosposčin začenjajo baviti tudi z drugimi posli: skušajo se uveljaviti v rudarstvu in v porajajoči se industriji.

Središče celjske gosposčine je bilo že izza poslednjih celjskih grofov v spodnjem celjskem gradu. V njem je prebival in gospodaril zastopnik habsburške oblasti, vicedom, ki je imel svojega glavnega pomočnika v gozdarskem mojstru. Leta 1750 je Marija Terezija prodala grofu Antonu Gaisrucku, pripadniku rodbine, ki je že v srednjem veku prišla iz Švice, grad Zgornje Celje in gosposčino z vsemi pripadnostmi in pravicami. Pridržala si je pa spodnji celjski grad, ki ga je prezidala v vojašnico, prvo v mestu.

Gosposčina je s tem izgubila primerno upravno središče. Dve leti pozneje, 1752, je umrl cesarski maršal baron Franc Miglio, lastnik dveh sosednjih gosposčin, Brunberga in Schönbichla. Brunberg je znan izza visokega srednjega veka in je stal na polju med Petrovčami in Zalcem. Schönbichl je pa bil ob južnem robu doline, v Šeščah, in ga glede na lego smemo smatrati za naslednika Sachsenwarta. Po maršalovi smrti si je grof Gaisruck pridobil tudi obe njegovi gosposčini. Brunberg je podrl in je samo malo zapadneje po vzorcu dunajskega Schönbrunnna zgradil krasno graščino, kakršne ni bilo daleč naokrog. Poleg graščine je postavil veliko gospodarsko poslopje in zasadil park.

Nova graščina je dobila ime Novo Celje. A gosposčina se je imenovala po njej.

S tem grof Gaisruck še ni bil zadovoljen. Pridobil si je tudi majhno cerkveno gosposčino Marije Magdalene, ki je pripadala dotlej škofijski cerkvi v Ljubljani in je imela nekaj podložnikov v Savinjski dolini, poleg tega pa od majhne gosposčine v Širju nad Zidanim mostom nekaj podložnih kmetij v Savinjski dolini in v Šavni peči (nad Savo — med Zidanim mostom in Hrastnikom). Pomembno je grof Gaisruck razširil svojo posest s tem, da si je leta 1759 pridobil celjsko špitalsko gosposčino, ki je imela svoje podložnike v južnem delu trboveljske župnije, v Arji vasi (pri Petrovčah), v Košnici, na Zgornji Hudinji, Dobrovi in na Prekorju (pri Celju) ter v Mozirju. S tem, da je grof v svojih gozdovih v Kočnem selu pod Mrzlo Planino (na severni strani Svetine) ustanovil veliko steklarno, je posegel na industrijsko področje. V steklarni je bilo toliko delavcev, da je grof zanje zgradil cerkev sv. Florijana, na kateri je proslavil svoje dejanje s pesniškim latinskim napisom.

Grofu Antonu Gaisrucku je leta 1761 sledil brat Ivan Karol, deželni predsednik na Koroškem, a temu sin Vincenc. Poslednji je nesrečno gospodaril in leta 1825 je na dražbi kupil združeno gosposčino Anton Čokl pl. Ruhestal, tedanji lastnik Žovneka, nekdanji upravnik podržavljene gosposčine

žičkega samostana. Od njega jo je leta 1835 kupil Jožef Ludovik Hausman, ki je bil njen poslednji fevdalni gospodar.

Hausman, neplemič, oče slovenske pesnice Fani Hausmanove, je gosposčino še povečal. Kupil je posestvo Plevno z dvorcem, služnim Spodnjemu Lanovžu pri Celju. Dvorec je stal blizu cerkve sv. Jederti nad Gotovljami. Poleg njega je Hausman uredil velike nasade murve in uvedel rejo sviloprejke, vendar v tem ni uspel. Kupil je tudi Golče ali Apnarjev dvor, v čigar bližini so bili skromni ostanki luteranske molilnice, porušene leta 1600. Poleg tega si je pridobil tudi dvor ob Ložnici (Forsthof), ki se je bil odcepil od celjske gosposčine in se je s tem k njej povrnil. Pri dvoru je bilo lepo dominikalno posestvo, ob Ložnici je stal mlin, a onostran potoka je bila ob glavni cesti lepa pristava, poznejši Kristinin dvor, sedanja vrtnarska šola. Podjetni Hausman je skušal gospodarstvo čim najbolj modernizirati, olepšal je park, postavil je ob cesti ogromen križ, zgradil je poleg graščine tovarno za špirit, imel je dva kamnoloma, dve opekarni (eno na Plevni in eno v Kasazah), več premogovnikov (poedinih rovov) — v Pečovniku, Libojah, Zabukovici, Grižah, Št. Juriju ob Taboru, železni rudnik — v Zagrabnu, blizu istega Št. Jurija, svinčeni rudnik v Lokavcu — nasproti Rimskim Toplicam.

Združena gosposčina je bila zelo velika, saj je štela 3125 podložniških kmetij z domačijami in vrh tega še 1475 zemljišč, ki niso bila povezana z določenimi hišami in so se lahko tudi samostojno odtujevala (Überlandgründe). Glede na pravni odnos do gosposčine je bilo na njenem območju 984 pravih kmetov ali rustikalistov, ki so imeli že od nekdanje kmečke zemlje, 902 gornika, ki so posedovali vinske gorice, 1815 gosposčinskih kmetov ali dominikalistov, ki so obdelovali zemljo, katere je šele po letu 1542 prišla v kmečke roke in so bili šele za Marije Terezije pravno izenačeni z rustikalisti, medtem ko so jim prej lahko nalagali večje davščine, 299 rustikalnih in 600 dominikalnih nekmečkih posestnikov (Zulehner). Združena gosposčina je torej štela 4600 deloma popolnih in deloma delnih podložnikov.

Podložniki z domačijami so bili v tridesetih župnijah, nepovezana zemljišča v nadaljnjih dvanaajstih župnijah. Jedro novoceljske gosposčine je seveda bilo v vzhodni polovici Spodnje Savinjske doline.

Naselja z novoceljskimi podložniki so bila naslednja: mesto Celje, Medlog, Babno, Ložnica, Ostrožno, Lava, Lokrovec, Dobrova, Zgornja Hudinja, Zavodna, Zagrad, Pečovnik, Košnica, Miklavški hrib in Lisce (v celjski okolici); Zalec, Levec, Petrovče, Dobriša vas, Vrbje, Arja vas, Spodnja in Zgornja Ložnica, Mala Pirešica, Ruše (pri Žalcu); Gorice (pri Zalogu); Gotovlje; Griže; Megojnica; Zabukovica, Kotečnik, Sv. Pankrac, Kasaze, Liboje, Sv. Križ nad levškim mostom (pri Grižah); Št. Peter v Savinjski dolini; Dobrteša vas, Zgornje Roje, Zgornje in Spodnje Grušovlje, Podlog in Zalog (pri Št. Petru), Št. Pavel pri Preboldu; Št. Lovrenc, Šešče, Latkova vas in Matke (pri Št. Pavlu); Pandor in Resevna (pri Št. Juriju ob Taboru); Marija Reka, Gomilsko (s posameznimi podložniki); Orla vas, Preserje, Kamenče, Spodnje Gorče in Dobrovlje (pri Braslovčah), Polzela, Breg in Ločica (pri Polzeli); Mozirje; Loke in Sv. Rade-gunda (pri Mozirju), Poljane, Dol in Suha (pri Rečici ob Savinji); Tirska gora (nad Ljubnim), Paka in Podgora (pri Šmartnem ob Paki); Arnače, Silova, Laze in Podkraj (pri Št. Ilju pri Velenju); Št. Andraž in Dobrič (pod Goro Oljko),

Zgornja Ponikva, Kale in Studence (pri Zgornji Ponikvi); Črne (pri St. Janžu na Vinski gori); Velika Pirešica, Zelezno, Pernovo, Hramše in Št. Jungert (pri Galiciji); Loče (pri Šmartnem v Rožni dolini); Nova cerkev; Prekorje, Ljubčana, Lipovec, Začret in Leskovec (pri Vojniku); Teharje (s kmečko plemiško občino), Kresnike, Lipa, Slance, Osenica in Zavodno (pri Teharjih), Spodnja in Zgornja Kranjčica, Ogorevec, Sv. Rozalija, Dramlje, Čadram, Poljčane, Spodnja Kostrivnica in Ponkvice (pri Šmarju), Končno selo z Mrzlo Planino in Javornikom (pri Svetini), Vodruž (pod Kalobjem), Št. Vid pri Planini, Poljana (pod Razborjem nad Loko), Lokavec (pri Loki), Sv. Miklavž (nad Rimskimi Toplicami), Tremerje, Slivno in Rifnigozd (pri Laškem), Ogeče, Sevice in Plazovje (pri Sv. Marjeti pri Rimskih Toplicah), Suhadol in Šavna peč (pri Širju), Brezno in Golce (pri Sv. Jederti nad Laškim), Turski les, Straški hrib (z dominikalisti), Holečendol in Kal (nad Dolom pri Hrastniku), Vode, Limbarje, Lakonca, Dobrna, Retje, Plesko, Prapretno, Šibenik in Log (pri Trbovljah).

V bolj oddaljenih krajih je gospoščina imela često samo posamezne podložnike, odnosno samo delne davščine, vinsko ali žitno desetino — poslednjo v snopih ali vreči.

Novoceljska gospoščina je upravljala svojo posest s pomočjo dvajsetih uradov, ki so bili v naslednjih krajih: v Arji vasi, Celju, Kotečniku, Laškem, Lokavcu, Medlogu, Mozirju, Pečovniku in Petrovčah, na Poljani in na Polzeli, v Šeščah, Šmarju, Št. Ilju, Št. Jungerti, Št. Petru, Trbovljah, Tremerju in Turju.

Po zakonu o kmetiški odvezi, ki je bil sprejet dne 7. septembra 1848, je dobil lastnik Novega Celja Jožef Ludovik Hausman 147.592 goldinarjev konv. denarja odškodnine.

Ostala mu je znatna neposredna posest, ki je obsegala okrog 60 oralov obdelovalne zemlje, okrog 60 oralov travnikov, okrog 10 oralov pašnikov in okrog 2970 oralov gozdov, skupaj okrog 3100 oralov.

Kar je bila novoceljska gospoščina v vzhodnem, to je bila žovneška gospoščina v zapadnem delu Spodnje Savinjske doline.

Ko je Čokl pl. Ruhethal v začetku XIX. stoletja zgradil v dolini Novi Žovnek, je bil stari Žovnek obsojen na smrt. Ta nekdanji grad Žovneških in njegovo gospoščino so Habsburžani izprva dajali v najem, okrog leta 1600 so ga pa prodali.

Žovneška gospoščina je v začetku XIX. stoletja imela šest uradov in 771 podložniških domačij. Podložniška naselja so bila večinoma v neposredni soseščini gradu oziroma graščine; bila so na dobroveljskem ozadju in v gosto naseljenem delu doline — med Braslovčami in Gomilskim.

Ta naselja so bila: Čret, Dobrovlje, Podvrh, Braslovče, Male Braslovče, Zgornje in Spodnje Gorče, Kamenče, Rakovlje, Parižlje, Poljče, Orla vas, Trnava, Novo mesto (Sv. Matevž) in Gomilsko. Bolj oddaljena so bila samo nekatera naselja: Stopnik in Prekopa (pri Vranskem), Spodnje Roje (pri Št. Petru), Podgorje (pri Letušu), Libija, Loke in Brezje (pri Mozirju), Mozirje, Gavče, Gorenje in Veliki vrh (pri Šmartnem ob Paki), Št. Andraž (pod Goro Oljko), Za brdom (pri Velenju).

Zakon o kmetiški odvezi je dal tedanjemu lastniku gospoščine Jožefu Krügerju-Schuhu 55.972 goldinarjev odškodnine.

Neposredna zemljiška posest, ki mu je ostala, je obsegala: 13 $\frac{1}{2}$ orala obdelovalne zemlje, 22 $\frac{2}{3}$ orala travnikov, 14 oralov pašnikov, 384 oralov planin in 612 $\frac{2}{3}$ orala gozdov, skupaj 1047 oralov.

Ob južnem obrobju Spodnje Savinjske doline je bila gosposčina Ojstrica. Staremu gradu na višini, v katerem je bila po naročilu grofa Hermana II. umorjena Veronika Deseniška, je okrog leta 1600 sledila v dolini graščina, ki so jo v početku XIX. stoletja podrli in njeno vlogo prenesli na prezidano bivše gospodarsko poslopje.

Ojstriško gosposčino so Habsburžani v drugi polovici XVI. stoletja prodali grofom Schrottenbachom Ojstriško in schrottenbachovsko ime je povezano z velikim uporom savinjskih kmetov, ki je bil leta 1635.

Ojstriška gosposčina je v začetku XIX. stoletja štela štiri urade in 273 podložniških domačij. Podložniška naselja so bila skoraj vsa v bližini: v hribovskem ozadju in ob robu doline od Št. Pavla preko Št. Jurija do Vranskega. Ta naselja so bila: Marija Reka in Sv. Miklavž, Št. Pavel, Grajska vas, Zakel, Gomilsko, Novo mesto (Sv. Matevž), Ojstriška vas, Št. Jurij, Loke, Črni vrh, Pandor, Čeple, Tržca, Stopnik, Prapeč, Sv. Hieronim, Volog, Ločica, Lemovec. Bolj oddaljena so bila naselja: Podvrh (pri Blaslovčah), Podgorca (pri Šmartnem ob Paki), Založe in Breg (pri Polzeli), Vodruž (pod Kalobjem).

Po zakonu o kmetiški odvezi je dobil baron Karol Wittenbach za ojstriško gosposčino 35.743 goldinarjev odškodnine.

Neposredna posest, ki mu je ostala, je obsegala: 5 $\frac{2}{3}$ orala obdelovalne zemlje, 20 oralov travnikov, 179 $\frac{1}{2}$ orala pašnikov, 1267 oralov gozdov, skupaj 1472 oralov.

Soseda ojstriški je bila preboldska gosposčina. Graščino Prebold pri Št. Pavlu je treba smatrati za naslednico starega Liebensteina. Njena usoda je bila slična usodi ostalih graščin: v začetku XVIII. stoletja je prišla v roke grofov Schrottenbachov, gospodarjev na Ojstrici.

Preboldska gosposčina je v začetku XIX. stoletja štela pet uradov in 200 kmečkih domačij. Razmahnila se je precej na široko in so se njeni podložniki povsod mešali s podložniki sosednjih gosposčin. Najdemo jih v naslednjih naseljih: v Št. Pavlu in Dolenji vasi; v Šeščah, Št. Lovrencu in Matkah; v Sv. Pankracu, Grižah, Megojnici, Zabukovci in Libojah; v Vrbju, Št. Petru, Dobrteši vasi, Spodnjih Grušovljah in Založah; v Št. Andražu, na Dobriču, v Gavčah, na Gorenjskem in Skornem, v Orli vasi, Trnavi, Zaklju, Preserju, Spodnjih in Gornjih Gorčah; v Knezdolu pri Trbovljah in Hrastniku (z vinsko desetino).

Po zakonu o kmetiški odvezi je dobil lastnik preboldske graščine Franc Vogl 47.643 goldinarjev odškodnine.

Ostala mu je pa majhna zemljiška posest: 15 oralov obdelovalne zemlje in 22 oralov travnikov, skupaj 37 oralov.

Dediščino starega Scheinecka, ki je bil na severnem obrobju Spodnje Savinjske doline, je verjetno prevzela polzelska komenda malteškega viteškega reda, ki je obstajala že v začetku XIV. stoletja. Grad Komenda, sedež komendantorja in gosposčinske uprave, je nastal na majhni vzpetosti sredi doline in še danes stoji. Red je oskrboval tudi polzelsko župnijo. Toda v početku novega veka je na severni strani Polzele nastala lepa graščina, ki si je nadela ime

nekdanjega gradu: Šenek. Z njo je bila združena majhna gosposčina. Njen lastnik Rajmund Novak je leta 1780 kupil tudi Komendo.

Združena gosposčina je štela pet uradov in nad 100 podložniških domačij, ki so bile skoraj vse v bližini: na Polzeli, v Orli vasi in Ločici, v Dobrteši vasi in Podlogu, na Dobrovljah in v Podgorju pri Letušu, v Št. Andražu in na Dobriču, v Šmartnem v Rožni dolini.

Zakon o kmetiški odvezi je dal polzelskemu graščaku Lenartu Gechterju 27.883 goldinarjev odškodnine.

Neposredna zemljiška posest, ki si jo je obdržal, je pa obsegala samo 18 oralov obdelovalne zemlje, 33 oralov travnikov, 4 orale pašnikov, 1 oral vinograda in 100 oralov gozda, skupaj 157 oralov.

Na severnem obrobju Spodnje Savinjske doline je bila tudi turnska ali paška gosposčina. Gradič Turn ali Paški grad (Packenstein) je končal svojo vlogo leta 1848, ko je tedanji lastnik gosposčine Jožef Novak zgradil v dolini, tik ob Šmartnem, lepo graščino. Gradič Turn so bili zgradili neznani gospodarji, nato so mu gospodovali najprej Celjani in za njimi Habsburžani. Ko je prišel v privatno last, je šel iz rok v roke.

Turnska ali paška gosposčina je imela sicer sedem uradov, toda samo 89 podložniških domačij, ki so bile v naslednjih naseljih: na Polzeli, v Rečici ob Paki, na Malem vrhu, v Lokovici in Podgorju (pri Velenju), v Gorenjem, Letušu, Lepi njivi (pri Mozirju).

Po zakonu o kmetiški odvezi je dobil Novak samo 8985 goldinarjev odškodnine.

Ostalo pa mu je kot neposredna posest: 16 oralov obdelovalne zemlje, 32 oralov travnikov, 6 oralov pašnikov, 4 orale vinogradov in 80 oralov gozdov, skupaj 138 oralov.

Nad vranjskim poganjkom Spodnje Savinjske doline je nastal Heckenberg ali Stopniški grad, ki je prav tako zgodaj prišel v celjske in nato v habsburške roke. Kakor Ojstrica in Prebold je bil tudi ta grad dolgo v posesti Schrottenbachov. V poznejši dobi je na njegovo mesto stopila graščina Marof.

Stopniška gosposčina je imela dva urada in 66 podložniških domačij, ki jih srečavamo v Stopniku, Pandoru, Cretu in Prapeči, medtem ko so bile na Homcu podložne graščini samo vinske gorice.

Po zakonu o kmetiški odvezi je dobil lastnik gosposčine Anton Perko 11.433 goldinarjev odškodnine.

Ostala mu je neposredna posest: 14 oralov obdelovalne zemlje, 27 oralov travnikov, 2 orale pašnikov, 1 oral vinograda in 90 oralov gozdov, skupaj 135 oralov.

Še nekoliko manjša je bila gosposčina graščine Podgrad pri Vranskem, glede katere lahko sodimo, da je naslednica nekega gradu, čigar razvaline so popolnoma izginile.

Njeni podložniki so bili: pri Sv. Hieronimu, v Tešovi, Pandoru, Ojstriški vasi in Št. Juriju ob Taboru.

Zakon o kmetiški odvezi je dal lastniku gosposčine baronu Karlu Wittenbachu 8.671 goldinarjev odškodnine.

Ostalo pa mu je: $12\frac{2}{3}$ oralov obdelovalne zemlje, 18 oralov travnikov, 12 oralov pašnikov, $\frac{1}{2}$ oralov vinograda in $40\frac{2}{3}$ oralov gozdov, skupaj 84 oralov.

V osrčju Spodnje Savinjske doline je bila (razen že omenjenega Brunberga) tudi večja gosposčina gotoveljska, ki je morala obstajati že v XIII. stoletju in je bila last Žovneških gospodov. Župna cerkev Sv. Jurija »na jezeru« je nastala kot grajska kapela. V začetku habsburške dobe je gotoveljska gosposčina propadla. Kot njeni naslednici bi mogli smatrati dve gosposčini: pernovsko in zaloško.

Stari pernovski grad je stal na majhni vzpetini v bližini cerkvice sv. Ožbalta in se je imenoval: Hofrain. V XVIII. stoletju je začel grad propadati in ga je nadomestila graščinica Grmovje (Hofrain).

Pernovska (grmovska) gosposčina je imela 7 uradov in 75 podložniških domačij, ki so bile: v Pernovem, na Železnem in v Veliki Pirešici, v Ponkviči, v Stopniku in na Ločici pri Vranskem.

Zakon o kmetiški odvezi je dal lastniku gosposčine Hermanu Schnitzerju pl. Lindenstammu 11.807 goldinarjev odškodnine.

Ostalo pa mu je zemlje za večjo kmetijo.

Važnejša je bila zaloška gosposčina, ki se javlja izza XV. stoletja in je imela svoje podložnike tudi od drugih gosposčin, vsekakor od celjske in vojniške.

Gosposčina je obsegala 10 uradov in 278 podložniških domačij. Podložnike srečavamo na širokem področju: med Savinjo in Žičami. Živeli so v naslednjih naseljih: V Dobrteši in Dobriši vasi, v Pirešici, Železnem, Št. Andražu, St. Ilju in Tolstem vrhu pri St. Ilju, na Kozjaku, v Slatini pri Šmartnem, v Pristavi in Loki pri Dobrni, v Razgoru, Ilovci, Malih Doleh, Jankovi in Kladnartu pri Novi cerkvi, v Vojniku, v Razgorju, Runtolah, Arelinu, Ložju, Sv. Tomažu, Črešnovecu, Gradišču, Zečah, Šmiklavžu, Kobleku, Pristavi, Vovšah in Ljubčeni pri Vojniku; v Zgornjih in Spodnjih Slemenih, Straži, Svetelskem, Hrastniku, Gabrovcu, Bezovici in Dobju pri Dramljah, v Prežinu pri Štorah.

Po zakonu o kmetiški odvezi je dobil Herman Schnitzer pl. Lindenstamm za zaloško gosposčino 57.662 goldinarjev odškodnine.

Ostala pa mu je primerna graščinska posest: $22\frac{1}{2}$ orala obdelovalne zemlje, $121\frac{1}{2}$ orala travnikov, $7\frac{2}{3}$ orala pašnikov, $8\frac{2}{3}$ orala vinogradov in 426 oralov gozdov, skupaj 586 oralov.

Ni se pa mogla razviti samostojna gosposčina v Zalcu. Izprva je bilo v Zalcu deželno sodišče laške gosposčine za posest v Savinjski dolini. Ta posest se je za prvih Habsburžanov odcepila od laške gosposčine in dodelila drugam. Zalec so Habsburžani kot poseben urad priključili forhteneški gosposčini v Šaleški dolini in ga skupno z njo dajali v zakup.

Posebno stališče je od nekdaj zavzemal grad Vojnik s svojo gosposčino. Ko je Vitovec grad razrušil, je gosposčina izgubila svoje središče in je pripadla (kakor smo videli) deloma Zalogu in deloma Taboru (Weichselstätten), ki je nastal blizu Višnje vasi, ob sotočju Dobrnice in Hudinje.

Taborska gosposčina je obsegala pet uradov in 62 podložniških domačij. Podložniki so bili deloma v sosesčini (v okolici Nove cerkve), večinoma pa dalje proti severozahodu in vzhodu. Najdemo jih v naslednjih naseljih: v Pirešici, Brezovi pri Šmartnem v Rožni dolini in v Vrbi pri Dobrni; v Novi cerkvi; v Zlatečah, Novakih, Višnji vasi, Ivnici in Jankovi (pri Novi cerkvi); v Runtolah, Ložju, Trnovljah, Leskovcu in Žepini (pri Vojniku), v Cirkovcah in

na Plešivcu (nad Velenjem); v Bezovju, Bohovini in Koroški vasi, na Planini, Koveškem vrhu in Loški gori, pri Sv. Kunigundi in Sv. Križu (pri Zrečah); v Marija Gradcu in Lahomšku (pri Laškem); na Kalobju in na sosednji Planinci, v Resniku pri Poljčanah; v Gorici, Selah, Tratni, Vodicah, Vodovcah in Voglajni (pri Slivnici) ter v Paridolu pri Dobju.

Po zakonu o kmetiški odvezi je dobil taborski graščak Janez vitez Resingen 38.827 goldinarjev odškodnine.

Ostalo pa mu je graščinske posesti: 11 oralov obdelovalne zemlje, 27 oralov travnikov, 1⁷/₂ oralu pašnikov in 131 oralov gozdov, skupaj 172 oralov.

Vse navedene gosposčine so bile posredno ali neposredno povezane z nekdanjimi gradovi, smatramo jih lahko za starejše. Poleg njih je v novem veku nastalo nekaj manjših gosposčin, ki so si pridobile svojo posest z odcepitvijo od starejših gosposčin.

Tako je v zapadnem delu doline nastala gosposčina Strovsnek. Graščina istega imena je nastala severno od Gomilskega med Novim mestom (Sv. Matvžem) in Glinjami. Javlja se prvič v XVI. stoletju kot lovski dvor, a svoje ime je dobila po doktorju Jakobu Straussu, ki ji je bil lastnik v drugi polovici XVI. stoletja.

Gosposčina je imela en sam urad in 31 podložniških domačij: v Latkovi vasi (pri grobeljskem mostu), Novem mestu, Parižljah, Zaklju in Podvrhu.

Zakon o kmetiški odvezi je dal Jožefu Krügerju-Schuhu (hkrati lastniku Zovneka) za Strovsnek 7.133 goldinarjev odškodnine.

Ostalo mu je kot graščinska posest: 16 oralov obdelovalne zemlje, 27 oralov travnikov, 9 oralov pašnikov in 34 oralov gozdov, skupaj 88 oralov.

Slična gosposčina je bil Prešnik (Mayerberg). Graščina Prešnik stoji nad cesto Celje—Šmartno v Rožni dolini in je znana izza druge polovice XVII. stoletja. Ker je imela zaloška gosposčina v bližnji Slatini urad in podložnike, bi mogli sklepati, da je Prešnik nastal z odcepitvijo od Zaloga. Njegova gosposčina je imela samo en urad in 13 podložniških domačij, ki so bile: v Gorici (pri Galiciji), v Brezovi in Ločah (pri Šmartnem v Rožni dolini), v Rakovi stezi (pri Novi cerkvi), v Lipi in Globočah (pri Frankolovem).

Po zakonu o kmetiški odvezi je dobil lastnik gosposčine Edvard Bartol (z brati in sestrami) 7.504 goldinarje odškodnine.

Ostalo mu je pa graščinske posesti: 22 oralov obdelovalne zemlje, 19 oralov pašnikov in 39 oralov gozdov, skupaj 96 oralov.

V samem Celju so grofje Thurn-Vallsassina leta 1580 od nadvojvode Karla II. kupili stranska poslopja spodnjega grada in zgradili na njihovem mestu manjši dvorec, sedanjo grofijo. Istočasno so kupili tudi gosposčino Zbelovo pri Poljčanah, ki so jo obdržali trajno, medtem ko so si razne druge gosposčine pridobili samo začasno. Celjska grofija je bila njihov sedež in središče uprave, čeprav v okolici Celja izprva niso imeli nikakih podložnikov. Konec XVII. stoletja so kupili od deželnih stanov dvorec Gornji Lanovž tik Celja. Dvorec je imel majhno gosposčino s podložniki v Št. Vidu pri Grobelnem in v Braslovcah. Sredi XVIII. stoletja je grof Avgust Thurn prodal Zgornji Lanovž grofu Rudolfu Feliksus Reisigu, ki je bil tedaj lastnik Prešnika. Ta je lanovško gosposčino povečal s tem, da ji je dodelil nekaj prešniških podložniških kmetij v Gorici in Lahovni (pri Celju).

Po zakonu o kmetiški odvezi je dobil Edvard Bartol z brati in sestrami za Zgornji Lanovž 1.632 goldinarjev odškodnine.

Ohranil je pa graščinske posesti: 80 oralov obdelovalne zemlje, 36 oralov travnikov in 35 oralov gozdov, skupaj 154 oralov.

Sredi XVII. stoletja se prvič javlja graščinica Spodnji Lanovž, ki je imela v enem uradu 12 podložniških domačij. Na osnovi zakona o kmetiški odvezi je dobil takratni lastnik Jožef Hauswirth samo 94 goldinarjev odškodnine, pač pa mu je ostalo: 23 oralov obdelovalne zemlje, 25 oralov travnikov, 12 oralov vinogradov in 3 orale gozda, skupaj 64 oralov.

Tudi cerkev in cerkveni služabniki so opirali svoj obstoj na fevdalno podlago. Cerkvene gospoščine so nastale na račun posvetnih.

Pri celjski župni (opatijski) cerkvi sta se razvili dve gospoščini: cerkvena gospoščina sv. Danijela in opatijska gospoščina.

Cerkvena gospoščina sv. Danijela je imela mnogo podložnih zemljišč in nekaj podložnih kmetij v neposredni bližini Celja: tik ob jarku v sedanji Razlagovi, Cankarjevi in Vodnikovi ulici; poleg cerkve sv. Andreja v sedanji Aškerčevi ulici, na Dolgem polju, Lavi in Spodnji Hudinji. Drugi podložniki pa so bili: v Levcu, na Teharjih, v Ločah pri Smartnem v Rožni dolini, v Podvinu pri Laškem, v Mozirju in Žalcu ter pri sv. Rozalji. Marsikje je dobivala cerkev sv. Danijela žitno desetino v snopih in vreči.

Sorazmerno velika je bila opatijska gospoščina. Saj je že leta 1757 obsegala nad 200 kmečkih podložnikov, med katerimi je bilo 63 dominikalistov. Njeni podložniki so bili raztreseni daleč naokrog, v nekaterih naseljih je pripadal gospoščini samo po eden. Tedaj je gospoščina imela pet uradov, ki so bili: v Libiji (pri Mozirju), v Grižah, v Lešju (pri Šmarju), v Ponikvi in na Bregu (pri Celju).

Leta 1757 sta bili z opatijsko gospoščino združena še dva oltarna kaplanska beneficija: sv. Nikolaja in sv. Barbare.

V začetku XIX. stoletja so priključili opatijski gospoščini še oltarni beneficij sv. Janeza in kaplanski Freydenfeldov beneficij (z veliko hišo nad sedanjim parkom, ki so ji bili pozneje lastniki: vdova profesorja Oreška, Jakob Janič, dr. Sadnik). Zlasti važen je pa bil priključek velikega beneficija cerkve sv. Maksimilijana. Beneficij je obsegal znatno gospoščino, katere dohodke je v mlajših letih užival že Primož Trubar. Ta gospoščina je imela tri urade (v Gornjem gradu, Pernovu in Vrbju) in okrog 40 podložnikov. Nekateri beneficiji opatijske cerkve so prišli tudi drugam. Med njimi je bil beneficij Matere božje sedem žalosti, čigar dohodke je užival škof Tomaž Hren, ko je študiral. Ta beneficij je pozneje kupila novoceljska gospoščina. Samostojna je do konca ostala kaplanska gospoščina Naše ljube Gospe pod Zvonikom.

Po zakonu o kmetiški odvezi je dobila župna cerkev 3260, opatijska 43.046, kaplanija Naše ljube Gospe 1265 goldinarjev odškodnine. Cerkvi je ostalo nekaj zemljišč, opatiji pa znatnejša posest: skupaj 46 oralov.

Večjo cerkveno gospoščino je imel tudi minoritski samostan v Celju. Prvotnemu sestavnemu delu so se v drugi polovici XVII. stoletja pridružile tri manjše cerkvene gospoščine: beneficiji sv. Duha pri Celju, Naše ljube Gospe v Svetini, starega špitala in pokopališke kapelice sv. Janeza v Laškem. Združena gospoščina je imela pet uradov in 131 podložniških domačij. Ko so samo-

stan ukinili, je gosposčino prevzela država, a leta 1829 jo je kupil Jakob Draš. Po zakonu o kmetiški odvezi so kot odkupnino določili 22.325 goldinarjev.

Večji gosposčini sta imeli prazupniji v Zalcu in Braslovčah, samo nekoliko manjša je bila teharska cerkvena gosposčina.

Vse cerkvene gosposčine so poleg rednih podložniških dajatev marsikje dobivale samo žitno desetino — v snopih ali vreči, ali pa vinsko desetino. Starejše ustanove so čisto take dohodke odstopale mlajšim. Tudi drugi dohodki cerkvenih ustanov nosijo v bistvu pečat fevdalnega zemljiško-prirodnega gospodarstva: zbirca, krave in ovce v reji.

Največja cerkvena gosposčina Spodnje Savinjske doline je bila povezana z dominikanskim samostanom v Novem Kloštru pri Polzeli, ki ga je ustanovil celjski grof Friderik II. leta 1450. Gosposčina je štela blizu 200 podložniških domačij, ki jih je samostan upravljal s pomočjo dveh uradov. Zgornji urad je imel svoj sedež v Karošmalah pri St. Ilju pri Velenju, spodnji pa pri Sv. Jakobu pod Rifnikom. To kaže, da so bili podložniki v dveh večjih in ločenih področjih.

Fevdalnemu redu so se morala ukloniti tudi mesta s trgi. V Spodnji Savinjski dolini je bilo samo eno mesto: Celje, trgi pa so bili trije: Vojnik, Zalec in Braslovče.

V Celju je kot gosposčina nastopal mestni magistrat. V notranjosti mestnega obzidja je bil on edina gosposka, samo na Cerkvenem trgu (poleg opatijske cerkve) zadenemo tudi na oblast opatijske, novoceljske in lanšperške gosposčine. Zunaj mestnega obzidja je pa bila tudi na magistratnem upravnem področju magistratna gosposčinska oblast omejena. Njej podrejena zemljišča in podložniške srečavamo zlasti na zapadni strani mesta: na Otoku, na Lavi in v Medlogu. Gre tu predvsem za zemljišča meščanov, kajti le redki so bili med njimi, ki niso imeli zemlje. Magistratu podložna zemlja je bila deloma rustikalna in deloma dominikalna. Proti koncu fevdalne dobe je magistrat večino podložne zemlje spremenil v pravo lastnino. Potem ko so porušili obzidje, je napravil tako celo z bivšo dominikalno zemljo. Zato je po zakonu o kmetiški odvezi dobilo mesto samo 60 goldinarjev odškodnine. Ohranila se je pa vendarle znatna mestna posest: 364 oralov; v tem številu je bilo 5 oralov njiv in vrtov, 5 oralov travnikov, 56 oralov pašnikov in 298 oralov gozdov — nekaj zemlje je bilo tik ob mestu, precej v Liscah, največ pa med Tovstom in Vipoto, kjer je bil lep mestni gozd.

V teh trgih je kot gosposčina nastopal trški magistrat, vendar zadenemo v njih na delno, omejeno odvisnost od bližnjih gosposčin tako v pogledu nekih davščin kakor tudi tlake.

Nekaj posebnega je bila gosposčinska oblast teharske plemiške občine. Njeni podložniki so bili v Savinjski dolini, zlasti v sosednjih naseljih, poleg tega tudi v Kazazah pri Petrovčah. Gosposčina je obsegala pet uradov in 189 podložniških domačij (med njimi celo Bežigrad). Gosposčina je bila kot skupnost, ne pa individualno služna novoceljski gosposčini (poprej daljšo dobo Forhteneku), tlako so pa Teharčani delali novoceljski gosposčini individualno, vsak gospodar je moral opraviti tri dni, izvzeti so bili samo izbrani občinski sodniki. Poleg tega je obstajala tudi individualna obveznost pri popravljanju celjskega starega gradu.

Kakor so srednjesavinske gosposčine posegale na sosednje ozemlje, tako so na njihovo področje segale sosednje gosposčine. To velja v največji meri za gornjegrajsko gosposčino. Od njenih trinajstih uradov je braslovški imel podložnike samo na srednjesavinskem področju: v naseljih med Braslovčami in Petrovčami. Šentiljski urad je imel podložnike vzhodno od Gore Oljke, lemberški pa od Vojnika proti vzhodu; kjer ni bilo popolne podložnosti, tam je gosposčini pripadala vsaj žitna ali vinska desetina.

V Spodnjem Posavju se je do kraja očuvala fevdalna oblast laške gosposčine. Kljub škodam, ki jih je polagoma morala utrpeti, je še v početku XIX. stoletja imela 19 uradov in nad 700 podložniških domačij. Največjo škodo je utrpela vzhodno od Savinje, kjer sta si največ kmetij pridobili celjska (novoceljska) in jurkloštrska (samostanska) gosposčina. Zahodno od Savinje je bila znatnejša samo izguba naselij med Spodnjim Bobnom in Trboveljščico, ki si jih je pridobila celjska špitalska gosposčina. Ta je imela tu in tam tudi vinsko desetino. Celjska (novoceljska) gosposčina je bila dominikalna gospodarica Turskega lesa (nad Rimskimi Toplicami) in Straškega hriba, kjer je bil poprej gozd. Skoraj vso posest južno od Save — z manjšimi izjemami — si je pridobila radeška gosposčina, medtem ko je južno stran Kovka in Straškega hriba ter hriboviti svet med Savo in Gračnico ter Savinjo prevzela loška gosposčina. V okrilju laške gosposčine sta nastali tudi dve prav majhni gosposčini: weichselberška in Germekova. Obe sta ustanovila prejšnja laška oskrbnika; poslednja se je pozneje zopet združila s temeljno gosposčino.

Sorazmerno velika je bila laška župnijska gosposčina, ki ni imela svojih podložnikov samo na področju laške gosposčine, ampak tudi drugod; gosposčina, imenovana »Kozjica«, je bila na obeh straneh Save — okrog Radeč in na južni strani Kovka in Straškega hriba. Tudi dve oltarni gosposčini so priključili župnijski gosposčini. To so končno napravili tudi s šmilhelško cerkveno gosposčino, ki so jo ustanovili okrog leta 1650 in je imela nekaj podložnikov na dolškem področju: v Holenčedolu, na Marnem in v Bezovem. Majhna je bila trboveljska župna gosposčina, gornjegrajska in preboldska gosposčina sta pa imeli na trboveljskem področju samo nekoliko posameznih podložnikov.

Seveda, upoštevati je treba še to, da je laška župna gosposčina imela marsikje tudi samo desetino, žitno ali vinsko.

Po zakonu o kmetiški odvezi je dobil grof Vetter Lilijski, lastnik laške gosposčine, 70.903 goldinarjev odškodnine. Ostalo mu je pa le malo graščinske zemlje: $1\frac{2}{3}$ oralna njiv, 17 oralov travnikov in $32\frac{2}{3}$ oralna gozdov, skupaj $51\frac{1}{2}$ oralna.

Laška župna gosposčina (s pridruženimi cerkvenimi gosposčinami) je dobila 62.957 goldinarjev odškodnine, trboveljska pa samo 11.613 goldinarjev. Laški župniji (nadžupniji) je ostalo nad 86 oralov lastne zemlje, trboveljski pa samo 12 oralov.

Pomembnost gosposčin se je kazala tudi v tem, da so najvažnejše izmed njih imele deželna sodišča, ki so vršila krvno sodstvo. Te gosposčine so bile: Celje (pozneje Novo Celje), Arclin (Vojnik) — sodišče upravljano v Zalogu, Gotovlje — sodišče upravljano v Zalogu, Prebold, Ojstrica, Podgrad, Zovnek, Laško. Samo celjsko deželno sodišče je bilo svobodno in kot tako ni plačevalo

deželno-sodnih doklad. Krvno sodstvo je imelo tudi celjsko mestno sodišče. V okviru deželnih sodišč so bila nižja sodišča manj pomembnih gosposčin, trška sodišča in teharsko ter trnoveljsko kmečko sodišče.

Ko je Marija Terezija uvedla tako imenovane naborne in davčne okraje, so bili z njimi združeni upravni posli poverjeni večjim gosposčinam. Taki okraji so bili: Celje-mesto — s 27 popisnimi občinami, Novo Celje — z enim trgom (Zalcem) in s 23 popisnimi občinami, Prebold — s 26 popisnimi občinami, Ojstrica — z 22 popisnimi občinami, Zovnek — z dvema trgovoma (Braslovčami in Mozirjem) in 26 popisnimi občinami, Zalog — s 16 popisnimi občinami, Tabor — z enim trgom (Vojnikom) in 55 popisnimi občinami, Laško — z enim trgom (Laškim) in 41 popisnimi občinami.

Ko je po revoluciji leta 1848 fevdalni režim padel, se je zrušila tudi sodna in upravna oblast gosposčin, popisne občine, ustanovljene za Marije Terezije zaradi pregleda vojnih obveznikov, so se pa ohranile do današnjega dne.

S propadom fevdalizma je zmagalo načelo svobode in individualnega gospodarstva. Kot znak vezane preteklosti se je ohranila skupna posest v tako imenovanih gmajnah, ki so jih bile gosposčine prepustile posameznim občinam oziroma naseljem, vendar jim duh novega časa ni bil naklonjen, češ da z njimi slabo gospodarijo, in marsikje so jih razdelili. Skladno z njihovim namenom (pašnik, gozd) so bile navadno na manj rodovitnem svetu.

LITERATURA IN VIRI

Alfons Dopsch, Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark im Mittelalter, 1910; Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, I., 1911; Ljudmil Hauptmann, Gospodje Višnjegorski, 1935; Mariborske študije, 1936; F. X. Hlubek, Ein treues Bild des Herzogthums Steiermark, 1860; Franc Kos, Gradivo, 1902—1928; Milko Kos, Zgodovina Slovencev, 1933; Franz Krones, Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli, 1883; Mel-Firchegger, Steirische Gerichtsbeschreibungen, 1914; Novostrascheitzky, Stiriens Eden. Das Santhal und die Umgebung von Neu-Cilli, 1847; Ignaz Orožen, Das Benediktiner-Stift Oberburg, 1876; Das Bisthum und die Diözese Lavant, II, III, IV, VIII, 1877—1893; Janko Orožen, Zgodovina Celja, II, III, 1927, 1930; Gradovi in graščine, 1936 (uvod); Hans Firchegger, Geschichte der Steiermark, I, 1936; Carl Schmutz, Historisch Topographisches Lexicon von Steiermark, 1822—1823; Avgust Stegenšek, Dekanija Gornjegrajska, 1905; Karlmann Tangl, Ueber den angeblichen Markgrafen Poppo Starchand von Soune, 1853; Günther, der letzte Markgraf von Soune, 1855; Die Freien von Saneck, Ahnen der Grafen von Cilli, 1859—1862; Rajko Vrečer, Savinjska dolina, 1930.

Laški urbar, 1524, 1582; Franciscejski urbarji (samo deloma ohranjeni); novejša zemljiška knjiga.

OBRTNIŠKO ŽIVLJENJE V PRETEKLOSTI

Modest Golia

Kadar gledamo šegavo resne podobe Shakespearovih obrtnikov v »Snu kresne noči«, togo poškrabljenost obrtniških portretov holandskih slikarjev in naivno baročno pobožnost obrtniških igralcev in udeležencev pasijonskih iger in procesij, kakor jih riše Ivan Pregelj, nam te slike pričarajo pred oči sicer ljubke in prisrčne prizore, ki pa ne posredujejo zaželenih prepričevalnosti. Podobe so zares tako romantično izmalicene, da je treba podrobne analize, iz

katere šele razberemo iz teh, morebiti nenameravanih fars skozi prešerni smeh trpko realnost, ki jo je narekoval boj za vsakdanji kruh. Zaradi tega je nujno, da pri analizi posežemo nazaj v viro, iz katerih se zrcali obrtniško življenje preteklih stoletij. To so obrtniški redi, svoboščine in zapisniki raznih obrtniških združenj, ki so obstajali tja do srede 19. stoletja. V njih ne najdemo ne toge naškrobljenosti ne načičkane baročnosti, marveč boljše ali slabše opisan življenjski okvir, v katerem so se gibali in delovali nekdanji obrtniki. Zato moremo šele iz njih izluščiti notranjo podobo obrtništva. Obleka, izražanje, delo in način življenja, vse to se je temeljito spremenilo. Vez, ki se vleče kot rdeča nit od onih do sedanjih časov, pa je delo, ki so ga opravljali obrtniki v potu svojega obraza. Zaman bi bil trud, če bi skušali z namišljeno izvirnostjo značajeve, ki naj bi bili lastni tej ali oni dobi, posvetiti v temo, ki zagrinja dogajanja v preteklosti. Hvaležnejša naloga je, poiskati notranje in vnanje vzročnosti, iz katerih je nastal glavni nosilec gospodarske dejavnosti srednjeveških mestnih naselij — cehovski obrtnik. Vzporedno s to preiskavo se bo približala tudi nekdanja miselnost sedanjih miselnosti, ko bomo spoznali, da jo je rodil čas. Tedaj bo postala tudi farsa laže umljiva in ločitev med svetlobo in senco ne bo težka.

Srednjeveška naselja so se razvila iz selišč, ki so jih kot strateško važne položaje utrdili deželni ali tudi fevdni gospodje. Tu ne gre presojati časovno prednost selišča pred utrdbo ali obratno. Dejstvo je, da je lastnik utrdbe želel imeti čim številnejše prebivalstvo okoli trdnjave ali gradu. S tem si je pridobil davkoplačevalce in brambovce v vojni nevarnosti. V taka nova naselja seveda naseljencev niso vabili niti davki ali obramba obzidja, marveč jim je bilo vse to le nujno zlo. Z naselitvijo za mestnim obzidjem pa so si pridobili osebno svobodo, ki so jo pogrešali kot tlačani pod graščinskim jarmom. Zato je bilo podeželje neizčrpen vir novih mestnih prebivalcev. Prihajali pa so v glavnem le taki, ki niso bili z ekonomskimi vezmi popolnoma privezani na domačo grudo, marveč so se znali še drugače prebivati skozi življenje. To so bili razni obrtniki, ki so zrastle iz domače obrti in so se z naselitvijo v mestu strokovno izpopolnili z izkušnjami drugih mojstrov, zlasti pa z rokodelskimi popotovanji. Obrt je s tem vedno bolj pridobivala na strokovni ravni; s številčnim naraščanjem obrtnikov pa je nastala potreba za ustanovitev gospodarske organizacije, ki naj bi jim dala monopolističen značaj pri obrambi ravno pred istim slojem, iz katerega so nekdanj sami izšli, pred podeželskimi obrtniki. Ta razvoj je terjal precej časa, preden se je izoblikoval preko zgolj cerkvenih bratovščin v strumno strokovno združenje — ceh. Zaradi svoje razvojne poti in zaradi duha časa je na njem še vedno ostal zunanji pečat cerkvenosti, ki se je izražala v manifestacijah ob raznih cerkvenih prireditvah. Tako je nastal poseben meščanski stan cehovskega obrtništva, ki je vtisnil svojo značilno podobo vsem srednjeveškim mestnim naseljem.

S pravno določenimi pravicami za izvrševanje obrti so postajali obrtniki vedno bolj gospodarsko močni. Zaključek boja za monopolizacijo obrti je bila obenem tudi zmaga v boju za politične pravice, ki so si jih pridobili pri mestni upravi glede na pomembnost njihove gospodarske dejavnosti in na njih številčnost. Vendar nas ta politični poudarek, ki je sicer nujna razvojna stopnja cehovskega gibanja, tukaj ne zanima. Za našo preiskavo je važnejša njena

gospodarska in iz nje izvirajoča kulturno zgodovinska podoba. Iz te namreč lahko razberemo tiste prvine, ki so dajale mestom in trgom svojski značaj srednjeveškosti, ki se je ohranila tja do začetka 18. stoletja. Tedaj šele je nastopila nova doba, ki je pometla s starimi gospodarskimi oblikami in presmerila gospodarsko dejavnost. Zato je tudi terjala drugačno miselnost, nasprotno dotedanji kolektivni miselnosti in je vedno bolj poudarjala individualistično osamosvojitvev.

Z gospodarsko monopolizacijo obrti je nastal sistem cehov, katerih pravice so sankcionirali deželni vladarji z že zgoraj omenjenimi obrtnimi redi in svoboščinami, ki so bile naperjene zlasti proti nepravilnemu in nestrokovnjaškemu izvrševanju obrti. S tem je bil na eni strani zavarovan davke plačujoči cehovski obrtnik, na drugi strani pa je bila zagotovljena strokovna izvedba obrtniških izdelkov. Monopolizem obrtniškega udejstvovanja se je raztezal na področje, ki ga je kontroliral ceh. To področje je bilo večje ali manjše, skoraj povsod pa se je preko mestnega pomirja raztezalo še eno do dve milj izven mesta. Tu in tam pa je to območje preseglo tudi te meje in obenem vključilo obrtnike manjših krajev v sklop ceha v večjem naselju ter s tem izključilo nepostavno izvrševanje obrti na vsem tem področju. Tak primer imamo ravno pri celjskem čevljarskem in usnjarskem cehu, ki je združeval mojstre v Celju, Laškem, Zalcu, Braslovčah, Mozirju, Šoštanjju, Velenju, Lembergu, Vojniku, Sv. Juriju ob južni železnici, Pilštajnu, Planini in Rogatecu. S tem je monopol dobil tudi dejansko veljavo, ker so upoštevanje dobljenih svoboščin nadzorovali cehovski člani sami po omenjenih krajih; kogar pa so zalotili pri nedovoljenem izvrševanju obrti, mu je zemljiška gosposka morala na predlog cehovskega vodstva zapleniti usnje in orodje, največkrat pa je bil kaznovan še z zaporom ali denarno globo.

Pri razglabljanju cehovskega življenja bomo vzeli v pretres čevljarske in usnjarske cehe, ki so poleg pekovskih in mesarskih cehov najštevilnejši na slovenskem ozemlju. Poleg tega imajo še to prednost, da jih zasledimo v zgodovini kot prve. Že listine iz 12. stoletja omenjajo čevljarski ceh v Würzburgu in po drugih nemških mestih. Njihovo gospodarsko važnost poudarja tudi dejstvo, da jih obravnava večina cesarskih odlokov, ki so uravnavali stališča med raznimi cehi in drugimi oblikami gospodarskega življenja. Pri nas se cehi pojavijo kasneje kot v Nemčiji, ker so se tudi pozneje razvila mestna in trška naselja. Za Ljubljano in Škofjo Loko imamo podatke o čevljarskem in usnjarskem cehu iz 15. stoletja, za Metliko, Krško, Kranj, Višnjo goro in Lož iz 16. stoletja, za Cerknico, Maribor, Ptuj in Celje pa iz 17. stoletja. Kljub temu, da imamo starejše podatke za cehe po drugih krajih, bomo vzeli za obravnavo o notranji ureditvi cehovskega življenja obrtni red in svoboščine celjskega čevljarskega in usnjarskega ceha, ker nam te posredujejo najpodrobnejšo sliko cehovskega življenja, ki jo bomo skušali osvetliti z določili iz drugih obrtnih redov omenjenih cehov in iz cesarskih odlokov. Ni namreč dvoma, da se način življenja v vseh treh stoletjih, za katere imamo vire o čevljarskih cehih na slovenskem ozemlju, ni bistveno spremenil. Zato lahko brez skrbi nanašamo kolorit, ki ga dobimo iz drugih cehovskih pravil in zapisov, na paletu celjskega čevljarskega in usnjarskega ceha, kakor bi bilo mogoče tudi narobe. Obenem pa smemo posplošiti tudi običaje in navade

čevljarških in usnjarskih cehov na ostale, ker so bistveni predpisi vseh cehovskih pravil v glavnem povsod isti, le običaji, ki jih terja strokovna plat določenega ceha, potisnejo to pravilo v stran.

Najpomembnejši dogodek srednjeveškega obrtniškega leta je bila cehovska skupščina, ki je bila vsako leto navadno na god cehovskega zavetnika. V Celju, kjer je bil patron ceha usnjarjev in čevljarjev sv. Nikolaj, so jo imeli na Miklavževo. Dan poprej je cehovski načelnik — cehmešter s sli obvestil vse člane, da se morajo ob sedmi uri zjutraj zbrati pred njegovo hišo, od koder so potem v sprevedu z zastavo na čelu odšli v cerkev, kjer so imeli naročeno slovesno mašo za žive in pokojne člane. Udeležiti so se je morali mojstri z ženami in otroci, pomočniki in vajenci. Med mašo so mojstri imeli v rokah prižgane sveče in šli z njimi pri darovanju okrog oltarja ter darovali po namenu ceha. Ko je duhovnik med mašo odmolil vero, se je obrnil proti ljudstvu in glasno prebral imena v poslednjih letih umrlih članov. Po končani maši — v cerkvi so morali vsi ostati do konca in se udeležiti darovanja, sicer je takoj sledila kazen — so se spet uvrstili v spreved in se z zastavo vrnili nazaj pred cehmeštovo hišo, kjer je bil razhod, a le za družinske člane. Mojstri, pomočniki in vajenci pa so vstopili v hišo, kjer naj bi bila skupščina. Nihče ni smel priti na skupščino oborožen, zato so si morali prej odpasati meče, ki so jih nosili ob slovesnih prilikah. Kljub vročini pa niso smeli odložiti ničesar razen klobuka, ker je bil predpis, da morajo priti pred skrinjico v suknjičih ali plaščih. Nato so obstopili cehovsko skrinjico, ki jo je imel v varstvu vsakokratni cehmešter; pristopila sta dva mojstra, ki ju je ceh izvolil za ključarja in vsak zase odprla svojo ključavnico. Ko so skrinjico odprli, se je začela šele prava skupščina. Dokler je bila odprta, so veljala za cehovske člane poostrena pravila glede dostojnega obnašanja in kdor bi se v teh trenutkih drznil neprimerno govoriti ali se upirati cehovskemu vodstvu, ga je zadela hujša kazen kakor sicer. Skrinjica je imela običajno podobo skrinj, samo da je bila mnogo manjša in čim lepše mizarsko oziroma rezbarsko delo ter bogato okovana. V njej so hranili ustanovno listino, cehovski red, druge listine, denar, pečatnik in, kjer je bil to običaj, tudi cehovsko čašo. Ko je bila torej odprta, so najprej prebrali cehovski red, nato pa je cehmešter podal poročilo o zadnjem poslovnem letu in finančnem stanju ceha. Po poročilu je slovesno odložil službo in jo dal na razpolago skupščini, ki je nato izvolila novo cehovsko načelstvo. Volilno pravico pa so imeli samo mojstri. Ako je bil dotedanji cehmešter članom po volji, so ga lahko ponovno izvolili. V celjskem cehu so imeli samo enega cehmeštra, dočim so po drugih cehih volili tudi po štiri, vendar tako, da je bil eden izmed njih po časti in oblasti prvi. Poslovna doba je trajala po eno leto, samo v Mariboru so izvolili cehovsko vodstvo vedno za dve leti.

Organizacijske formalnosti so bile s tem dejanjem opravljene. Nato so prešli k točki dnevnega reda, ki je najbolj krepila in vzdrževala notranjo disciplino cehovskega življenja. Novolzbrani cehmešter je namreč zastavil zbranim vprašanje, ali je morebiti komu znan kak pregrešek katerega izmed cehovskih članov, ki bi lahko umazal cehovsko čast ali čast katerega izmed njih. Vsakdo je imel sveto dolžnost, ki je bila sankcionirana s hudimi kaznimi, da je moral odkrito razodeti vse prestopke, ki jih je vedel o katerem koli cehovskem tovarišu. To vprašanje je cehmešter, tudi če ni bilo odziva, ponovil

trikrat zato, da se ne bi mogel pozneje nihče izgovarjati, da ni imel priložnosti govoriti, ako so ga pozneje zalotili, da je vedel za prestopke, pa ga ni povedal. V primeru, da je skupščina zvedela za prestopke, so krivca takoj sodili. Pri manjših nerednostih je moral plačati kazen z voskom ali ponekod z oljem, za težje prestopke so mu odvzeli za določen čas izvrševanje obrti. Zares težke prestopke, ki so mejili na zločine, pa so izročili v presojo mestnemu sodniku, potem ko so mu že sami naložili primerno kazen. Toda s tem se skupščina še ni zaključila, ker so morali določiti še zavetišče za popotne pomočnike in upravitelja zanj. Oblčajno so za zavetišče izbrali eno izmed mestnih gostilnic, kjer je imel vsak popotni pomočnik pravico do prenočišča in hrane v znesku šest krajcarjev na dan. Kar je potrošil čez to vsoto, je moral poravnati iz svojega ali odslužiti. Skupščino so končali s slovesnim plačevanjem članarine. Vsi člani po vrsti, najprej mojstri, nato pomočniki in končno vajenci, so stopali k odprti skrinjici in vanjo polagali določeni prispevek. Potem so skrinjico zaprli in šli na gostijo, ki jo je priredil ceh.

Kakor smo že videli, je imel ceh različne dohodke, ki so pritekali iz rednih članskih prispevkov, od glob, od njiv in travnikov, ki so jih imeli nekateri cehi v lasti in končno od raznih pristojbin. Globe in pristojbine so plačevali deloma v denarju, deloma pa v vosku ali olju. Vosek in olje je cehešter porabil za sveče, ki so gorele pri cehovskih bogoslužjih in na večje praznike na cehovskem oltarju. Poleg tega so jih nosili pri pogrebih in telovski procesiji, ki so se jih morali udeležiti vsi člani. S tem so kaj kmalu porabili nabrani vosek. Denarnih izdatkov pa je bilo mnogo manj. Plačevali so samo cehovske maše in dajali od časa do časa podporo ali posojilo revnim in bolnim članom. Vse ostale dohodke pa so že v prvih časih cehovstva navadno porabili za pojedine in popivanje. Razumeti moramo, da si kljub temu niso mogli kaj prida privoščiti, ker denarja ni bilo nikdar na pretek. Povod za gostijo ni dala samo skupščina, temveč še mnogi drugi dogodki v cehovskem življenju, ki jih bomo spoznali iz nadaljnjega opisa. Kljub temu, da so se razni cesarski odloki proti takim gostijam borili že v 16. stoletju, jih le niso mogli odpraviti. Kakor so se ponavljale prepovedi, tako so se nadaljevale tudi pojedine in popivanje, dokler so cehi sploh še obstojali. To razvado so nekateri redi skušali zavirati, kot n. pr. v Ptuju, s tem, da so morali člani vsakokrat, kadar so priredili takšno zabavo, vložiti v cehovsko skrinjico po tri funte voska. Zaleglo pa kljub temu ni.

Poleg glavne skupščine na zavetnikov god so imeli še četrtletne oziroma kvartne sestanke, ki so se prav tako začeli in imeli podoben dnevni red razen volitev in polaganja računov. Nato so mojstri predstavili svoje nove pomočnike in vajence, ker so jih le pod tem pogojem smeli vzeti v uk ali na delo in jih predlagali za pripust k pomočniškemu ali mojstrskemu izpitu. Ti sestanki pa niso bili tako slovesni, čeprav so se tudi ti navadno končali z jedačo in pijačo. Redoma so cehovsko skrinjico odprli samo petkrat v letu, le v primeru, kadar je zaradi kakega nastalega spora med člani eden izmed njih zahteval vpogled v katerega izmed cehovskih členov, so se morali zbrati cehešter in oba ključarja ter so skupno odprli in prebrali zahtevani člen. Zato je moral tudi vsak izmed teh treh določiti svojega namestnika, kadar je odšel za dalj časa od doma. Tak zahtevani vpogled je bil razmeroma drag in ga je moral plačati v cehovsko blagajno vsak, kdor ga je zahteval. Na prvi pogled se zdi, da je

takšno odpiranje skrinjice nepotrebna formalnost zaradi formalnosti, toda če se spomnimo začetnih izvajanj, nam to spoštovanje do skrinjice in njene vsebine postane na mah jasno in razumljivo, ker je vendar pomenil v skrinjici shranjeni red in svoboščine njihov življenjski standard. V primeru uničenja ali izgube teh listin bi imeli poleg občutne gmotne škode tudi veliko sitnosti, preden bi jih spet obnovili in jih dobili na novo potrjene od deželnega kneza. Zato je bila taka previdnost na mestu.

Cehmeštrova služba ni bila samo častna, marveč tudi zelo odgovorna. Z modrostjo in razsodnostjo je moral voditi ceh od ene skupščine do druge in razsojati manjše prepire, ki so nastali med mojstri in pomočniki. Še kočljivejša njegova naloga pa je bil obvezni štirinajstdnevni pregled izdelkov, ki so jih mojstri prodajali na sejmih. V tem primeru je po določilih od cesarja potrjenega reda zastopal javnost in moral zahtevati odstranitev neprimernih izdelkov. Seveda je tak ukrep, kadar ga je izrekel, povzročil hudo burjo in mu obetal žolčne nasprotnike pri naslednjih volitvah. V kakšne podrobnosti je moral poseči pri takih pregledih, nam priča predpis v nekaterih cehovskih redih, da je moral izločiti celo s slabo ali pokvarjeno mastjo namazane usnjarske in čevljarске izdelke. Seveda so bila ta določila lahko povod neutemeljenemu nagajanju. Zato svare v isti sapi pred pristranostjo in zavistjo, da ne bi cehmešter po nepotrebem oškodoval koga izmed rokodelcev. Ta pregled, ki ga je izvrševal sam, večkrat pa tudi po pooblaščenih mojstrih, se namreč ni raztezal samo na domače obrtnike, marveč na vse, ki so se udeležili sejma na njihovem območju. Ceh je bil v strokovnem oziru torej popolnoma avtonomen in je zato njegov predstavnik, cehmešter, imel pomembno vlogo ter je na skupščini sprejeto dolžnost moral brezpogojno izvrševati do naslednje skupščine, ker ni imel nobene možnosti predčasnega odstopa. S tem določilom je bila deloma zavarovana tudi tradicija, deloma pa zagotovljena resnost pri izvajanju njegove službe. Gosposka, v tem primeru mestni sodnik, je posegla v cehovske zadeve samo tedaj, kadar ni nikakor prišlo do sporazuma med cehmešтром in prepirajočimi se strankami in podobno. Nekateri cehi, tako n. pr. tržiški, so imeli star običaj, da so upornega člana, ki se ni hotel ukloniti cehmeštrovim ukazom, položili na klop in mu jih primerno naložili na zadnjo plat. Ako mu tudi to prepričevanje ni pomagalo, so ga izključili iz ceha in ga izročili sodišču v nadaljnji postopek.

Ceh je kot zaključena enota, v katero so bili vključeni mojstri, njihove družine, pomočniki in vajenci, nastopal le pri zunanjih manifestacijah, mašah, procesijah in pogrebih. Udeležba je bila sankcionirana z občutnimi kaznimi, kajti zunanji nastopi naj bi bili pričevanje notranje povezanosti. Da je res obstajala taka povezanost, nam pričajo člani celjskega ceha, ki govore o skrbi za bolne člane. Kadar je namreč kdo izmed članov težko zbolel, je cehmešter določil po dva mojstra od najmlajših do najstarejših, ki sta izmenoma čula ob njegovi bolniški postelji. Pri mojstrih so bolniško službo opravljali mojstri, pri pomočnikih pomočniki. Poleg tega so revnim mojstrom in pomočnikom dajali tudi občasne denarne podpore. Ako je umrl član ceha, mu je ceh priredil pogreb. Organizacija je bila v rokah cehmeštra, ki je določil osem najmlajših mojstrov, ki naj bi mrliča nosili in mu svetili. Krsto so pokrili s cehovskim mrliškim prtom in ob krsti so ves čas pogreba stopali po trije mojstri na vsaki

strani s cehovskimi svetilkami v rokah. Mojstri, ki jih je izbral cehmešter za pogrebce, se niso smeli otresti tega opravila, ker je odklonitev ali tudi že sama prošnja za namestnika bila pregrešek, ki mu je sledila kazen. Udeležba pri pogrebu pa je bila itak zaukazana, kakor sploh vsi zunanji cehovski nastopi.

Medsebojna povezanost, zlasti v trenutkih, ko išče človek v drugem opore, je v strogo poslovnem združenju ustvarila toplejše vzdušje. Čeprav sledi v cehovskih redih za besedami vsakega člana, ki govore o dolžnostih, tudi kazen, ki grozi neposlušnežem, veje kljub temu iz vsega besedila odločna zavest medsebojne življenjske povezanosti, ki jo je težko ustvariti z mrtvo črko. V njih pa je črka in beseda odraz že preživetega skupnega življenja in zato imamo vsa ta določila ne kot norme, ki naj bi se jih držali člani, marveč za norme, ki so jih spolnjevali ter jih je življenje samo napisalo. Seveda je ta ali oni predpis zastarel in bil neuporaben. Toda zaradi čuta tradicije, ki je bil v cehovstvu izredno močno zasidran ter nam je zaradi tega ohranil toliko dragocenih izročil, so tudi določila ohranjali naprej, dodajali pa nova, ki so stara nadomestila. V treh stoletjih, za katera imamo cehovsko gradivo, se običaji in življenje ni v temeljih tako spremenilo, da bi potrebovali povsem novih določil. Zato so zadostovali samo manjši popravki, ki so jih vnašali pri ponovnih potrditvah raznih cesarjev in so s tem uzakonili že izvajane običaje. Poleg napisanih določil je prehajalo še izročilo od očeta na sina in se ohranjalo v družini cehovskega mojstra. Medtem ko niso bili pomočniki in vajenci navezani na kraj in na ceh razen z obdobjimi vezmi, je mojstre poleg ekonomskih vezi spajala s cehom tudi že omenjena tradicija. Zato tudi ne najdemo v pisanih virih vsega tega, kar slutimo o običajih in navadah. Navezani smo zaradi tega na sklepanje in posploševanje dejstev in podatkov, ki jih najdemo pri drugih cehih iste ali tudi različne stroke.

Ceh je bil razdeljen na tri popolnoma ločene skupine: mojstre, pomočnike in vajence. Vsak zase je imel v obrtniških redih zagotovljene pravice in dolžnosti, zato nam že snov sama dá priložnost govoriti o vsakem stanu posebej.

V ustanovitveni listini nekaterih mest je vladar določil število zagotovljenih obrtniških mest za vsako obrt posebej. To število je kasneje prevzel ceh kot osnovo in šele po dolgem razvoju se je s pomnožitvijo prebivalcev število zvišalo ter se s tem tudi razširil obrtni monopol na več ljudi. Da si je ceh zagotovil trdnost svojega monopola, je moral imeti v svojih vrstah zanesljive člane, ki so povsem obvladali obrtno znanje in znali tudi krepko braniti svoje pravice. Načeloma je imel pristop do mojstrstva in ceha vsakdo, ki se je v redu izučil in izpolnjeval predpisane pogoje. Tudi za domačine in sinove mojstrov nima jo obrtni redi nobenih izjem. V izvajanju pa je bilo gotovo nekoliko drugače. Kdor je hotel postati mojster, je moral napraviti mojstrsko skušnjo. Najprvo je moral dokazati, da je zakonski sin in neoporečnega življenja. Povsod niso zahtevali zakonskega rojstva, toda zelo natančni so bili glede drugega pogoja. V pojem neoporečnega življenja niso namreč spadali samo pregreški proti javnemu redu in nramnosti, marveč so bili za ceh mnogo bolj zanimivi morebitni obrtni prestopki. Zato je bilo za kandidata najbolj priporočljivo, da je odkrito priznal, če je kdaj delal na svojo roko ali pa pri šušmarju. Kajti, ako so mu že po končanem izpitu in že po letih izvrševanja samostojne obrti dokazali, da je hote zamolčal kak pregrešek, mu je preti

celo izključitev iz ceha, na vsak način pa občutna kazen. S spričevali je moral nadalje dokazati, da je uspešno prebil vajeniško dobo in bil kot pomočnik vsaj tri leta na popotovanju. Šele če je bilo vse to v redu, se je priglasil pri cehu in nastanil pri enem izmed mojstrov, ako ni bil domačin. Od tod je potem obiskoval mojstre, drugega za drugim, da jih je »pozdravil v imenu rokodelstva«. Namen teh obiskov je bil, da so mojstri osebno spoznali prosilca in iz osebne skušnje glasovali pri naslednji četrtletni skupščini, ali naj pripuste prosilca k mojstrskemu izpitu ali ne. Ako je na skupščini dobil dovoljenje za izpit, si je moral nabaviti iz svojih sredstev material za praktični izpit. Zaradi tega se je skušnja precej podražila, čeprav so mu izdelki ostali na prosto razpolaganje. Za mojstrski izpit je kandidat, ki se je prijavil za čevljarkega mojstra, moral izdelati en par moških škornjev s širokimi štibali, en par šivanih moških škornjev iz gladkega usnja z visokimi, ozko se prillegajočimi štibali (kanoni) in en par moških šivanih čevljev, poleg tega pa še en par navadnih zbitih in en par boljših ženskih čevljev iz gladkega usnja. Usnarji pa so morali pripraviti za izpit po tri volovske in kravje ter po pet kozjih, telečjih in ovčjih kož. Kože so morale biti od domače živine, ne uvožene. Isti pogoji je veljal za usnje, ki so ga rabili čevljarji pri izpitu. Pred izpitom je material pregledala posebna, za to določena komisija, ki so jo sestavljali mojstri zadevnega ceha. Ako je odobrila material, se je kandidat smel lotiti dela. Čevljarju ni bilo treba več dajati v pregled dokončnega izdelka, dočim so usnarju pregledovali njegovo delo po vsakem končanem delovnem postopku, dokler ni bila koža dokončno ustrojena in prirezana. V začetku cehovstva je veljalo strojarstvo in čevljarstvo za eno obrt. Pozneje sta se obrti ločili in so čevljarji in usnarji ostali sicer skupaj v istem cehu, toda ločeni po obrtih. Ta diferenciacija se je zlasti v 17. stoletju tako zelo stopnjevala, da je moral poseben cesarski odlok (23. jan. 1617) prepovedati ustanavljanje novih cehov brez predhodnega cesarskega dovoljenja. Najbolj se je razdelila usnjarska obrt v Celju, ko so iz nje nastali poleg pravih strojarjev še prirezovalci usnja in krznarji. Toda niso imeli sreče s samostojnostjo. Zaradi neprestanih sporov glede delovnih procesov in pristojnosti so se sredi 18. stoletja ponovno združili v en ceh.

Ako kandidat ni preстал praktičnega izpita, ker mu komisija ni odobrila izvršenega dela, je moral ponovno stopiti v delovno razmerje s katerim izmed mojstrov, da bi se bolj spopolnil v svoji stroki. Ponovno se je smel prijaviti k izpitu šele po preteku enega četrtletja. Ko je izpit uspešno preстал, so ga slovesno sprejeli med mojstre, potem ko je plačal pristopnino, ki se je sukala okoli dveh goldinarjev, bil vpisan za mojstra v cehovsko knjigo in pripravil najmanj deset goldinarjev za gostijo, na katero je moral povabiti vse mojstre. Po nekaterih cehih so ta predpis omilili tako, da je moral povabiti samo cehmeštra in izpraševalno komisijo. Drugje pa so bili tako natančni in nezaupljivi do novega mojstra, da jih ne bi opeharil za prijetne ure, da so celo določili, koliko kruha in vina mora pripraviti, da bo južina res veljala za mojstrsko gostijo. Čeprav so tem običajem zelo nasprotovali in jih preganjali, jih niso mogli nikoli dodobra zatreti. Teh mojstrskih pojedin je bilo razmeroma malo, ker je smel mojster predlagati svojega pomočnika za mojstrski izpit šele, ko sta minili dve leti, odkar je delal zadnji kandidat izpit. In še takrat je moral čakati, da so se pred njim zvrstili pomočniki vseh drugih mojstrov.

Tako je ceh umetno zaviral številčno naraščanje novih mojstrov in s tem varoval cehovski monopol pred razširjenjem. Z izpitom in sprejemom v ceh je kandidat postal pravi mojster in je imel odslej pravico, najemati pomočnike in vajence, dobil pasivno in aktivno volilno pravico v cehovskih zadevah ter postal sodelažen koristi in skrbi pri ekonomskem razvoju obrti.

Kljub številčni omejitvi mojstrskega staleža ni imela vsaka delavnica vedno polne zaposlitve. Zato se je vsak mojster trudil, da si je dobil odjemalcev, čeprav se je s tem pregrešil proti cehovskim postavam. Pri nelojalni konkurenci, ki se je ob takih priložnostih bohotno razvijala, niso bile vedno glavni vzrok ekonomske težave, marveč tudi nenasitnost in medsebojna nevoščljivost. Delo je smel namreč sprejemati samo v lastni delavnici in ni smel zanj izrečno prositi, razen po graščinah. Vse drugo je veljalo kot nelojalna konkurenca in je zato brezposelni mojster iskal novih načinov, kako bi brez spogledovanja prišel do dela, čeprav na tuj račun. Seveda je moral biti v tem početju zelo bister, ker so ga omejevali na vseh straneh cehovski predpisi. Pred potrošniki namreč ni smel grajati izdelkov svojih cehovskih tovarišev. Sodba o tem je šla samo cehmeštru in od njega pooblaščenim mojstrom, ki so pregledovali na sejmih razstavljenе izdelke. Vsa trgovina je bila osredotočena izključno na tedenske in letne sejme, medtem ko delavnica nikakor ni smela služiti za trgovski prostor. S publiciteto v trgovini je dobila nelojalna konkurenca močan udarec.

To medsebojno ekonomsko razmerje so še bolj utrjevali predpisi o nabavi surovin za poedine rokodelce, ki ne uravnavajo samo pravične razdelitve, marveč težé tudi za utrditvijo in uravnovešenjem cen končnih izdelkov. Porečilo se je uresničiti to zamisel z izločitvijo posredovalcev in trgovcev, ki so se vrinili med pridelovalca surovin in potrošnika. V zvezi s tem so posebno zanimivi predpisi glede surovih kož za strojenje. Na razpolago so bile domače kože in pa kože s panonskih ravnin prignane živine. Te je bilo toliko, da bi zlahka izvajali hud pritisk na domače pridelovalce. Zato so domači usnarji smeli strojiti samo kože domače živine, ki so jih kupovali deloma na sejmih od kmetov, deloma pa posredno pri mesarjih. Pravico do nakupa surovih kož je imel sicer vsakdo, v primeru, da so jih potrebovali za obrtno izdelavo, pa samo usnarji. Kljub naravnost dlakocepski težnji za svobodno trgovino na sejmih, so vendar dovoljevali nekake brezoblične dobavne pogodbe med pridelovalci in usnarji. S tem so usnarji dobili med kmeti in mesarji stalne dobavitelje, kar je koristilo obema strankama. Vendar si usnar ni smel pridobivati dobaviteljev s predplačili ali posojili na kasneje dobavljeno blago, ker bi s tem posegel že v poglavje nelojalne konkurence in obenem zvišal ceno končnim izdelkom. Izgubiti ali premenjati dobavljalca pa tudi ni bila enostavna stvar. Kadar so se poslovni odnosi med dobavljalcem in usnarjem skrhali in je eden od njiju želel odpovedati pogodbo, je odpoved veljala le tedaj, kadar je drugi v to privolil. Podobni predpisi so veljali tudi za izdelano usnje. Usnar ga je lahko prodajal na drobno in debelo vsem potrošnikom, samo čevljarjem je moral dati celo kožo. Tako so izločili vse posredništvo in se zato niso cene ne nižale ne višale kljub morebitni inozemski ponudbi surovin. Cene je določal ceh in ni nihče smel preko teh predpisov in tudi ne prodajati pod določeno ceno. Ti ukrepi so brzdali presilovito medsebojno konkurenco in nudili možnost

ekonomskega obstanka manj nadarjenim obrtnikom. Kadar pa so kljub jasnim predpisom nastali spori, je cehmešter razsodil in šele tedaj, če je izgubil vso oblast nad prepirljivci, izročil vso zadevo v roke gosposke. Ta pa je do izreka sodbe ustavila delo prepirljivcu, ki je povzročil zastoj dela tudi pri drugih mojstrih. Kazni so bile denarne in telesne, včasih pa tudi odvzem obrti.

Mojstri so bili nosilci cehovskega izročila in ugleda. Srednjeveško pojmovanje o ugledu je bilo nekoliko drugačno od našega, čeprav se nas drži še mnogo predsodkov. Občevanje in poslovni odnosi z rabljem in konjačem, pobijanje in odiranje mačk, psov ter poginulih živali in strojenje takih kož, je bilo nečastno dejanje, zato tudi prepovedano poštenemu cehovskemu mojstru. Deloma so bili ti predpisi, če odmislimo idejno stran, koristni spet za potrošnika, ker je bila s tem zavarovana kakovost izdelkov. Kajti ravno za njo so obrtniki najbolj težili in je bil mojster tisti, ki je nosil odgovornost. Kadar namreč ni mogel dobiti nobenega pomočnika, je smel vzeti v pomoč izučenega mojstra. Zato pa so se morali ti izposojeni mojstri menjavati vsake tri dni, dokler je delo terjalo pomoč in ni dobil mojster pomočnika. Samo v primeru mojstrove smrti, ko je imela vdova pravico obdržati obrt še eno leto, je odgovornost padla na poslevoedečega pomočnika, ki ga ji je določil ceh in ga je lahko vzel tudi iz druge delavnice. Pomočnik pa pri tem ni imel nobene besede in če bi se temu uprl, bi tudi izgubil za pol leta delo na vsem območju zadevnega ceha. Obrt je po enem letu ostala v hiši pokojnega mojstra samo tedaj, če je med tem naredil mojstrski izpit domači sin, ali če se je vdova vnovič poročila s pomočnikom, ki je imel vse pogoje za mojstra, ali da se je tak oženil s hčerjo pokojnega mojstra. V teh primerih je bil sprejem med mojstre olajšan, ker je tudi cehu kazalo ohraniti staro obrtniško hišo pri življenju.

Najhujši škodljivci obrtniškega stanu, posebej mojstrov, so bili šušmarji. To so bili na pol izučeni obrtniki, ki so delali od hiše do hiše ali pa tudi doma. Zaradi pomanjkljive strokovne izobrazbe se niso mogli vključiti v ceh in zato tudi niso plačevali od obrti nobenih dajatev in davkov. Davčna »oprostitev« jim je seveda občutno zmanjšala obratne stroške in so prodajali svoje izdelke mnogo ceneje od pravih mojstrov. Kakovost njihovih izdelkov najbrže res ni bila na višku in ne bi mogla vzdržati primerjanja s cehovskimi izdelki, priporočala pa jih je nižja cena. S tem so seveda občutno odvezemali tržišče cehovskim obrtnikom in zato izvira ta boj proti šušmarjem že iz prvih časov cehovstva. V medsebojnem boju so oboji iskali načinov in poti, kako bi se drug drugega otrsli. Šušmarji so imeli za svoje zaveznike potrošnike in svojo prebrisanost, cehovski mojstri pa oblast in svojo strumno organizacijo. Vendar jim cehi kljub temu niso mogli do živega dalje od dveh milj izven svojega določenega področja. Kjer je ostalo med področji dveh cehov prazno ozemlje, so šušmarji lahko nemoteno izvrševali svojo obrt. Sicer jim je tudi gosposka stopala po malem na prste, ker niso od obrti plačevali davkov, toda kjer ni tožnika, tudi ni sodnika. Graščinske gosposke pa niso nastopale preostro proti šušmarjem zato, ker bi to škodilo koristi podložnih kmetov. Edina svetla točka v šušmarskem poslovnem življenju so bili letni sejmi, kjer so smeli pod imenom kmečkih mojstrov razstaviti svoje predmete in jih svobodno prodajati. Toda tudi tu jim je bila za petami cehovska kontrola, ki je pregledovala vse na

Cehovski vrč

Cehovska skrinjica
(Iz narodnega muzeja v Ljubljani)

sejem prinesene izdelke in jim jih je lahko izločila pod pretvezo, da niso primerno izdelani in bi potrošniki trpeli škodo. Proti temu šušmarji seveda niso imeli nobene moči in so zato omejili svoje delovanje rajši na deželo, kjer so bili izven območja cehov. Boj je bil zelo oster. Kogar so dobili pri nedovoljenemu delu, so mu pobrali material in orodje, naložili pismerno denarno ali zaporno kazen in ga končno še izgnali iz svojega področja. Da je bil lov nanje še bolj zapeljiv in da bi se ga udeležilo čim več zasledovalcev, so denarno globo razdelili na enake dele med ceh in sodišče. Še občutnejša ovira, ki so jim jo delali razni predpisi, je bil odvzem delovne moči. Kajti delovno razdobje, ki sta ga pri šušmarju prebila pomočnik ali vajenec, se jima ni štelo v pošteno opravljeno delo, hkrati pa sta bila deležna še občutnih kazni ter bila v nevarnosti, da za vedno izgubita možnost pridobitve cehovskega spričevala, s katerim so si obrtniki šele lahko zagotovili nemoteno in kolikor toliko udobno življenje. Zato so bili med šušmarskimi delavci strokovno slabše izvežbani, boljšim delavcem pa je šušmarski mojster nudil tolikšne ugodnosti, da so odteltale vse preteče nevšečnosti. Toda vse našete zoprnosti niso nikdar zatrlé šušmarstva, ker je bilo kljub kaznim donosnejše od cehovskega mojstrstva, samo mnogo bolj nemirno in nevarno. Šušmarske nevarnosti so se cehi tudi v polni meri zavedali. Strah jim je delal še večje oči, tako da so sumili šušmarja tudi tam, kjer ga ni bilo. Značilen primer za ta pojav imamo n. pr. za metliško okolico, kjer so sredi 18. stoletja ugotovili kar 65 čevljarskih šušmarja tudi tam, kjer ga ni bilo. Značilen primer za ta pojav imamo n. pr. področje, zlasti v tistih časih, dovolj ekonomske podlage za obstoj tolikšnega števila obrtnikov. Med šušmarje so šteli zato najbrže tudi vse kmete, ki so sebi in svoji družini na hitro roko zakrpalí čevlje, ker je bil čevljar predaleč ali pa predrag. Neprestano zasledovanje in vznemirjanje pa je le rodilo tu in tam delne uspehe, da se je od tega upehani šušmar naveličal vednega skrivanja in se priglasil cehu, da bi ga sprejel za pravega mojstra. Za tak primer je imel ceh nekoliko omiljena pravila, da razen praktičnega izpita niso ničesar zahtevali od njega, kar je bilo v navadi pri rednem postopku. Ako je mojstrsko delo uspešno opravil in plačal pristojbine, so mu bili odpuščeni prejšnji obrtni grehi, sprejet je bil v ceh, zadobil mir, toda izgubil je prejšnjo svobodo.

Kakor so bili mojstri ohranjevalci togega, računskega elementa v cehu, tako so pomočniki z mladostno vedrostjo pomlajevali cehovske vrste, povezovali preteklost s sodobnostjo, ki so se je navzeli na popotovanjih. Vsak izučen vajenec je moral namreč za tri leta na pot. Šele kadar je imel popotovalno dobo za seboj, je smel spet domov in se udinjati pri enem izmed mojstrov ali pa delati mojstrski izpit. Na popotovanju pa je bil prepuščen sam sebi in je videl iz dneva v dan novosti, ki jih v majhnem okolju, v katerem je zrastel, niti slutil ni. Ko je prispel popoten pomočnik v nov kraj, je poiskal najprej zavetiščnega upravitelja, ki mu je v cehovski gostilnici nakazal hrano in stanovanje. Vest o novодоšlem popotniku je šla kot blisk po vseh delavnicah in kmalu so se okoli njega zbrali pomočniki in mojstri ter pozno v noč poslušali novice, ki jih je prinašal od drugod. Bili so pač popotniki edini novičarji, ljudje pa so bili vedno željni zvedeti kaj novega. Pri sprejemu popotnega pomočnika pa seveda niso samo poslušali, ampak tudi pili, največkrat preveč. Ob takih priložnostih so se pridružile še druge nerodnosti. Takí sprejemi so se

tako razpasli, da je morala sama cesarska pisarna že v 16. stoletju prepovedati take sestanke.

Ko se je novi pomočnik oglasil najprej pri zavetiščnem upravitelju, je takoj zvedel, ali je v kraju povpraševanje po pomočnikih ali ne. Upravitelj je namreč vodil evidenco o povpraševanju po delovni sili in je pripeljal popotnega pomočnika k mojstru, ki je prvi zahteval pomoč. Kadar sta dva mojstra obenem želela pomočnika, ga je dobil starejši, čeprav je zanj prosil kasneje. Ako sta se mojster in pomočnik začasno pogodila za delo, je nastopil poskusno dobo, ki je trajala dva do tri tedne. Med tem časom mu je moral mojster dajati običajno mezdo, samo v primeru, da bi pomočnik pred potekom dogovorjene poskusne dobe zapustil delovno mesto, mu mojster ni bil ničesar dolžan. Če sta bila s poskusno dobo zadovoljna oba, mojster in pomočnik, sta se pogodila za nadaljnja tri leta, ki jih je moral preživeti nedeljeno pri enem samem mojstru. Mojster ga je moral pri naslednjem kvartnem sestanku predstaviti cehovski skupščini, da ga je sprejela medse, sicer ni veljala pomočniška doba. Prav tako je moral storiti tudi z drugimi na novo najetimi pomočniki, ki so že prebili popotovalno dobo in so se udinjali lahko za krajši čas: ene kvatre, pol leta ali celo leto. Po času udinjanja se je ravnala tudi mezda, ki so jo navadno izplačevali tedensko ali pa tudi po izvršenem delu. Mezda se je ravnala po časih, vendar je bila primerna splošni življenjski ravni, saj je imel neporočeni pomočnik stanovanje in hrano pri mojstru ter bil sploh vključen v mojstrovo družino. Vse ostalo pa je lahko zapravil za pijačo in obleko. Pomočnikove dolžnosti pa v primerih z mojstrovim delom niso bile pretežke. Delati je moral v mojstrovih delavnicah, poučevati vajenca in skrbeti za ugled in dobro ime mojstrove hiše. Običajno je dobil od vsakega izvršenega dela še tako imenovano napitnino, če mu mojster ni dal med delom vina. Poleg redne mezde je imel pravico do izdelave nekaj parov čevljev, usnjar pa je smel ustrojiti nekaj kož na svoj račun. S tem bi bila na hitro očrtana podoba pomočnikovega delovanja v mojstrovih delavnicah.

Predpisi in prepovedi, ki jih beremo v raznih cehovskih redih, pa nam dajo slutiti, da je bilo zelo važno torišče pomočnikovega življenja v gostilni pri popivanju. Delovni čas ni bil omejen, delali so od zore do mraka. Potem je bil pomočnik prost. V gostilni so se pomočniki sestajali in si krajšali čas z marsičem, čeprav je bilo prepovedano. Tako so prepovedovali razne igre za denar, ne samo zaradi nevarnosti hudih izgub, marveč še bolj zaradi tega, ker so se med razgretimi in vinjenimi pomočniki laže razvili prepiri in pretepi. Posluževali so se pri pitju starodavnih cehovskih pivskih običajev. Zanje so imeli v cehovski skrinjici pripravljeno tudi posebno cehovsko čašo, ki je bila navadno lepo izdelana iz dragocene kovine. Iz nje so smeli piti samo cehovski člani in še to samo ob posebnih priložnostih. Zgodilo pa se je, da je niso po cehovskih svečanostih takoj spravili nazaj v skrinjico in je ostala pomočnikom. Kaj so vse z njo delali, nam ni znano. Vemo samo to, da je eden izmed predpisov ljubljanskega reda čevljarskih pomočnikov iz 15. stoletja odločno prepovedoval ponujati vino iz cehovske čaše dekletom, kar je bilo zanje vsekakor častno, za ceh pa ni bilo najbolj primerno. Tudi plesati niso smeli na pomočniških zabavah, ki so se razvijale dolgo v noč. Iz tega vzroka so nastali »plavi« ponedeljki, ki so trajali tudi po več dni. Tržiški čevljarji

jih sicer razlagajo z izročilom, da praznujejo v ponedeljkih svojega zaveznika sv. Krispina, ki je baje umrl na ponedeljek. Ker pa ni znano, kateri ponedeljek je to bil, ga praznujejo pač na vsak ponedeljek, da se svojemu zavezniku ne bi zamerili. Praznovali pa niso samo po gostilnah, kadar niso delali v delavnicah, marveč so se potikali po mestu ter uganjali po ulicah norčije. S tem so motili mirno meščansko življenje, hkrati pa je to praznovanje pomenilo močno ekonomsko oviro. S tem namreč niso bili oškodovani pri zaslužku samo pomočniki, ampak tudi mojstri, ki niso mogli spolnjevati obveznosti. Zato so se borili proti praznovanju »plavih« dni z različnimi sredstvi. Prepričevanje ni hasnilo v večini primerov skoraj nič, občutnejše pa je zadevalo pomočnika odtrgovanje pri tedenski mezdi. Ako je med tednom na delavnik izostal neopravičeno en dan, je izgubil poltedensko mezdo, ako pa več dni, tedaj za ves teden. Bile so tudi predpisane posebne denarne kazni za vsak izostali dan, ki pa so imele končno enak finančni učinek kakor izguba mezde.

Druga ovira rednega delavniškega dela so bili prepiri med pomočniki, ki so se stopnjevali do skrajnih meja in je bilo delo s tem onemogočeno. Mojstrova dolžnost je bila najprej poiskati med pomočniki glavne kričače. Ko je preteklo štirinajst dni, je mojster dal kričaškemu pomočniku zasluženno mezdo in obenem odpustnico. Prepiri, o katerih smo pravkar govorili, so se tikali bolj pomočnikov, ker so spore med mojstri in pomočniki reševali cehmešter ali sodišče. Sicer pa je veljala obojestransko štirinajstdnevna odpoved, ki je pa ni smela nobena stranka izročiti drugi v času največjega dela pred velikimi prazniki. Pri nas v Sloveniji ni še nihče doslej zasledil obrtniških ali mezdnih sporov, ki bi zajeli večje število delavnic ali sploh celo cehovsko področje. Zanimiva bi bila vsekakor preiskava, ali so siloviti mezdni spori dunajskih čevljarških pomočnikov, ki so divjali s prekinitvami celo prvo polovico 18. stoletja, imeli med našimi čevljarji kaj odmeva.

Zadnji, najnižji sloj cehovskega ustroja so bili vajenci. V cehovskih redih govori sicer dosti členov o vajencih, toda večinoma samo o dolžnostih, o pravicah pa mnogo manj. Ako je imel deček, starost ni bila določena, veselje do obrti ali pa so ga starši sami zanjo določili, si je s pomočjo staršev izbral mojstra, ki bi ga hotel vzeti v uk. Ko so dobili mojstra in se z njim zasebno pogodili o pogojih, ga je vzel za dva do tri tedne na poskušnjo. Če mu je ugaljal, ga je pri prihodnji četrletni cehovski skupščini predlagal za sprejem med cehovske vajence. Pogodili so se za vajeniško dobo, ki je trajala običajno tri, včasih pa tudi dve ali štiri leta, in za varščino, ki jo je moral vajenec položiti v cehovsko blagajno, če bi mojstru napravil kakšno škodo. Kadar niso položili varščine v denarju, sta morala dva izmed mojstru prevzeti za novega vajenca jamstvo v znesku varščine in sta bila jamstva oproščena šele po vajenčevi oprostitvi. S tem dejanjem je deček postal formalno vajenec in postal tudi član mojstrove hiše. V mnogih primerih pa se je zanj začela tudi trnjeva pot do mojstrstva. V začetku sploh ni delal v delavnici, marveč je opravljal samo poljska in hišna dela. Delovni čas je bil izrečno neomejen. Kadar se je mojstru ali mojstrici zahotelo, bodisi podnevi ali ponoči, jim je moral biti vedno na voljo. Poleg njiu je pa nastopal kot delodajalec v polnem pomenu besede tudi pomočnik, ki je imel nad njim pač tolikšno oblast, kolikor si jo je sam vzel. V pravih, ki so veljala za pomočnike, stoji zapisano, da morajo po-

močniki navajati vajence k zglednemu življenju in jih poučevati v cehovskih običajih ter učiti obrti. Vse pa kaže na to, da je ta šola vajenca stala marsikatero bridko uro, ker so postali na obupno stanje vajencev pozorni celo na Dunaju in prepovedali nečloveško pretepanje. Kar se je torej vajenec naučil obrti, se je je šele ob koncu vajeniške dobe, ker se prej ni utegnil baviti z njo. Zato je imel tudi zelo velike težave pri vstopu med pomočnike, ki so sprejemali medse kot polnopravne pomočnike samo take, ki so povsem obvladali obrt. Dokler se pa ni dokopal do tega, so ga imeli še za vajenca in delati z njim temu primerno. Neizkušen vajenec tudi ni dobival nobene redne plače. Za delo, ki je bilo vsekakor koristno za mojstra, je od njega dobil delovno obleko in obutev. Nekateri redi govore sicer tudi o količini in kakovosti obleke in obutve, toda v večini primerov so se že pri sprejemu med vajence pogodili mojster in vajenčevi starši, koliko mu bo dal. Navadno je bilo tako, da ga je mojster imel dolžnost tri leta hraniti in zadostno oblačiti, za oprostitev (prehod iz vajeniške v pomočniško dobo) pa mu napraviti novo obleko in obutev. Dobival je tu in tam tudi denarne nagrade, tako imenovane napitnine, toda šele v zadnjem letu. In še te je moral deliti z mojstrico, če ni imel mojster pomočnika.

Ko je minila dogovorjena vajeniška doba, je mojster predlagal na enem izmed kvatrnih cehovskih skupščin vajenčevo oprostitev in potrdil, da se je vajenec izučil. Posebnega izpita pa menda ni delal, marveč je veljala kar mojstrova beseda. Nato so pri naslednji skupščini slovesno razglasili oprostitev z raznimi obredi, med katerimi je gotovo najbolj izviren tisti z Višnje gore, kjer je cehmešter prisolil vajencu simbolično klofuto. S tem dejanjem je postal iz vajenca pomočnik. Nato je moral plačati v skrinjico določene pristojbine, nakar je bil zapisan v cehovsko knjigo, dobil pomočniško spričevalo in je moral skupaj z mojstrom povabiti mojstre na južino. Kot pomočnik je nato odšel na običajno popotovanje.

V skopih črtah smo skušali nakazati vnanje in notranje značilnosti cehovskega življenja, kakor nam jih kažejo ohranjeni cehovski redi in odredbe deželno knežjih uradov. Z nastopom 18. stoletja pa je začelo cehovsko življenje pešati, ker je začel pihati drug veter, odkar so se s cehovskim problemom začeli baviti sociologi in gospodarstveniki, kar je končno našlo odmev v političnih uredbah, ki so se vrstile druga za drugo in sprva omejevale svobodno cehovsko življenje, pozneje pa ga celo zatrle. Vendar se tu ne bomo spuščali v razpravljanje o načinih in nujnostih cehovskega propada, ker bi nas privedlo predaleč. Namen pričujočega članka je samo ta, da bi posredoval vsaj približno podobo nekdanjega obrtniškega življenja, s tem tudi celjskega, ne pa posegel v vso problematiko, ki ni samo nerazčiščena, marveč tudi tako obširna, da bi potrebovala nekaj let dela in debelo knjigo.

Važnejše uporabljeno arhivsko gradivo in literatura:

Cehovski red za usnarje v Celju (vsebuje tudi starejše odredbe, ki so veljale še za čevljarje), potrjen 27. februarja 1706. — Cehovske svoboščine za usnarje in krznarje v Celju, potrjen 16. septembra 1713. — Čevljarski cehovski red v Ptujju, potrjen 2. julija 1757. — Usnjarski cehovski red v Ptujju, potrjen 24. decembra 1638. — Čevljarski cehovski red v škofiji Liki, potrjen 26. oktobra 1757. — Čevljarski cehovski red v Krškem

iz l. 1569. — Čevljarski cehovski red v Ljubljani iz leta 1601. — Metliške cehovske listine. — Čevljarski cehovski red v Mariboru iz 1755. — J. Orožen, Zgodovina Celja, Celje 1927, 1930. — A. Gubo, Geschichte der Stadt Cilli, 1909. — Codex Austriacus, Wien-Leipzig. — P. Blaznik, O cehih na Slovenskem, Ljubljana 1940. — J. Apih, K obrtni politiki 18. veka, IMK IV, 1894. — Črnologar, Aus den Schriften der Schumacher-Zunft der Stadt Weichselburg, IMK XI, 1902. — A. Koblar, Cehi v Kranju, IMK XII, 1902. — A. Lavrič, Čevljarska in usnjarska zadruga v Ložu, IMK XIX, 1909. — A. Lavrič, Čevljarska bratovščina sv. Ane v Cerknici, GMDŠ VII-VIII, 1926-1927. — K. Miklitsch, Die Ledererzunft in Neumarkt, LZg 3.—19. okt. 1910.

O NASTANKU RUDARSTVA IN INDUSTRIJE V CELJU IN NJEGOVEM ZALEDJU

Janko Orožen

Rudarstvo in industrija sta se na področju mesta Celja in njegovega zaledja začela razvijati sorazmerno pozno, šele v 18. stoletju, ko je vlada v svojem lastnem interesu že jela kazati živo zanimanje za napredek narodnega gospodarstva. Kakor drugod si tudi pri nas zastopniki meščanskega sloja žele obogatitve, ki si je obetajo od rudarstva in industrije. Le deloma pripadajo domačemu, maloštevilnemu meščanstvu, večinoma prihajajo iz tujine in so po rodu Nemci. Njihova domovina so nemške avstrijske dežele, mnogi med njimi so napravili pot preko Trsta, kjer so se jim pridružili tudi poedini Italijani, zlasti v 19. stoletju, ko je podjetništvo postajalo intenzivnejše. Toda tudi nekateri predstavniki propadajočega fevdalnega reda so se pridružili težnji po obogatitvi, bilo jim je na tem, da se s propadajočega broda rešijo na varnejše vozilo. Tu in tam najdemo med njimi tudi kakega Slovenca, ki ga je pot preko tega ali onega meščanskega poklica privedla do podjetništva, poedinci so preko službe pri upravi gosposčin in njihovega lastništva prišli na isto pot. Marsikje, zlasti pri rudarstvu, vidimo, kako večje število podjetnih poedincev grabi po dobičku na istem področju. Pevsod velja osebna iniciativa, toda država ji s svojimi odredbami in zakoni daje vzpodbudo, marsikje pa tudi ona sama neposredno, čeprav z razmeroma majhnim uspehom, sega v podjetništvo.

Rudarstvo časovno vobče nekoliko prednjači industriji, saj jemlje svoje proizvode neposredno iz zemeljskih neder in daje deloma industriji stvarno podlago. Prvo in najvažnejše je pridobivanje železne rude, redno združeno z železarstvom (fužinarstvom).

Najvažnejše železarsko področje je bila dolgo Mislinjska grapa, odkoder je železarstvo poseglo precej na široko. Prva koncesija izvira iz leta 1724, ko je koroški železarski podjetnik Kanzič (Kansitsch) dobil dovoljenje, da ob Mislinji osnuje fužine. Zvabilo ga je v ta kraj pohorsko lesno bogastvo, koncesija mu izroča v izkoriščanje obširne gozdove.

Vendar je bilo Kanzičevo podjetje šele začetek. Nadaljnji korak je sledil, ko ga je kupil grof Schrottenbach. Ta je leta 1752 zgradil prvi plavž. A zvevetele je podjetje šele, ko ga je leta 1754 kupil baron Mihael Angelo Zois. Ba-

rom je leta 1763 začel nad Ribnico kopati rudo magnetit in je zgradil nov, modernejši plavž, iz katerega je železo teklo, medtem ko je v prejšnjem plavžu ostajalo na dnu. Železno rudo so dobivali tudi na Kozjaku, vendar je bila ta močno pomešana z glino. Silično rudo so dovažali iz Škal pri Velenju, medtem ko so iz Hrastovca pri Vranskem prejeli bakreno rudo. Letna produkcija je znašala okrog 5000 do 6000 centov. Surovo železo so obdelovali v lastnih fužinah in izdelke prodajali v Italijo.

Leta 1770 je Mislinja močno narasla, poškodovala mnogo poslopij in naprav ter začasno zmanjšala produkcijo.

Na novo je poživil podjetje Mihaelov sin baron Ziga Zois, čeprav se je moral izkrajja boriti z neprilikami, kajti gozdno rezervacijo so leta 1783 ukinili in ribniški magnetit je začel usihati. Ziga baron Zois je v nadomestilo začel nakupovati zemljišča, zlasti gozdove, in izza leta 1790 je kopal železno rudo (siderit) pri Vitanju. Tako je dvignil produkcijo na letnih 6000 do 8000 centov.

Zoisov naslednik je bil Anton Bonazzi pl. Bonazza. Podjetje mu je vodil Anton Kos (Kauss). Toda rud je zmanjkalo in plavž so leta 1830 ugasnili. Šele čez nekaj let je znova zagorel. Bonazza je začel dobivati rjavi železovec iz skromnih jam pri Galiciji in Železnem ter pri Razborju v okolici Slovenjega Gradca. Kopal je deloma sam, deloma je pa kupoval rudo od drugih. Končno si je podjetje opomoglo. Leta 1839—1842 so odkrili dve ležišči rude, eno na Kamenem hribu na severni in eno v Črešnjicah na južni strani Konjiške gore, leta 1846 je sledilo ležišče v Gložah pri Konjicah. Končno si je Bonazza pridobil svinčeni rudnik na vzhodni, šmartinski strani Št. Jungerte, in dva majhna premogovnika, enega v Spodnjih Zrečah pri Konjicah in enega pri Sv. Florijanu pri Spodnjem Doliču. Med ljudstvom je še izredno živ spomin na svinčeni rudnik pod molčečo Št. Jungerto, ve šč, da ga je nekoč zalila voda in je našlo v njem, kakor pravijo, smrti okrog 50 ljudi, kar je očitno pretirano. Bonazza je gozdno posest dvignil na 5000 oralov in z upravo gospodščine na Fall je sklenil pogodbo, ki mu je jamčila okrog dvajsetletno sekanje v njenih gozdovih. Nakupoval je pa tudi oglje od kmetov. Plavž je bil 11,38 m visok. Lito železo so obdelovali deloma v lastnih fužinah, ki jih je gonila Mislinja, deloma so ga pa oddajali v Store.

Podjetje je bilo kar veliko, imelo je lastno bratovsko skladnico, katere premoženje je znašalo okrog 30.000 goldinarjev, in lastno šolo. Izza svoje ustanovitve si je podjetje nabralo 96 jamskih mer železne, 1 jamsko mero svinčene rude in 5 premogovnih mer, seveda so bile proti koncu že mnoge izmed teh mer izžrpane.

Ko je Bonazza umrl, so njegovi dediči prodali dve tretjini podjetja Matiji Lohningerju, samo Amalija baronica Paumgartner si je pridržala eno tretjino. To je bilo konec petdesetih let. Tedaj so delali samo v nekaterih jamah, konec sedemdesetih let sta pa obratovali samo dve, jama v Paki pri Velenju in jama v Studencih nad Sotesko (med Veliko Pirešico in Zgornjo Ponikvo). Konec stoletja je železarno nadomestila lesna industrija.

Kot drugo železarsko področje se v početku 19. stoletja javlja okolica Planine, Št. Ruperta in Podčetrtka.

Planinski graščak Jožef Kazimír pl. Protasi je začetnik železarstva v teh krajih. V družbi s Tadejem Samom in Alojzom Klincem je na severni strani Bohorja ob povirju potočka začel kopati rjavi železovec na dveh mestih, nekoliko severneje je pa postavil plavž, ki je bil okrog 10 m visok. Okolica, kjer sta bila rudnika in plavž, se imenuje Podlog, a razvaline in tri lepo ohranjene hiše zaselka Fužine še spominjajo na nekdanje železarstvo. V Podlogu so imeli družabniki sedem prostih jamskih mer. Leta 1808 so si pridobili tudi dve prosti meri med St. Rupertom in Svetino. Tu je bila ruda pomešana z glino in so jo izprva pridobivali v dnevnem kopu, pozneje pa v rovu; topili so jo v Podlogu. Podjetje se je v glavnem omejevalo na topljenje rude, samo majhen del litega železa so predelali v bližnjih fužinah.

Ko se je Protasi preselil v Celje, kjer si je zgradil palačo, pozneje okrajno glavarstvo, je bila graščinska posest z železarskim podjetjem vred prodana na dražbi in je prišla v roke Emerika pl. Mačka, ki je bil doma nekje na Ogrskem. Ta prehod je bil na škodo podjetju, ki je trpelo tudi zaradi pridobitvenih in prometnih okolnosti in je nekaj let stalo, ne glede na to, da je bilo za njegove potrebe pridržanih 5000 oralov graščinskih gozdov in je bila najbolj oddaljena ogljenica samo pol ure od plavža.

Šele ko je leta 1826 kupil podjetje Jožef Steinauer, železar v Oplotnici, so nastopili zanje boljši časi. S pogodbo si je pridobil pravico posekati polovico bohorskih gozdov. Pozneje je v tej stvari sicer nastala tožba, toda Steinauer je sklenil pogodbo tudi z gosposčinama v Kozjem in na Hartensteinu (v Pilštajnu) in si je z njo zagotovil pravico, posekati 1400 oralov gozdov. Nekaj produktov je uporabil za svoji železarni v Oplotnici in Vitanju, drugi so pa šli v Štore in Gradec.

Podjetju je bilo v posebno korist, da so konec dvajsetih let odkrili rjavi železovec tudi v Rudnici pri Olimju (blizu Podčetrka). Tam si je Steinauer pridobil dve prosti jamski meri in je vsako načel s posebnim rovom. Kmalu nato je pa kupil tudi tako imenovani Žerjavov rudnik, ki je bil samo pol kilometra vzhodneje in je prav tako obsegal dve prosti jamski meri.

Letna produkcija podjetja je znašala okrog 5000 centov, a zaposlenih je bilo pri njem okrog 80 ljudi.

Železno rudo so poskušali kopati tudi drugod. Jožef Ludovik Hausmann, lastnik Novega Celja, pri Št. Juriju ob Taboru, Jožef Atzl pri Šoštanju, Zalogu (pri Celju) in Preboldu, vendar brez posebnega uspeha.

Pač pa so z večjim ali manjšim uspehom kopali nekatere druge rude. Star svinčeni rudnik je bil v Lokavcu, blizu Gračnice, nasproti Rimskim Toplicam, poroča se tudi o manjšem svinčenem rudniku pri Zidanem mostu, v Padežu pri Laškem, v Mariji Reki (pri Preboldu), pri Št. Lenartu (pri Hrastniku), blizu Rude pri Loki.

Tobijsa Ertl je sredi 19. stoletja kopal svinec pri Velenju. Ignac in Engelbert Schleicher sta imela tedaj cinkov rudnik v Pečici pri Sevnici, a Zagorska premogokopna družba je kopala pri Šoštanju rudo, vsebujočo svinec, svinčev sijajnik in cink.

Iz prve polovice 19. stoletja je železarna v Soteski pod Vitanjem, ki sta jo ustanovila Jožef Steinauer in Janez Mihael Winkler ter jo je vodil Steinauer. Gonila jo je Hudinja.

Prav tako sta na Oplotnici nastali dve manjši železarni, ena je bila last Antona Strašnika, druga pa Pavla Šupina. Leta 1854 je bila samo ena in ji je bil lastnik Jožef Steinauer.

V prvi polovici stoletja je imel Franc Tergovšek slično železarno v Zrečah.

Te železarne, večje kovačnice, so v glavnem izdelovale poljedelsko in obrtniško orodje. Do danes se je ohranila samo vitanjska.

Železarstvo v naših krajih ni imelo ugodnih pogojev. Železne rude je bilo premalo in je bila prerevna. Naprave so bile čisto nesodobne in prometne razmere slabe. Razen tega so pa temeljile na uporabi lesa, a les je že ob njihovem postanku (vsaj v velikih mestih) postajal dragocen in začeli so misliti na zaščito gozdov. Les so uporabljali ne samo za kurivo, ampak tudi za gradnje in v drugi polovici 19. stoletja je začel postajati važen trgovski predmet.

Trajno se je ohranila samo železarna v Štorah, ki je tudi nastala še v prvi polovici 19. stoletja, a imela je drugo in širšo podlago.

Podjetje je leta 1845 ustanovil Pavel pl. Putzer, in sicer kot rudarsko podjetje, ki je kopalo rjavi premog v dolinskem kotu Pečovja. Leta 1851 je Putzer ustanovil še železarno, ki je uporabljala premog iz lastnega rudnika in se je predvsem posluževala parne sile, saj je pet strojev na paro razvijalo 205, eden na vodni pogon pa samo 5 konjskih sil, leta 1865 je imelo podjetje devet parnih strojev z 290 konjskimi silami. Izprva je železarna izdelovala samo železne palice in pločevino, leta 1861 je pa dobila še topilnico in plavž s parnimi kladivi za izdelovanje ladijskih plošč in sestavnih delov, potrebnih za gradnjo brodov. Toda v tem pogledu z drugimi velikimi tovarnami ni mogla konkurirati. Pač pa je mnogo koristila nova valjarna.

Putzer je rudnik in tovarno prodal. Šla je skozi več rok. Leta 1873, ko je bila velika gospodarska kriza, je pa tedanja lastnica, Hohenwanška družba, ustavila obrat. Delo se je obnovilo šele, ko sta leta 1878 kupila podjetje Karel Neufeldt, švedski in norveški generalni konzul na Dunaju, in industrialec Weitzer iz Gradca. Ona sta osnovala posebno družbo, ki je čuvala značaj rudarskega podjetja ter je temeljila na kuksih in ne na delnicah. Pozneje je pa oblast začela poudarjati, da podjetje ni rudarskega značaja ter je, da bi dosegla večje davke, zahtevala, naj se lastništvo preuredi v delniško družbo. Podjetje se je polagoma moderniziralo, največja pridobitev je bila dvajsettonska Siemensova martinovka. Seveda se stara tovarna, zlasti v pogledu higiene, ne more v polni meri spremeniti v moderno. Priključeni rudnik v Pečovju je pa doživljal nesrečo, trikrat ga je zalila voda in trikrat je stal: 1889—1897, 1913—1917, 1925 do danes.

Še bolj kakor železarne so jedle gozdove steklarne. Pri nas so začele nastajati tedaj, ko so na Dunaju in v Pragi že bili v skrbeh zaradi gozdov. Toda steklo je šlo v denar in naši gozdovi še niso donašali ničesar. Na celjskem področju je nastalo veliko število steklarn. Vsaj tri so bile na južnih obronkih Pohorja: mislinjska, oplotniška in rakovška. Prva in druga se že leta 1827 ne navajata več.

Steklarna v Rakovcu, dolinskemu kotu nad Vitanjem, je obstajala dolgo časa. Ustanovila jo je gosposčina v Vitanju, verjetno v začetku 18. stoletja. Leta 1795 jo je kupil Rajmund Novak, tedanji graščak na Seneku pri Polzeli, ki jo je leta 1801 prepustil svojima sinovoma Ignacu in Ernestu, medtem ko si je sam pridržal steklarno na Fali. Tretji lastnik je bil vnuk Rajmund Novak. Leta 1827 je bil v Rakovcu oskrbnik Benedikt Vivat, ki je pozneje imel lastno steklarno na Smolniku in Legnu. Rajmund Novak je leta 1850 steklarno prodal Jožefu Matiji Wokaunu, celjskemu peku in posestniku, znanemu gozdnemu in kmetiškemu gospodarju. Wokaun je steklarno l. 1874 opustil. Od vitanjske graščine si je steklarna pridobila znatno zemljiško posest: 1110 oralov, med njimi nad 900 oralov gozdov. Poznejši lastnik posestva je bil grof Thurn, pliberški graščak.

Najbližje Celju je bila steklarna v Kočnem selu (na Mrzli planini) pod Svetino, ki jo je leta 1753 ustanovil novoceljski graščak grof Anton Gaisruck, da bi mogel izkoristiti svoje velike gozdove. Za delavce je poleg steklarne zgradil cerkev sv. Florijana, na kateri se je proslavil z latinskim napisom. Gozdovi so bili kmalu izčrpani, cerkvice pa še stoji in na steklarno spominja tudi ime zaselka Glažute, ki je nastal tam, kjer so bili steklarji izsekali gozd. Steklarji tujega rodu so mesto imenovali »Lichtenthal«, saj se je svet odprl, ko ni bilo več gozdov.

Mlajša po postanku je bila steklarna v Loki pri Žusmu. V začetku 19. stoletja jo je ustanovil Janez Friedrich. Njemu so sledili: Jožef Gotscher (1839), Leopold Fieglmüller st. (1861), Leopold Fieglmüller ml. (1885). Steklarna se je ohranila do novejšega časa. Zaselek Glažuta še nosi po njej ime.

Steklarno v Logu ob Sotli pod Macljem je v začetku 19. stoletja ustanovil grof Anton Attems, ki je malo prej (1808) kupil gosposčino Zgornji Rogatec. Ko so pozneje Windischgrätzki kupili gosposčino, so si pridobili tudi steklarno, vendar so jo dali v najem: kot prvi najemnik se navaja Anton Friedrich, kot drugi pa (1855) Franc Baumann. Stara Glažuta, zaselek v katastralni občini Trlično, še spominja nanjo.

Sedanji steklarni v obsotelski pokrajini sta novejšega postanka: Straža pri Rogatcu (1860), Tržišče (Sv. Križ pri Rogatcu, 1926) — obe z lastnim premogovnikom.

V južnem obrobju Savinjske doline sta nastali dve steklarni.

Manjša je bila v ozadju Št. Jurija ob Taboru, v loškem dolinskem kotu blizu razvalin ojstriškega gradu. V začetku 19. stoletja jo je ustanovil ojstriški graščak Ignac Senčar (Sentscher). Pod njegovo firmo so jo vodili še potem, ko je kupil celjski odvetnik dr. Maks Andree, za katerega jo je upravljal Jožef Draš (Drasch), ki je znan kot poznejši lastnik celjske minoritske gosposčine, po ukinitvi samostana kupljene od države. Andreeju je leta 1839 sledil kot lastnik Janez Friedrich (že omenjeni ustanovitelj steklarne v Loki pri Žusmu). Friedrich je pa podjetje kmalu opustil, ker je kupil steklarno v Libojah. Po jasah, ki jih je zapustila steklarna, so nastale skromne kmetije, tudi njih se je oprijelo ime Glažuta.

Podjetje v Libojah sega v zadnje desetletje 18. stoletja. Tam je ob Bistrici, pred koncem njene doline, pod cerkvico sv. Neže nastala najprej tovarna ga-

luna (nekako leta 1794). Leta 1807 sta jo dr. Andree in Tadej Hofele preosnovala v steklarno, ki sta jo kurila s premogom. Imela sta lasten rudnik. Leta 1812 se Aleksander pl. Kottowitz navaja kot vodja steklarne (verjetno je bil tudi lastnik). Ko je steklarne prišla v posest Janeza Friedricha, je morala biti še znatno podjetje. Novi lastnik se je zanjo močno brigal. Njegov naslednik je bil sin Anton. Tovarniškim poslopljem ob Bistrici se je pridružilo še več drugih posloplj, stanovanjske hiše in gostilna, tako da je tam nastalo celo naselje. Tuji gospodarji in njihovi nameščenci so naselje imenovali »Nemški dol« — Deutschenthal, vendar to ime ni moglo izkoreniniti domačih nazivov »Liboje« in Sveta Ana.

Poleg steklarne je zgodaj nastala keramična tovarna, ki je izdelovala posodo iz kamenine. Leta 1816 jo je ustanovil Ignac Schmidl. Po njegovi smrti je prešla v last Terezije in Ignaca Hefelega, ki sta jo leta 1853 prodala Tomažu Grlicu in Ivanu Tappeinerju. Končno je Grilc kupil še Tappeinerjev del in prodal podjetje Justinu Ritter (1863). Leta 1871 je prišlo v roke rodbine Sonnenbergov, ki so mu bili gospodarji do leta 1920. Tedaj pa je kupila podjetje zagrebška tvrdka »Zagorka«.

Nekoliko niže, v Kasazah, je leta 1873 nastala slična manjša tovarna, ki sta jo ustanovila brata Ludovik in Rihard Schütz iz Moravske. Ta tovarna je poleg drugih posod izdelovala sloveče majolike. Leta 1922 je tudi to tovarno kupila »Zagorka«.

Slično tovarno kamenin je leta 1866 ustanovil v Gotovljah Josip Horak. Na njenem mestu je bil poprej mlin. Kasneje je prišla v last barona Gutschreiberja. Leta 1893 sta jo na javni dražbi kupila dr. Josip Serbec in Edvard Wesely. Med prvo svetovno vojno je tovarna stala, nato pa jo je kupil Ferdinand Vasold. Leta 1926 je podjetje kupila »Zagorkina« keramična industrija v Libojah.

Manjše podjetje iste vrste je bilo nekaj časa tudi na Vranskem in so ga leta 1893 kupili Sonnenbergi ter ga ustavili.

Pomembno mesto v zgodovini naše industrije zavzema steklarne v Jurkloštru. Njeno predhodnico je leta 1788 na severnem pobočju Lisce, v ozadju Lahovega grabna, ustanovil kozjanski graščak baron Jožef Wintershofen. Stala je tam, kjer je zdaj večja Jurkova (Glažarjeva) kmečka domačija. Od Wintershofena jo je prevzel Karel pl. Azula, član koroške rodbine rudarskih in železarskih podjetnikov in cesarski oficir, ter jo je premestil h Gračnici, v Mišidol (Menišji dol), v bližino nekdanjega samostana. Leta 1818 jo je prevzel Franc Grohman, a leta 1860 njegov zet, inž. Edvard Helder, znan kot graditelj železniških mostov na Zidanem mostu in Hrastniku, ter jo prenesel v Hrastnik. Gozdovi državnega, poprej samostanskega posestva so dajali steklarni potrebni les, že Azula je bil sklenil pogodbo o tem. Majhno papirnico in poznejše lesno podjetje lahko smatramo kot domačo naslednico jurkloštrske steklarne, ki še ni bila uničila vseh gozdov samotne doline in njenih gorskih pobočij.

Hrastniška steklarne se je naselila v Peklu, blizu izliva Bobna v Savo, odkoder je izrinila veliko Peklarjevo kmetijo. Uporabljala je premog, hrastniški in trboveljski. Razvijala se je v velik obrat, zlasti potem, ko je leta 1886 prešla v roke strokovnjakov iz Ablove rodbine. V stari Jugoslaviji je bila

središče njene steklarske industrije, začasno si je priključila celo zdravilišče Slatino Radence in njegovo podjetje za prodajo mineralne vode.

Na novi podlagi sta leta 1824 brata Franc in Pavel Maurer ustanovila tudi trboveljsko steklarno (ob Trboveljščici, na zemljišču kmetov iz Lakonce), ki je uporabljala premog iz njunega rudnika. Ko je leta 1873 Trboveljska premogovna družba prevzela obrat, je steklarno takoj opustila.

Na isti podlagi je nastala tudi steklarna v Zagorju. Ustanovila jo je država leta 1821 in je stala ob Mediji. Ko je bila leta 1842 ustanovljena Zagorska premogovna družba, so staro steklarno preuredili v cinkarno, a pozneje so zgradili novo modernejšo steklarno.

Naše steklarne so po podatkih iz leta 1860 proizvajale predvsem pihano votlo, polbelo, belo brušeno in zeleno steklo, v manjši meri pa steklene plošče, buteljke, kristalno, umetno barvano in prešano votlo steklo. Večinoma so imele po eno topilno peč, nekatere med njimi tudi po dve. Steklarna v Libojah z dvema pečema je poleg upravnika zaposlovala 2 topilca, 4 kurjače, 12 steklarjev, 4 učence, 8 pomočnikov, 16 donašačev, 1 oblikovalca, 2 vezača, 1 drobilca kremena in brusača, skupaj 52 ljudi. Steklarna v Rakovcu z eno samo pečjo pa je imela v službi 48 ljudi, steklarna v Mišidolu s prav tako eno pečjo je pa poleg 2 uradnikov imela samo 32 ljudi. Vse steklarne so uporabljale vodno silo na dve, tri kolesa, v Loki pri Zusmu je bilo celo šest koles.

Steklarne so izdelke prodajale doma in v sosednih deželah, zlasti pa so jih izvažale v Italijo in v Orient. Prodaja ni bila vedno dobra, trboveljska steklarna je n. pr. morala ustaviti eno peč, ker za izdelke ni bilo dovolj kupecv. Sredi stoletja so razmere postajale že kar neugodne, zmanjkovalo je lesa, odnosno, postajal je dragocen, ker ga je bilo direktno mogoče spraviti v denar, prometne razmere niso bile povoljne in tuja konkurenca v izvoznih deželah je postajala čim dalje večja. Steklarne, ki so kurile z lesom, so bile tudi tehnično zaostale in votlo steklo, ki so ga v prvi vrsti proizvajale, je železniška prevoznina preveč obremenjevala. Tiste tovarne, ki so bile daleč od železnice, so morale zato delati predvsem za potrebe domačega trga. Ker je Južna železnica povišala tarife, je bila konkurenca z inozemstvom zlasti težka. Tudi v okviru monarhije same se je zmanjšala možnost prodaje, kajti na Ogrskem in Hrvaškem je nastalo več steklarn, ki so onemogočale uvoz v ti deželi. Surovine so imele steklarne sicer večinoma doma, toda sodo so uvažale iz Anglije in plačevale zanjo visoke carine. Ti negativni činitelji niso mogli odtehtati dveh pozitivnih: naraščala je proizvodnja vina in mineralne vode se je leto za letom več prodalo, tako da je domača potreba po votlem steklu naraščala; srebro je imelo visoko ceno, kar je omogočalo, da je bil izkupiček steklarnarjev večji, čeprav so za nakup sode morali žrtvovati nekoliko več. Celoten učinek je vendarle bil, da so se steklarne v tretji četrtini stoletja začele ustavljati.

Kakor ogljenice z železarstvom tako so bile v zvezi s steklarstvom številne kmečke kuhalnice pepelike, ki so v skromnih razmerah donšale kmetom vsaj skromen dohodek.

Činitelji, ki so delovali proti železarstvu in steklarstvu, so delali v korist premogovništva. Čeprav so na Angleškem že v 13. stoletju začeli kopati pre-

mog in na Nemškem v 17. stoletju, se je njegova prava doba začela šele konec 18. stoletja. V avstrijskih deželah se je ponekod že čutilo pomanjkanje lesa.

Vlada je že v prvi polovici 18. stoletja začela izdajati odredbe, ki so regulirale trgovino z lesom v velikih mestih, zlasti na Dunaju. Za Karla VI. in Marije Terezije so dajali dovoljenje za lesno trgovino samo osebam, ki so bile za to po zakonu upravičene. S tem so lesno trgovino močno zavrlili. Jožef II. jo je zopet skušal oživiti s tem, da je odpravil vse omejitve. Po njegovi smrti so se vrnili k vezani lesni trgovini, toda le za kratko dobo, kajti kmalu je ponovno obveljalo Jožefovo načelo svobodnega trgovanja.

V istem smislu so urejali tudi dovoz lesa po kopnem in po vodi — s splavi. Tudi v tem pogledu je končno zmagalo načelo svobodne konkurence.

Prav tako so skušali omejiti uporabo lesa pri gradnjah. Leta 1775 je izšla odredba, da je treba pri hlevih, pojatah in skednjih vsaj temelje napraviti iz kamenja, da je treba na kmetih hiše zidati iz kamna ali iz egiptovske opeke. Ista odredba določa, naj zasajajo ljudje žive plote, naj ne tlakujejo cest z lesom; v krajih, kjer primanjkuje lesa ali je potreben v druge namene, naj pod kaznijo 100 cekinov ne ustanovljajo steklarn, plavžev in prekuhovalnic pepelike, kjer pa so že taka podjetja, naj jih ne razširjajo.

Vzporedno s temi odredbami so izhajale druge, ki so opozarjale na novo kurivo. Že leta 1751 je državna uprava priporočala šoto kot nadomestilo za les. Leta 1789 je pa nasvetovala uporabo kamenega premoga, kakor so preko sredine 19. stoletja označevali tako črni kot rjavi premog, da so ga ločili od oglja, žganega iz lesa. Ponovno (1766, 1789) so priporočali raznim obrtnikom, pekom, kovačem in ključavničarjem, naj se v svojih obratih poslužujejo premoga, steklarjem so pa obetali celo nagrado 100 cekinov, ako bi v svojih podjetjih uspešno nadomestili drva s premogom. Priporočali so premog tudi drugim obrtnikom (1766), a prav tako privatnikom za ogrevanje stanovanj. Vlada je sama dala napraviti štedilnike za kuhanje in ogrevanje (1797). Preizkusili so jih v državnih poslopjih in javnih ustanovah. Razvili so močno propagando, da bi jih razširili. Na Dunaju so na novo podeljevali lončarsko in zidarsko obrt samo tistim, ki bi izkazali, da poznajo te štedilnike. V Celovcu je državna oblast preizkusila premog v vojašnici.

Da bi uporabljali premog, k temu je sililo tudi dejstvo, da so se cene lesa močno dvigale.

Tako so premog polagoma začeli uporabljati za kuhanje in ogrevanje stanovanj, zlasti v velikih mestih (na Dunaju, v Pragi). Posluževati so se ga začeli v obrtnih delavnicah, v obratih za proizvodnjo galuna, v apnenicah in opekarnah. Leta 1806 je kot prva začela s premogom kuriti steklarna v Voitsbergu, naslednje leto ji je (kakor smo videli) sledila steklarna v Libojah. Topilnice železa in plavži so se ga pa branili, samo v pečeh za razžarevanje pločevine v Voitsbergu so ga menda uporabljali že konec 18. stoletja.

Vlada je pa tudi vzpodbujala tiste, ki jih je veselilo iskanje in kopanje premoga. Med njimi najdemo pripadnike propadajočega plemiškega in napredujočega meščanskega sloja; enim kakor drugim je šlo za dobiček, ene kakor druge je mikalo razvijanje energije ob novem pridobitvenem načinu. Dovoljenje za kopanje premoga je lahko dobil vsakdo, naj si je bilo na lastnem ali na tujem svetu. Kdor je kopal na tujem, je seveda moral dati lastniku

zemljišča odškodnino, toda lastnik sam ni imel nikake prednostne pravice pred prvim najditeljem ali interesentom. Lastnik zemlje je bil brez pomoči, ako so na njegovem našli premog in ga je kdo hotel kopati, pa če bi mu bilo za zemljo še tako težko. Dovoljenje za kopanje premoga je dajala pristojna rudarska oblast, ki je izvedla potrebno razmejitev. Kdor je dovoljenje dobil, je moral plačati rudniško desetino in še druge pristojbine. Ponekod, zlasti na Južnem Avstrijskem in Češkem, so pa v tem pogledu dovoljevali znatne olajšave, saj je šlo za preskrbo velikih mest (Dunaja, Prage) in industrijskih podjetij s cenejšim kurivom. Da bi državna oblast imela točen pregled o stanju premogovništva, je večkrat (1796, 1798, 1799) naročila gosposčinam (dominijem), da morajo na posebnih formularjih četrtletno poročati, v kakem stanju je pridobivanje šote in kamenega premoga na njihovem področju.

Deželni knez in vlada sta od vsega početka smatrala rudarstvo kot svoj regal, ki sta ga samo podeljevala privatnikom. Na Štajerskem je bila že od nekdanj glavna deželnoknežja rudarska oblast v središču železarstva, v Vordernbergu, in je imela zelo razširjen delokrog. Leta 1806 so jo pa prenesli v Leoben. Delila se je v dve panogi: v višji rudarski urad in v rudarsko sodišče. Ko se je tudi na bivšem Spodnjem Štajerskem razvilo rudarstvo, so v štiridesetih letih v Celju ustanovili nižjo instanco, rudarski komisariat. Po izidu novega rudarskega zakona (1854) so višji rudarski urad preimenovali v rudarsko glavarstvo, medtem ko so sodne posle prevzela nova okrožna sodišča, ki so kot rudarska sodišča sprejemala v senat tudi rudarske strokovnjake. Leta 1858 je bil celjski rudarski komisariat spremenjen v rudarsko glavarstvo. Do izpremembe je zopet prišlo potem, ko so leta 1871 izdali poseben zakon o rudarskih oblastvih. Tedaj so celjsko rudarsko glavarstvo spremenili v revirni rudarski urad, ki je deloval pod vodstvom rudarskega glavarstva v Celovcu. To rudarsko glavarstvo je imelo obsežen delokrog, kajti pod njegovo upravo so spadale dežele: Tirolska in Vorarlberška, Koroška in Štajerska, Kranjska, Goriška in Gradiščanska, Trst, Istra in Dalmacija. Politično-policijska oblast nad rudniki je seveda pripadala političnim oblastvom: najprej okrožnim, nato okrajnim uradom, naposled pa okrajnim glavarstvom. Tako je ostalo do ustanovitve stare Jugoslavije.

Že Valvazor ve za premog v okolici Zagorja. Prvo poročilo o premogu na bivšem Spodnjem Štajerskem je iz okolice Šoštanja. Nanaša se na leto 1767, ko je Peter Zajc odkril tam »kameni premog«. Drugo poročilo govori o premogu v Zabukovju pri Frankolovem. Tam sta ga leta 1791 odkrila kovač Matija Oblak in žalski ključavničar Puhar ter sta ga uporabljala v svojih delavnicah. V početku 19. stoletja so vedeli za premogovna ležišča že širom po vsej naši pokrajini. Ljudje so se zanj močno zanimali in prepričani so bili, da je premoga zelo mnogo. V enaki meri so se tedaj začeli zanimati za toplice, ki so jim pripisovali izredno zdravilno moč. Dr. Matija Macher, znan topliški strokovnjak, je leta 1826 v svojem spisu o Rimskih Toplicah spravil topli vodo v zvezo s premogovnimi zakladi pod zemljo. Menil je, da so v kranjsko-štajerskih obmejnih gorah ogromne zaloge premogovnih plasti, od njih teče topla voda v dveh pramenih proti vzhodu — proti Laškemu in proti Rimskim Toplicam. Sredi stoletja je pa nazor o premogu že dobival znanstveni

izraz. V prvem naslednjem desetletju so že izdajali znanstvene študije o premogovnih ležiščih v naših krajih.

V začetku in v prvi polovici 19. stoletja začno premog kopati na vseh krajih. Skoraj na vsakem področju se je našlo po več ljudi, ki so se skušali z njim okoristiti in so si od rudarske oblasti pridobivali jamske mere, ki so jim dajale pravico kopanja.

V Zagorju je kanonik Karel Pinhaki še pred letom 1801 zgradil tvornico vitriola in si je leta 1802 in 1803 pridobil s svojim bratom Jožefom prve rudarske mere, da je mogel kopati premog za tovarno. V istem času so začeli kopati premog tudi Leopold Ruard, baron Wolkensperg in država (montan-erar), ki je ustanovila steklaro. Vso to jamsko posest je združil najprej Janez Baptist Schwarz, nato podjetni Viktor Ruard in končno Jožef Atzel. Poslednji je leta 1842 osnoval Zagorsko premogovno družbo, ki je steklaro začasno opustila, pač pa takoj ustanovila svinčarno in cinkarno.

V Trbovljah je začel leta 1804 kopati premog Franc Maurer, odvetnik iz Dunajskega Novega mesta. Nejgova sinova, Franc in Ignac, sta leta 1824 ustanovila steklaro, kajti premoga nista mogla prodati. Konec tridesetih let so je za premog v Trbovljah začel zanimati tudi erar. Pridobil si je lepo število jamskih mer, nastal je zaradi njih sicer spor z Maurerjem, toda ta je bil poravnal leta 1847. Vendar je država leta 1867 svoj rudnik na dražbi prodala. Kupila ga je skupina Ljubljčanov, ki so osnovali Vodensko premogovno družbo. Bistvena izprememba je nastala leta 1873, ko se je na Dunaju ustanovila Trboveljska premogovna družba. Ta je kupila obe podjetji (lastnica Maurerjevega podjetja je bila tedaj Marija Maurerjeva, poročena z dr. Oskarjem Pongratzem), opustila takoj steklaro in namesto nje ustanovila cementarno.

V Hrastniku so v začetku stoletja začeli kopati premog Tadej Hefelet in Andrej Schönbucher ter Janez Ragoš, njihovo jamsko posest je leta 1829 kupil Ljubljčan Franc Luzner, ki jo je še pomnožil. Leta 1845 jo je prodal baronu Brucku, tedanjemu predsedniku tržaškega Lloydja, poznejšemu finančnemu ministru, ki je ustanovil Tržaško premogovno družbo Hrastnik in Dol.

Rudnik na Ojstrem, med Trbovljami in Hrastnikom, se je začel leta 1853, ko sta pod sedlom začela kopati premog Moravca Mihael in Jurij Rauffer. Leta 1857 sta ustanovila rudarsko družbo, v kateri so bili domačini, večinoma Ljubljčanji, toda uspevati je začel rudnik šele nekaj let pozneje, ko je prišel v last Dunajčana Sarga.

V Golcah nad Sveto Jedertjo pri Laškem je Tadej Hefelet kopal že v začetku stoletja, v petdesetih letih sta bila tam dva rudnika, eden je bil last podjetnikov Steyrerja in Dulniga, ki sta ustanovila Premogovno družbo Karlovega rova, druga pa pl. Putzerja, lastnika Štor. Živo je bilo tudi v Hudi jami (Rečici) in okrog Laškega, na obeh straneh Savinje. Prvi ustanovitelj skupnega rudnika, imenovanega Brezno—Huda jama, je Julij Drasche pl. Wartinsberg, ki je leta 1870 postal gospodar rudniške posesti na tem ozemlju. On se je dogovoril s Tržaško v tem smislu, da je črta, potekajoča skozi Unično in Marno, postala meja obojestranskega rudarskega področja. Drasche je leta 1881 prodal podjetje Edvardu Gelpelu, tedaj lastniku jurkloštrske graščine.

Sredi stoletja sta že Karel Wolfschak in baronica Gall pridobivala premog v Trobnem dolu, medtem ko je v Roginski Gorici pri Zibiki poskušal svojo srečo Jožef Remschmied.

V okolici Senovega se je v začetku stoletja pridno udeleževal Viktor Ruard, znan tudi kot lastnik zagorskega rudnika, ki je svoje senovsko podjetje prodal Dunajčanu Alojziju Miessbachu, temu je sledil (že omenjeni) Drasche pl. Wartinsberg.

Ti rudniki so začeli uspevati šele po zgraditvi Južne železnice in nje-nega zagrebškega krila. Izza leta 1880 so postopoma prišli v posest Trboveljske premogovne družbe, ki jih je znala dobro izkoristiti.

Že v začetku stoletja je oživel tudi južno obrobje Savinjske doline, premog so iskali pri St. Juriju ob Taboru in St. Pavlu pri Preboldu, v Zabukovci in Lbojah, v Pečovniku. Večjo srečo so imeli samo v Zabukovci-Libojah in v Pečovniku. V Zabukovci-Libojah je bilo sredi stoletja kar šest podjetnikov: steklarnar Franc Friedrich, Franc Miller, Angelo pl. Gianiches — lastnik predilnice v St. Pavlu pri Preboldu, Karel Denike, Žalčan Franc Zuša, Tomaž Grilc. Leta 1875 je večino te posesti združila Savinjska premogovna družba, samo Friedrichov libojski del je prišel v roke Trboveljski; naslednik Savinjske premogovne družbe je bil industrialec Daniel pl. Lapp, ki je leta 1914 svojo savinjsko rudarsko posest prodal erarju. Tudi keramična industrija si je obdržala svoj rudnik. Pečovniški premog sta sredi stoletja izkoriščala novoceljski graščak Jožef Hausmann in erar. Poznejši lastniki obeh združenih rudnikov so bili drug za drugim: Karel Winter, Karel Tappeiner, I. Bürgl in družba »Bohemia«.

Že v prvi polovici 19. stoletja so mnogi med njimi, tudi erar, iskali premog okoli Slovenjega Gradca in Starega trga, okrog Dobrne, Konjic, Zbelovega, Poljčan, Studenic in Makol. Tu in tam so nastali manjši obrati, marsikje pa je bilo delo brezuspešno. Pač pa je bil srečnejši Daniel pl. Lapp, ki je leta 1888 našel bogate premogovne zaklade lignita pri Velenju.

Opustitev železarn in steklarn z drvnim kurjenjem in nastanek premogovnikov sta ugodno vplivala na rast gozdov, vendar slišimo o tožbah, da so tudi premogovniki uničevali gozdne zaklade. Za delo v jamah je bilo treba mnogo lesa, ki so ga rudniki nakupovali v sosesčini, večji rudniki tudi široko naokrog. Trboveljska premogovna družba je n. pr. sklepala dogovore za nabavo lesa, včasih tudi za posek velikih gozdnih parcel, po vsem Štajerskem, na Koroškem in Kranjskem. Nakupovala je tudi sama gozdne in druge parcele, ki jih je pogozdovala. Najbolj značilno je pač dejstvo, da sta že Maurerjeva-Pongračeva in Vodenska tik pred prodajo kupila na savinjski strani Vrha, sedla med Trbovljami in St. Pavlom, pet kmetij, ki jih je polagoma popolnoma prerasel gozd. Dobro je bilo, da so kmetje, ko so v svojih gozdnih sekali les za rudnik, puščali rasti manjša drevesa, tako da so se gozdovi lahko obnavljali.

Seveda je, zlasti v večjih gozdnih revirjih, preostalo dovolj lesa za razvijajočo se lesno industrijo in trgovino. Majhnim žagam, ki so že davno oživljale naše gorske potoke, so se pridružila večja podjetja. Sredi 19. stoletja je izgledalo, da bo Celje postalo središče lesne industrije svojega področja: veliko podjetje di Cente — (pred postajo — kjer je zdaj Komunalna

banka) in Bontempellija (na prostoru sedanje II. gimnazije) sta bili prvi znanilki takega razvoja. Vendar je pozneje bilo drugače; Celje sicer ni bilo popolnoma izločeno iz lesne industrije, saj je bila važna postaja v prometu s splavi, ki je izčrpan iz druge polovice 16. stoletja, vendar so glavna podjetja nastala sredi gozdnih področij.

Tudi v drugih panogah podjetniške dejavnosti je razvoj Celje prevaril. Že izza 18. stoletja so bile v Celju razvite neke pomembne obrti, ki so pozneje v splošnem dobile industrijski značaj, v Celju pa ta korak ni bil storjen, ampak je dejavnost usahnila. Nekdanje celjsko zvonarstvo je pustilo za seboj samo zvonove v cerkvah, ki pa jih je prva svetovna vojna skoraj vse pobrala. Celjsko usnjarstvo, ki je bilo zelo močno, je izumrlo, pač pa so v okolici (v Soštanju, Konjicah in Radečah) nekdanji stari obrtni obrati prešli v industrijska podjetja. Isto je bilo s pivovarništvom. Prvotno Tappeinerjevo in nato Mathesovo podjetje v bivši Gosposki ulici (poznejši hotel Nadvojvoda Ivan) je imelo za naslednico pivovarniški obrat na oglu Ljubljanske ceste in sedanjega Šlandrovega trga. Obrat je kupila graška pivovarniška tvrdka Rejnighaus in ga ukinila, v poslopju je ostal hotel Krona. Pač pa je Laško kar na novo postalo veliko središče pivovarniške industrije. Znani obnovitelj Rimskih Toplic, Gustav Uhlich, bivši tržaški trgovec, je kupil nekdanji Valvazorjev špital poleg mosta in v njem v začetku štiridesetih let namestil veliko pivovarno. Njemu je sledil Gianichesl, a temu Larisch. Poznejši lastnik Kuček, ustanovitelj slovenskega podjetja Pivovarne Zalec—Laški trg, je nekdanji Valvazorjev špital spremenil v pivnico, a pivovarno je premestil v dolinski kot pod Sv. Mihaelom. Sedanja moderna laška pivovarna nima nikake zveze s svojima predhodnicama, značilno za prvotno razširjenost pivovarništvaja dejstvo, da ga srečamo tudi v graščinah: na Bežigradu in v Dobrnici.

Stare temelje ima opekarništvaja in apneništvaja. Že v prvi polovici 18. stoletja je obstajalo na Zgornji Hudinji, pod Golovcem, podjetje, ki se je v novejši dobi razvilo v veliko celjsko mestno opekarno. Sicer pa je bilo opekarništvaja v celjski pokrajini že nekdanj zelo razširjeno, bavili so se z njim lastniki graščin: Novega Celja, Prešnika, Spodnjega Lanovža pri Celju. Dr. Ivan Geršak navaja leta 1870 (v knjigi Slovenski Štajer) preglednico, iz katere je razvidno, da je bil celjski okraj tedaj daleč pred vsemi ostalimi okraji: imel je 41 opekarn, medtem ko jih je naslednji najmočnejši, Maribor, imel samo 23, nekateri okraji (Kozje, Šmarje in Selnica) so pa bili sploh brez njih. Iz tega sklepa dr. Geršak, da so imeli v celjskem okraju najlepše hiše. Iz starih opekarn so se razvila sedanja podjetja na Ljubečni. Opekarnam se pridružujejo kamnolomi in apnenice. Po dr. Geršaku je v pogledu kamnolomov celjski okraj samo malo zaostajal za mariborskim, v številu apnenic in izdelanega apna ga je pa štirikratno oziroma desetkratno prekašal. Pri Rogatcu je ob Sotli starodaven (nekdanj graščinski) kamnolom za izdelovanje brusnih kamnov, pri Št. Juriju (nad Kozarico) pa za mlinške kamne. Z lomljenjem kamna in žganjem apna se je ukvarjal tudi že omenjeni graščak Hausmann. Starodavna apnenica v Pečovniku se je razvila v industrijsko podjetje. Veliki kamnolomi (odnosno apnenice) na Zidanem mostu, v Hrastniku, Trbovljah in Zagorju so v glavnem v zvezi s tamkajšnjim rudarstvom odnosno industrijo.

Starega porekla je tudi mlinarstvo. O majhnih kmečkih mlinih, ki meljejo lastno in prineseno žito (»mitniški mlini«) govore že urbarji iz 16. stoletja, v začetku 19. stoletja so pa nekateri izmed teh mlinov že večja podjetja; kot taka smemo smatrati: Zimov mlin (pod stopnicami k sv. Jožefu), »hrvaški mlin« ob Hudinji in graščinski mlin ob Ložnici. Hrvaški mlin sta pozneje Neuf in Lutz povečala, a slovenski industrialec Peter Majdič je napravil iz njega ogromno podjetje, največje v vseh tedaj avstrijskih Vzhodnih Alpah. Bivši Rakushev Mestni mlin je (delno kot konkurenčno podjetje) nastal šele leta 1903. Do sedanje dobe se je ohranil samo graščinski mlin ob Ložnici, poznejši lastnik Jošt mu je dal tovarniški značaj.

Navedena podjetja in njihove panoge so večinoma tesno povezane s pokrajino in imajo v njej stare korenine. Izza prve polovice 19. stoletja je pa nastalo v pokrajini večje število velikih industrijskih podjetij, katerih povezanost s pokrajino (oziroma s potrebami njenih prebivalcev) ni tako neposredna in očitna. Moderni razvoj prometnih sredstev jim je dal večjo samostojnost in jim ustvaril možnost, da delajo za večji trg.

Kot prvo pomembno tako podjetje smemo smatrati predilnico v Št. Pavlu pri Preboldu. Nastala je sicer še v prvi polovici 19. stoletja. Bila je ustanovljena leta 1839 in je temeljni kamen zanjo položil nadvojvoda Ivan. Ustanovil jo je (že omenjeni) Gustav Uhlisch, pozneje jo je kupil (prav tako že omenjeni) Gianichesì, končno je postala last velikega Mauthnerjevega koncerna. Tovarna izkorišča vodno silo Boljske.

V Celju sta manjši tovarni haloksilina (smodnika posebne vrste) in octa, ki sta obstajali že sredi stoletja, uvod v novi čas. Leta 1873 je pa nastala celjska cinkarna, ki jo je erar ustanovil, da bi v njej predeloval cinkovo rudo, ki jo je dajal prav tako erarični rabeljski rudnik. V začetku devetdesetih let so za izkoriščanje tovarniških pražilnih plinov postavili tovarno za žvepleno kislino. Cinkarna bi bila prvotno morala stati pri Zidanem mostu, toda končno so jo zgradili v Celju, da bi z njeno pomočjo celjski okolici dali bolj nemški značaj. Cinkarni se je leta 1894 pridružila tovarna emajlirane posode. Ustanovil jo je bivši delavec Adolf Westen, ki je prišel iz Nemčije. Podjetje je sčasoma dobilo svetovno veljavo.

Sosedno Laško si je pridobilo novo mesto v industriji s tem, da je Withalm, lastnik graščine pri Marijinem Gradeu, bivši graščinski mlin ob Lahomščici spremenil v cementno tovarno, tej se je pozneje pridružila v trgu ob Savinji stoječa tovarna za cementno opeko.

Zidani most je že imel velik pomen kot vozlišče za vodni, cestni in železniški promet. Postal je tudi pomembno industrijsko središče. Dobil je dve večji tovarni. Ernest Metike je leta 1851 ustanovil veliko tovarniško podjetje, ki je proizvajalo raznovrstno rastlinsko olje. Leta 1885 je prevzel podjetje Jožef Wertheimer, dotlej vodja državne oljarne v Podgradu pri Ljubljani, v katero je spremenil bivši mlin grofov Auerspergov. Wertheimer je obrat v Zidanem mostu razširil s tem, da je začel izdelovati oljnate kolače in v novem oddelku raznovrstna tehnična olja in maščobe. Očetu je pomagal sin Siegfried. Tovarna je stala ob cesti proti Rimskim Toplicam, kjer se svet pod Kopitnikom malo odpre, obsegala je z delavsko kolonijo vred 23 poslopij in je imela do železnice na drugi strani svoj most. Malo pozneje, leta 1857, je

Franc Sartori zgradil na Zidanem mostu drugo podjetje, tovarno za cement, ki je stala ob cesti med oljarno in postajo. Tudi ta tovarna je bila velika; v njej so izdelovali roman in portland cement, cementno opeko in cementne plošče, izdelke iz kamenine, nepregorljivo opeko in apno. Produkti so bili zelo cenjeni.

Iz istega časa je tudi tovarna kemičnih izdelkov v Hrastniku. Podjetje izvira iz Trsta. Tam je Franc Gossleth leta 1845 kupil od Angleža Borlanda manjšo tovarno, ki je za državo proizvajala kalijev soliter. V družbi s kemikom Marguliesom je začel proizvajati tudi kromov kisli kalj. Leta 1859 se je Franc Gossleth, ki je medtem dobil plemstvo s pridevkom »pl. Werkstätten«, odločil, da prenese svojo tovarno v Hrastnik. Mikala ga je bližina premogovnika, ki je bil tudi v rokah Tržačanov. V Hrastniku je tik nad prav tedaj nastajajočo steklarno kupil Peklarjevo »spašnico« (ob Bobnu) in zgradil obsežna tovarniška poslopja, ki jih je dobro opremil. Vodstvo podjetij sta prevzela njegova sinova Jurij in Franc, ki sta kmalu postala med delavstvom in prebivalstvom zelo popularna. Tovarna je stopnjema širila svoj obrat, tako da je končno izdelovala: kromovo sol, žvepleno kislino, kalijev soliter, kristalno sodo, sulfate, superfosfate, železni minij in pompejanski zdrob. Celjska kemična tovarna je bila podružna ustanova hrastniške.

Tudi štorska železarna je dobila družbo, ko je grof Montecuccoli leta 1879 v dolini takoj nad njo ustanovil večjo delavnico za proizvodnjo šamotne opeke. Podjetje je šlo iz rok v roke, končno ga je kupil Peter Majdič, ki ga je preuredil v moderno tovarno.

Proti koncu 19. stoletja je nastalo tudi prvo tovarniško podjetje v Zgornji Savinjski dolini s tovarno barv in lesnih izdelkov, ki jo je leta 1898 v Mozirju ustanovil Alojzij Goričar.

To dediščino je prevzela stara Jugoslavija. Večina obratov je v njej živel dalje in se razvijala skladno z novimi razmerami doma in v tujini. Nekateri obrati so se pa ustavili (deloma celo že prej): oba velika mlina v Celju, cementarna in cementna opekarna v Laškem, obe tovarni v Zidanem mostu, usnjarna v Radečah. V stari Jugoslaviji je pa zraslo tudi marsikaj novega — največ podjetja lesne, tekstilne, gradbene in kemične industrije.

Stoletno delo je ustvarilo sicer še skromne, vendar dovolj trdne temelje, na katerih nova Jugoslavija ustvarja nove oblike življenja.

LITERATURA

Schmutz, Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark, 1822; Janisch, Topographisch-statistisches Lexicon von Steiermark, 1878—1885; Schematismus des Herzogthums Steiermark auf das Jahr 1827; Handbuch des Herzogthums Steiermark für das Jahr 1855; Hlubek, Ein treues Bild des Herzogthums Steiermark, 1860 (razpravi: Albert Miller, Ritter v. Hauenfels, Der Bergbau des Landes in Dr. Johann Blaschke, Industrie und Handel); Bericht der Grätzer Handels- und Gewerbe Kammer, 1860; Dr. Ivan Geršak, Slovenski štajer, 1870 (razpravi: Ivan Zuša, Zemljoznanske razmere ali geognozija in dr. Ivan Geršak, Narodno gospodarstvo); Ignaz Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant, III., IV., VI. in VIII., 1880—1893; Die Gross-Industrie Oesterreichs, 1908; Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937; Rajko Vrečer, Savinjska dolina; Franjo Baš, Pohorsko steklo, Likovni svet, 1951; Inž. Jože Zeleznik, Zgodovina premogovnika Zagorje, Rudarski i topionički vesnik, 1932; J. Orožen, Zgodovina celjske obrti, 1935; Propadle panoge celjskih obrti, Kronika slovenskih mest, 1935; Gospodarsko življenje bivše občine Celje-okolica, Kronika slovenskih mest, 1939; Zgodovina Trbovelj in Hrastnika-Dola (rokokpis).

HMELJARSTVO V SAVINJSKI DOLINI

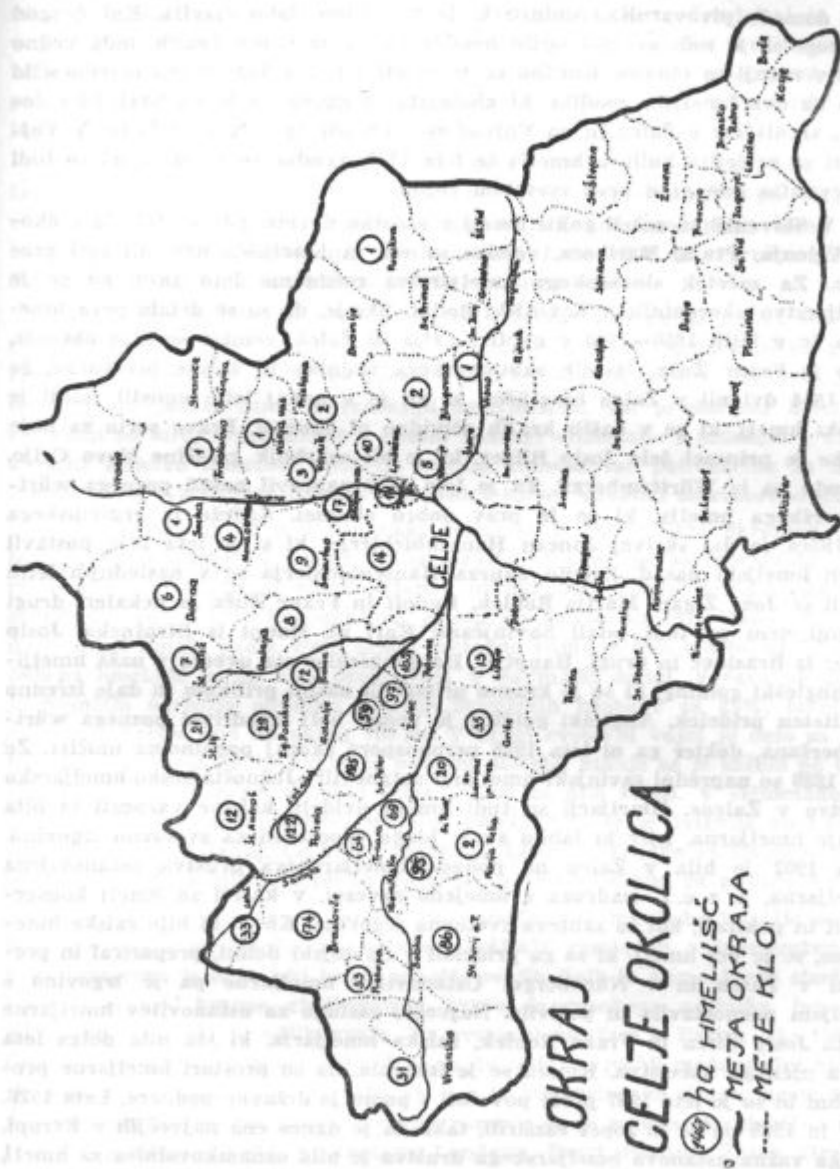
Inž. Lojze Kač

Ob bregovih Savinje od Celja proti Mozirju se razprostira prijazna spodnja Savinjska dolina, znana po svojem hmeljarstvu daleč po svetu. Ponosni kmečki domovi in vzorna gospodarska poslopja, ki jih srečujemo po vsej dolini, zgovorno kažejo visoki življenjski standard savinjskega kmeta, ki mu ni enakega v nobeni drugi slovenski pokrajini. Razen lepo urejenih domačij so za Savinjsko dolino značilna bujna in skrbno negovana hmeljišča. Hmeljke, poleti bogato obložene s temnozelenim hmeljem, pozimi pa zložene v značilne piramide, in hmeljske sušilnice najrazličnejših velikosti dajejo vsej dolini tipično lice. V jeseni je ves zrak po prijaznih vaseh prepojen s prijetno ostrim, izrazitim vonjem po hmelju, ki je vsakemu Savinječanu drag. Če hodiš po prijaznih vaseh, takoj zaslužiš, da je blagostanje te doline v tesni zvezi s hmeljem. Edino hmelju se mora Savinjska dolina zahvaliti za svoj nagli razvoj in napredek in tega se Savinječani dobro zavedajo. Hmeljarstvo je zanje v resnici življenjskega pomena. Kakor je v vinodolnih krajih vsakemu kmetovalcu najbolj pri srcu vinograd, tako je vsakemu kmetu iz Savinjske doline hmeljišče njegov ponos. Ves trud, vsa skrb in ljubezen savinjskega kmetovalca velja hmeljskim nasadom. Hmeljišča zahtevajo mnogo dela in znoja, ki ga navadno tudi bogato poplačajo. O hmelju govore, da je zeleno zlato. Tega imena pa si ni pridobil samo zaradi visoke cene, ki jo v konjunkturalnih letih dosega na tržišču, ampak tudi zaradi napornega dela, ki je potrebno za njegov uspešni razvoj. Vrednost blagu določa trud, ki ga vložimo, da to blago pridobimo. Oglejmo si pa še drugo, manj prijetno stran hmeljarstva: res je, da redko kateri poljedelski produkt doseže na trgu tako visoko ceno kot hmelj, res pa je tudi, da noben pridelek ni podvržen takim padcem cene. Nasadi hmelja se v letih dobre prodaje hitro širijo tudi izven hmeljskih okolišev. Nadprodukcija povzroča strahoten padec cene, kar zopet vodi do tega, da hmeljišča masovno opuščajo. Za primer povejmo, da so pred prvo svetovno vojno kolebale cene našemu hmelju od 12 pa do 16 kron za kg; za časa stare Jugoslavije pa od 2—160 dinarjev za kg. V letih hmeljske nadprodukcije lahko zdrži samo najkvalitetnejši hmelj, zato vsi kraji, v katerih klimatski in talni pogoji ne dopuščajo, da bi pridelovali hmelj najboljše kvalitete, hmeljnike kmalu opuste. Savinjska dolina pa je svoja hmeljišča tudi v najhujših hmeljskih krizah obdržala, čeprav zreducirana, medtem ko so vsa druga izvensavinjska področja v Sloveniji hmelj opustila, razen nekaterih obdravskih krajev od Slovenj Gradca do Marenberga. Hmelj ni produkt same skrbne vzgoje, ampak je poseben dar prirode, in sicer tal in podnebja. Ta dva faktorja pa sta v Savinjski dolini izredno ugodna, zato je tudi savinjski golding poznan daleč po svetu kot eden najkvalitetnejših hmeljev.

Savinjsko hmeljarstvo pa ni samo lokalno gospodarskega pomena, ampak je prav tako gospodarsko važno za vso državo. Naš hmeljski pridelek se prav v neznačni meri prodaja v domače — jugoslovanske pivovarne. Ogromna večina se izvažata v inozemstvo, kar prinaša vsako leto mnogo milijonov deviznih dinarjev, tako da predstavlja izvoz hmelja važno postavko v gospodarski bilanci Slovenije pa tudi vse države.

Nekaj o zgodovini hmeljarstva na splošno in posebej o hmeljarstvu v Savinjski dolini

Hmelj je azijska rastlina. Poznali so jo že stari narodi pred našo dobo. Rimljanji so divje rastoči hmelj uporabljali kot sočivja in kot zdravila. Po Evropi se je hmelj razširil v času preseljevanja narodov preko slovanskih in germanskih plemen. Katera plemena so prva začela uporabljati hmelj kot začimbo k pivu, ne vemo. Znano pa je, da so začeli v 8. in 9. stoletju gojiti hmelj kot kulturno rastlino, in sicer v Franciji in na Bavarskem. V 9. stoletju se je hmelj že splošno uporabljal v pivovarništvu. Nič več niso gojili hmelja poleg povrtnin, ampak so se povsod, kjer so varili pivo, dvignili tudi hmeljniki. V srednjem veku so najboljše pivo kuhali po samostanih, pozneje pa so začele kvalitetno pivo variti tudi nekatere meščanske družine. Prvotno so pivovarne same pridelovale hmelj za lastno uporabo. Kmalu pa so ugotovili, da raste hmelj sicer povsod, toda zadovoljive pridelke, dobre kakovosti daje le v redkih krajih, kjer mu ustreza zemlja, podnebje in lega. Čim finejše pivo so varili, tem bolj izbirčni so postajali pivovarnarji za kakovost hmelja. Zato so pivovarne pridelovanje hmelja za lastno potrebo kmalu opustile in so si ga raje nabavljale iz krajev, kjer se prideluje priznano dobro blago. Tako se je počasi hmeljarstvo osredotočilo le na določene kraje, kjer so ugodne vse razmere za pridelovanje prvovrstnega hmelja. Tridesetletna vojna je hmeljne nasade po Evropi skoraj popolnoma uničila. Ob koncu sedemnajstega stoletja pa se je začelo hmeljarstvo spet dvigati in je v naslednjih stoletjih sicer počasi, toda vztrajno napredovalo. V šestnajstem stoletju so prenesli hmelj v Anglijo, v sedemnajstem stoletju pa v Ameriko. V mirnih dobah se poraba hmelja močno dvigne, ker se pivovarniška industrija zelo razmahne, v vojnem času pa občutno manjša, ker primanjkuje surovin za izdelavo piva. Pred prvo svetovno vojno je bilo na svetu približno 100.000 ha hmeljišč, ki so letno dajala 750.000 q hmelja. V prvi svetovni vojni se je površina hmeljišč v Evropi znatno skrčila, ker ni bilo povpraševanja po hmelju in ker so se morale vse površine zaradi pomanjkanja hrane zasejati z žitaricami. Takoj po vojni, ko se se prilike normalizirale in se je produkcija piva zopet dvignila, se je začelo močno povpraševanje po hmelju. Majhne ponudbe in veliko povpraševanje sta ceno hmelja visoko dvignila. V teh letih dobre kupčije so se hmeljni nasadi hitro širili, ne samo v področjih, ki so za hmelj najugodnejša, ampak tudi v krajih, v katerih so pogoji manj ugodni. Nadprodukcija hmelja je povzročila, da je cena močno padla, kar je imelo za posledico, da so se hmeljišča znatno skrčila. Leta 1939 je bilo s hmeljem zasajeno na svetu okoli 53.000 ha, kar je dajalo povprečno 600.000 q hmelja, to je bila stvarna potreba vseh pivovarn. Največji del hmeljišč imamo v Evropi, in sicer okoli 38.000 ha. Druga pa so v Ameriki, okoli 14.000 ha, in sicer v glavnem v Združenih državah, nekaj malega pa tudi v Kanadi in 700 ha v Novi Zelandiji in v Avstraliji. Najkvalitetnejši hmelj prideluje Evropa, in sicer: Češkoslovaška v okolici Žatca, Jugoslavija v Savinjski dolini in Nemčija v Spaltu, Hallertauu in Tettnangu. Po količini pridelka je Jugoslavija v Evropi na 4. mestu, in sicer za Nemčijo, Anglijo in Češkoslovaško.

Kultura hmelja je na ozemlju današnje Jugoslavije že davno poznana. Tako vemo, da se je v okolici Škofje Loke gojil hmelj na posestvu brižinskih škofov že v dvanajstem stoletju (Urbar Notitia bonorum de Lonca iz leta 1156). Vendar se hmeljarstvo ni moglo prav uveljaviti vse do devetnajstega stoletja, kajti domača pivovarniška industrija je bila silno slabo razvita. Kot drugod v Evropi se je tudi pri nas širilo hmeljarstvo v različnih krajih, toda vedno samo v manjšem obsegu. Končno se je hmeljarstvo v Jugoslaviji osredotočilo samo na dva hmeljska okoliša, ki obstajata še danes, to je na Savinjsko dolino s središčem v Žalcu in na Vojvodino s središčem v Novem Sadu. V Vojvodini so pričeli s kulturo hmelja že leta 1770, vendar se je hmeljarstvo tudi tu učvrstilo šele pred prvo svetovno vojno.

V Sloveniji so začeli gojiti hmelj v začetku devetnajstega stoletja v okolici Velenja, Ptuja, Maribora, vendar so vsa ta hmeljišča prej ali slej propadla. Za začetek slovenskega hmeljarstva računamo leto 1870, ko se je hmeljarstvo ukoreninilo v Savinjski dolini. Res je, da so se delala prva hmeljišča že v letih 1850—1860 v okolici Celja in Žalca, vendar se niso obnesla. Tako je Franc Žuža, lastnik zabukovškega rudnika in žalske pivovarne, že leta 1854 dvignil v Žalcu hmeljišče, ki ga je v nekaj letih opustil. Sadil je žateški hmelj, ki se v naših krajih očitno ni obnesel. Pravo sorto za naše prilike je prinesel šele Josip Bilger, ki je bil oskrbnik graščine Novo Celje, po rodu pa iz Württemberga. Ta je leta 1870 napravil nasad poznega württemberškega hmelja, ki se je prav dobro obnesel. Sadeže iz graščinskega hmeljišča je dal skrivaj Janezu Hausenbichlerju, ki si je leta 1876 postavil stalen hmeljski nasad. Zgledu Janeza Hausenbichlerja so v naslednjih letih sledili še Jože Žigan, Marija Roblek, Rudolf in Franc Žuža in nekateri drugi Žalčani, tem pa tudi ostali Savinjčani: Karl pl. Haupt iz Strošneka, Josip Pauer iz Braslovč in drugi. Haupt in Hausenbichler sta uvedla v naša hmeljišča angleški golding, ki se je krasno prilagodil našim prilikam in daje izredno kvaliteten pridelek. Angleški golding je vedno bolj izpodrival poznega württemberžana, dokler ga ni leta 1928 peronospora skoraj popolnoma uničila. Že leta 1880 so napredni savinjski hmeljarji ustanovili »Južnoštajersko hmeljarsko društvo v Žalcu«. Hmeljarji so tudi kmalu uvideli, kakšne važnosti bi bila za nje hmeljarna, kjer bi lahko svoje blago usposobili za svetovno trgovino. Leta 1902 je bila v Žalcu na pobudo hmeljarskega društva ustanovljena Hmeljarna, z. z. o. z. (zadruga z omejeno zavezo), v kateri so hmelj konservirali in pakirali, kot to zahteva svetovna trgovina. Ko še ni bilo žalske hmeljarne, se je ves hmelj, ki so ga pridelali v Savinjski dolini, prepariral in prebasal v Žalcu in v Nürnbergu. Ustanovitev hmeljarne pa je trgovino s hmeljem poenostavila in poživila. Največjo zaslugo za ustanovitev hmeljarne imata Josip Širca in Franc Roblek, žalska hmeljarja, ki sta bila dolga leta člana njenega načelstva. Kmalu se je izkazalo, da so prostori hmeljarne premajhni in so jo leta 1907 prvič povečali s pomočjo državne podpore. Leta 1926, 1927 in 1928 pa so jo zopet razširili, tako da je danes ena največjih v Evropi. Druga važna ustanova hmeljarskega društva je bila oznamkovalnica za hmelj, ki je bila ustanovljena leta 1908. V njej se je hmelj oznamkoval, in sicer neobvezno, in pošiljal na trg pod značko »Južnoštajerska Savinjska dolina«. Južnoštajersko hmeljarsko društvo se je po prvi svetovni vojni preimenovalo

v »Hmeljarsko društvo za Slovenijo«, ki je obstajalo do ustanovitve Hmeljarske zadrage.

Svoj delež pri razvoju savinjskega hmeljarstva je imela tudi žalska pivovarna, katero je leta 1842 ustanovil Franc Žuža, lastnik zabukovškega rudnika. Leta 1881 je prevzel pivovarno Simon Kuček, jo moderniziral in varil v njej pivo do leta 1902. Tedaj je pivovarno prevzela delniška družba Žalec—Laško, ki pa jo je leta 1914 opustila. Do 1940 je bila pivovarna prazna, tedaj pa so jo predelali v tovarno jute »Juteks«, ki izdeluje juto za hmeljske koše in bale.

Še večje važnosti za razvoj savinjskega hmeljarstva je bila tvornica sušilnic v Žalcu, ki jo je leta 1878 ustanovil Jože Lorber senior. Po vsej Savinjski dolini pa tudi po Vojvodini, kjer se goji hmelj, so postavljene Lorberjeve sušilnice z vgrajenim ventilatorjem. Leta 1922 je tvornico prevzel Jože Lorber junior, leta 1945 pa je bila nacionalizirana.

V marcu leta 1946 so zbrani hmeljarji zaradi poenotenja poslov soglasno sklenili združitev bivših hmeljarskih organizacij: Hmeljarskega društva, Hmeljarske zadrage in Hmeljarske zveze v Hmeljarsko zadrugo v Žalcu, ki je od tedaj edina predstavica slovenskega hmeljarstva. Vsi producenti hmelja v Sloveniji so torej organizirani v enotni zadrugi »Hmezad« s sedežem v Žalcu, ki štiti njihove interese, dobavlja svojim članom vse potrebščine za umno hmeljarstvo, vskladišča, preparira in pakira njihov produkt za svetovno tržišče.

Hmeljarsko društvo v Savinjski dolini se je začelo prav skromno. Prva leta je imelo samo 38 članov in to število je prav počasi naraščalo. Pred prvo svetovno vojno ni število članov nikdar prekoračilo dve sto. Po prvi svetovni vojni, v letih konjunktura, je naraslo število na 1673 članov (l. 1929), pa je zopet kmalu padlo. Pred drugo svetovno vojno je bilo v Sloveniji 2500 do 2800 ha hmeljišč in od tega preko 90% v Savinjski dolini. V času okupacije je Nemčija odredila obvezno krčenje hmeljskih nasadov za 25%, hmeljišča pa so se skrčila celo na okrog 700 ha. V drugi svetovni vojni je delo za dvig hmeljske proizvodnje in kvalitete povsem zastalo. Stanje se je začelo po vojni izboljševati, vendar ne v toliki meri, kakor bi bilo želeli. V »Hmezadu« je organizirano 3000 zadržnikov, površina hmeljišč pa se je dvignila na 1.467 ha in se še stalno dviguje. Če bomo regulirali Ložnico, Trnavo in Boljsko, bomo na ta način pridobili še 1.400 ha površine, ki bo sposobna za gojitev hmelja.

Velikega pomena za okrepitev in pospeševanje hmeljske kupčije so bile udeležbe naših hmeljarjev na raznih hmeljskih razstavah v inozemstvu. Na vseh razstavah je savinjski hmelj zavoljo svojih finih in kompaktnih storžkov, izredne arome, krasne gladkozeleno barve in visokega odstotka lupulina, dobil prve nagrade in odlikovanja. Na svetovni razstavi v Parizu leta 1900 je dobil »premier prix« in »grand prix«, na do sedaj največji mednarodni hmeljski razstavi v Barceloni leta 1909 pa mu je bilo priznано drugo mesto takoj za žateškim. Poleg teh dveh največjih razstav se je hmeljarsko društvo udeležilo še razstav v Trstu, na Dunaju, Londonu, Pragi, Berlinu, Zatecu, Gradcu, Barceloni itd. Na vseh razstavah so ugotovili, da uživa štajerski golding svetovni sloves in da prav nič ne zaostaja za žateškim in tettnanškim. Leta 1950, ob osemdesetletnici savinjskega hmeljarstva, je hmeljarska zadruga skupaj

s celjskim okrajem organizirala hmeljarsko razstavo v Žalcu, kjer je prikazala celoten razvoj slovenskega hmeljarstva.

Hmeljarsko društvo je po svojih močeh skrbelo tudi za strokovni pouk mladih hmeljarjev v obliki raznih predavanj, ki so bila po vseh večjih vaseh. Seveda bi teoretičen in praktičen pouk iz hmeljarstva najuspešneje vršila strokovna šola za hmeljarstvo, za katero so se hmeljarji potegovali že pri avstrijski vladi in v stari Jugoslaviji, ampak vedno brezuspešno. Vse kaže, da se bo sedaj hmeljarjem izpolnila vroča želja in bo tudi hmeljarski okoliš dobil svojo kmetijsko šolo.

Kar se tiče hmeljarske literature je stanje boljše. Že leta 1884 je Janez Hausenbichler spisal »Navodilo o hmeljereji«. V letu 1908 in 1910 je avstrijsko kmetijsko ministrstvo izdalo »Navodilo k umnemu hmeljarstvu« v nemškem jeziku, katerega sta Anton Petriček in B. Skalicky prevedla v slovenščino in ga prilagodila razmeram v Savinjski dolini. Leta 1927 je kmetijsko ministrstvo izdalo Teržanov »Priročnik o gojenju hmelja«, proizvajalci čilskega solitra pa »Hmeljarstvo«. Leta 1928 je izdal Vinko Sadar v Mariboru knjigo »Hmeljarstvo«. Leta 1951 je napisal Janko Kač v Ljubljani »Hmelj, nasveti in navodila za pridelovanje«. Poleg tega so poučni članki izhajali v različnih časopisih. Ko je bila Savinjska dolina v sklopu avstrijske države, so hmeljarski članki izhajali v »Landwirtschaftliche Mitteilungen«, s sedežem v Gradcu, v Jugoslaviji pa v »Slovenskem gospodarju«, »Kmetovalcu« in tudi v dnevnikih »Jutro«, »Slovenec«. Dolgo časa so se hmeljarji borili za svoje glasilo, dosegli pa so ga šele leta 1930, ko je hmeljarsko društvo začelo izdajati strokovni list »Slovenski hmeljar«, ki je izhajal vsakih štirinajst dni. Okupator je glasilo ustavil. Po vojni je »Hmezad« zopet začela izdajati svoje hmeljarsko glasilo »Hmeljar«, ki prinaša vsak mesec najrazličnejše članke iz hmeljarskega področja. Že pred vojno (l. 1937, 1938 in 1939) je »Zavod za poljoprivredno kemijsko tehnologijo« agronomske fakultete v Zagrebu pod vodstvom dr. Viktorja Kudelke vršil kemijska raziskovanja savinjskega pa tudi vojvodinskega hmelja, ki jih je objavil v posebni brošuri. To delo je po vojni isti zavod nadaljeval. od leta 1949 pa vrši kemične analize selekcijska postaja v Žalcu, ki je že leta 1949 izdala izčrpno poročilo. Naloga selekcijske hmeljarske postaje v Žalcu pa ni samo kemično raziskovanje hmelja, ampak je njeno glavno delo vzgoja nove hmeljske sorte, ki bi lahko nadomestila naš savinjski golding. Kvalitetno je golding odličen hmelj, ne zadovoljuje pa s količino pridelka. Zaradi degeneracije, ki se pri rastlinah, ki jih razmnožujemo samo na vegetativni način, po daljšem času skoraj neizbežno pojavi, golding v rasti zaostaja in zato ne daje več zadovoljivega pridelka. Naloga selekcijske postaje je tudi v tem, da neprestano išče nova pota, kako vzgojo hmelja čimbolj poenostaviti in poceniti, seveda ne na škodo kvalitete pridelka.

Kaj je hmelj botanično

Hmelj (*Humulus lupulus*) je rastlina, ki spada v družino konopelj (*Cannabinaceae*), ta pa v red koprivnic (*Urticales*). Je torej bližnja sorodnica konoplje, kopriv in murvovcev. Kakor vidimo je v sorodstvu z nekaterimi tek-

stilnimi rastlinami (konoplja, koprive), tudi sama ima močna vlakna, iz katerih se da napraviti jutl podobna tkanina. Vendar hmelja v tej smeri ne izkoriščamo, ker je postopek za pridobivanje vlaken prezapleten in predrag.

Hmelj je večletna rastlina ovijalka, ki se ovija okoli podpore na desno, torej v smeri urnega kazalca. V zemlji ima odebeljeno koreniko (podzemno steblo), v kateri se preko zime hrani organska substanca. Vsako leto poženejo iz korenike novi poganjki. Iz podzemnega stebela poganjajo v zemlji blizu površine adventivne korenine, ki srkajo hrano iz gornjih zemeljskih plasti. Razvejana srčna korenina pa je razvita v globljih plasteh in doseže globino štirih metrov in še več. Koreninski sistem je pri hmelju močno razvit in ima veliko kapaciteto sprejemanja vode in hranilnih snovi. Stebla in listi so pokriti z dlačicami. Listi so dlanasto narezani in stoje na stebelu nasproti. Hmeljnim stebлом pravijo naši hmeljarji trte. Hmelj je dvodomen ali dieciski; imamo torej moške in ženske rastline. Moške rastline nosijo samo prašnate cvetove, ženske pa pestične. Redkokdaj dobimo na isti rastlini obe vrsti cvetov, ženski pa so v takih primerih neplodni. V hmeljarstvu gojimo samo ženske rastline, in sicer zaradi hmeljnih storžkov. Hmelj cvete konec junija, in sicer v socvetju. Žensko socvetje je sestavljeno iz 20—60 ženskih cvetov, ki tvorijo klasek. V klasku so cvetovi sedeči in na vretencu premenjalno razvrščeni; razcvitajo se od spodaj navzgor. Po dva in dva ženska cveta sedita na enem krovnem listu. Ženski cvet je sestavljen iz neznatnega dvodelnega perigona in nadržale plodnice, ki nosi peresasto brazdo. Vsak ženski cvet štiti predlist, ki je precej manjši od krovnega lista, ga pa pozneje v zrelem storžku v velikosti doseže. Moški cvetovi so sestavljeni iz peterodelnega perigona in petero prašnikov. Vse žensko socvetje se razvije v en sam plod, in sicer storžek. V hmeljnih nasadih normalno ne pride do oprahčitve, ker imamo samo ženske rastline, nastavek cveta ostane na predlistu kot majhno rumeno zrnce. Plod se torej razvija partenokarpično. Če pa je cvet oplojen, se iz plodnice razvije črn orešek. Orešek je nekaj manjši kot konopljinno zrno in zelo lahek (1.000 zrnca ca. 4 grame). Kvaliteten hmelj dobimo samo iz storžkov z neoplojenimi ženskimi cvetovi, kjer se niso mogla razviti semena. Ker torej razvoj semen občutno poslabša kakovost hmelja, zato divje rastoče moške rastline uničujemo kot hude sovražnike naših nasadov kvalitetnega hmelja. Hmelj je rastlina, ki silno hitro raste in se v nekaj mesecih razvije in rodi. V hmeljiščih razmnožujemo hmelj samo vegetativno. Iz semena vzgajamo rastline le tedaj, kadar hočemo s križanjem dobiti nove hmeljske sorte. Seme kali precej počasi. Odstotek kaljivosti je pa visok 80—90 odstotkov.

Zakaj gojimo hmelj

Znano je, da uporabljamo hmeljeve storžke pri varenju piva. S hmeljem pivo začinjamo in antiseptiziramo. Poraba hmelja pri varenju piva je razmeroma zelo nizka. Za 100 litrov potrebujemo od 15—30 dkg hmelja. Le pri nekaterih težkih angleških vrstah piva (Ale in Porter) po cel kilogram. Nekaj

hmelja se porabi tudi v zdravstvu in v pekarski obrti (v tropskih krajih namesto kvasa), vendar so to tako malenkostne količine, da pri produkciji hmelja nimajo nobene vloge. Poraba hmelja je popolnoma odvisna od produkcije piva. Hmelj je torej industrijska rastlina, katere uporaba rase z razvojem in pada s propadom pivovarniške industrije in zaradi te enostranosti so cene hmelja tako zelo nestalne. V pivovarstvu uporabljajo posušen hmelj. Hmeljevi storžki v svežem stanju vsebujejo namreč 60—70 % vode. Zaradi tega visokega odstotka vode in prisotnosti encimov se sveže obran hmelj hitro užge in začne kvariti, kar mu občutno zniža njegovo tehnološko vrednost. Sveže nabrane storžke zato takoj po obiranju posušimo v sušilnici, tako da pade količina vode na 10—12%. Ko tako posušen hmelj nekoliko odleži, se odstotek vode dvigne na kakih 12—14%. Posušeni in odležan hmelj pripravimo, strokovno zapakiramo in ga tako pripravimo za prodajo. Vrednost hmelja za pivovarne ocenjujemo po morfoloških in kemijskih lastnostih storžkov. Najvažnejše je, da ocenimo količino lupulina in arome.

Za terensko ocenjevanje se poslužujemo ocenjevanja na pogled ali bonitiranja, pri čemer upoštevamo obiranje, sušenje, barvo, lesk, zraščenosť storžkov kakor tudi količino lupulina in arome kot dvoje najvažnejših lastnosti. Savinjski hmelj ima lepo obliko, zaprte storžke, svetlozeleno barvo, precej svetlorumenega, nepokvarjenega lupulina in fino nevsiljivo aromo. Najobjektivnejše podatke o vrednosti hmelja nam daje kemična analiza. Za kemično analizo hmelja se poslužujemo konvencionalne Woellmerjeve metode. V hmeljevih storžkih se nahaja poleg nujnega procenta tanina, dušikovih organskih snovi, ogljikovih hidratov, kot na primer celuloze, pektina in drugih manj važnih organskih spojin, svetlorumen lupulin, ki je najvažnejši sestavni del storžkov. Lupulin je sestavljen iz mehkih smol, trdih smol in eteričnih olj. Nosilec grenčice in antiseptičnih vrednosti so mehke smole, katerih bistveni sestavni del sta humulon in lupulon, medtem ko so trde smole že oksidirane in brez pivovarniške vrednosti. Pri kemični analizi torej določimo ali pa iz dobljenih podatkov izračunamo procent vlage, procent skupnih smol, procent mehkih smol in od teh posebej lupulona in humulona, procent trdih smol, število Woellmerjeve grenčice in antiseptično vrednost. Devetletno povprečje naših analiz znaša:

9.8%	vode
16.8%	skupnih smol
15.2%	mehkih smol
8.1%	humulona
7.1%	lupulona
1.5%	trdih smol
8.8	Woellmerjeve grenčice in
10.4	antiseptičnih vrednosti

Te številke nam povedo, če jih primerjamo s kemičnimi analizami hmelja iz drugih hmeljskih okolišev, da spada savinjski hmelj med najboljše, zlasti če upoštevamo njegovo fino aromo, ki se lahko kosa z aromo češkega hmelja, ki je v tem pogledu priznано najboljši.

Kakšne klimatske in talne prilike zahteva hmeljska rastlina

Po svojem geološkem nastanku je Savinjska dolina tektonska udorina. Obrobni griči so pokriti s terciarnimi odkladninami, medtem ko je ravan pokrita z diluvialnim in na nekaterih mestih z aluvialnim prodom. Hmelj gojijo prvenstveno v spodnji Savinjski dolini, to je ravan 25 km dolga in 5—6 km široka, od Celja do Mozirja, in spodnji Šaleški dolini do Velenja. V letih dobrih kupčij se hmeljišča razširjajo tudi preko teh mej, ampak se v slabih letih zopet hitro opuste.

Najprvo si oglejmo, kakšno podnebje zahteva hmelj. Na splošno bi lahko rekli, da uspeva najbolje tam, kjer vinska trta jedva ne more več. Skoraj po vseh krajih, kjer danes uspeva kvalitetni hmelj, je nekoč rasla vinska trta, pa se je morala zaradi nekoliko preostrih zim in nekoliko prehladnih poletij umakniti. Imamo pa tudi predele, kjer uspevata vinska trta in hmelj drug poleg drugega, to je pri nas v Bački in na Češkem v Sudetih. Na severnih obronkih Savinjske doline še uspeva vinska trta, ampak že zelo slabo in navadno le direktnorodna. Kar se tiče torej prvega klimatičnega faktorja — temperature, je hmelj nekoliko manj zahteven od vinske trte. Toplotne prilike, ki mu odgovarjajo, so približno take, kakršne zahteva ozimna pšenica. Za svojo vegetacijsko periodo zahteva približno 2900° C. Srednja letna temperatura znaša v Savinjski dolini 9.6° C, kar je za hmelj dovolj, saj uspeva tudi v krajih z manjšo letno temperaturo (8.3° C). Odločilna za uspevanje hmelja pa ni povprečna letna temperatura, ampak razporejenost po posameznih mesecih. Če so pomladanski meseci (april, maj) nekoliko hladnejši, hmelju to nič ne škodi, nanj celo ugodno vpliva, ker se škodljivci, kot je na primer rdeči pajek, ne morejo razvijati. Prehladno vreme seveda povzroča, da hmelj v rasti zaostane. Največ toplote potrebuje hmelj v juniju in juliju, ko poganjajo stranske veje in ko se nastavlja cvetje. Če ta dva meseca nista dovolj topla in sončna, prinaša hmelj manjši pridelek in slabše kvalitete. Najugodnejše pridelke dobimo, če imamo v juniju in juliju zadostno količino padavin in povprečno temperaturo 17—19° C. Take klimatske prilike pa imamo v Savinjski dolini v normalnih letih. Za dobro zorenje hmelja je zaželeno, da se obdrži visoka temperatura še v avgustu. Mila jesen ugodno vpliva na trse, da pravilno dozore, to se pravi, da vse asimilirane organske snovi stečejo iz stebel v koreniko, kjer se čuvajo do pomladi, da iz njih poženo novi poganjki. Topla poletja brez padavin povzročajo, da se cvetje sicer nastavi, ne more pa se razviti, zato se posuši in odpade. Takih ekstremnih primerov pri nas nimamo, so pa taka nerodna leta včasih vzrok popolnega propada pridelka v Vojvodini. Na razne bolezni in škodljivce vpliva klima takole: precejšnja temperatura in mnogo padavin povzroča močan razvoj peronospore, vročina brez vlage pa ugaja rdečemu pajku. Ostre zime hmelju navadno ne škodujejo.

Kar se tiče padavin, se goji hmelj v pokrajinah, ki imajo samo 470 mm letno (Žatec), in v pokrajinah, ki imajo preko 1.100 mm letnih padavin. Ni torej važno, koliko padavin povprečno letno pade, ampak kako so te padavine po mesecih razdeljene. Zlasti važne so za višino pridelka padavine v juliju. V tem mesecu hmelj najintenzivneje jemlje mineralne snovi iz zemlje in tu igra

veliko vlogo voda kot posrednik med rastlino in hranili v zemlji. Če imamo v poletnih mesecih manj padavin, se temu primerno zmanjša tudi količina pridelka, je pa navadno kvalitetnejši, ker sta temperatura in insolacija ugodnejši kot v mokrih letih. Hmelj v sušnih letih zadrži višji procent lupulina, zato je tudi težji in aroma posebno fina.

V krajih, kjer se po jutrih dolgo zadržuje megla, hmelj ne uspeva dobro, ker ga preveč uniči peronospora. Tako recimo v Dravski dolini nikdar ne sadijo hmelja tik ob reki. Hud sovražnik hmelja je tudi toča, ki ne zmanjša občutno samo količino pridelka, ampak tudi kakovost. Četudi pridelek ostane, so okvare na storžkih občutne. Če toča zbije hmelj, še preden je nastavil cvetje, mu z obilnim dušikovim gnojenjem pomagamo, da se opomore in kljub toči nastavi stranske poganjke polne cvetja.

Svetlobe potrebuje hmelj precej, da lahko razvije mnogo cvetja in da so storžki lepe zelene barve. V Savinjski dolini imamo povprečno na leto 1750 sončnih ur, kar odgovarja potrebam hmelja. Važen klimatski faktor pri vzgoji hmelja je tudi veter. Lahni poletni vetriči prav ugodno vplivajo na razvoj hmelja, približno tako kot koristi zračenje toplih gred rastlinam v njih. Močni vetrovi pa na hmelj silno neugodno vplivajo. Ne samo, da rujejo hmeljevke in lomijo stranske poganjke, ki so nosilci storžkov, ampak tudi s trenjem poškoduje nežno tkivo storžkov, da dobe rjave madeže, to je sončni palež. Take okvare močno znižajo vrednost hmelja.

Namakanje hmeljišč bi zlasti v sušnih letih občutno dvignilo količino pridelka. Ker imamo v takih letih močno insolacijo, bi izboljšanje vodnega režima v tleh doprineslo k maksimalnemu pridelku. Za namakanje hmeljišč v Savinjski dolini še niso bili storženi nikakršni ukrepi, čeprav bi bili verjetno zelo rentabilni. Ko bo ljudska oblast regulirala Ložnico, bo mogoče nekaj hektarjev hmeljišč tudi umetno namakati.

Poleg klime so važen faktor, ki odločilno vplivajo na kvantiteto in kvaliteto pridelka — tla. Glavna zahteva, ki jo ima hmelj na zemljišče, je dovoljna globokost tal. V Savinjski dolini imamo plodno zemljo na različnih formacijah. Na obronkih hribovja so terciarne formacije, v dolini pa diluvialne in aluvialne naplavine. Vsa tla v Savinjski dolini so podzolizirana. Hmelj uspeva na lahkih in težkih zemljah. Najslabše uspeva na zemljiščih z visoko talno vodo. Na takem zemljišču moramo na vsak način pred sajenjem izvesti melioracije. Na peščenih tleh uspeva hmelj le tedaj, če jih stalno izdatno gnojimo in če se nahajajo v pokrajinah, kjer je dovolj padavin.

Kar se tiče lege, ljubi hmelj doline malih rek, ki so zaščitene z gorovjem proti mrzlim vetrovom. Naša Savinjska dolina tem pogojem popolnoma ustreza. Proti severu je zaščitena s Pohorskim gorovjem, proti zapadu z Mozirskimi in Kamniškimi planinami, z južne strani pa jo obdajajo zasavski hribi. Hmelj gojimo v krajih z 241 do 600 m nadmorske višine. Najboljši hmelj uspeva na lahno položnih bregovih. Največji pridelek pa daje v dolinah, če pazimo, da nam ga ne uniči bolezen ali pa škodljivci. V posebno zaščiteneh dolinskih položajih se namreč pogosto močno razvijejo bolezni, kot na primer peronospora, ali pa se silno razmnože škodljivci, n. pr. uši. Na preveč strmih položajih hmelja ne gojimo zaradi pretežkega obdelovanja zemlje.

Kako gojimo hmelj

Hmeljarstvo je eno najintenzivnejših poljedelskih panog. Za nobeno drugo poljsko kulturo pri nas ne porabimo toliko delovne sile kot prav za hmelj, čeprav so skoraj vsa agrotehnična dela že močno zmehanizirana. Potrebo delovne sile zvišuje v prvi vrsti zamudno ročno obiranje in pa dejstvo, da moramo vsa glavna dela izvršiti v 4 mesecih, kajti hmelj je rastlina, ki se izredno hitro razvija. Da si bomo znali predstavljati, koliko truda moramo vložiti v obdelovanje hmeljnikov, primerjajmo število delovnih dni, potrebnih za hmelj, s potrebnimi delovnimi dnevi za druge kulture. Vinska trta v naših strmih goricah potrebuje letno 266 delovnih dni za hektar, krompirišče 50—70 delovnih dni, pšenica 20—30, hmeljišča pa porabijo letno 380—400 delovnih dni za hektar. Res je, da se bo z vedno večjo mehanizacijo zemeljskih del in del okoli zaščite hmeljišč pred živalskimi in rastlinskimi škodljivci število delovnih dni znatno zmanjšalo, vendar bo pridelovanje kvalitetnega hmelja v primeri z drugimi kulturami zahtevalo vedno tudi v bodočnosti precej delovne sile. Obiranje bo verjetno v naših prilikah ostalo še naprej ročno delo. Res je, da v nekaterih ameriških hmeljskih okoliših vrše obiranje s stroji, vendar pri tem kvaliteta močno trpi, zato pride strojno obiranje v poštev samo v krajih, kjer se goji kvalitetno manj vreden hmelj.

Oglejmo si dela, ki jih moramo preko leta opraviti v hmeljskih nasadih. Če hočemo dvigniti novo hmeljišče, moramo zemljo zrigolati vsaj 50 cm globoko. Prvi hmeljarji so rigolali bolj globoko, vendar so nam izkušnje dokazale, da je 50 cm dovolj. Ročno rigolanje je težko in zamudno delo. Pa tudi rigolanje z vprežno živino današnjemu času ne odgovarja več. Vse nove hmeljnike smo po drugi svetovni vojni zrigolali večinoma s traktorji, ki opravijo to delo najhitreje, najboljše in najcenejše. Že pri rigolanju gnojimo hmeljišča s hlevskim gnojem, če nam pa tega primanjkuje, z umetnimi gnojili. Rigolanje moramo izvršiti že v jeseni, da konserviramo v zemlji zimsko vlago in izrabimo zmrzovanje vode v zemlji za njeno rahlanje. Pravočasno rigolanje mora biti pravilo zlasti pri traktorskem delu. Pomladi zemljo splaniramo in razkoličimo. V različnih pokrajinah sade hmelj v različnih razdaljah. V novih hmeljiščih pri nas sadimo hmelj v razdalji 170×150 cm, tako da pride na hektar po 3930 rastlin. V starih nasadih so razdalje nekoliko manjše. Smer vrst v hmeljiščih jemljemo navadno po daljši stranici, tako da so vrste čim daljše, kar je ugodno za strojno obdelovanje, če pa so stranice enako dolge, jih delamo v smeri sever—jug. Na nagnjenih položajih postavimo vrste pravokotno na največjo strmino.

Hmelj razmnožujemo s potaknjenci, to so podzemska stebela lanskoletne trte, ki smo jo jeseni porezali 20—30 cm nad zemljo. V izrednih primerih razmnožujemo hmelj tudi z grobanicami, to pa samo tedaj, kadar hočemo čim prej priti do klona, to je do čim večjega števila vegetativnih potomcev ene rastline. Naši hmeljarji zlasti v konjunktornih letih, ko s preveliko naglico postavljajo nove nasade, premalo pazijo na selekcijo potaknjencev. Zavedati bi se morali, da delajo hmeljišča na dobrih tleh in ob skrbni negi za 15—20 let in bi zato morali biti bolj kritični pri izbiri zemlje in potaknjencev. Pri potaknjencih moramo paziti na sorto, provenienco, na zdravje in kakovost

sadežev. V Savinjski dolini gojimo skoraj izključno golding, ki se je prilagodil našim prilikam in je povsod poznan kot savinjski golding odlične kvalitete. Kakor smo že omenili, nastopa pri vseh sortah kulturnih rastlin, zlasti pa pri teh, ki jih razmnožujemo samo na vegetativni način, prej ali slej degeneracija, kar ima za posledico zmanjšanje življenjske sile, slabšo rodnost, slabšo odpornost proti boleznim in škodljivcem. Tudi pri našem odličnem goldingu lahko opazamo, kako mu polagoma, ampak vztrajno, pada rodovitnost. Z vzgojo nove sorte, ki bo našim krajem bolj ustrezala, se seveda ne more baviti praktični hmeljar, zato je to nalogo prevzela selekcijska postaja v Žalcu. Masovno selekcijo v svojih hmeljiščih pa bi moral vršiti vsak hmeljar. S tako selekcijo bi dosegli v kratkem času večjo enotnost naših hmeljišč in seveda s tem tudi večje pridelke. Na ta način bi razmnoževali samo tiste rastline, ki se odlikujejo po svojih dobrih lastnostih. Poleg pozitivne selekcije pa bi morali vršiti po naših mladih hmeljskih nasadih tudi negativno. Rastline, pri katerih smo preko leta opazili preveč negativnih lastnosti, bi morali iz hmeljnika odstraniti in jih nadomestiti z boljšimi. V naprednejših državah jemljejo potaknjence samo iz priznanih hmeljišč in če bomo hoteli tudi pri nas kvaliteto in kvantiteto čim bolj dvigniti, bomo tudi mi morali začeti s tem načinom. Tudi na provenienco hmelja moramo v bodoče bolj paziti. Izkušnja je pokazala, da so nekoliko višji predeli dobri dobavitelji potaknjencev in nemara bi kazalo v bodočnosti prvenstveno iz višje ležečih nasadov jemati razmnoževalni material. Jasno je, da moramo za razmnoževanje uporabljati popolnoma zdrave trte, neokužene s proseno veččo ali pa s hmeljskim hroščem, in trte, ki jih pri odoravanju nismo poškodovali.

Potaknjenci so okrog 10—12 cm dolgi, v premeru imajo 2 cm, sadimo jih približno 15 cm globoko. Če gnojimo v jamice, moramo za gnojenje uporabljati dobro preležan hlevski gnoj ali kompost. Sajenje hmelja lahko opravimo jeseni ali pa spomladi. Pri nas je običajna spomladanska saditev, ker so v jeseni hmeljarji prekomerno zaposleni, spomladi pa hmelj lahko posade pred krompirjem in koruzo.

Škodo v mladih nasadih delajo predvsem strunarji in voluharji. V suhih letih je priporočljivo nova hmeljišča zalivati, prazna mesta pa vsaj v štirih tednih izpolniti.

V krajih, kjer se hmelj izredno hitro razvija, moramo že za enoletni hmelj uporabljati hmeljevke, odnosno postaviti žičnice. V Savinjski dolini pa si prvo leto lahko pomagamo s fižolovkami. Vzgoja enoletnega hmelja je v glavnem v obdelovanju zemlje in v borbi proti boleznim in škodljivcem. Vmesne kulture (pesa, koruza) so pri nas povsod običajne, vendar ne vplivajo dobro na hmelj, in sicer v glavnem zato ne, ker je borba proti boleznim in škodljivcem onemogočena. V enoletnih hmeljnikih rahljamo zemljo dva do trikrat, v jeseni pa hmeljevine ne porežemo.

Drugoletni hmelj napeljujemo na hmeljevke ali pa na žico. V Savinjski dolini je običajna poraba hmeljev, čeprav bi bila vzgoja na žici enostavnejša. Momenti, ki odločajo v korist hmeljev, so naslednji: investicija za napravo žičnice je previsoka (v naših prilikah bi porabili za 1 ha hmeljišča: 160 hrastovih stebrov, 125 sider in okrog 2700 kg žice različne debelosti) in je srednji in mali kmet ne zmoreta. Nabava hmeljev je v naši izrazito

gozdni državi razmeroma poceni. Škoda, ki jo naredo eventualni močni vetrovi in neurja na žičnicah, je po izkušnjah hmeljarjev občutna. Verjetno pa bo tudi v Savinjski dolini žičnica nadomestila hmeljevke, ko se bo naša država v zadostni meri industrializirala, s čemer se bodo investicijski stroški za žičnico močno znižali.

V starem hmeljišču izvršimo preko leta tale dela: odorjemo in odkopljemo sadike, po rezi zagrebemo sadike, vsaj trikrat letno rahljamo zemljo s kultivatorjem, dvakrat sadeže osipljemo, trikrat branamo med vrstami in v jeseni odorjemo sadeže, kjer postavljamo piramide. Vsa ta dela, razen odkopavanja in zagrebanja sadik, izvršimo z vprežno živino, kjer pa imamo že na razpolago male traktorje, pa z njimi. Ker ta dela hitro slede drugo drugemu, njim pa se pridružijo še gnojenje in škropljenje, je jasno, kakšno olajšavo bi pomenila za našega hmeljarja popolna mehanizacija teh del. Če bi vprežno živino popolnoma zamenjal traktor, bi hmeljarji lahko gojili več mlečne živine na račun vprežne. Stremeti moramo torej za tem, da bo vsako kmečko gospodarstvo, ki vzdržuje tri hektarje hmeljišča, imelo lastni traktor, s katerim bo opravljalo vsa zemeljska dela in škropljenje. Strokovnjaki pa bi morali delati na to, da bi se sicer še redka ročna dela v hmeljišču (razen obriranja) nadomestila s strojnimi. Tu v prvi vrsti mislimo odkopavanje in zagrebanje sadežev.

Hmelj vsako leto režemo podobno kot vinsko trto. Rez vršimo pomlad, in sicer tako, da porežemo vse lanskoletne ostanke trt, pazimo, da obdržimo koreniko v zadostni globini in ji damo odgovarjajočo obliko. Rez je pri hmelju potrebna zato, da nam rastlina preveč ne zdvija in se nam prehitro ne izrodi. Z rezjo vplivamo tudi na žlahtnost pridelka in istočasno dobimo potaknjence, s katerimi hmelj razmnožujemo. Poleg pomladanske rezi moramo, potem, ko je hmelj odgnal, odstraniti razen dveh do treh trt vse ostale. Trte napeljemo na žico ali na hmeljevke in jih privežemo. Preko poletja moramo še dvakrat odstranjevati spodnje zalistke. Spodnje stranske veje nosijo namreč prav malo ali nič cvetja, porabijo pa za svojo rast organsko hrano na račun zgornjih stranskih vej, ki so glavni nosilec cvetja. Prvi vezi sledita še dve. Preko vsega poletja moramo na novo postavljati hmeljevke, ki jih je izrul ali polomil veter, in napeljavati odвите rastline.

Umnega in kvalitetnega hmeljarstva si ne moremo predstavljati brez izdatnega gnojenja in brez uspešne borbe proti škodljivcem. Kar se tiče gnojenja se moramo zavedati, da spada hmelj med hitro se razvijajoče rastline in ima zato velike zahteve, kar se tiče hranljivih snovi. Najbolje si bomo znali predstavljati, kolikšne količine mineralnih snovi potrebuje hmelj, če ga bomo primerjali z drugimi rastlinami, n. pr. s pšenico. Po Doerellu odvzamemo letno iz 1 ha zemlje z žetvijo:

	pšenice	hmelja
Dušika	70 kg	107 kg
Fosforne kisline	30 kg	32 kg
Kalija	50 kg	81 kg
Kalcija	12 kg	150 kg

Čeprav se pšenica razvija dalje časa, odvzame, kakor vidimo, zemlji mnogo manj mineralnih snovi kot pa hmelj. Ena sama hmeljna rastlina izvleče iz tal letno te-le količine hraniv:

Dušika	20 g
Fosforne kisline	6 g
Kalija	15 g
Kalcija	28 g

Razumljivo je, da moramo mineralne snovi, ki jih z žetvijo odnesemo iz zemlje, nadomestiti, če ji hočemo zadržati rodnost.

Če upoštevamo, da sprejme rastlina od fosfornih soli samo 26%, od kalijevih 60% in od dušikovih 80%, bi morali letno dati na 1 ha hmeljišča okrog 650 kg apnenega dušika, 700 kg fosfata in 300 kg kalijeve soli. Praktično nam teh visokih količin nobeno leto ni treba zemlji nadomeščati, kajti upoštevati moramo, da steče iz trt precej hranilnih snovi nazaj v koreniko, in sicer jeseni, če trte predčasno ne odrežemo, nadalje, da nekaj soli, zlasti dušikovih, zemlja sama pridelava z mikroorganizmi in da končno tudi pridelki vsako leto niso visoki. Zato je dovolj, če damo vsako leto na hektar po 350 kg apnenega dušika, 350 kg 40% kalijeve soli in okrog 350 kg superfosfata. Vsaka tri do štiri leta pa moramo zlasti na težjih zemljah izvesti apnenje, in sicer navoziti na hmeljišča precejšnje količine zmletega apnenca. Čeprav bi dajali našim hmeljiščem dovolj mineralnih snovi, ne bi pa skrbeli, da se zemlja oskrbi s humusom, bi ne dosegli zaželenega uspeha. Zato moramo naša hmeljišča vsako tretje leto ali pa vsaj četrto leto izdatno pognojiti s hlevskim gnojem. Hlevski gnoj ne bogati samo naših zemelj z mineralnimi snovmi in s humusom, ampak jim tudi popravlja strukturo in omogoča, da se v tleh močno razvijajo bakterije, ki so za njih plodnost velikega pomena.

Brez rednega gnojenja ni kvalitetnega hmelja, samo s kvalitetnim hmeljem pa lahko osvojimo svetovna tržišča tudi v letih hmeljske nadprodukcije. Pri gnojenju hmelja moramo upoštevati dejstvo, da potrebuje rastlina od treh osnovnih hranil sicer največ dušika, manj kalija in najmanj fosforja, vendar ne bomo grešili, če ji bomo gnojili s približno enakimi količinami dušikovih, fosforjevih in kalijevih gnojil, torej v razmerju 1:1:1. Pri gnojenju moramo namreč upoštevati ne samo potrebe hmelja, ampak tudi lastnosti tal. Nekatera gnojila se v zemlji vežejo v spojine, ki rastlinam niso dostopne, druga se hitro izpirajo, tretja močno absorbirajo na talne koloide, nekatera pa tla sama sintetizirajo s svojimi mikroorganizmi.

Izogibati se moramo enostranskega gnojenja, ker se rastlina le tedaj harmonično razvija, kadar ima vsa hraniva v zadostni meri. Največja nevarnost obstaja v tem, da pregnojimo z dušikom na škodo fosforja in kalija. To pa iz dveh razlogov: do dušikovih gnojil najlaže pridemo, ker jih izdelujemo v naši državi; drugič pa zato, ker na rastlini najprej opazimo ugodno delovanje dušika, medtem ko kalij in fosfor najbolj vplivata na izboljšanje kvalitete. Drugo dejstvo, ki ga moramo upoštevati pri hmeljskem gnojenju je, da mora rastlina vso ogromno količino hranilnih snovi absorbirati v razmerno kratkem času, in sicer od konca maja pa do srede avgusta. Od aprila do maja živi rastlina od rezervne organske substance, iz korenike. Najintenziv-

nejše sprejemanje hrane se prične tedaj, ko rastlina formira cvetje. Tako nam je razumljivo, zakaj je za razvoj hmelja odločilna količina padavin v poletnih mesecih. Iz presuhih tal rastlina ne more v kratkem času mobilizirati velike količine mineralnih snovi. Iz tega tudi jasno sledi, kako rentabilno bi bilo namakanje naših hmeljišč v sušnih letih.

Velika potreba po dušiku nam je pri hmelju hitro razumljiva, če pomislimo, koliko organske substance izgradi rastlina v dobrih treh mesecih. Z dušikom dobro pognojen hmelj raste bujno in je temnozeleno barve. Omenili pa smo že, da pod nobenim pogojem ne smemo z dušikom prepozniti, ampak moramo v enaki meri dodati zemlji tudi fosfor in kalij. Prekomerno gnojenje z dušikom ne zvišuje pridelka, močno vpliva na poslabšanje kvalitete, hmeljski storžki so grobi, z nizkim procentom lupulina in brez arome in znižuje odpornost rastline proti rastlinskim in živalskim škodljivcem.

Hmelj potrebuje tudi veliko količino kalijevih soli. Gnojenje s kalijevimi gnojili zvišuje kvantiteto, še bolj pa kvaliteto hmeljskega pridelka. S kalijem gnojen hmelj ima večji procent lupulina in finejšo aromo. Važnost gnojenja s kalijem je tudi v dejstvu, da dela kalij rastline odpornejše proti različnim boleznim in jim pomaga, da čim bolj ekonomično upravljajo z vodo. Rastline, ki so dovolj pognojene s kalijem, lažje prebole eventualno poletno sušo. S kalijem naših hmeljišč ne moremo prepozniti. Na hmelju, ki raste na kaliju zelo siromašni zemlji, se pojavijo na listih rjavkasti madeži, listi se počasi zvijejo in odpadejo.

Na fosforna gnojila naši hmeljarji mnogokrat pozabijo, kajti njihovo delovanje na rastlini ni očitno. Fosforja potrebuje hmelj manj kot kalija, vendar ga zemlji dajemo v istih količinah, kajti rastlina lahko absorbira komaj eno četrtino tistega fosforja, ki smo ga zemlji dodali. Pomanjkanje fosforja na naših hmeljiščih ima za posledico zmanjšanje pridelka in zmanjšanje kvalitete. S poskusi smo se prepričali, da s fosforjem gnojen hmelj rodi izenačene storžke, ki so finejši, bolj zaprti in bogatejši z lupulinom. Zlasti učinkovito je gnojenje s superfosfatom v dveh obrokih, in sicer po rezni in tik pred cvetjem. Vse zemlje v Sloveniji so s fosfati siromašne in naša skrb bo, da jih z uvoženimi fosfornimi gnojili obogatimo.

Poleg teh treh glavnih gnojil potrebuje hmelj še mnogo kalcija in magnezija. Z vsako letno žetvijo odnesemo iz enega hektarja naših hmeljišč od 180 do 300 kg kalcija in približno 50 kg magnezija.

Zato je pametno, če naša hmeljišča tudi vsaka tri do štiri leta, kakor smo že omenili, peskamo, zlasti na težjih zemljah. Kalcij je namreč tudi izboljševalec fizikalnih talnih lastnosti in nevtralizator kislih tal. Z dodajanjem kalcija pospešujemo v zemlji tudi razvoj bakterij, ki so, kakor vemo, izredno važne za rodovitnost tal. Pomanjkanje kalcija povzroča pri hmelju znižanje pridelka in različna obolenja.

V zadnjem času raziskujejo vpliv stimulantov na razvoj hmelja. Stimulanti so elementi, ki v majhnih dozah ugodno vplivajo na razvoj rastlin. Taka elementa sta n. pr. jod in bor. Kako bi se ti stimulatorji obnesli v naših zemljah, zaenkrat še ni znano.

Vse navedene mineralne snovi vnašamo v naša hmeljišča tudi z dobro konserviranim hlevskim gnojem. Vendar na nobenem našem hmeljskem gospodarstvu ne pridelamo dovolj hlevskega gnoja, da bi gnojenje z njim popolnoma zadostovalo. Zavoljo tega moramo vsako leto dajati našim hmeljiščem tudi umetna gnojila. V splošnem bi moralo veljati pravilo, da moramo količino mineralnih snovi, ki smo jo s hmeljem izvozili v tuje države, nadomestiti z umetnimi gnojili, ki smo jih kupili v inozemstvu.

Vsi napori, da vzgojimo čim več kvalitetnega hmelja, pa bi bili brezuspešni, če se ne bi znali uspešno boriti proti različnim boleznim in škodljivcem, ki se v naših hmeljiščih masovno pojavljajo. Borba proti škodljivcem je danes prav tako važna agrotehnična mera kot gnojenje, okopavanje, rez in drugo; brez nje so naši pridelki tako po kvaliteti kot po kvantiteti silno nesigurni.

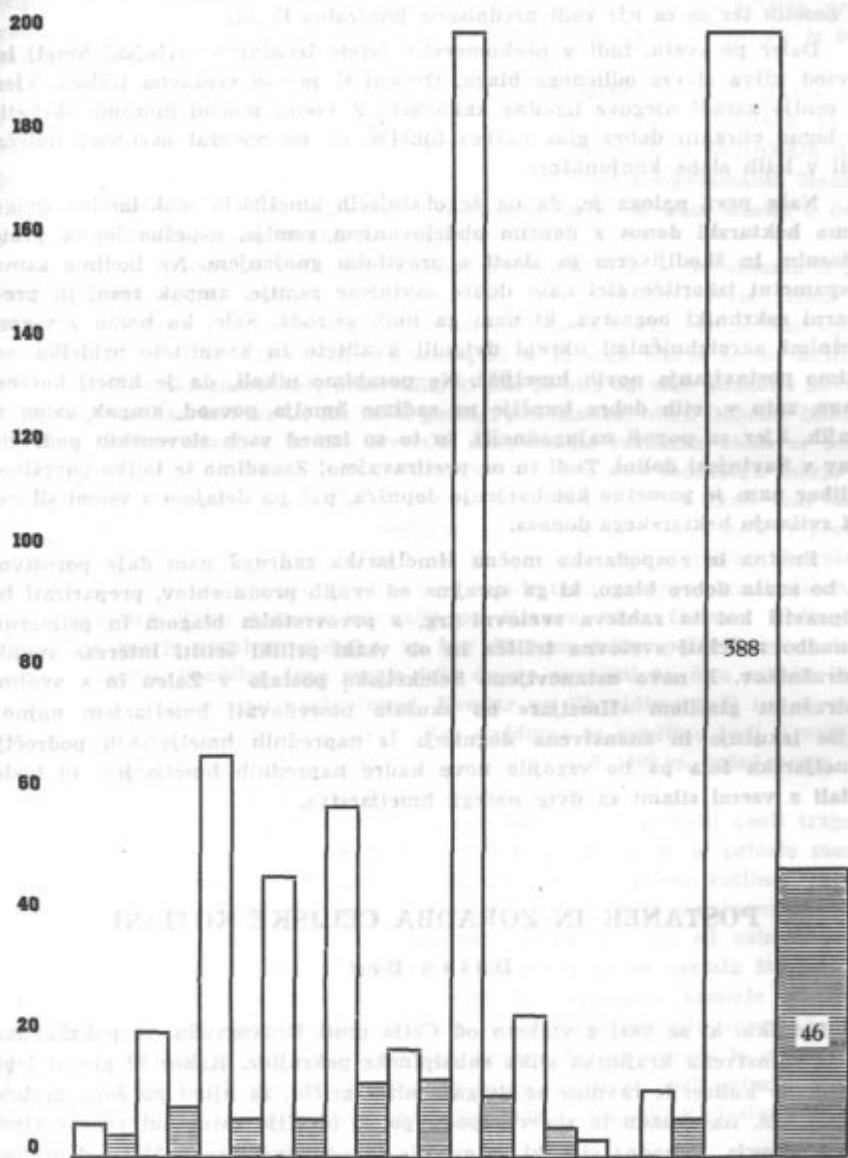
Na hmelju nastopa cela vrsta škodljivcev rastlinskega in živalskega izvora, vendar ne povzročajo vsi enako veliko škodo. Najnevarnejša bolezen v deževnih in toplih poletjih je peronospora (*Pseudoperonospora humuli*), proti kateri moramo v normalnih letih vsaj trikrat preventivno škropiti, v posebno nevarnih letih pa tudi šestkrat. Sebe s pogostim in skrbno izvedenim škropljenjem zadržimo razvoj peronospore, da ne more poškodovati pridelka. V suhih letih, ko peronospora ni tako nevarna, prevzame njeno vlogo rdeči pajek (*Tetranychus telarius*). Tudi proti njemu se borimo s pravočasnim škropljenjem z žveplenimi preparati. Izmed ostalih živalskih škodljivcev, ki nam utegnejo povzročiti večjo škodo, je poznana listna uš (*Phorodon humuli*), proti kateri v letih hude okužbe naša hmeljišča večkrat škropimo z dotikalnimi ali pa dihalnimi strupi (tobačni izvlečki, kvasija, DDT); hmeljskega hrošča (*Plyntus porcatus*) in proseno veččo (*Pyrausta nubilalis*) uničujemo na mehanični način, tako da napadene trte zažigamo. V letih z milimi in suhimi zimami se v hmeljiščih močno zaredi voluhar (*Auricola terestris*), ki nam zlasti ogroža mlade nasade.

Iz gornjega je razvidno, da bi morali vzorno urejene hmeljske nasade škropiti štirikrat do šestkrat letno. Vse škropljenje izvršimo s prevoznimi škropilnicami. Hrbtne škropilnice, katerih storilnost je nizka, v hmeljskih nasadih skoraj ne srečamo več. Želeti pa je, da bi tudi prevozne, s katerimi dnevno lahko poškrpimo 1500—2000 rastlin, skoraj zamenjale samoprevozne motorke, katerih storilnost je trikrat do štirikrat večja.

Obiranje hmelja v Savinjski dolini je med 15. in 30. avgustom. Pravočasno, pravilno in vestno obiranje hmelja je pogoj za kvalitetno blago. V času obiranja pridejo v Savinjsko dolino obiralci in obiralke iz vse Slovenije, nekaj pa tudi iz sosedne Hrvatske. Preko dneva vsi pridno hite z obiranjem, da čim več zaslužijo, zvečer pa se po vseh vaseh razlegajo vesele pesmi. Pri obiranju moramo zelo paziti, da hmeljne storžke pravilno trgamo. Vsak storžek sme in mora imeti približno 1 cm dolg pecelj, na listi vejci smejo biti največ trije storžki. Med obranim hmeljem ne sme biti listja, preraščence moramo očistiti listov in jih razpoloviti. Porjavele storžke moramo odstraniti, da nam ne kvarijo zelenega blaga.

V Savinjski dolini sušimo hmelj na Lorberjevih sušilnicah z vgrajenim ventilatorjem. Temperatura na najnižji lesi ne sme za dalj časa presegati

Razpored delovne sile za 1 ha hmeljišča													Delovnih dni skupaj									
mes.	II.		III.		IV.		V.		VI.		VII.		VIII.		IX.		X.		XI.		r	v
dan	r	v	r	v	r	v	r	v	r	v	r	v	r	v	r	v	r	v	r	v		

IZ GRAFIKONA JE RAZVIDNO, KAKŠNA JE POTREBA ROČNE IN VPREŽNE DELOVNE SILE V POSAMEZNIH MESECIH ZA 1 HA HMELJIŠČA.

45° C, ker sicer lahko presušimo ali celo zažgemo svetlorumeni lupulin. Posušen hmelj pripeljejo producenti v žalsko združno hmeljarno, ki je moderno urejena za prepariranje in pakiranje hmelja. Ta hmeljarna je ena največjih v Evropi, njena kapaciteta je preko sto vagonov. Hmelj se prodaja pod kontrolo uradne Hmeljne komisije. Vsaka pošiljka je plombirana in odpremljena z žigi na omotih ter se za njo vodi predpisana kontrolna listina.

Daleč po svetu, tudi v prekomorske dežele izvažamo savinjski hmelj in povsod uživa sloves odličnega blaga. Osvojil si je vsa svetovna tržišča, kjer ga cenijo zaradi njegove izredne kakovosti. Z vsemi močmi moramo skrbeti, da bomo ohranili dober glas našega hmelja, da bo obdržal osvojena tržišča tudi v letih slabe konjunktore.

Naša prva naloga je, da na že obstoječih hmeljiščih maksimalno dvignemo hektarski donos z dobrim obdelovanjem zemlje, uspešno borbo proti boleznim in škodljivcem in zlasti s pravilnim gnojenjem. Ne bodimo samo nespametni izkoriščevalci naše dobre savinjske zemlje, ampak resni in preudarni oskrbniki bogastva, ki nam ga nudi priroda. Šele, ko bomo z vsemi možnimi agrotehničnimi ukrepi dvignili kvaliteto in kvantiteto pridelka, se lotimo postavljanja novih hmeljišč. Ne pozabimo nikoli, da je hmelj borzno blago, zato v letih dobre kupčije ne sadimo hmelja povsod, ampak samo v krajih, kjer so pogoji najugodnejši, in to so izmed vseh slovenskih področij prav v Savinjski dolini. Tudi tu ne pretiravajmo! Zasadimo le toliko površino, kolikor nam je pametno kolobarjenje dopušča, pač pa delajmo z vsemi silami pri zvišanju hektarskega donosa.

Enotna in gospodarsko močna Hmeljarska zadruga nam daje poročstvo, da bo znala dobro blago, ki ga sprejme od svojih producentov, preparirati in pripraviti kot to zahteva svetovni trg, s prvovrstnim blagom in primerno ponudbo zadržati svetovna tržišča in ob vsaki priliki ščititi interese svojih združnikov. Z novo ustanovljeno Seleksijsko postajo v Žalcu in s svojim združnim glasilom »Hmeljar« bo skušala posredovati hmeljarjem največje izkušnje in znanstvena dognanja iz naprednih hmeljarskih področij. Hmeljarska šola pa bo vzgojila nove kadre naprednih hmeljarjev, ki bodo delali z vsemi silami za dvig našega hmeljarstva.

POSTANEK IN ZGRADBA CELJSKE KOTLINE

Dušan Beg

Potniku, ki se vozi z vlakom od Celja proti Dravogradu, se pokaže izza Celja edinstvena krajinska slika subalpinske pokrajine. Kakor bi gledal lepo naslikane kulise: iz ravnine se dvigajo nizki grički, za njimi na jugu greben sredogorja, na zapadu in severozapadu pa se bleščijo zasneženi vrhovi visokega gorovja. Prirodne sile, ki so gradile ta edinstveni svet, ki tvori prehod iz Alp v velike panonske nižine na vzhodu, so delovale tukaj milijone let, preden so zgradili današnjo pokrajino.

Celjska kotlina ima približno obliko podolgovatega pravokotnika, ki se širi v smeri zahod—vzhod, edino pri Braslovčah sega ob Savinji precej visoko proti severozahodu. Na jug jo zapira karbonsko sredogorje z apnenčevimi vrhovi (Gozdnik, Mrzlica, Javor itd.), na zapad planota Dobrovlje, ki jo smatramo za podaljšek Savinjskih Alp, na severu vzhodni odrastki Savinjskih Alp, na vzhodu pa terciarno gričevje. Prvotno je bila celjska kotlina proti vzhodu odprta. Z dviganjem ozemlja vzhodno od današnje kotline pa je bila zveza z vzhodom pretrgana.

Savinjske Alpe so bile nekoč mnogo bolj razsežne kot so danes. Na vzhod so segale še nekoliko preko Celja. V oligocenski dobi terciara, ko je nastala ljubljanska udorina, ki je prekinila zvezo Julijskih in Savinjskih Alp, je nastala tudi celjska kotlina. Ozemlje med vzhodnimi Karavankami, Menino in Zasavjem se je globoko ugreznilo. Sklepamo, da je ta udor nastal v dobi pred približno petintrideset milijoni let.

V celjsko kotlino je tedaj vdrla Panonsko morje in jo je popolnoma zalilo. Sprva je bilo to morje plitvo, a je postajalo kasneje vedno globlje. Dokaz za to so spodaj ležeče labore in sprimki, ki so usedline plitvega morja. Nad njimi pa leže gline in apneni večjih morskih globin. Iz tega morja so se ohranili okameneli ostanki numulitov, praživalc, ki jim je bilo ogrodje podobno novcu. V obrobju celjske kotline so jih našli geologi pri Klancu, blizu Dobrne. Mikroskopsko majhne živalice iz iste živalske skupine pa različnih oblik so našli tudi v laporjih pri Gornjem gradu. Ostanke koral iz dna tedanjega morja so našli tudi pri Klancu. V tisti dobi so živele tudi školjke, med njimi tudi take, ki so vrtale luknje v kamen. V obrežnem delu morja so živeli polži s precej debelimi in velikimi hišicami. Našli so jih pri Rimskih Toplicah. Koralam podobne alge so zgradile debele apnenčeve sklade tako imenovanega litotamnij-skega apnenca. Take apnence so našli pri Klancu, blizu Dobrne. Večinoma ni bilo to morje posebno globoko, za kar so nam dokaz peščeni apneni in peščeni laporji. Usedline tega morja leže danes povečini na dnu celjske kotline, prekrite z mlajšimi naplavinami. Vendar pa jih vidimo tudi na obrobju kotline, v globljih dolinskih zarezah. Ker najdemo te usedline tudi v velikih višinah, n. pr. na pobočju Raduhe celo v višini nad 1400 m, tedaj vemo, da so se Savinjske Alpe odtlej za več sto metrov dvignile.

Več milijonov let so ob našem oligocenskem morju rastle gosti tropski gozdovi. Na prehodu iz srednjega v zgornji oligocen pa se je pričelo morje umikati proti vzhodu in se končno povsem umaknilo iz celjske kotline.

Tedaj pa se je pričelo gubanje zemeljske skorje tudi v južnem obrobju celjske kotline, v Zasavju. Na tem prostoru je nastalo več od vzhoda proti zahodu potekajočih slemen in kadunj. V kadunjah pa so nastala številna in razsežna jezera, ki so se polagoma spremenila v močvirja, kasneje pa so se deloma osušila. Na vsem tem prostoru so se ččasoma razrasla ogromna drevesa, zlasti sekvoje, borovci in močvirne ciprese. Iz teh dreves je nastal naš trboveljski premog. V močvirnih gozdovih in goščah so se pasli primitivni nosorogi in močvirne svinje. Ostanke močvirne svinje so dobili v plasteh rjavega premoga, zlasti pri Trbovljah.

Ko so ogromna drevesa po močvirjih odmrla, njih debla niso strohnela, ker so obležala pod vodo. Ko se je pozneje pričelo hitrejše pogrezanje tal, je

prekrija odmrlo rastlinje apnena glina, ki je preprečila dostop zraka, pa tudi vode in s tem pospešila pooglenitev drevesnih in drugih rastlinskih ostankov. Tako so polagoma iz njih nastale šotne plasti, ki so se pod vplivom dolgotrajnega tlaka izpremenile v sklade rjavega premoga.

Jezera so postala zavoljo izdatnejšega pogrezanja tako globoka, da je v te globeli zopet vdrla morje z vzhodne strani. V začetku se je razprostiralo v obliki lagun. Tedaj je nastal morski zaliv, ki se je raztezal južno od Celja čez Motnik in Kamnik v ljubljansko kotlino. Rastlinstvo tega zaliva je dalo kasneje premog, ki ga kopljejo v Beli pri Motniku, Zabukovici, Ljubojuh in Pečovniku. Nad laporjem, ki pokriva premog, so našli v peščenjakih in laborah številne odtise rib. Znamenito je postalo tako nahajališče v Brdcah blizu Mozirja. V okolici Socke, kake štiri kilometre severovzhodno od Dobrne, pa vsebujejo te plasti tako veliko število rastlinskih in živalskih ostankov, da so dobile v geološki literaturi plasti iz te dobe za vso Evropo ime: Soteške plasti.

Morje se je obdržalo do konca oligocena in se je šele nato, ko so oživele tektonske sile, začelo umikati proti vzhodu. Komaj odložene morske plasti so se s starejšimi skladi zopet nagubale.

Pri oblikovanju celjske kotline imajo velik delež tudi vulkanske sile. Sicer so se vršili manjši izbruhi lave bržkone že pred zgornjim karbonom, ponovno v triadi, a v miocenski dobi terciara so bile vulkanske sile na našem ozemlju najmočnejše. Od te dobe je preteklo nekako dvajset milijonov let. Središče miocenskega vulkanizma je bil Smrekovec (1569 m), ki je s svojim sosedjem zgrajen iz samega vulkanskega gradiva. Pri Smrekovcu se pričinja prelom v zemeljski skorji, ki poteka mimo Šoštanja in Velenja na Vojnik. Ob njem se je v tej dobi pogreznilo južneje ležeče ozemlje. Skozi ogromno razpoko je privrela na površje lava in se v podobi velikanske odeje razlila daleč na okrog, predvsem proti jugu. Skrepenela lava je v glavnem andezit. Razen lave so vulkani izbruhali večje množine pepela in debelejših izmečkov, ki so padli na morsko dno in se tam strdili v groh. V celjski kotlini jih dobimo na površju med Boskovcem in Ponikvo, proti vzhodu pa segajo do povirja Sotle. Debelina teh grohov je na južnem pobočju Smrekovca 800 m, pri Mozirju 150 m, pri Teharjih pa le še 1 m. Razen tega največjega vulkana pa je delovalo ob šoštanjskem prelomu še mnogo manjših vulkanov: pri Belih vodah, Velenju, Dobrni, Vojniku in pri Dobju.

Pri Celju in južno od njega imamo drugo vulkansko skupino. Skozi prelomne razpoke se je tudi tu razlila andezitna lava. Tako je bilo več vulkanov ob celjskem prelomu, ki poteka ob južnem robu celjske kotline od zahoda proti vzhodu in obeh južneje potekajočih prelomih. Močnejše vulkansko ozemlje je bilo tod na Čreti, Dobrovlju, manjše pa zlasti vzhodno od Tremarja in vzhodno od Laškega. Toda tudi tik ob Celju pri Liscah in pod Jožefovim hribom opazujemo lahko manjša nahajališča andezita in andezitnega groha.

Na nekaterih mestih pa je obtičala andezitna magma v zemeljski skorji. Take vdore andezita poznamo v triadnih apnencih v obliki čokov in žil pri Gori Oljki ter na obronju apnenčevega masiva pri Ponikvi. Kjer se stikajo udori andezita s triadnim apnencem, se pojavljajo v mejnih razpokah rudna nahajališča, pri Pirešici n. pr. železov kršec in svinčev sijajnik.

Poleg vulkanskih hribin nam pričajo o nekdanjem vulkanskem delovanju tudi topli in kislilni vreleci. V štajerski termalni črti, ki je podaljšek avstrijske labudske prelomnice, ležita Topolščica (25° C) in Dobrna (37° C). Dobrna ima poleg termalnega izvira tudi izvir, čigar voda vsebuje železo. Južno od termalne črte poteka v smeri vzhod—zahod nova prelomnica, ob kateri leže številni topli izviri: Medija (23°—26° C), Laško (38,5° C), Rimske Toplice (37° C). Manjši termalni izvir je nedaleč od Galicije, blizu pobočja St. Jungerte. Toplice in slatine vsebujejo mnogo ogljikove kisline; ta se meša z vodo, ki priteka s površja in potem izlužuje rudninske snovi iz vulkanskih hribin ter postaja zdravilna.

Pleistocen je pokrtil ves osrednji skupek Savinjskih Alp in njihove stranske odrastke s sklenjeno ledeno odejo. Izoblikoval je dokončno lice Savinjskim Alpam. Iz ledenika je potekla kasneje Savinja in je odložila material, ki ga je nosila s seboj, zlasti južno od Braslovč, dalje med Žalcem in Pirešico, med Vojnikom in Bukovim žlakom in ob južnem robu kotline, od Vranskega do Kasaz. Te tvorbe leže v obliki teras, ki so jih razrezali manjši in večji pritoki Savinje v več delov. Pleistocenska glina je dala podlago opekarnam, v Libojah pa tvornici keramičnega blaga.

Zadnje vidne izpremembe v celjski kotlini pa je povzročila Savinja s svojimi rečnimi naplavinami, ki pokrivajo največji del celjske kotline in prekrivajo spodnje starejše terciarne in triadne sklade, ki stopajo na južnem obrobju tudi do površja.

*

Izoblikovanje današnje celjske kotline so tedaj povzročili: najprej karbonsko gubanje obrobja, nato terciarno gubanje, terciarni udor, prelomi, razliv lave, nakladanje pleistocenskega materiala, zarezav Savinje in njenih pritokov in odkladanje savinjskih rečnih naplavin. V milijonih let pa se je tudi zniževalo paleozojsko gorovje s triadnimi vrhovi in terciarno gričevje. Preoblikovanje pa traja še naprej, čeprav ga mi črvički s kratko življenjsko dobo ne moremo opazovati. Predvsem se pogreza kotlina ob znani prelomni črti Vransko—Šmartno, denudacija znižuje hribovje in reke razjedajo naplavinno ozemlje.

*

Hribinska snov, ki gradi celjsko kotlinino, je zelo pestra. Rečne naplavinne tvorbe, ki so seveda najboljše, tvorijo pretežno prod, sem ter tja tudi peski. Pleistocenske tvorbe so slične, le da je marsikje prod že sprjet v trdno laboro. Južno obrobje sestavljajo karbonski skrilavci, na katerih leže manjši ali večji deli triadnega apnenca. Terciarno gričevje tvori predvsem glina, prod in peščenjaki. Vulkanski material ob prelomnicah sestavljajo v prvi vrsti andeziti, v manjši meri bolj kislilni keratofirji. Močno je razširjen zelenkasti rodovitni groh, ki je zmes vulkanskega pepela in morskih usedlin.

*

Ornica je večinoma preperelina aluvialnih in diluvialnih prodivin. Kjer je primešan humus glini in ilovici, je zemlja primerna za poljedelske kulture. Kjer prevladuje humus nad glino in ilovico, tam so najboljše tla za hmelj.

Plast prepercele zemlje pa mora biti za hmelj dovolj globoka in slediti ji mora nepropustna plast, n. pr. lapor.

Preperelne andezita in drugih vulkanskih hribin dajejo predvsem dobro gozdno zemljo, seveda ne smejo biti lege presirne. Taka zemlja je ilovnato-peščena.

Terciarni skrilavci so prepereli v glino, ki je navadno prevlažna, a na pobočjih vendar primerna tudi za poljedelske kulture.

Šibko preperel debel prod tik ob Savinji je posebno ugoden za kulture belega borovca in trepetilike.

Najrevnejšo zemljo dajeta apnenec in dolomit. Dolomit daje suho, z redilnimi snovmi revno zemljo, kjer domujejo predvsem borovci, ki so izpodrinili smreko. Kjer pa se je dolomit precej onečistil z glinastimi primesmi, preperi v humozno zemljo. Tu uspevajo trate, včasih celo manjše njivice.

LITERATURA

- Friedrich Teller, Geol. Spezialkarte: Blatt Prassberg (Wien 1898).
Friedrich Teller, Geol. Spezialkarte: Blatt Cilli-Ratschach (Wien 1907).
Th. Zollikofer, Die geol. Verhältnisse des südöstl. Theiles von Untersteiermark (Wien 1862).
Dr. E. Kayser, Abriss der allgem. u. stratigraphischen Geologie (1925).
Dr. J. Stiny, Geologie u. Mineralogie (1925).
Dr. Iv. Rakovec, Prispevki k tektoniki in morfogenezi Savinjskih Alp (Geogr. vestnik 1934).
Dr. Iv. Rakovec, Morfološki razvoj v območju posavskih gub (Geogr. vestnik 1931).
Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani, Prirodopisni del (Ljubljana 1933).
Sebut Aleksander, Pedološka karta Jugoslavije (Beograd 1931).

SREBRNI RIMSKI SVETILKI IZ ŠENTJURJA PRI CELJU

Alojzij Bolta

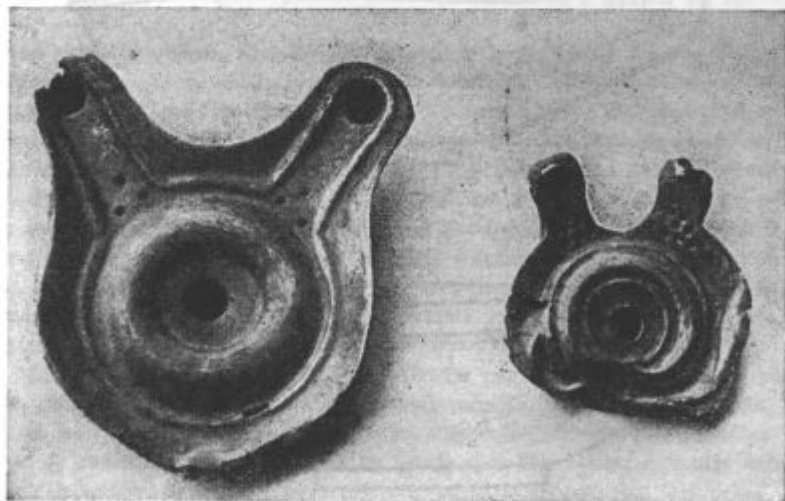
Posode za razsvetljavo, v katerih je bila lahko gorljiva snov, se v zgodovini pojavijo že zelo zgodaj. Prve pojave imamo že v neolitu. Svetilka je bila tedaj samo primitivna polkrožna posoda, v kateri je gorela lahko gorljiva snov. Večji obseg zavzame, oziroma na stopnjo obrtne delavnosti se pa ta predmet povzpne šele v antiki. Pri izkopavanju antičnih naselbin in grobišč naletijo vedno na velike množine oljenk. Klasičen primer za to nam nudijo Pompeji, kjer nastopajo oljenke v najrazličnejših formah od najprimitivnejših do elegantnih. Te oljenke se ločijo tudi po materialu. Najobičajnejša snov, iz katere so izdelovali oljenke, je bila glina, od metalnih tvarin pa bron. Imamo pa tudi oljenke iz drugega materiala, kakor na primer iz zlata, marmorja, stekla itd. Izbira materiala se je ravnala tedaj po kupni moči naročnika ali po namenu njene uporabe. V hišah bogatih meščanov so bile pogostejše bronaste oljenke ali celo iz dragih, žlahtnejših kovin, dočim se je preprosto ljudstvo zadovoljevalo že z najobičajnejšimi, glinastimi oljenkami.

Antična oljenka je večinoma sestavljena iz dveh delov: spodnjega, ki je več ali manj polkrožno navzgor zaokrožen, in iz zgornjega, ki služi kot pokrov. Na zgornjem je v sredini oljenke odprtina za vlivanje olja, na nosovih pa odprtine za stenj, ki so običajno vse enako velike. Navadno je pri grlu nosa še ena ali več manjših odprtinic, ki služijo za reguliranje stenja. Pri glinastih

najdemo na pokrovu večkrat tudi v polreliefu izdelane razne figure in podobno, ki so dekorativnega značaja. Na spodnjem delu je pa navadno nizka stojna ploskev, kjer nastopa tvornična znamka. Zelo običajne so: FORTIS; CRESCES; OCTAVI in druge. Bronaste oljenke imajo navadno priprave za obešanje. Obešali so jih namreč na nalašč zato postavljene kandelabre z verižicami. Pri glinastih pa namesto tega služi navadno ročaj.

Oljenke najdemo običajno tudi v grobovih. Zakaaj pa tam? Rimljani so pojmovali posmrtno življenje kot nadaljevanje pozemskega še v onostranstvu. Zato so tudi mrtve vedno bogato zalagali za življenje v posmrtnosti. Poleg tega je imelo polaganje oljenk v grob tudi simboličen pomen. Ker so bile te oljenke več ali manj le simboličnega pomena, je bila tudi njihova izdelava temu primerna. Navadno so bolj preproste, izdelane iz gline, manjših oblik in v večini primerov samo na en stenj. Ostale oljenke so pa tudi več plamenaste, imajo dva, tri, štiri, sedem, dvanaajst, celo do dvajset stenjev. Do tega zaključka je prišel Fischbach pri obdelavi rimskih oljenk s teritorija ptujskega rimskega grobišča.¹

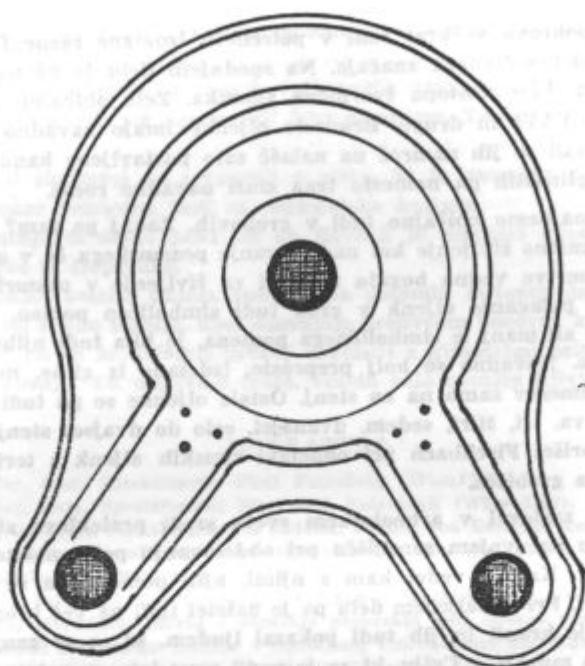
Rifnik je zaslovel v arheološkem svetu sredi preteklega stoletja.² Posestnik Oset je na svojem zemljišču pri obdelovanju polja naletel na velike glinaste posode. Ker ni vedel kam z njimi, njih pomena pa se ni zavedal, jih je vse uničil. Pri nadaljnjem delu pa je naletel tudi na več bronastih predmetov, ki jih je hranil in jih tudi pokazal ljudem, ki so se zanje zanimali. Z ustanovitvijo muzeja v Celju, ki ga je vodil prva leta po ustanovitvi (Ustanovljen l. 1881-82) E. Riedl, se je zopet poživilo zanimanje za najdbe pri Šentjurju.³ Za najdbe so se pričeli zanimati tudi zastopniki muzejev v Mariboru in Gradcu. Zanimanje za arheološke najdbe se je vse bolj širilo. Začeli so iskati tudi na pobočju hriba, pri čemer so naleteli na arheološke ostanke iz rimske

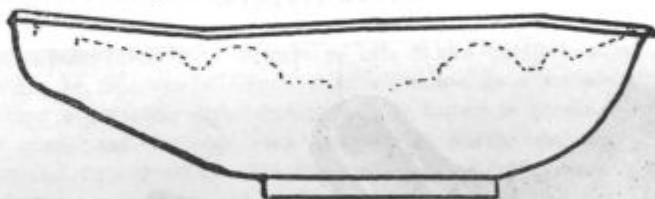
a

Slika 1

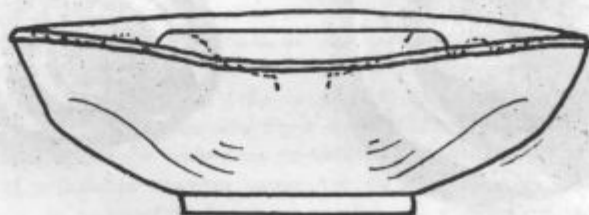
b

a

b

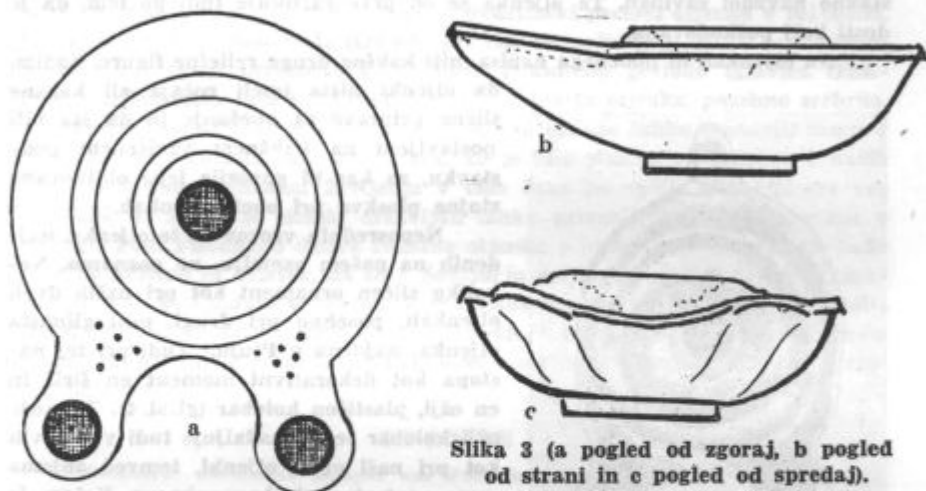
c

Slika 2. a) pogled od zgoraj; b) pogled od strani; c) pogled od spredaj

dobe. Tu so bili najdeni med drugim tudi naslednji predmeti: rimska bronasta glavica »GERMANICUS«, rimska bronasta čaša in rimski novci.⁴

Oljenki, ki se hranita danes v mestnem muzeju v Celju, sta iz srebra in to iz 900 delov čistega srebra, ostanek pa so primesi (kot bron in druge snovi).⁵ Obe svetilki (sl. 1., a, b) sta na dva stenja. Osnovna oblika pri obeh je krog. Nosova za stenj odstopata iz te osnovne linije, pri veliki na primer še za en polumer, t. j. 11 cm, dočim je premer pokrova 13 cm.

Večja oljenka (sl. 1. a, 2 a, b, c). Zgornji del je pri večji oljenki takole razdeljen: na sredini je odprtina za vlivanje olja. Premer odprtine je 1,5 cm. Tej odprtini sledi 1,5 cm širok raven rob. Pri 1,5 cm od roba srednje odprtine se pokrov dvigne, da dobimo podobo plastičnega kolobarja, ki na zunanje stran

Slika 3 (a pogled od zgoraj, b pogled od strani in c pogled od spredaj).

položno prehaja v žleb. Širina tega kolobarja je približno 2,5 cm. Žleb oklepa plastično rebro, ki se nadaljuje v obeh nosovih, obide odprtine za stenj in se konča v sedlu med obema nosovoma. Na mestu, kjer žleb pokrova prehaja v most, to je pri grlu nosa, so pri vsakem nosu tri manjše luknjice, ki so služile za regulacijo stenja. Od rebra do roba pokrova se pokrov oljenke položno dviga do zunanjega roba. Na spodnji del je pokrov enostavno pritrjen tako, da je gornji rob nazaj zavlihan okrog spodnjega roba. Spodnji rob je enostaven, z nizko stojno ploskvijo v sredini. Premer stojne ploskve meri 6 cm, širina 0,9 in višina 0,9 cm. Oljenka je posebno na spodnjem delu zaradi razjednosti materiala že precej fragmentirana, poškodba na pokrovu pa izvira verjetno od takrat, ko so oljenko odkrivali.

Manjša oljenka (sl. 1. b, 3. a, b, c). Druga svetilka se od prve v podrobnostih nekoliko razlikuje. Prvič je precej manjša, premer centralnega kroga pokrova meri pri tej 9,5 cm. Odprtino za vlivanje olja obkroža plastičen kolobar, ki je razčlenjen na eno večje in dvoje manjših reber. Zunanje rebro ne objema še nosov, kakor pri prvi oljenki, tako da izpade nos kot celoti nekaj pridejanega. Ta prehod zunanjega roba centralnega dela v nos še poudari. Ob grlu nosa je za reguliranje stenja šest odprtinic v razliko od prve, ki ima samo

tri odprtine. Poleg praktičnega imajo te odprtine tudi dekorativni pomen. Premer odprtine za vlivanje olja in odprtina za stenj znaša 1,3 cm, pri prvi pa 1,5 cm. Od srednje odprtine proti robu je 1 cm ravne površine, tej sledi okrog 3 mm debel plastičen kolobar. Med tem in drugim, širšim, 1 cm širokim kolobarjem je približno 3 mm širok žleb. Podolžen žleb loči tudi srednji širši kolobar od zunanega, prvemu sličnega kolobarja. Ta poslednji je širok 2 mm. Skupina teh treh kolobarjev tvori kot celota nekoliko dvignjeno ploskev, ki jo od zunanega, proti robu se dvigajočega dela, loči globlji, približno 0,5 cm širok žleb. Od tu se pokrov proti robu plitko dviguje do zgornjega roba. Stojna ploskev je od stojnega roba oddeljena z 1,4 cm visoko ploskvico. Tudi pri tej je pokrov na spodnji del pritrjen tako, da je zunanji rob pokrova enostavno navzdol zavihan. Ta oljenka se od prve razlikuje tudi po tem, da je dosti bolj poškodovana.

Na oljenkah ni nobenega napisa, niti kakšne druge reliefne figure. Sodim, da oljenki nista imeli ročaja ali kakšne slične priprave za obešanje in da sta bili postavljeni na kakšnem vzvišenem podstavku, za kar bi govorile lepo oblikovane stojne ploskve pri obeh oljenkah.

Slika 4

Neposrednih vzorov za te oljenke, najdenih na našem ozemlju, ne poznamo. Nekoliko sličen ornament kot pri naših dveh oljenkah, posebno pri drugi, nosi glinasta oljenka, najdena v Ptujju.⁶ Tudi pri tej nastopa kot dekorativni moment en širši in en ožji, plastičen kolobar (gl. sl. 4). Zunanji, ožji kolobar se ne nadaljuje tudi v nosovih kot pri naši večji oljenki, temveč objema samo centralno ploskev pokrova. V tem je soroden naši oljenki. Druga podobnost ptujske oljenke je v tem, da sta tudi pri ptujski oljenki nosova precej ostro ločena od osrednjega dela. Verjetno je izdelovalec ptujske oljenke poznal dekorativni moment, ki nastopa tudi na naših oljenkah.⁷

Srebrne oljenke so tudi v antiki redkost. Fischbach pravi: »Glina in bron sta najobičajnejši material za izdelavo oljenk, čeprav imamo tudi, seveda samo v poedinih primerih, antične oljenke iz svinca, železa, stekla in marmorja, celo zlata in srebrne se najdejo.«⁸

Tudi najdbe potrjujejo, da so res redkost. V Ptujju so našli do sedaj samo 2 bronasti oljenki z verižico.⁹ V Vindonissi je med množino glinastih oljenk najdenih tudi 13 bronastih in 5 železnih.¹⁰ Srebrnih avtor ne omenja. Dora Ivanyi navaja med ogromno množino glinastih tudi 70 bronastih in 7 železnih oljenk. Srebrnih tudi ona ne navaja.¹¹ V Puli¹² so med petimi bronastimi oljenkami našli tudi eno z napisom: HELOPS AUG (usti) DIS (pensator) — vendar srebrne tudi tam nimajo. Tudi v pokrajinskem muzeju v Mariboru nimajo nobene kovinaste oljenke.¹³

Ta dejstva bi govorila za veliko važnost te najdbe. To nam potrjujejo tudi vse ostale najdbe v okolici te. Ker kovinskih, še manj pa srebrnih oljenk pri nas običajno ne najdejo, moramo o tem primeru misliti, da sta ti dve oljenki importirani; prinesel jih je sem kak rimski vojak ali pa so bile morda predmet trgovine, ki je bila v tem času zelo živahna.

Že prej sem omenil, da so se razlikovale rimske oljenke tudi po funkciji. Ločiti moramo oljenke za praktično uporabo in oljenke, ki so služile za pridevek mrtvim v grob. O naših dveh, posebno o večji, smemo že zaradi njune velikosti sklepati, da sta bili narejeni za praktično uporabo. To bi lahko sklepali tudi po tem, ker sta močno razjedeni, kar je verjetno od daljše uporabe.

Tudi čas uporabe, oziroma njihovo etnično pripadnost ne bo težko ugotoviti, če računamo z dejstvom, da se v predrimski periodi oljenke v tej obliki, posebno pa iz tega materiala (srebra) pri nas ne pojavljajo in da so v bližini najdeni tudi drugi predmeti, ki spadajo v antično periodo (glavica GERMANIKA, bronasta čaša in rimski novci). Kovinasta oljenka, posebno srebrna, je redkost že zaradi materiala samega. Zato bi najdbo lahko postavili samo v prvo ali drugo stoletje naše ere, v čas, ko je bilo rimsko gospodstvo v naših krajih še trdno zasidrano. Življenje v tem času je nudilo prebivalcem vse ugodnosti, ki si jih je rimski državljani lahko privoščili, tako v Rimu kot v provinci. Tudi Fischbach datira reliefne oljenke v prvo in drugo stoletje naše ere.¹⁴ To dejstvo in dejstvo, da so v Sentjurju pri Celju našli tudi večjo množino novcev, ki spadajo v čas od Vespazijana do Marka Avrela,¹⁵ in najdba GERMANIKA, ki datira tudi v prvo stoletje,¹⁶ bi potrjevalo našo domnevo, da sta tudi srebrni oljenki iz prvega, kvečjemu iz prve polovice drugega stoletja naše ere.

OPOMBE

1 Fischbach: »Römische Lampen aus Poetovio«, Graz 1896, str. 6, sl.

2 Podatke o prvih izkopavanjih mi je povedal tov. Martin Perc, za kar se mu na tem mestu zahvaljujem.

3 E. Riedl je najdbe objavljal pod noticami v dunajskih arheoloških glasilih. Tako omenja na nekem mestu tudi najdbo dveh srebrnih posod, ki sta se našli pri oranju njive. Ti dve srebrni posodi sta sigurno naši dve oljenki. Mitteilungen der K. K. Zentral-Kommission. III. F. 1909, str. 466—467. (Odslej naprej MZK).

4 Saria-Klemenc: »Blatt Rogatec«, Zagreb 1939, str. 71.

5 Odstotek srebra je določil tov. Knez pri Zlatnini v Celju, za kar se mu na tem mestu zahvaljujem.

6 Fischbach: »Römische Lampen aus Poetovio« Tab. 2, sl. 404.

7 Trditvev, da je ta motiv spoznal na naših oljenkah, je sicer smela, vendar tudi ta možnost ni nemogoča.

8 Fischbach: »Römische Lampen aus Poetovio«, str. 7.

9 Abramič: »Poetovio«, Ptuj 1925, str. 117 in sl., slika 74.

10 Loeschke: »Lampen von Vindonisa«, Zürich 1919.

11 Dora Ivanyi: Die Panonischen Lampen«. Disertationes Pannonicae II. Serie Nr. 2., str. 297—303 in 304—305.

12 MZK 1905, str. 168. »Beiblatt der Arheologischen Jahreshfte«, VII. 1904, str. 148.

13 Po pismenem obvestilu ravnatelja prof. Bogo Teplyja, za kar se mu na tem mestu zahvaljujem.

14 Fischbach: »Römische Lampen«, str. 44 in sl.

15 MZK III. F. IX. 1910, str. 160 in Saria-Klemenc: »Blatt Rogatec«, Zagreb 1939, str. 32.

16 Saria-Klemenc: »Blatt Rogatec«, str. 71.

LETNICE

Fr. Kotnik

V Janežovcih pri Sv. Urbanu pri Ptuju pravijo veliki noči letnice. Velikonočna nedelja in velikonočni ponedeljek sta letniška nedelja in letniški ponedeljek. Tudi v Sent Ilju v Slovenskih goricah in Jarenini se tako imenuje. Letnice za veliko noč zaznamuje tudi Pieteršnik (l. 513), ki navaja kot vire Murka, Erjavca (Iz popotne torbe) Slovenske gorice in Luče (Št). J. Caf je zapisal legendo o sv. Mihaelu, kjer navaja soboto letniško: ¹ To kaže, da je beseda predvsem razširjena na severu našega jezikovnega ozemlja.

V češčini pomenijo letnice binkošti, tako tudi v staročeščini že l. 1409. (Před lethnicizimy, List Vrat. 1409, dnové letični dies pentecostes.)²

Pri Sv. Urbanu pa poznajo za veliko noč tudi izraz vuzem (vuzem), ki je na vzhodnem severnem slovenskem ozemlju splošno razširjen in je običajen tudi v Beli krajini, kjer znajo »vezanske praznike sprevediti« tudi z raznimi zanimivimi igrami; te so most, turn, kurji boj, rešetka, robčeci.³ Beseda vuzem, ki menda toliko pomeni kot (meso) vzem, nasprotno z mesopustom, je gotovo mlajša od letnic. Če je razlaga mesovzem pravilna, se je vuzem rodil v krščanski dobi.

Letnice so praznik po letu, in sicer zmladetka (spomladi), ko je leto še mlado. Saj pomeni v Halozah vuletje pomlad. Letnice so v zvezi z letom in bi lahko pomenile tudi pričetek leta ali novo leto. Kako pa to? O veliki noči novo leto!

V srednjem veku imamo šest različnih začetkov leta. 1. Prvi januar (Circumcisionsstil); 2. 1. marec, začetek novega leta pred Cezarjem; 3. 25. marec — Marijino leto (Anunciationsstil); 4. velika noč; 5. 1. september, bizantinski začetek leta; 6. 25. december (božič). Rimljanj so prvotno računali po luninih letih. L. 46 pred Kr. je naročil Julij Cezar aleksandrijskemu matematiku Sosigenesu, naj reformira koledar. Sosigenes je uvedel sončno leto, ki je bilo že od leta 4240 pred Kr. v Egiptu v navadi. Koledar Julija Cezarja je presegel vse prejšnje in si osvojil vesoljni svet. S korekturami papeža Gregorija XIII. velja še danes.

V frankovski kraljevski pisarni so uvedli od Filipa I. dalje veliko noč kot začetek novega leta (mos Gallicanus, stile de France), ki se je šele leta 1564 umaknil 1. januarju.⁴ Velika noč je bila najbolj neprikladen čas za začetek novega leta, ker je zanj lahko prišlo 35 dni v poštev, razen tega niso povsod računali od istega termina, ali so računali od velikega petka ali pa od velikonočne nedelje, ki se je pričela po srednjeveški razdelitvi dneva z vespero na veliko soboto zvečer, med katero so blagoslovili velikonočno svečo.⁵ Datum začetka novega leta je bil potemtakem zelo različen in vsako leto drugačen. O binkoštih pa se novo leto nikjer in nikoli ni pričelo. V stari krščanski dobi so do tretjega stoletja praznovali, naslanjajoč se na judovske praznike, splošno le veliko noč in binkošti. Post pred veliko nočjo, ki ga zasledimo že v drugem stoletju, se je razširil do četrtega stoletja na štirideset dni, s predpostavom celo na sedemdeset dni, tako da se je okoli velike noči

izoblikoval urejen prazničen krog, ki je obsegal čas od septuagesime do binškošti (sedemnajst tednov). Cerkveno leto obvlada v srednjem veku zasebno in javno življenje in krogotok ljudskih praznikov, ki se tedaj javljajo še v ostankih navad in običajev iz predkrščanske dobe. Ko so uvedli 1589 koledar papeža Gregorija Velikega, so začeli razlikovati meščansko in cerkveno leto.

Binškošti — pentekosté so petdeseti dan ali sedem tednov po pashi. Pasha je otvorila letino, binškošti pa so zahvalni praznik ob žetvi. Od nove pšenične letine so darovali tedaj dva kvašena kruha (pri Grkih Artos thalýsios), zato so imenovali binškošti tudi praznik prvencev. Prvotno so torej binškošti praznik ob žitni letini, praznik ob žetvi. Ponekod so se še danes ohranili običaji, ki s cerkvenimi binškoštni nimajo nobene zveze, ampak so v zvezi z letnim časom, tako kot pastirski praznik, ponekod postavljajo mlaje, objahajo poljske livade, streljajo itd.⁶

Binškoštni pastirski praznik se je ohranil še v dobrolski okolici na Koroškem. Na binškošno krstnico (soboto) so pastirji posekali nekaj metrov visoko smrečico, jo do določene višine olupili, ovenčali in orožali. Na vršiču so napravili krog in postavili vanj križ, okoli in okoli pa so jo prepletli z vencii in tudi deblo ovenčali. Pod mlaj pa so kaj zakopali. Kdor je bil na binškošti prvi na paši, je dobil to, kar je bilo pod mlajem zakopano in tudi mlaj sam. Bil je »zvate jajce« — tako so ga imenovali tovariši. Tisti, ki je drugi prignal na pašo, je bil »srebrne jajce«, poslednji pa je bil binškoštni podlog (»podvuh«) ali »binškoštni kvopovec« (klopovec). Nagajivi tovariši so ga dražili in mu zapeli:

»Binškoštni podvuh tak' dovč' leži,
da se mu še slama ritl drži.«⁷

Po oknih in vratih zatikajo na Slovenskem Koroškem lipove ali bukove veje, v Kotljah in v Črni pa postavijo pred hišo zelene breze. Kjer imajo studence s stalnim iztokom, kjer je namreč voda napeljana po lesenih cevih k domačijam, opletejo »tatermane« z vencii. Nekoč so na Koroškem na binškošno jutro tudi kresili. V Rožu se umivajo na binškošno jutro z roso, ki je na pšenici. Tudi po ostali Sloveniji so se ohranili še razni binškoštni običaji.⁸ Podobne običaje imajo tudi drugi narodi. Na Češkem gonijo pastirji o binškoštnih (letnice, svatky svatodušni) živino prvič na pašo. Ob tem času izvolijo tudi novega pastirskega kralja, prej pa usmrtiljo starega, seveda samo v podobi, ali ga utopijo, tako da vlečejo slamnatega moža k vaškemu ribniku ali potoku in ga vržejo v vodo, ali pa ga obglavijo, da mu odsekajo krono iz drevesnega lubja z glave.

Na binškoštni ponedeljek se podvizajo pastirčki, da zelo zgodaj ženejo na pašo. Tisti, ki prižene prvi, je binškoštni kralj. Popoldne pa se zberejo ali v gostilni ali pri kralju, si oblečejo »oklep« iz smrekove skorje. Kralju pa denejo krono iz smrekove skorje na glavo, v roke vzamejo lesene sablje, se okinčajo s cveticami, hodijo po vasi in nabirajo darove za svojega kralja. Končno se ustavijo na vaškem trgu, kjer eden izmed njih stopi na vzvišen prostor in improvizira za vsako hišo in njene prebivalce verze, ki jih ali hvalijo ali pa jih zasmehujejo. Zbrani pastirji pa besedniku glasno pritrjujejo.

Erben pa poroča, da se v budjeviškem okraju vrši volitev pastirskega kralja na konju. Ženske (kraličky) pa popoldne sprevažajo kraljico, ki je okinčana z vencem in barvnastimi trakovi in prepevajo. Tudi pri Srbih in Hrvatih so hodile o binškoštih kraljice po vasi. Pararele k temu običaju se najdejo skoraj po vsej Evropi.

Tako so se o binškoštih ohranili običaji, izmed katerih nekateri še izvirajo iz predkrščanske, poganske dobe.

Tudi o letnicah so še danes ohranjeni razni stari običaji. Znanl so velikonočni kresovi po Koroškem, na Pohorju, po Ptujskem polju, Halozah in Slovenskih goricah. Todi jih imenujejo »vuzenice«. Že na velikonočno soboto streljajo, kar nadaljujejo tudi na veliko noč in ponekod še na velikonočni ponedeljek. Kresovi so gotovo še predkrščanski in še mnogo drugih običajev, ki se vrše o veliki noči.

V Beli krajini je znano tudi Jurjevo leto. Jurjaši iz Novakov v Pribički župi so v drugi polovici prejšnjega stoletja prihajali v Metliko in peli o Jurjevem: »Nastalo je novo leto, pomozl nam Bog« itd.⁹ Zeleni Jurij na konju vošči v Adlešičih in na Vlnici »srečno novo Jurjevo leto«. Jurjevo leto traja namreč od sv. Jurija pa dotlej, dokler ne pade listje s hrastja.¹⁰ Zelenega Jurja sprevažajo po Koroškem, v ptujski okolici in Beli krajini.

Krek našteva med letnimi staroslovanskimi prazniki koledo, ovsen, kračun, badnjak v sedanjem božičnem krogu, pred pomladjo so sežigali Morano, obhajali so zmladletni praznik, letnico, rusalije. Zaključuje te praznike kres, jarilo. Odkod ima Krek izraz »letnica« nam je zamolčal.¹¹

Niederle navaja med zimskimi prazniki koledo, kračun, ki je mogoče prevod iz lat. bruma iz brevissima (sc. dies), dan zimskega solsticija ali pa iz lat. creatio — rojstvo Gospodovo in Usen, Ovsen, med pomladanskimi iznašanje smrti Mašene, med letnimi r. kupalo, poljsko sobotka, slov. in deloma hrv. kres, seveda tudi rusalije.¹² Letnic, ki pomenijo v češčini binškošti, ne omenja. Slovenske letnice (velika noč) bi lahko pomenile začetek novega leta, ki je bil za veliko noč uveden v frankovski državi. Tej razlagi pa nasprotuje pomen letnic v češčini za binškošti. O binškoštih pa se novo leto nikjer ni začelo. Zato so letnice pač predkrščanske, staroslovanske, ki so jih naši predniki obhajali zmladletka, v vultju na severu pri Čehih pa malo pozneje.

OPOMBE

1 Pajek dr. Jos., Črtice iz duševnega žitka štaj. Slovencev. Mat. Slov., Ljubljana 1884, str. 104.

2 Gebauerjev Staročeški slovar.

3 Turnšek dr. p. Metod, Pod vernim krovom, 208.

4 Grotfend, Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der neuen Zeit. 4. Auflage. Hannover und Leipzig 1915, str. 12—14.

5 Grotfend, Handbuch der historischen Chronologie des deutschen Mittelalters u. der neuen Zeit. Hannover 1872, str. 27.

6 G. Kieffer v., Lexikon für Theologie und Kirche, VII. 809.

7 Kotnik Fr., Slovenske starosvetnosti, str. 69.

Muzejski hodnik v Celju

8 Turnšek dr. p. Metod, n. d., »Od Jurjevega do kresa«, str. 63, sl.

8a Primus Sobotka, Feste und Bräuche der Slaven, OUMWB Böhmen, I. Bd., str. 445.

9 Turnšek, n. d. III. 12.

10 Turnšek, n. d. III. 16.

11 Krek Gregor, Einleitung in die slavische Literaturgeschichte, 2. izd., str. 415.

12 Niederle Lubor, Život starých Slovanů. Zaklady kulturních starožitností slovan-skyh. Dílu II., svazek 1., str. 242—263.

PÓTAŠNICA

Fr. Kotnik

Ko so v Halozah ženinovi svatje prišli pred hišo, kjer je prebivala nevesta, sta se starešini dolgo dajala, preden so smeli stopiti v hišo. In ko so spustili starešino v hišo, so vprašali: »Kaj še falí?« In tedaj je šel po pótašnico in jo pripeljal v hišo (Ivančič Ivan, St. Vid pri Ptuj). Pótašnica pomeni družico, ki spremlja nevesto k poroki. Med gostijo ima še drug posel: Običajno je, da začne pótašnica plesati s štrúco na glavi, za njo pa vse nemožene ženske. Vse plešejo s štrúco na glavi. Štrúco, ki jo ima pótašnica, kršaviljejo: »Gnojvoženec, zoranec, posejanec, domov voženec, mlatec, v mlin voženec, zamletec, domov prnešenec, spečenec, zrezanec, pojedeneec.« S tem je štrúca krščena.

(O ženitovanjskem kruhu prim. Orel Boris, Čarodejni obred in mit nakolenčiču ter bosmana v slovenskih ženitovanjskih običajih; Etnolog XV in Kotnik Fr., O piri in ženitovanjskem kruhu. Etnolog XVII.)

V Šent Vidu pri Ptuj sem l. 1928 vprašal godca Ivančiča Ivana, ki je bil takrat 73 let star, kaj pomeni pótašnica in odkod beseda. »Ker nevesti pot posodi k poroki,« mi je odgovoril. To je ljudska etimologija, ki pa ne drži, saj tudi vsi drugi gostje posodijo pot ženinu in nevesti, to se pravi, da se odzovejo vabilu in pridejo na gostijo.

Beseda je zelo stara. Izvajati jo je iz ruskega glagola taskáts, kar pomeni vleči, cijaziti, ukr. potaskáti (hintragen, schleppen — Zelechowski, Ruthenisch-Deutsches Wörterbuch, Bd. I.). Danes spremlja pótašnica nevesto k poroki, ki navadno rada gre. V starih časih je bil njen posel težji, ker jo je morala vleči. Saj so večkrat hčerki kar starši določili ženina, ki ga ni marala, a se je vdala njih volji. Zato ni čudno, če jo je pótašnica morala k poroki vleči.

DELEŽ CELJSKEGA OKOLIŠA V RAZVOJU SLOVENSKEGA SLOVSTVA

(Osnutek)

Vlado Novak

Ozemlje, ki ima svoje naravno geografsko, gospodarsko in kulturno središče v Celju, ni bilo v zgodovini nikdar niti provincialno toliko zaokrožena celota, da bi moglo živeti svoje samostojno kulturno življenje. Zato bi bilo z znanstvenega stališča nepravilno, če bi poskušali napisati nasilno za-

okroženo provincialno literarno zgodovino tega sorazmerno majhnega okoliša, iztrgano iz njegove naravne življenjske celote. Vprašanje je treba zastaviti drugače. Kolik je delež tega okoliša v razvoju slovenskega slovstva kot izraza narodne celote? Kako je rasla v tem okolišu zavest pripadnosti k slovenski jezikovni in narodnokulturni skupnosti? Ali so se na tem delu slovenske zemlje zgodila kaka slovstvena dejanja, ali izšla slovstvena dela, ki so za ves slovenski slovstveni razvoj zares pomembna? Kateri pomembni slovenski slovstveni tvorci so se tu rodili ali tu živeli in delovali v zgoraj navedenem smislu? Kakšne sledove je vtisnila ta pokrajina njihovemu delu? In končno še: katera slovenska slovstvena dela se po svojih snovnih motivih dotikajo tega ozemlja?

Za sistematičen, znanstveno izčrpen in nadrobno dokumentiran odgovor na ta vprašanja bi bilo potrebno najprej izdelati trdno bibliografsko osnovo in nadrobno literarnozgodovinsko pretehtati nekatere doslej premalo raziskane pojave in dela. Za zdaj mora biti dovolj pričujoči osnutek, ki poskuša začrtati okvir in nakazati probleme, a mora ostati fragmentaren. Vzrok zato ni le pomanjkanje nadrobnih znanstvenih raziskav, ampak predvsem že omenjeno dejstvo, da ta okolj nikdar ni kot nekaka zgodovinska celotica živel svojega samostojnega kulturnega življenja. Le posamezniki, ki so se samo včasih združili tudi v delovno skupino ali krožek, so prinašali zdaj močnejši, zdaj skromnejši prispevek k celokupnemu razvoju slovenskega slovstva in slovenske narodne kulture.

*

V stoletjih visokega srednjega veka, ko Slovenci nismo napravili niti prvega koraka k enakopravnosti ostalim tedanjim evropskim državnim narodom s samostojnimi narodnimi kulturami, bi dinastične težnje celjskih grofov (1341—1456) lahko ustvarile iz celjske grofije vsaj zametek takšne državne tvorbe, ki bi kdaj kasneje, če bi slovensko ljudstvo ostalo večinski element v tej tvorbi, lahko dvignila slovenščino med državne, uradne in po tej poti tudi med literarne jezike tedanje srednje Evrope. Toda celjski grofje so bili preveč enaki ostalim nemškimi plemiškim rodom in prepolni ozirov na dvigajoči se nemški meščanski razred; težišče njihovih političnih in dinastičnih teženj je bilo predaleč zunaj slovenskega ozemlja, da bi jim prišlo na misel v slučajnem izhodišču svoje fevdalne zemljiške posesti zamenjati latinščino in nemščino v svojih uradnih listinah z jezikom svojih podložnikov, s slovenščino.¹ Saj niti v nemški kulturni sferi celjski grofovski dvor ni bil niti izrazit mecenatski podpornik, še manj torej direktni pobudnik kakih slovstvenih dejanj. V zgodovinskih virih ni nobenega pričevanja, da bi se kdo iz celjske grofovske rodovine ponašal s Konradom Žovneškim, pomembnim pesnikom trubadurjem iz prve polovice trinajstega stoletja, sodobnikom Ulricha Lichtensteinskega. Verjetno je namreč, da je trubadurski poet Konrad Žovneški (Soneški) iz Koroške identičen z vitezom Konradom iz savinjskega rodu Žovneških, ki je živel od okoli 1422 do 1441 in bil leta 1424 na turnirju v Brežah premagan od Ulricha Lichtensteinskega.² Tako imenovana »Celjska kronika«, ki jo je okoli leta 1460 dokončal anonimni celjski minorit, je sicer napisana v slavo leta 1456 izumrle grofovske rodovine, a slog tega v nemščini napisanega, dokaj skrbnega historiografskega spisa je mnogo bolj pre-

prost kot pri enakih delih tedanje srednje Evrope.³ Razen tega anonimni pisec ni niti z enim stavkom izpričal kakega intimnejšega odnosa do slovenskega ljudstva, ki je bilo vendar večinski element v »celjski grofiji«. Tako delo ni moglo z ničemer vzbujati narodne zavesti ali vplivati na vznik slovenske slovstvene tradicije. — Ta dobro stoletje trajajoča politična epizoda torej ni prinesla slovenskemu slovstvenemu razvoju nobenih bistveno plodnih vzpodbud, le motivične sledove je zapustila. Vzrokov zato bi utegnilo biti več: dejstvo, da je ta fevdalna dinastična tvorba dosegla veliko moč in da se je spočela prav na slovenskih tleh, je bilo v tistem, čeprav naivnem skladju s podzavestnimi težnjami slovenskega ljudstva po svobodi in lastni državnosti. Napeta in dramatična politična borba, v kateri je fevdalna tvorba Celjanov naposled podlegla močnejši habsburški, je zapustila prav zaradi poslednjega dejstva samo sled simpatičnega sočutja, fevdalno nasilje, ki je tipično tudi za Celjane kot za vse ostale fevdalce, pa je utonilo v tej luči v pozabo in dalo Celjanom zlagan romantičen nimb. V narodni pesmi se je ta motiv celo pomešal s popularnejšim, na enak način nastalim motivom o Kralju Matjažu (Kralj Matjaž in celjska bobnarica). V znani pripovedni pesmi o Pegamu in Lambergarju, ki je verjetno nastala v zvezi z borbo za celjsko dediščino (Jan Vitovec), se je na podoben način prilila v ljudski domišljiji neka antihisitska miselnost.⁴ Drugih izrazito vidnih sledov te pokrajine v slovenski narodni pesmi ni zaslediti, razen motivike flosarstva.⁵

Našeta dejstva, zlasti še nekatere romantične epizode v zgodovini celjske grofovske rodovine, so nudila mlavno snov tudi raznim ljudskim pripovedkam,⁶ kasneje pa prav do današnje dobe tudi pesnikom in pisateljem, ki so jih oblikovali v povestih, romanih, pripovednih pesnitvah in v dramah.⁷ Najbolj pogosto uporabljajo pisci kot snov svojim umetniškimi delom in poskusom romantično-tragično zgodbo Veronike Deseniške, razburkano življenje poslednjega zastopnika te rodovine, Ulrika II., borbo za celjsko dediščino itd. Zanimivo je, da je ta snov v enaki meri privlačevala tudi pisatelje sosednih narodov (Hrvatov, Nemcev).⁸ Že to dejstvo samo nas opozarja, da so vse nacionalno osvobodilne težnje celjskih grofov, katere jim pridevajo nekateri leposlovniki oblikovalci in za njimi celo nekateri poljudni rodoljubni zgodovinarji, zgodovinska laž in zlagana romantična iluzija. Tega se je od slovenskih leposlovnih oblikovalcev te snovi v polni meri zavedal samo Bratko Kreft. Na enak način bi lahko očistili zlagane romantične navlake vzporedni motiv »teharskih plemičev«⁹ in ga v pravi umetniški obdelavi postavili ob bok Linhartovemu Matičku (bistrost preprostega kmečkega človeka nkani in osramoti fevdalca).

*

V petnajstem stoletju je mogoče zaslediti na Slovenskem le posamezne zakasnele odmeve kulturnih tokov tedanje zapadne Evrope. Tudi ona kultura, katere posredovalca sta bili latinščina in nemščina, je bila v resnici zelo površna¹⁰ in ni mogla tvorno vplivati na vznik slovenskega pisanja, kakor smo omenili že ob piscu Celjske kronike. Aeneas Silvius Piccolomini (1405—1464), italijanski humanist, ki je del svojega življenja prebil v naših pokrajinah¹¹ in o njih pisal v svojih delih, se v svojih sodbah o te-

danjih Slovincih kaže vzvišenega plemiča.¹² Njegova pričevanja in poročila o celjskih grofih pa so važen zgodovinski vir, čeprav niso čisto nepristranska. Tudi razni humanisti, filologi, zgodovinarji, pravniki, medicinci in bogoslovni pisatelji meščanskega ali celo kmečkega rodu, ki so se tu rodili in se uveljavili kot učenjaki ali pisci v širokem svetu, so v tem svetu tudi utonili, ne da bi neposredno vplivali na organsko rast slovenske kulture. Tako n. pr.: Tomaz Prilokar de Cilia (u. 1496), doktor obojega prava in humanistični vzgojitelj cesarja Maksimilijana I., katerega je baje učil tudi slovenščine,¹³ ali Briccius Preprost (u. 1505), doktor teologije, magister artium liberalium, večkratni dekan in rektor na dunajski univerzi, avtor komentarja k Ciceronovemu delu »Rhetorica«¹⁴ in še drugi.

*

V dobi protestantizma, ki pomeni s svojimi šestinštiridesetimi knjigami, izdanimi v drugi polovici šestnajstega stoletja, od Trubarjevega Katekizma iz leta 1551 preko Dalmatinove Biblije (1584), Bohoričeve slovnice (1584) in cele vrste drugih, začetek slovenske književnosti, se Celje večkrat omenja. Nova protestantska ideologija je odmevala in se širila tudi na tem ozemlju že v prvi polovici šestnajstega stoletja. Med slovenskimi študenti, ki so tedaj študirali na nemških protestantskih univerzah, so bili trije Celjani in štirje iz bližnjega Laškega, med njimi Mihael Tiffernus, učitelj württenberškega vojvode Krištofa¹⁵ in mecen, iz čigar ustanove je uživalo podporo tudi več slovenskih protestantskih študentov, med njimi tudi oba Trubarjeva sinova,¹⁶ sicer pa se ni neposredno včlenil v delo za slovensko kulturno rast. Tudi dejstvo, da je bil baron Ivan Ungnad Sovneški, najvidnejši domači plemiški podpornik in širitelj protestantizma, pred svojim odhodom iz katoliških habsburških dežel v Nemčijo štajerski deželni glavar ter je dobil od cesarja tudi gradove in posestva v »celjski grofiji«, je utegnilo le posredno vplivati na dobre odnose med njim in Trubarjem ter na množenje slovenskega protestantskega knjižnega repertorija. Mnogo bolj pomembno pa je dejstvo, da je na tem ozemlju deloval tudi sam začetnik slovenske književnosti, Primož Trubar, in sicer zlasti v letih 1530—1535, ko je bival v Laškem kot Bonomov vikar,¹⁷ pa tudi v Loku pri Zidanem mostu, ki je bila njegova župnija od leta 1527 do približno 1542, je gotovo večkrat prišel tudi sam, čeprav jo je sicer upravljal samo po vikarju Jerneju Roglju.¹⁸ Tudi v Celju, kjer je imel beneficij sv. Maksimilijana od 1540 do 1547,¹⁹ ni nikdar stalno prebival, saj to menda sploh ni bil beneficium residentiale, a v svojih pridigah je v vseh treh naštetih krajih propagiral naprednejšo obliko vernosti, »čisto evangeljsko resnico« ter se boril zoper praznoverje in izrabljanje romanj, čeprav je to z dokumenti izpričano samo za Loko.²⁰ Tudi sicer je v njegovih spisih in pismih več reminiscenc iz reformatorskega pastirovanja v teh krajih. O neki ožji osebni navezanosti Trubarjevi na Celje bi utegnilo pričati tudi dejstvo, da je bila njegova žena Barbara, ki je šla leta 1548 za njim v Nemčijo, po vsej verjetnosti Celjanka, iz lekarnarske družine Klausov.²⁰ Tudi sicer je bilo Celje z okolico med najmočnejšimi protestantskimi postojankami na Spodnjem Štajerskem,²¹ a predikanti, ki so tu delovali, na primer Jurij Maček, Johannes Weidinger, Ivan Doljanski, se niso povzpeli v krog prvih slovenskih piscev.

Primož Trubar

Ivan Napotnik

Iz protestantske postojanke v Golčah pri Žalcu, katere usoda je eden od najznačilnejših primerov krutega divjanja katoliških protireformatorjev,²² se je po naključju ohranilo do danes dvoje slovenskih protestantskih tiskov: poškodovan primerek Trubarjevega Novega Testamenta iz let 1557 do 1561 in lepo ohranjen primerek Dalmatinove Biblije iz leta 1584, na katerem je njegov prvi lastnik Johannes Weidinger lastnoročno zapisal, da so mu ga leta 1586 poda-

rili štajerski deželni stanovl. To je za predikanta nemškega rodu laskavo dejstvo in vsekakor za dvig slovenstva v tem okolišu pomembnejše kakor delo v Celju rojenega Petra Muhliča (u. 1600),²³ ki se je s svojimi protiluteranskimi teološko polemičnimi spisi dvignil med najvidnejše štajerske protireformatorje, kakor sta bila škof Brenner in prošt Rosolenz, s slovenskim slovstvenim razvojem pa njegovo delo ni imelo nikakega stika.

*

Med množitelji katoliškega knjižnega repertorija v dobi protireformacije lahko omenimo s tega ozemlja najprej anonimnega zapisovalca kalobskega rokopisa slovenskih pesmi iz leta 1651 (morda Filip Trpin, tedanji braslovški župnik, po rodu iz Kranjske).²⁴ Zanimiv, čeprav precej osamljen dokument, ki govori, da je zavest o enakopravnosti slovenščine vendarle že tedaj prodirala tudi na tem kosu slovenske zemlje, je Wintersheimbov nagrobnik iz leta 1653, vzdian v zunanji steni celjske opatijske cerkve, na katerem je v končnem vzkliku našla mesto poleg latinščine, italijanščine in nemščine tudi v slovenščini napisana vrstica: »Bug jem daj ta vezhni myr.«²⁵ Značilno za poslednja desetletja katoliške dobe, ko direktna protireformacijska ost ni bila več potrebna, je delo Škofjeločana Ahacija Steržinarja, ki je bil od leta 1713 do 1733 vikar in komisar v Gornjem gradu, nato pa do svoje smrti (1741) pri bližnji romarski cerkvi sv. Frančiška Ksaverija in izdal leta 1729 v Gradcu »Catholisch kershanskiga vuka pejsme...«, s katerimi je hofel izpodrinil med ljudstvom narodno pesem.²⁶ Jasno je, da taka iz ozkosrčnega verskega gledanja izvirajoča prizadevanja, ki jih zasledimo tudi še kasneje pri Slomšku in njegovih duhovniških sodelavcih, niso mogla zatreti elementarne življenjske sile, ki je je polna naša narodna pesem.

*

V sredini osemnajstega stoletja so tudi v prizadevanjih slovenskih katoliških nabožnih piscev vedno pogostejši poudarki o narodno prebuditeljskem pomenu uveljavljanja slovenščine v knjigi in javnem življenju. Njihovo slovstveno delovanje prehaja v prvo (Pohlinovo) razdobje slovenskega narodnega prebujenja. V tej dobi so v tej smeri delovali sledeči možje iz celjskega okoliša: kapucin o. Bernard Mariborčan (s posvetnim imenom Ivan Anton Apostel; 1711—1784),²⁷ avtor rokopisnega nemško-slovenskega slovarja (Dictionarium germanico-slovenicum..., 1760), ki je prišel v Celje umret, dalje jezuit Jožef Hasl (1733—1804),²⁸ po rodu Celjan, ki je sicer deloval v narodno prebuditeljskem smislu, a sprva ne v svojem domačem okrožju, šele po razpustu samostanov je prebil zadnja leta svojega življenja v bližini svojega rodnege mesta kot dušni pastir v Laškem in naposled kot župnik na Dolu pri Hrastniku. Najizraziteje pa sta uravnavala svoje delo po potrebah svojega domačega okrožja Gašper Rupnik (1714—1790),²⁹ župnik v Novi cerkvi in v Vojniku, in Franc Ksaverij Gorjup (1721—1781),³⁰ pravtako po rodu Celjan, župnik (»večni vikar«) v Novi cerkvi pri Vojniku. Vsi so, čeprav predvsem nabožni pisci, po svojih močeh pomagali vključevati savinjsko-celjski okoliš v slovensko jezikovno in narodno kulturno celoto. To

težnjo je najdoločneje izrazil Gorjup, ki hoče pisati »večtal toku, koker se v tem kraju Cela govori«, a imenuje svoj jezik »slovenski« in ga noče povsem izenačiti s Pohlinovo »kranjščino«. Enako stališče je zastopal tudi Rupnik. V sedemdesetih letih osemnajstega stoletja v Celju še ni bilo ne tiskarja in najbrž tudi ne založnika. Zato sta Gorjup in Rupnik morala dajati svoje knjige v tisk ljubljanskim založnikom. Na knjigi Gašperja Rupnika »Peisne od kershanskiga vuka...«, ki jo je natisnil leta 1784 Ignacij Kleinmayr v Ljubljani, pa stoji na naslovnem listu tudi že opozorilo: »Se neide v Cellu per novem Bukvarju Fr. J. Jenko«.

Povsem brez zveze s prizadevanji za množenje slovenskega katoliškega knjižnega repertorija v osemnajstem stoletju se je razvijal v Arclinu pri Vojniku rojeni Janez Sigismund Valentin Popovič (1705 do 1774).³¹ Ta učenik, a nekoliko čudaški polihistor, filolog in leksikograf se je oprijel moderne smeri naravoslovnega empirizma ter s tem utiral pot novemu razsvetlenskemu nazoru. Čeprav se je kot učenjak uveljavil in proslavil predvsem na Dunaju in v tujini, je s svojimi deli, ki so jih njegovi sodobniki, aktivni delavci za slovensko narodno prebujenje, poznali, ter z marsikakšno idejo, n. pr. s spočetjem misli o reformi slovenskega črkopisa, vsaj posredno posegel tudi v slovenski literarni razvoj v racionalistični drugi polovici osemnajstega stoletja.

*

V zadnjih dveh desetletjih osemnajstega stoletja je celjski teritorij še intenzivneje zaživel v prizadevanjih za slovensko narodno prebujenje v smislu razsvetlenskih gesel. Značilno je, da je bilo prav v tem času prebuditeljsko delovanje v celjskem okrožju v dokaj tesnih stikih s kranjskim, mnogo bolj kakor delo mariborskih prebuditeljev, pri katerih so bile vidne neke separatistične tendence.³² To je pozitivna posledica zanimanja ljubljanskega prosvetlenskega krožka za to ozemlje. Jožefinski prosvetljeni šolnik Janez Nepomuk Jakob Edling, ki je z naklonjenostjo spremljal prebuditeljska prizadevanja kranjskih razsvetlencev, je po opravljeni vizitaciji štajerskih šol v letih 1779—1780 v vizitacijskem poročilu grajal, da ni našel v šolah nič slovenskih knjig; priložil je svoje knjige ter jih priporočal za celjsko in mariborsko okrožje z motivacijo, da je »tamošnji jezik jeziku na Kranskem tako soroden, da se razlikujeta le v narečju in izgovoru«. ³³ Da so se razmere v celjskem okolišu v tem pogledu še izboljšale, je v veliki meri zasluga prosvetljenega šolnika, filologa in aktivnega prebuditeljskega delavca Blaža Kumerdeja (1738—1805),³⁴ po rodu Gorenjca, ki je od leta 1786—1792 deloval v Celju kot okrožni šolski komisar in tudi tu plodno uporabljal jožefinske šolske reforme v prid slovenskemu slovstvenemu in kulturnemu napredku, hkrati pa razvnel med pisce celjskega območja živahno narodno prebuditeljsko aktivnost. Leto ali dve pred Kumerdejevimi prihodom je Celje dobilo tudi svojega založnika v osebi bukvarja Franca Jožefa Jenka (biografski podatki neznani),³⁵ ki je sprva dajal svoje izdaje tiskati navadno v Ljubljani, od koder je verjetno že od početka svojega poslovanja naročal tudi kranjske knjige za prodajo. Prva slovenska knjiga, na kateri je Jenko označen kot založnik, so bile menda Rupnikove »Peisne od kershanskiga vuka« iz l. 1784³⁶

(glej spredaj!). Verjetno je vsaj deloma v zvezi s Kumerdejevim vplivom, da je leta 1788 tiskar Anton Schütz ustanovil v Celju prvo tiskarno, sprva sicer samo kot podružnico neke ljubljanske tiskarne. Že leta 1791 pa je podjetje postalo samostojno in hkrati prešlo v last bukvarja Jenka, Schütz pa si je uredil lastno novo tiskarno in se preselil naslednje leto v Ptuj. Podjetni bukvar Jenko je razvil živahno založniško delavnost, v kateri ima slovenska prebuditeljska knjižna produkcija močan delež. Leta 1786 je izdal Ožbalta Gutsmana »Gründliche Anleitung die windische Sprache von selbst zu erlernen«, ki je pravzaprav samo druga izdaja njegove »Windische Sprachlehre« (Celovec 1777), a hkrati tudi dokaz novih interesov narodno prebuditeljskih delavcev celjskega območja. Nekateri izmed njih so na Kumerdejevo spodbujanje tiskali svoja dela pri domačem bukvarju in tiskarju Jenku: n. pr. žalski beneficiat Anton Breznik (1737—1793),³⁷ ki je v svoji »Večni pratiki« (prva izdaja v Ljubljani pri tiskarju Egerju 1789, druga v Celju pri Jenku leta 1791 in še več drugih, med njimi ena v Mariboru okoli 1808) učil kmečko ljudstvo umnega kmetovanja in gospodarjenja, preganjal vražarstvo in obenem premagoval provincializem, kajti njegove knjige so pisane v običajnem literarnem jeziku osrednjih slovenskih piscev zadnje četrtine osemnajstega stoletja. Nedvomno je posledica Kumerdejevega vpliva, da sta vsaj v neki meri delovala v isti smeri dva na tem ozemlju rojena aktivna prebuditelja: Janez Goličnik (1737—1807)³⁸ iz Mozirja in Mihael Zagajšek (1739—1827)³⁹ s Ponikve. Goličnik, ki je deloval kot narodni gospodar ter kot župnik v Grižah prevedel Janševo knjigo o čebelarstvu in jo leta 1792 izdal pri Jenku v Celju pod naslovom »Popolnoma podvuzhenje sa vse zhebelarje...«, je pisal sicer v bistvu savinjsko narečje, vendar s težnjo, približati se tedanjemu kolikor toliko ustaljenemu slovenskemu literarnemu jeziku. Tudi kalobski župnik Zagajšek, ki je pod psevdonimom Jurij Zelenko izdal leta 1791 pri Jenku v Celju slovensko gramatiko, dočim je njegov slovar ostal v rokopisu, je kljub malec domišljavim provincialnim tendencam s pomenanjem Pohlinovih in Gutsmanovih filoloških načel vendarle pomagal širiti narodno prebuditeljsko miselnost v celjskem okrožju. Razen naštetih treh knjig (Breznikove, Goličnikove in Zagajškove) je Jenko natisnil v slovenščini še tri nabožne, dve anonimni, eni iz leta 1794 pa je avtor Janez Šimove, ki je deloval v mariborskem območju; skupaj torej šest, če pa prištejemo še dve knjigi, ki ju je izdal, preden je imel lastno tiskarno (Rupnikove »Peisne od kershanskiga vuka«, 1784 in »Dobru opomineine na bounike«, 1787, ki ga je priredil neznani avtor po nemškem originalu Jakoba Premnarja), pa celo osem slovenskih tiskov. To je za kratko dobo njegovega delovanja (od 1784 oz. 1791 do 1796) kar dovolj, zlasti če pomislimo, da je Schütz v Ptuj ugnatil samo dve nabožni knjižici v slovenščini, po preselitvi v Maribor (1795) pa do konca stoletja menda nobene (prej v Mariboru sploh ni bilo tiskarne).⁴⁰ Od Jenkovih nemških tiskov je vredna omembe Kalchbergova drama »Die Grafen von Cilli, eine Begebenheit aus der Vorzeit« (1791), med nabožnimi pa latinska dela Jožefa Antona Jakominija (1755—1830),⁴¹ rojenega Vipavca, Gorjupovega naslednika v Novi cerkvi, ki je s slovenskim narodno-prebuditeljskim delom simpatiziral, a se vanj ni včlenil kot aktiven sodelavec, kajti pisanje nabožnih in katehetičnih spisov za tedanja razvojno stopnjo

slovenskega narodnega prebujenja, ko so izhajali že tudi posvetni teksti, že ni bilo več pomembno.

Na prehodu iz osemnajstega v devetnajsto stoletje, ko se je na Kranjskem delo za slovensko narodno prebujenje osredotočilo v ljubljanskih krožkih, kjer so lahko razvijali svojo delavnost v blagodejnem okolju Zoisovega mecenatskega mentorstva taki možje, kakor Kumerdej, Linhart, Japelj, Kopitar, Vodnik, v celjskem okolišju razmere sicer niso bile tako ugodne za delo. O strnjemem prebuditeljskem krožku tu ni mogoče govoriti⁴² niti v času neposrednega Kumerdejevega vpliva, ki je usmeril tudi podjetnost bukvarja in tiskarja Jenka k delu na narodno prebujenje, niti nekoliko pozneje. Vendar prebuditeljska aktivnost ni prenehala. V tiskarni Sebastijana Kaiserserja,⁴³ ki je l. 1796 prevzel Jenkovo podjetje, ga vodi sam kot »kraissiski teh buku-utiskovz« (okrožni tiskar) do svoje smrti (1804), za njim pa njegova vdova do leta 1810, so bili v tem času natisnjeni vsaj trije slovenski tiski, katerih avtorji niso znani, značilno pa je, da je le ena nabožna (»Hvale pesme...«, 1804), drugi dve pa praktični (»Podvuzcheine sa sedtve tega prediva...«, 1805 in ponatis »Nov popravljen platital«, menda 1808). Za Aličev prevod Collinovih brambovskih pesmi ni dokazano, da bi bil natisnjen.⁴⁴ Kako udomačene so bile tedaj kranjske knjige v celjskem okrožju kaže dejstvo, da jih je celjski knjigar Wolffhardt prodal dvajset do trideset na leto.⁴⁴

Med aktivnimi delavci za narodno prebujenje, ki so delovali v prvih desetletjih devetnajstega stoletja v celjskem območju, lahko omenjamo poleg šolnikov in praktičnih narodnih gospodarjev nekaj novih imen, ki imajo tudi literaren zvok.

Leta 1808 je dobilo Celje prvič svojo gimnazijo. Za njeno ustanovitev se je mnogo trudil slovenjgraški rojak, nekdanji dušni pastir v Gornjem gradu, na Vranskem in v Olimju, narodno gospodarski pisec Janez Pavel Jenač (1755—1827),⁴⁵ avtor knjige »Bukve sa pomozh inu prid kmetam... prvi dejl: od oskerbljenja tih niv« (Celje 1821), ki je podpiral tudi akcije za pisanje slovenskih šolskih knjig. Na to novo gimnazijo je prišel leta 1809 službovat kot profesor Ivan Anton Zupančič (1788—1833),⁴⁶ zgodovinar arheolog in plodovit prigradni pesnik. Ta Ljubljančan, ki je prišel v Celje še kot vnet pristlaš slovenske narodno prebuditeljske miselnosti in kot tak nekaj časa vsekakor pozitivno vplival na dvig mladih gimnazijcev med aktivne prebuditelje (znan je n. pr. njegov pozitiven vpliv na mladega Slomška), se je v teku svojega desetletnega bivanja v Celju, to je do premestitve v Maribor leta 1819 vedno bolj spreminjal v nemškega provincialnega literata. V njegovih na zgodovino Celja in njegovih okoliških predelov nanašajočih se člankih, ki imajo sicer svojo objektivno znanstveno ceno, že skoraj ni mogoče več zaslediti ničesar, kar bi kazalo, da je njihov avtor tesno povezan s prizadevanjem za slovensko narodno prebujenje. Trdnejše vezi z osrednjim slovenskim narodno prebuditeljskim in slovstvenim gibanjem je vzdrževal Jurij Alič (1779—1845),⁴⁷ Gorenjec iz Poljan nad Škofjo Loko, ki je živel tu kot dušni pastir v Laškem (1805—1810 in nato spet pred smrtjo 1845) in v Gornjem gradu (1810—1816). Bil je v stalnih korespondenčnih stikih z Vodnikom, Kopitarjem, Primcem in Zupančičem ter kot šolnik in nabiralec slo-

varskega gradiva premagoval jezikovni provincializem v prid vsenarodnemu prebujenju.

Okrožni tiskar (»Zesarske kraljeve krasie stiskauiz«) v Celju je bil tedaj **Jožef Bacho** (1769—1854),⁴⁵ ki se je leta 1810 poročil z vdovo Sebastijana Kaiserja in vodil tiskarno menda do okoli leta 1840, ko jo je dokončno prevzel **J. K. Jeretin**. Ta se prvič navaja kot tiskar že leta 1828. Do tega leta je natisnil Bacho v Celju vsaj deset slovenskih knjig, večinoma nabožnih, med njimi **Jakominijeva** in **Ješenakova** dela. Zadnji doslej znani njegov slovenski tisk nosi letnico 1826.⁴⁶

*

V drugi četrtini devetnajstega stoletja, ko sta **Matija Čop** in **France Prešeren**, osrednji osebnosti okrog **Kranjske Čbelice**, zaokrenila črto slovenskega slovstvenega razvoja na visoko umetniško ravnino in s tem nenadnim vzponom dosegla evropsko raven, je v celjskem območju dajal značilni ton narodno prebuditeljski in slovstveni delavnosti na Slomu pri Ponikvi rojeni **Anton Martin Slomšek** (1800—1862),⁵⁰ s svojim duhovniškim prebuditeljskim krožkom. Slomšek sam se je čutil tesno povezanega s svojim domačim okolišem vse življenje: že kot študent in pozneje, ko je kot dušni pastir služboval v raznih župnijah celjskega okrožja, takrat, ko je deloval drugje, in nič manj v zadnji dobi svojega življenja, ko je tudi to ozemlje spadalo v njegovo škofijo. Tedanji celjski tiskar **Jeretin** mu je natisnil v letih 1842—1850 pet nabožnih knjižic, a tudi dve izdaji njegovega pedagoškega dela »**Blaže in Nežica**« nosita kot kraj izdaje natisnjeno Celje, čeprav je bila prva iz leta 1842 natisnjena pri **Leykamu** v **Gradcu** (še v **bohoričici**), drugo iz leta 1848 pa je v gajici natisnil ljubljanski tiskar **Jožef Blaznik**. Največ **Slomškovih** del, nabožnih in vzgojnih, pa je bilo natisnjenih v **Celovcu** in v **Gradcu**.⁵¹ **Slomškovo** delo se ne more meriti ne z izredno umetniško višino **Prešernove** poezije, ne z idejno-politično pomembnostjo prizadevanj **Prešernovega** in **Čopovega** kroga, ki predstavlja s svojim bojem proti duhovnemu mračnjaštvu absolutizma in s svojim vseslovenskim programom najnaprednejšo smer ter nekaj časa tudi središče slovenskega narodnega gibanja v prvi polovici devetnajstega stoletja.⁵² Kljub konservativni usmerjenosti, ki ji revolucionarna borbenost ni bila pri srcu, ampak je hotela doseči narodne pravice samo s postopnim, legalnim bojem in kompromisarstvom, pa **Slomškovo** prizadevanje za dvig slovenske ljudske izobrazbe v celotnem procesu narodnega prebujenja ni ostalo povsem brez pozitivnih posledic. Znano dejstvo, da je kot **lavantinski škof** s cerkveno-upravno zaokrožitvijo svoje škofije odločilno pripomogel k utrditvi slovenstva in naših narodnih mej v severo-vzhodni Slovenji, je mogoče pravilno presoјati samo, če poznamo vse ostale **Slomškove** akcije, ki presegajo provincialni štajerski okvir. To je predvsem prizadevanje za organizacijo slovenskega ljudskega šolstva (nedeljske šole) in za razširjanje slovenskih knjig med ljudstvom (poljudni nabožni almanah »**Drobtinice**« — od 1846 dalje — in ustanovitev **Mohorjeve** družbe — 1852 — ki se je razvila v najmočnejšo slovensko ljudsko knjižno založbo). Iz vsega njegovega delovanja je poleg konservativnosti, ki ga je približevala bolj **Bleiwisovi** kot **Prešernovi** smeri, vendarle vidna tudi zavest, da slovstveno delo

in izobraževanje ljudstva duhovno povezuje narodne dele, ki jih je avstrijski državni absolutizem še vedno držal razkosane po posameznih deželah.

Za uresničenje svojega narodno prebuditeljskega programa je zbral Slomšek okrog sebe večje število sodelavcev, povečini duhovnikov, med katerimi je tudi nekaj mož, ki so bili v celjskem okrožju domačini, na primer ljudski pesnik Jožef Lipold (1786—1855)⁵³ iz Mozirja, ki se je začel zanimati za slovensko narodno prebujenje že poprej pod Goličnikovim vplivom; ljudski pesnik Valentin Orožen (1808—1875)⁵⁴ iz Sv. Jurija pod Rifnikom; ljudski pisatelj Felicijan Globočnik (1810—1873)⁵⁵ iz Braslovč; nabožni pisci: Mihael Stojan (1804—1863)⁵⁶ iz Teharij pri Celju; Matija Vodušek (1802—1872)⁵⁷ iz Dramelj; dr. Jožef Ulaga (1826 do 1881)⁵⁸ od Sv. Petra pod Sv. gorami; dalje prigodničar in nabožni pisec, Slomškov posmrtni biograf Franc Kosar (1823—1894)⁵⁹ iz Braslovč; edini neduhovnik v tem krogu je učitelj Peter Musi (1799—1875)⁶⁰ z Vranskega, ki je vrsto let učiteljeval v Šoštanju in vneto sodeloval s Slomškom pri utrjevanju slovenskega ljudskega šolstva in pisanju slovenskih šolskih knjig. Od Slomškovih sodelavcev, ki so na tem ozemlju samo delovali, čeprav niso bili domačini, so vredni omembe: Simon Rudmaš (1795—1858)⁶¹, Korošec iz Št. Vida v Junski dolini, ki je deloval v Celju od leta 1829 do 1837 kot vodja glavne šole, kasneje, ko je bil v Trstu, pa je Slomšku pisal poglavja iz računstva v njegovih šolskih knjigah; Jožef Rozman (1812—1874),⁶² Gorenjec iz Šmartnega pri Kranju, ki je za časa svojega dekanovanja v Konjicah deloval v ozkem stiku s Slomškom; Jožef Virk (1810—1880)⁶³, ljudski pesnik, ki je župnikoval nekaj časa tudi na Kalobju, in ljudski pesnik Jožef Hašnik (1811—1883),⁶⁴ rojen v Trbonjah pri Vuzenici, ki je služboval večinoma po župnijah celjskega območja, nazadnje v Trbovljah in Št. Juriju ob južni železnici. Med temi možmi ni nobenega velikana, tudi njihovo nabožno pisateljstvo ni pomembno, le s svojimi preprostimi, v narodnem tonu zloženimi verzli in pesmicami, s pisanjem in prirejanjem ljudskih vzgojnih povesti, kot dopisniki Drobčnic in Novic ter z izpolnjevanjem Slomškovega ljudsko izobraževalnega programa so vendarle v svoji dobi bolj vsi skupaj kot vsak posameznik izmed njih prispevali precejšen delež k prebujenju slovenske narodne zavesti na tem kosu slovenske zemlje. Čeprav je svetovni nazor te može preveč priklepal na zvestobo cesarski monarhiji in zato na primer leta 1848 niso razumeli revolucionarnih teženj slovenskega ljudstva, jim je vendar treba šteti v dobro tudi to, da so s svojim delom ostali svojemu narodu v bistvu zvesti in niso koketirali z Vrazovo uskoško ilirsko miselnostjo.

Kot knjigarnar in založnik je v tej dobi deloval v Celju Jožef Geiger,⁶⁵ ki se je tu naselil leta 1820 kot trgovec s papirjem in knjigovez, kmalu pa je začel še s knjigarno, vsaj že leta 1828 pa tudi z lastnim založništvom. Izdajal in zalagal je knjige Slomškovih sodelavcev. Tiskati jih je daljal k Leykamu v Gradec in k Blazniku v Ljubljano. Kot vesten knjigarnar je spravil mnogo slovenskih knjig iz ostalih slovenskih založniških središč med celjske in okoliške Slovence, čeprav se je sam čutil Nemca. Umrl je šele leta 1872.

V isto generacijo spadajo tudi možje, ki so se uveljavili kot vidni predstavniki tega ozemlja v letih meščanske revolucije v letih 1848 in naslednjih. Eden izmed redkih tedanjih slovenskih izobražencev, ki je še za Prešernovega življenja pravilno presojal vrednost in pomen njegovih poezij za Slovence, **Štefan Kočevar** (1808—1883),⁶⁶ je bil sicer po rodu iz Središča, a kot zdravnik v Podčetrtku in Celju je bil tudi s svojo narodno buditeljsko in politično aktivnostjo vseskozi povezan s tem ozemljem tako okrog leta 1848 kakor tudi kasneje v čitalniški dobi. Štefan Kočevar je eden od sodelavcev »Celjskih slovenskih novin« (1848—1849),^{66a} ki veljajo za najradikalnejši slovenski časnik iz let meščanske marčne revolucije. Njihov urednik **Valentin Konšek** (1816—1899)⁶⁷ iz Trojan je sicer postal v poznejših letih nezvest slovenstvu in jo je ubral po Dežmanovih stopinjah, a vpliv njegovega časnika je vsekakor poudarka vreden. Med Konškovimi najožjimi sodelavci pri Celjskih slovenskih novinah je bil tudi Kočevarjev tovariš **dr. Jožef Šubic** (1802—1861),⁶⁸ ki je bil po rodu iz Mokronoga, a je kot zdravnik prebil skoraj vse svoje življenje v Celju ter s članki v Novicah, Sloveniji in Celjskih slovenskih novinah in drugih listih zlasti v revolucijskih letih 1848—1849 aktivno posegal v slovensko kulturno in politično življenje. Njegovi članki v Celjskih slovenskih novinah so med najradikalnejšimi. O njegovem zdravem gledanju na slovenski politični in kulturni razvoj priča tudi temperamentna zavrnitev predloga, naj bi Slovenci ne ustvarjali lastne literature, ampak sprejeli za književni jezik kar hrvaščino. Ta romantično zanesenjaški predlog je stavil v »Sloveniji« **Ivan Macun**, »Slovenec iz Štajerskiga in zazdani učitelj na latinskih šolah u Terstu«, ki ga je Šubic gotovo poznal iz leta 1845, ko je bil suplent v Celju. Šubic mu je odgovoril v istem listu s člankom, iz katerega je čutiti njegovo osebno ogorčenje nad takim nevarnim eksperimentiranjem z bistvenim elementom narodnosti.⁶⁹ Poskusil se je tudi kot leposlovec v Drobničevi »Slovenski čbeli« in s prevodom Vergilijevega dela »Georgikon«, ki ga je šele leta 1863 pe njegovi smrti natisnil **Anton Janežič** v 7. zvezku »Cvetja iz domačih in tujih logov«.⁷⁰ Enemu od najinteligentnejših sodelavcev tega časnika **Jožefu Krajncu** (1821—1875)⁷¹ iz Škal pri Velenju je celo umerjena revolucionarnost kasneje delala težave, ko je hotel napraviti kariero kot univerzitetni profesor. Njegova pripadnost k slovenstvu pa le ni bila ovira, da ne bi ta izredni talent vsaj po smrti zaslovel kot eden največjih srednjeevropskih pravnih teoretikov devetnajstega stoletja.

Od ostalih iz tega kroga je treba omeniti zlasti tri imena, ki so zaslužna za narodno prebujenje, čeprav nobeden od njih ni bil velikan evropskega formata. To so **Janez Jeretin**, **Jožef Drobnič** in **Fani Hausmanova**. Tiskar **Janez Krstnik Jeretin** (1803—1853),⁷² rojen Celjan, je vse svoje življenje deloval tu, razvil bogato tiskarsko in založniško delavnost in kot tak dosegel velik ugled med meščani. Kot tiskarja ga navajajo listine že leta 1828, a samostojen lastnik tiskarne je postal menda šele okoli leta 1840 kot naslednik **Jožefa Bacha**. Jeretin je po daljšem presledku nadaljeval tradicijo, začeto od **Fr. J. Jenka**, kot prvi celjski tiskar, ki je svojo založniško delavnost uravnaval predvsem po potrebah slovenskega narodnega prebujenja. V revolucijskih letih 1848—1850, ko je vladala tiskovna svoboda, je

tiskal in zalagal Konškove »Celjske slovenske novine« (1848—1849) in Drobničevo »Slovensko čbela« (1850), a tudi prvi celjski nemški list »Cillier Wochenblatt«, ki ga je začel izdajati aprila leta 1848, kaže s svojim podnaslovom Zeitschrift zur Belehrung und Vertretung des Bürger- und Bauernstandes založnikovo demokratično usmerjenost. Enako pomembno za zgodovino slovenstva v Celju in za ves slovenski kulturni razvoj v devetnajstem stoletju je Jeretinovo gledališko udejstvovanje. Zbral je okrog sebe diletantsko družino igralcev in z vrsto uprizoritev že pred sto leti uveljavil slovenščino na celjskih gledaliških deskah. Linhartova Županova Micka, ki jo je uprizorila Jeretinova igralska družina 16. septembra leta 1849 v celjskem gledališču, je prva z zgodovinskimi dokumenti izpričana slovenska gledališka predstava v Celju. Najmočnejša opora pri tem delu mu je bil Jožef Drobnič (1812—1861),⁷³ obsoletski rojak, ki je v teh letih središčena oseba celjskega slovenskega kulturnega življenja ne le v gledaliških prizadevanjih, ampak tudi v slovstvenih, zlasti kot izdajatelj in urednik prvega slovenskega leposlovno-poučnega lista, tednika »Slovenska čbela«. Slovstveni program Drobničevega lista, ki je bil za tiste čase zelo napreden, so uresničili še kasnejši pisatelji, kajti »Čbela« je zaradi prepričlega števila naročnikov izhajala samo od januarja do marca l. 1850. O njegovih gledaliških prizadevanjih pričata dve knjižici s slovenskimi prireditvami ljudskih gledaliških igrac po tujih vzorcih.⁷⁴ Edina žena v tem krogu je Fani Hausmanova (okrog 1818—1853),⁷⁵ ki je živela v graščini Novo Celje pri Žalcu in je kot prva slovenska pesnica objavila prav v teh letih v celjskih in ljubljanskih časnikih nekaj preprostih melanholičnih ljubavnih in domovinskih pesmi.

Samo generacijsko spadata sem dva moža, od katerih je prvi v prvih letih svojega delovanja bil v stiku s tem krogom, drugi pa se je razvijal čisto samostojno. To sta zgodovinar Ignacij Orožen (1819—1900)⁷⁶ iz Laškega ter geograf in kartograf Blaž Kocen (1821—1871)⁷⁷ iz Hotunja pri Ponikvi. Orožen je zbral v svoji »Celjski kroniki«, ki mu jo je natisnil Jeretin v Celju leta 1854, in v svojih zgodovinah spodnještajerskih župnij (»Das Bisthum und die Diözese Lavant« I—VIII., Maribor 1868—1893; dela ni dokončal, a v zvezkih II—VIII je opisal vse župnije celjskega okoliša) z občudovanja vredno marljivostjo ogromno gradivo, večinoma na podlagi dotlej neuporabljenih arhivalij, deloma z uporabo tiskane literature. Vendar je treba zlasti podatke starejših njegovih del uporabljati kritično. Kot dopisni član Zgodovinskega društva za Štajersko je priobčeval v njegovih publikacijah razne razprave s področja domače zgodovine, umetnostne zgodovine in arheologije. Blaž Kocen se je uveljavil kot pisec geografskih učnih knjig, s katerimi je postavil geografsko znanost in geografski pouk v avstroogrski monarhiji na novo moderno znanstveno podlago. Kot osnovelec avstrijske kartografije in sestavljalec geografskih atlantov pa je zaslovel po vsej Evropi. Kot svobodomiseln profesor-duhovnik se je na začetku svoje kariere zameril tedanji cerkveni in državni gosposki, a kasneje se je s svojim obsežnim znanjem vseeno povzpел med najvplivnejše znanstvenike in šolnike v državi. Kot suplent na gimnaziji v Celju (1850—1852) je bil še nasprotnik slovenskega narodnega gibanja, kasneje v zrelih letih pa je v tu-

jiní (verjetno pod vplivom čeških narodnjakov, ko je bil v Olomucu) postal zaveden Slovenec in Slovan (v svojih atlantih je na primer slovenskim deželam odkazal posebno karto ter dodal seznam slovenskih krajevnih imen).

*

V dobi Bachovega absolutizma v petdesetih letih devetnajstega stoletja je bilo ukinjeno celjsko okrožje in pridruženo mariborskemu. S tem je izginila zadnja sled stare celjske grofije kot upravne edinice. Skozi ta leta pritiska, ki naj bi zatri sadove meščanske marčne revolucije v prebujajočih se narodih, so morali narodni voditelji svojo politično aktivnost omejevatí na narodno kulturno delovanje. V Celju sta bila najvidnejša dva moža iz generacije, ki je vodila v letu 1848: Štefan Kočvar in Jožef Drobníč, ki sta zdržala slovensko kulturno tradicijo do ustavne dobe v šestdesetih letih, ko so se tudi celjski Slovenci z ustanovitvijo čitalnice (1861)⁷⁸ pridružili splošnemu narodnemu gibanju in si korak za korakom krčili pot k enakopravnosti. Tudi na celjskih gledaliških deskah so si spočetka s težavo priborili pravico, da so na isti večer poleg kake krajše nemške igrice smeli uprizoriti enako ali podobno delce, večinoma prevedeno iz nemščine ali češčine, v slovenskem jeziku. Pod konec šestdesetih let, na višku razgibane čitalniške dobe, pa že zasledimo večere, ko so slovenski diletanti sami zasedli gledališki oder s celovečernim programom, to je z dvema ali tremi krajšimi delci, če ne celo s kakim daljšim delom. Nobeno od takrat igranih del ni bilo do dna segajoča umetnina najvišjega stila, saj celo od obeh Linhartovih del niso uprizorili Matička, ampak le lahkotnejšo Županovo Micko. Vendar ni mogoče zanikati, da je tudi to lahkotno čitalniško rodoljubje prav zato, ker je bilo iskreno mišljeno, odigralo svojo vlogo pri prebui slovenskega meščanstva, kakor v ostalih tako tudi v mestecih in trgih celjskega območja.⁷⁹ Duša tega čitalniškega gledališkega udejstvovanja je bil drugi sin J. K. Jeretina Edvard Jožef Jeretin (1833—1881).⁸⁰ Celjski okrožni tiskar je bil po očetovi smrti najprej prvi sin Julij Florijan, a le dve leti (1853—1855), po smrti tega pa Edvard Jožef, ki je vodil podjetje prav do leta 1881. Po njegovi smrti je prišla tiskarna v last njegove vdove, ki jo je prodala Janezu Rakuscu.

V vsej drugi polovici devetnajstega stoletja je bil boj za uveljavljanje slovenskega jezika v slovenskem delu nekdanje avstrijske vojvodine Štajerske mnogo ostrejši kakor na Kranjskem, kjer so bili Slovenci v večini. Zavest pripadnosti k narodni celoti je bila že utrjena, čut za pravičnost v narodnih stvareh pa oster kakor samo še med slovenskimi koroškimi kulturnimi delavci. Ta narodno politična nota je v tem razdobju značilna do neke mere za ves slovenski slovstveni razvoj, a pri najvidnejših predstavnikih mladoslovenske generacije, na primer pri Levstiku, Tavčarju, Jurčiču, Kersniku, Levcu, je njihovo kulturno in slovstveno delovanje pomembnejše od političnega, ker so bili izrazite pisateljske osebnosti. Sicer pa je politično in slovstveno delo te generacije nerazdružna celota. Njihova kulturna in duhovna svobodomiselnost je imela tudi politično napreden učinek. Značilen dokument za to se je ohranil prav do danes v hiši rodoljubnega trgovca Skaze v Šmarju pri Jelšah, pri katerem so se zbirali mladoslovenski poli-

tični voditelji: Vošnjak, Serbec, Raič, Jurčič, Tomšič in drugi, ko so snovali svoje politično glasilo »Slovenski narod«. V tej hiši, ki je prešla kasneje v last Skazovega zeta Ferlina, krasi še danes vežo portretov največjih naših pesnikov in pisateljev: Prešerna, Slomška, Levstika, Jurčiča, Stritarja itd. Tudi taborsko gibanje, s katerim je demokratična Levstikova mladoslovenska generacija v opoziciji zoper bleiweisovsko samodržstvo, ki je ljubosumno čuvalo oblast čitalniških omizij, naslonila svoje politično narodno-buditeljsko delo na široke ljudske plasti, je neposredno povezano z bližnjo celjsko okolico. Eden največjih ljudskih taborov se je vršil v septembru leta 1868 v bližnjem Žalcu.

Med literarnimi reprezentanti te prehodne dobe, ko je meščansko čitalniško rodoljubje polagoma prešlo v naslednjo razvojno fazo, v mladoslovenski provincialni liberalizem, je tudi nekaj mož iz celjskega okoliša, ki jih sicer ne prištevamo med vrhove slovenskega leposlovja, a za oznako dobe je njihovo delo vendarle značilno. To so Ferdo Kočevar-Žavčanin, Anton Kos-Cestnikov, Janko Pukmeister-Vijanski, Jože Iskrač-Frankolski in Josip Vošnjak. Ferdo Kočevar-Žavčanin (1833—1878)⁵¹ iz Žalca je bil vsestransko podjeten publicist, literarni organizator in zapoznel ilirec, ki pa se je kasneje tako v jezikovnih, kakor v političnih nazorih postavil proti bleiweisovcem na naprednejše Levstikovo stališče. Njegova vsestranska, vzpodbujajoča publicistična delavnost velja več kakor njegov nedozoreli, romantično preprosti poskus povesti »Mlinarjev Janez, slovenski junak ali vplemenjenje Teherčanov« (Zagreb 1859 in nato v vrsti ponatisov in predelav, ki so izhajale povečini pri celjskih založnikih). Tudi Anton Kos-Cestnikov (1837—1900),⁵² rojen na Cestah v fari Sv. Križ pri Rogaški Slatini, je pomemben predvsem kot publicist in feljtonist, čeprav je začel svoje pisateljsko udejstvovanje kot zapisovalec narodnega blaga. Samo kot nabiralec narodnega blaga in rodoljuben opisovalec domačih krajev je znan Janko Pukmeister-Vijanski (1837—1862)⁵³ iz Vinj pri Novi cerkvi. Blížje drugi manj pomembni, a popularni polovici Žavčaninovega udejstvovanja je romantični samouk Jožef Iskrač-Frankolski (1836—1900)⁵⁴ s svojo epsko pesnitvijo v petnajstih spevih »Veronika Deseniška«, ki mu jo je natisnil Anton Janežič v 10. zvezku »Cvetja« (Celovec 1863). V Ljudski knjižnici, ki jo je izdajal od leta 1885—1886 v Mariboru Lavoslav Kordež mlajši, je izšla druga Iskračeva epska pesnitev »Petrovska Matí božja«. Vse kaže, da ta žilavi in nemirni kmečki samouk, ki se je selil s kmetije na kmetijo, ni identičen z avtorjem feljtonističnih črtic, priobčenih v časnikih leta 1905 in 1906 s podpisom Iskrač-Drameljski,⁵⁵ in s tistim pseudonimnim J. Drameljskim, čigar ljudsko povest »Za bratoljubje« je natisnil Dragotin Hribar v Celju leta 1901 z oznako: Izdal in založil pisatelj (!).⁵⁶ Tudi Josip Vošnjak (1834—1911)⁵⁷ iz Šoštanja, eden od vodilnih politikov mladoslovenske liberalne generacije, s svojimi dokaj številinimi pisateljskimi poskusi: romani (»Pobratimi«, 1889), povestmi in dramami (»Lepa Vida«, Celje 1893, »Doktor Dragan«, Celje 1894) precej zaostaja za svojim sodobnikom Jankom Kersnikom, ki prav tako jemlje za snov svojim realističnim pripovednim delom politične boje v porajajočem se slovenskem meščanskem sloju, le da z večjo umetniško pripravečnostjo kot Vošnjak. Pomembnejše so Vošnjakove po-

ljudne razprave s področja prava in gospodarske politike, ki so širile slovenskemu ljudstvu politično obzorje. Njegovi »Spomini« (Ljubljana 1905 do 1906) pa so prvo moderno napisano slovensko memoarsko delo in važen vir za slovensko politično zgodovino v tem razdobju.

V isto generacijo sopotnikov mladoslovenskega realizma spadata tudi Igo Kaš (1853—1910)⁸⁸ iz Vojnika, avtor etnografsko romantičnih povestí («Dalmatinske povesti», LZ 1891—1892) in potopisnih črtic s slovanskega juga, ter Jakob Sket (1852—1912)⁸⁹ s Sladke gore pri Rogaški Slatini, popularen zlasti zaradi koroške večerniške povesti »Miklova Zala« (Celovec 1884), zaslužen tudi kot šolnik, filolog, slovničar in sourednik publikacij Mohorjeve družbe.

Razen piscev, ki so se vsaj deloma poskusili tudi v leposlovju, je za pravilno podobo slovenskega kulturnega in slovstvenega življenja v drugi polovici devetnajstega stoletja treba omeniti vsaj tiste znanstvene in politične pisce, ki so imeli nekoliko stika tudi s slovenskim slovstvenim razvojem. Več takih mož iz te dobe izhaja po rodu iz celjskega okoliša ali pa je njih delovanje s tem ozemljem tesno povezano.

Fran Štifter (1846—1913)⁹⁰ iz Solčave se je ukvarjal z domačim imenoslovjem, iz Rusije, kamor je šel kot štipendist in tam ostal kot profesor, pa je seznanjal rojake s pojavi ruskega kulturnega življenja. Martin Cilenšek (1848—1936)⁹¹ iz Gotovelj pri Žalcu je pisal znanstvene razprave s področja botanike, a svoje znanje je ponudil ljudstvu tudi v žlahtno poljudni obliki s pripovednim nadihom, podobno kakor Fran Erjavec svoje zoološko znanje. Poleg vrste člankov v revijah je poudarka vredna njegova knjiga »Naše škodljive rastline v podobi in besedi«, ki jo je izdala Mohorjeva družba v Celovcu v snopičih od leta 1892—1896, pendant Erjavčevim »Domačim in tujim živalim«. Iz pokreta mladoslovenskega narodno radikalnega dijaštva je izšel Anton Bezenšek (1854—1915)⁹² iz Bukovja pri Celju. Rodoljubni celjski šolnik in mecen Ivan Krušič (1833—1910),⁹³ ki je na celjski gimnaziji poučeval poleg verouka tudi slovenščino in stenografijo, ga je navdušil za narodno kulturno delo in zbudil v njem zanimanje za probleme slovanske stenografije. V svoji reviji »Jugoslovanski stenograf«, ki jo je izdajal v Zagrebu, Sofiji in v Celju, ter v vrsti učbenikov je Bezenšek ustvaril prve stenografske sisteme za Slovence, Hrvate in Bolgare. V drugi polovici svojega življenja, ko je živel v Bolgariji, je pisal tudi informativne članke o Bolgariji in bolgarskem kulturnem življenju. Izmed Krušičevih dijakov se je tudi Mihael Lendovšek (1844—1920)⁹⁴ iz Rogatca ukvarjal s pisanjem rodoljubnih čitalniških igric in z literarno publicistiko. V duhovniških letih se je zblížal z Ignacijem Orožnom in hotel obdelati slovstveno delo štajerske slovenske duhovščine. Začel je s Slomškovi-
vim krogom ter izdal šest zvezkov Slomškovih zbranih spisov (Celovec—Maribor 1876—1899) in spise Valentina Orožna (Maribor 1879). Podobno kakor Ignac Orožen so kot vneta ljubitelji napravili znanstvenemu raziskovanju domače preteklosti mnogo uslug še nekateri štajerski duhovniki: Jožef Pajek (1843—1901)¹⁰⁰ s Prežigala pri Konjicah je bil marljiv zbira-

A. Sirk: Celje

lec narodopisnega in slovstvenozgodovinskega gradiva (»Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev«, Ljubljana 1884) ter cerkveni zgodovinar. **Franco Lekše** (1862—1928)⁹⁵ iz Rečice ob Savinji je pisal poljudne razprave s področja jezikoslovja in domače zgodovine. Od leta 1897 do 1926 je bil župnik v Lučah, kjer je imel izredno bogato knjižnico. Hranil je tudi izvod Dalmatinove Biblije, ki ga je prodal Zgodovinskemu društvu v Mariboru za mariborsko Študijsko knjižnico. **Andrej Fekonja** (1851—1920),⁹⁶ po rodu iz Negove pri Ptujju, se je iz zanešenjaškega Ilirca iz šole Davorina Trstenjaka razvil v vestnega zbiralca in bibliografskega dopolnjevalca literarnozgodovinskega gradiva ter pisca poljudnih literarnozgodovinskih monografij. Zadnji del svojega življenja je preživel na tem ozemlju kot župnik v Bučah in upokojenec v Šoštanjju. Prišteval se je med napredne duhovnike, ki se niso vselej skladali s politično linijo katoliške stranke. Z ožjim celjskim okolišem se je ukvarjal v obširni monografični študiji »Celje in okolica« (DS 1895 in 1897), v kateri je zbral mnogo gradiva za lokalno zgodovino. Precejšen del svojih zgodovinskih raziskav je posvetil Celju, zlasti njegovi zgodovini, nadaljevalec tradicij Ignaca Orožna **Matija Ljubša** (1862—1934)⁹⁷ od Sv. Antona v Slovenskih goricah, ki je prav tako zadnja leta svojega življenja prebil v Celju kot upokojenec. Do neke mere bi lahko sem prišteli tudi lavantinskega škofa **Mihaela Napotnika** (1850 do 1922),⁹⁸ rojenega v Tepanju pri Konjicah, ki je sicer predvsem bogoslovni pisatelj in cerkveni govornik, a v njegovih delih je tudi mnogo cerkvenozgodovinskega in umetnostnozgodovinskega gradiva. Mnogo pomembnejše pa je delovanje **Avguština Stegenška** (1875—1920)⁹⁹ od Sv. Lenarta nad Laškim, zaslužnega pisca in izdajatelja umetnostnozgodovinskih topografij (»Dekanija Gornjegrajska«, Maribor 1905; »Konjiška dekanija«, Maribor 1909).

Tudi nekaj vidnih slovenskih filologov in lingvistov je dalo to ozemlje v drugi polovici devetnajstega stoletja. **Maks Pleteršnik** (1840 do 1923)¹⁰¹ iz Pišec, učenec Miklošičev, je začel svoje znanstveno delovanje kot filolog v najširšem smislu besede, z razpravami o antičnih in slovanskih jezikoslovnih, slovstvenih, zgodovinskih in narodopisnih pojavih. V celjskem gimnazijskem izvestju leta 1865 je priobčil svoj slovenski prevod staroruskega epa »Slovo o polku Igorovč« (»Pesem o vojski Igorjevi«, poslovenjena iz staroruskega). Že naslednje leto mu ga je Janežič ponatisnil v devetnajstem zvezku Cvetja.¹⁰² Po letu 1880 pa se je popolnoma posvetil slovniskemu in slovarskemu delu ter opravil ogromen posel z izdajo »Slovensko-nemškega slovarja« v dveh delih (Ljubljana 1894—1895), ki je še vedno najbogatejši in najbolj znanstveno točen slovar našega jezika. Tudi slovničarsko delo **Josipa Lendovška** (1854—1895)¹⁰³ iz Rogatea ob Sotli, ki je pomemben tudi kot šolnik in koroški narodni buditelj, je kazalo v tedanji dobi najmodernejša znanstvena načela, a prezgodnja smrt je pretrgala njegov dokaj široko zasnovani načrt za kolektivno sestavo deskriptivne in normativne slovenske slovnice. Vse znake izredne nadarjenosti kaže bogato znanstveno delo **Vatroslava Oblaka** (1864—1896),¹⁰⁴ rojenega Celjana, Jagličevega učenca, ki se je že v teku svojega prezgodaj pretrganega življenja povzpел med največje slovanske filologe, ki so nadaljevali in dopolnjevali Kopitarjevo in Miklošičevo tradicijo z moderno dialektično in historično

metodo. Oblakova raziskovanja so izrednega pomena za razvoj slovanske dialektologije in za začetek moderne historične gramatike slovenskega jezika. Pleteršnikovemu sorodno delo je opravil klasični filolog, leksikograf in literarni zgodovinar Fran Wiesthaller (1849—1927)¹⁰⁵ iz Celja z obširnimi latinsko-slovenskim slovarjem (doslej je izšel samo začetek), medtem ko je književno delo njegovih sodobnikov klasičnih filologov Franca Brežnika (1849—19..) ¹⁰⁶ iz Šmartnega v Rožni dolini in Frana Jerovška (1854—19..) ¹⁰⁷ s Tepanjskega vrha pri Konjicah predvsem šolniško.

S Celjem je povezan tudi začetek »Popotnika«, najstarejše slovenske pedagoške revije, ki je v šestinšestdesetih letnikih (1880—1941 in 1945 do 1949) usmerjala slovenska vzgojeslovna prizadevanja. Izdajati so jo začeli leta 1880 učitelji in profesorji celjskega okoliša: ¹⁰⁸ celjski profesor Mihael Žolgar (1833—1890)¹⁰⁹ od Sv. Petra na Medvedovem selu, učitelj Jakob Lopan (1844—1862)¹¹⁰ iz Braslovč, tedanji vojniški učitelj Anton Brezovnik (1853—1923),¹¹¹ gornjegrajski učitelj Fran Kocbek (1863 do 1930),¹¹² ki se je kasneje uveljavil predvsem kot zapisovalec narodnega blaga in alpinistični pisec, ter še drugi. Prva tri leta, ko je revija izhajala v Celju, sta jo urejala Lopan in Žolgar, ki je bil tudi prvi založnik lista. Ostali pa so pri listu sodelovali tudi še kasneje, ko je izhajal v Mariboru in Ljubljani. Pozneje so se jim pridružili še novi sodelavci iz celjskega okoliša, na primer učitelj Josip Brinar (r. 1874 v Studencih pri Trbovljah),¹¹³ znan tudi kot mladinski pisatelj, zlasti po popularni mohorski mladinski povesti »Lisica Zvitorepka« (Celovec 1904).

Da bi bila vrsta znanstvenih piscev iz celjskega območja v tem razdobju vsaj kolikor toliko popolna, je treba omeniti še geografa Frana Orožna (1853—1912)¹¹⁴ iz Laškega, pisca geografskih učnih knjig in monografij ter enega od prvih slovenskih znanstvenih turističnih in alpinističnih piscev. Janko Pajk (1837—1899),¹¹⁵ ki se je rodil v Kapli vasi blizu Št. Pavla pri Preboldu, a se že v zgodnji mladosti odseli, je po pretežni večini svojega mnogostranskega udejstvovanja kot samosvoj literarni organizator, urednik, publicist in filozof, eden od značilnih predstavnikov mariborskega kulturnega kroga v drugi polovici devetnajstega stoletja.

Veliko število znanstvenih piscev priča, kako vsestransko razvita je bila v tem času slovenska slovstvena in knjižna delavnost in da niso bili več mogoči kaki pojavi provincializma, ki bi nasprotovali vsesplošni zavesti, da je to samo del slovenske narodne in kulturne celote. Številnost teh znanstvenih piscev in bogata žetev njihovega dela bi bila edino nadomestilo za pomanjkanje pomembnih leposlovnih ustvarjalcev, ko bi ne pripadal tej generaciji slovenskih slovstvenih delavcev, rojenih na tem ozemlju, tudi eden od najznačilnejših reprezentantov slovenskega realizma, pripovedni pesnik Anton Aškerc (1856—1912)¹¹⁶ iz Globokega pri Rimskih Toplicah. Ta poslednji steber mladostne slovenske slovsvene epohe je po pesniškem formatu in kvaliteti največja osebnost med vsemi, kar jih je celjski okoliš dal celokupnemu slovenskemu slovstvu. V svojem žanru pripovednih pesmi, zlasti balad in romanc, še vedno neprekošeni mojster je sicer v kasnejših svojih letih

zašel s svojo poczijo na plitvino, a v tedanjih ozkih slovenskih razmerah je posebnega poudarka in občudovanja vreden pogum, s katerim je pretrgal vezi svojega stanu in nazora, ki sta mu kratila svoboden pesniški razmah in javno izpovedovanje njegovega svobodomiselstva. Teško življenje, ki ga je preстал kot sin revnega kmeta iz zasavsko-savinjskega hribovja, je vplivalo na njegov trpko kremeniti značaj, njegova rodna pokrajina pa se precej močno zrcali tako v vsebini in motiviki kakor tudi v narečni jezikovni barvitosti in stilu njegovih del. Aškerčeva osebnost je v drugi polovici njegovega slovstvenega delovanja, ko je več pomenilo njegovo uredniško in slovstveno-organizatorsko delo kakor pesniško, predstavljala nekako vez med mladoslóvensko generacijo realistov in med novo revolucionarno generacijo slovenske moderne.

*

V zadnjem desetletju devetnajstega in prvem desetletju dvajsetega stoletja je Celje postalo središče slovenske narodno napredne miselnosti in politične aktivnosti na slovenskem Štajerskem. Duša teh na široko zasnovanih akcij za politično in gospodarsko osamosvojitve tega ozemlja iz rok zaslužnjúčega nemškega kapitala je bil Ivan Dečka (1859—1908),¹¹⁷ po rodu iz Središča, ki je kot odvetnik in politični delavec opravljal v Celju podobno delo kakor nekoliko starejši Ivan Geršak (1838—1911),¹¹⁸ rojak od Sv. Petra pod Sv. gorami, v Ormožu. Eden od najvažnejših sestavnih delov te politične razgibanosti je tiskarska in založniška delavnost Dragotina Hribarja (1862—1935),¹¹⁹ ki je po nekaj desetletjih nadaljevala Jeretinovo delo. Janez Rakusch, ki je leta 1881 kupil tiskarno od vdove Edvarda Jeretina, je bil Nemeč, ki ni imel razumevanja za slovenske narodne težnje in je prevzel na primer tisk »Popotnika« samo kot podjetnik. Zato je storil Dragotin Hribar pomembno delo, ko je s pomočjo Zveze slovenskih posojilnic ustanovil leta 1891 samostojno slovensko tiskarno (Društvena tiskarna Dragotin Hribar) in lastno trgovino s papirjem in pisarniškimi potrebščinami, v kateri je kmalu začel prodajati tudi knjige, ter razvil dokaj bogato tiskarsko in založniško delavnost:¹²⁰ tiskal je politični časnik »Domovina« (1891 do 1908) s prilogama »Slovenski kmetovalec« in »Slovenski obrtnik« (1893 do 1894),¹²¹ dalje »Ilustrovani narodni koledar« (ustanovljen leta 1889 v Ljubljani, v Celju izhajal od leta 1892 do 1914), ki se je razvil v nekaj poljudni literarni almanah,¹²² poleg tega pa še celo vrsto leposlovnih in poljudno znanstvenih, zlasti narodnogospodarskih in političnih del v samostojnih knjižnih izdajah. Leta 1904, ko se je vrnil v Ljubljano, se je podjetje preimenovalo v Zvezno tiskarno, ki je delovala v Celju pod tem imenom do leta 1941, njegova trgovina s papirjem in knjigami pa je poslovala pod imenom Zvezna trgovina do leta 1911. Tega leta sta jo kupila Goričar & Leskovšek, ki sta že leta 1909 ustanovila lastno trgovino s papirjem in pisarniškimi potrebščinami, leta 1914 pa sta dobila po številnih rekurzih tudi knjigotriško koncesijo.¹²⁰ Dragotin Hribar je pomemben predvsem kot spreten organizator tiskarskega in založniškega dela, čeprav je bil v prvih celjskih letih tudi sam aktiven žurnalist in politik. S svojim delom je postavil v Celju trdno gospodarsko osnovo narodno politični aktivnosti mladih naprednjakov, zlasti onih, ki so se prištevali v idejni in politični krog Ivana Dečka. Po Hribar-

Jevem odhodu iz Celja so tudi podpirali in nadaljevali smer »Domovine« še sledeči listi: tednik »Narodni list« (1906—1914), štirinajstdnevnik »Slovenske pravice« (1906), »Narodni dnevnik« (1909—1910; (kot lastnik in izdajatelj je bila podpisana Narodna založba, to je poseben konzorcij mladih naprednjakov okrog Dečkovega naslednika dr. Kukovca) in mesečnik »Svoboda« (1907 do 1910), glasilo svobodomiselnega narodno naprednega dijaštva (Rasto Pustoslemšek in drugi). Te liste, od katerih so se nekateri nekaj časa tiskali tudi v Krškem in v Ljubljani, so pisali in urejali časnikarji, politični publicisti in narodnogospodarski pisci: Vekoslav Spindler (r. 1881), Vekoslav Kukovec (1876—1951),¹²³ Lovro Baš,^{123a} Ljudevit Furlani (1864—1911),¹²⁴ Janko Lesničar (1884—1931),^{124a} Ante Beg (1870—1946),¹²⁵ Cvetko Golar (r. 1879),¹²⁷ ki se je kasneje popolnoma posvetil leposlovju, in drugi. Vzporedno z njimi gre tudi delo političnega samouka Roka Drogenika (1869—1903),¹²⁵ ki je v svojih celjskih letih deloval za socialno-demokratsko stranko, kasneje v Trstu pa je izstopil iz nje.

Ena od značilnih simpatičnih potez te narodno napredne skupine celjskih politikov in publicistov je širokosrčno razumevanje, ki so ga pokazali naprednejšim skupinam mladih izobražencev v tedanjih slovenskih političnih in nazorskih taborih ter jim omogočili publiciteto in uveljavljenje v svojih listih ali pa jim dali celo možnost za izdajanje lastnega glasila. Tako je izhajal v Celju, čeprav samo tri leta (1890—1894), mesečnik »Vesna«,¹²⁸ glasilo tedanje napredne študentske mladine, ki je izpovedovala svobodomiselno, pozitivistično naturalističen svetovni nazor z rahlo socialno orientacijo. V »Vesni« so najprej strnjeno nastopili v javnosti tako imenovani naturalisti (Fran Goesti, Rado Murnik, Ivan Robida, Fran Govekar, mladi Ksaver Meško in še nekateri mlajši, med njimi Rudolf Maister). V tretjem letniku je Ivan Bernik (1871—1897)¹²⁹ s Šmarjetne gore pri Kranju, ki je nekaj časa služboval v Celju kot suplent, razvil v razpravi »Nekaj o lepem«, njihov estetski nazor, ki ni čisto jasen, a še najbližji estetskemu formalizmu.

To prehodno generacijo slovenskih naturalističnih epigonov, ki jim je bil Aškerc celo nekak pokrovitelj, je kaj hitro zasenčila idejno čistejša in umetniško močnejša slovstvena generacija slovenske moderne. Nobeden od velikih predstavnikov te generacije ni neposredno povezan s celjskim okolišem (razen Župančičevega posega v celjsko motiviko v »Veroniki Deseniški«), a nekaj sopotnikov tega močnega slovstvenega gibanja na prehodu v dvajseto stoletje je bilo tod doma ali pa je tu našlo ugodne pogoje za slovstveni nastop. Sem spadajo imena: pesnik Rudolf Maister-Vojanov (1874 do 1934)¹³⁰ iz Kamnika, ki je v Celju služboval kot častnik in zbiral ob sebi mlade poete v literarnem krožku; pesnik, mladinski pisatelj in dramatik Fran Roš (r. 1898 v Kranju), ki je kot celjski študent prav v tem Maistrovem literarnem krožku in njegovem rokopisnem listu »Savinja« začel svojo slovstveno pot,¹³¹ pesnik, pisatelj in dramatik Anton Novačan (1887—1950)¹³² iz Zadobrove pri Celju, ki s svojim silaškim temperamentom niha med avanturistično romantiko in patetično naturalističnim oboževanjem nagonске vitalnosti. Te značilne črte so vidne tudi v njegovi drami »Her-

man Celjski« (Ljubljana 1928). Sem sodi tudi mladostno slovstveno delovanje Fedorja Gradišnika (r. 1890 v Hrastniku),¹³³ ki se je kasneje posvetil igrilstvu. Najvidnejši od te generacije pa je vsekakor Vladimir Levstik (r. 1886 v Smihelu nad Mozirjem),¹³⁴ pesnik, esejist, pripovednik in eden od najboljših slovenskih prevajalcev iz svetovnih slovstev. Od njegovih pripovednih del, v katerih neposredno odmevajo narodna in etična vprašanja slovenskih rodov pred in med prvo svetovno vojno, so najmočnejša prav tista, v katerih z zrelo epično silo in v izbrušenem stilu slika rodno savinjsko pokrajino in njene ljudi, na primer »Gadje gnezdo«, LZ 1918; v knjigi Ljubljana 1919 in 1923.

Od publicistov in znanstvenih piscev, ki so s svojim delom ostali v ožji zvezi s slovenskim literarnim razvojem v prvi polovici dvajsetega stoletja, so po rodu s tega ozemlja: politična publicista in pravna teoretika Bogumil Vošnjak (r. 1882 v Celju)¹³⁵ in Vladimir Knaflič (r. 1888 v Šmarju pri Jelšah),¹³⁶ ki sta bila soustanovitelja in vidna sodelavca goriške revije »Veda«, dalje Josip Tomižek (r. 1872 v Bočni pri Gornjem gradu),¹³⁷ filolog, literarni zgodovinar in plodovit planinski pisec; France Kidrič (1880 do 1950)¹³⁸ iz Radanske vasi pri Rogaški Slatini, ki je postavil slovenska slovstvenozgodovinska raziskavanja na trdno osnovo znanstvenega pozitivizma in dal prve znanstvene neovrgljive sinteze starejše slovenske slovstvene zgodovine od početkov do Zoisove, oziroma Prešernove smrti. Svojevrstno, a vendarle omembe vredno je delo Emilijana Lileka (1851 do 1940)¹³⁹ iz Zgornje Voličine v Slovenskih goricah, ki je svoja zadnja leta prebil v Celju in v svojih delih razpravlja o avstrijsko-jugoslovanskih političnih problemih. Sled bivanja v okupirani Bosni so njegove etnografske študije o življenju in običajih v Bosni in Hercegovini. Zaslužen je tudi kot šolnik in prvi ravnatelj slovenskih gimnazijskih paralelk v Celju. Mednarodno pomembno je znanstveno delo Karla Oštirja (r. 1888 v Arnčah pri Velenju)¹⁴⁰, profesorja primerjalnega jezikoslovja indoevropskih jezikov na ljubljanski univerzi). Anton Sovre (r. 1885 v Savni peči pri Zidanem mostu) je posredovalec vrednot antične kulture, bodisi v svojih mojstrskih prevodih največjih grških in latinskih pesnikov in pisateljev (Homerja, Sofokla, Euripida, Platona, Plutarha, Apuleja, Horacija, Avrelija Avgustina in drugih), bodisi v znanstvenih delih s področja antične zgodovine (»Stari Grki«, Celje 1940). V ožji zvezi s tem ozemljem je delo Pavla Strmška (r. 1891 pri Sv. Petru na Medvedovem selu), literarnega zgodovinarja, feljtonista, vnetega opisovalca znamenitosti njegovega domačega šmarsko-rogaškega in obsoletskega ozemlja ter delo Janka Orožna (r. 1891 v Turju nad Dolom pri Hrastniku),¹⁴¹ pisca učnih knjig za zgodovino in zemljepis ter marljivega lokalnega zgodovinarja (Zgodovina Celja I.—III., Celje 1927—1930). Tudi Franjo Baš (r. 1899 v Kamenčah pri Braslovčah), zgodovinar, narodopisec, geograf itd., je v svojih delih obravnaval tudi probleme svoje rodne pokrajine.

*

Med obema svetovnima vojnama se je poleg zgoraj naštetih sopotnikov slovenske moderne s tega ozemlja pojavilo le malo novih imen, ki bi s svojimi deli posebej opozarjala nase. Delavsko gibanje v bližnjih rudarskih revirjih

in novih tovarnah, ki je prvič našlo dokaj pozitiven slovstveni odmev v nekaterih Aškerčevih pesmih, je po prvi svetovni vojni vedno močneje opozarjalo na svojo prvobitno družbeno problematiko. Čeprav napredno, socialistično orientirani pesniki in pisatelji niso mogli povsem odkrito govoriti, je vendar omembe vredna socialna tematika v pesmih Toneta Seliškarkarja (r. 1900 v Ljubljani),¹⁴² ki je tu živel kot učitelj, ter dveh iz rudarskih družin izhajajočih poetov: Mileta Klopčiča (r. 1905 slovenskemu rudarju izseljencu v L'Hopital v Lotaringiji)¹⁴³ in hrastniškega rudarja Franca Kózarja (1904—1944),¹⁴⁴ od katerih je prvi vsebinsko globlji in oblikovno bolj dognan, zaradi česar se je uveljavil tudi kot izvrsten prevajalec ruskih pesnikov, medtem ko je drugi še pod močnim oblikovnim vplivom ekspresionizma. Isto velja sprva tudi za pesniško delo Franca Oniča (r. 1901 v Petrovčah),¹⁴⁵ ki pa je to stališče prebolel, se pesniško umiril, s svojim publicističnim in literarno kritičnim delom pa kazal vseskozi napredno usmerjenost. Sodelovanje z delavskim gibanjem je pustilo vidne sledove tudi v črticah in novelah Ludvika Mrzela (r. 1904 v Loki pri Zidanem mostu),¹⁴⁶ ki se je udeleževal tudi kot časnikar in feljtonist. Nek razvoj od osebne lahkotne igrivosti k sodobni tematiki kažeta tudi dva mlada artistična lirika Dušan Ludvik (r. 1914 v Braslovčah)¹⁴⁷ in Jože Šmit¹⁴⁸ iz Rogoške Slatine. V povestih in romanih Janka Kača (r. 1891 v Latkovi vasi blizu Sv. Pavla pri Preboldu)¹⁴⁹ je osrednji problem skoraj vedno navezanost savinjskega kmeta in hmeljarja na zemljo in pojavi razrednih nasprotij v savinjski vasi (»Grunt«, »Moloh«, »Na novinah«). Motivika savinjske doline se odraža tudi v delih ljudske pripovednice Julije Bračič (»Grenka roža«). Po rojstnem kraju sta s tem ozemljem povezana tudi novelist in dramatik Maks Snuderl (r. 1895 v Rimskih Toplicah)¹⁵⁰ ter pesnik in esejist Branko Rudolf (r. 1904 v Konjicah),¹⁵¹ oba vidna med mariborskimi literarnimi delavci po prvi in drugi svetovni vojni, medtem ko je esejist, prevajalec in ljudskoprosvetni organizator Janko Liška (r. 1908 v Šentjurju pri Celju) tudi direktno posegel v kulturno razgibanost tega okolja.

Razen naštetih, ki jih veže z razdobjem med obema vojnoma tudi stil pisanja, je delovalo v stiku s tem ozemljem tudi nekaj mladinskih piscev: poleg starejših Jana Baukarta (r. 1889 v Celju)¹⁵² in Josipa Korbana (r. 1883 v Št. Vidu pri Stični),¹⁵³ učitelja v Gornjem gradu, v čigar mladinskih spisih je vidna pokrajnska in narodopisna motivika zgornje Savinjske doline, spadajo sem še: mladinski pripovedniki Oskar Hudales, Zoran Hudales, Sonja Severjeva (r. 1900 v Celju)¹⁵⁴ ter mladinska pesnika Danilo Gorinšek in Anica Černejeva (1900—1944)¹⁵⁵ iz Čadrama, ki je umrla 1944 kot žrtev nacizma v Neubrandenburgu pri Rawensbrücku.

Po prvi svetovni vojni je dobilo Celje poleg Zvezne tiskarne, v kateri so tiskali politični časnik »Nova doba« (1919—1941), še dve slovenski tiskarni: leta 1920 je začela z delom »Tiskarna bratov Rodé in Martinčič«, ki je v nekaj primerih nastopala tudi kot založnica (dokončno prenehala je šele 1948); leta 1927 pa je prenesla svoj sedež v Celje Mohorjeva družba, si uredila moderno tiskarno in knjigarno ter na široko razmahnila svojo vsenarodno založniško delavnost.¹⁵⁷ Tej dobi pripada tudi glavno založniško delovanje trvdke »Go-

ričar & Leskovšek«, ki je izdajala predvsem po knjigotrških vidikih poljudne priročnike, leposlovne, mladinske in šolske knjige. Leta 1932 sta se družabnika ločila in odslej vodila vsak svojo knjigarno in trgovino s papirjem do leta 1948.

*

V poslednjem zaključenem obdobju slovenskega slovstvenega razvoja, v pravkar minulih letih narodno-osvobodilnega boja, je celjski okoliš dal Slovencem kar dva pomembna poeta: Vladimira Pavšiča - Mateja Bora (r. 1913 v Grgarju pri Gorici, a je že od mladih let živel in študiral v Celju),¹⁵⁵ pesnika najbolj ognjevitih in najbolj udarnih slovenskih partizanskih pesmi in partizanskega dramatika, ter v partizanih padlega Draga Destovnika - Kajuha (1922—1944)¹⁵⁶ iz Šoštanja, čigar lirika spaja v sebi intimno čustvo zdrave ljubezni do dekleta z otožno bolečino nad padlimi žrtvami talcev in borcev, pa tudi z vedno enako neupogljivo vero v zmago ljudstva. Manj znano pa je, da je težka narodova bolečina v teh štirih letih dvignila na višjo ravnino tudi starejšega Josipa Napotnika (1886 do 1947),¹⁵⁷ ki je zabeležen v SBL samo kot prevajalec, kajti ta tihi priložnostni poet je iz osebnih ozirov in zaradi ostre samopresoje obdržal v svojem predalu tudi svoj sonetni venec »Ex Ponto«, ki ga je napisal kot izgnanec v Jagodini pozimi leta 1942—1943.

*

Alli je med celjsko mladino, ki se s pesniškimi, pripovednimi in esejističnimi poskusi v svojih dijaških listih (»Iskra« in drugi) pripravlja za vstop v aktivno kulturno in slovstveno delo, kak talent, ki se bo uveljavil kot značilen glasnik socialističnega delovnega elana v tovarnah in rudnikih ter med delovno intelligenco tega ozemlja in čigar ime bo imelo vsaj tako močan zvok kakor katero koli od v tem pregledu naštetih? Odgovor na to vprašanje bo mogoče dati šele čez nekaj let.

O P O M B E

Kratice kakor v Slovenskem biografskem leksikonu.

1 Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva, 7.

2 Fr. Krones, Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli (Graz 1883), 32; J. Orožen, Zgodovina Celja II (Celje 1927), 22; R. Vrečer, Savinjska dolina (Zalec 1930), 41; Fr. Baš, Celjski grofje in njihova doba (Celjski zbornik 1951, 12).

3 Krones, n. d. (= op. 2); J. Orožen, n. d. 161; Kidrič, Zgodovina, 8; M. Kos, Zgodovina Slovencev I (Lj. 1933), 237.

4 Kidrič, Zgodovina, 12; Štrekelj, SNP I, 12, 13—17.

5 Vse to bi bilo potrebno še nadrobno raziskati vsaj ob štreklju. Nekoliko o tem gl. A. Fekonja, Celje in okolica (DS X, 1897, 147—149; poglavje Narodne stvari iz celjskega okrožja, ki govori tudi o ostalem narodnem blagu).

6 J. Orožen, Zgodovina Celja II, 125—128.

7 P o v e s t i : Josipina Urbančičeva-Turnogradska, Nedolžnost in sila (Slovenska Bčela 1851); Ferdo Kočvar, Mlinarjev Janex (Zagreb 1859, 2. predelana izdaja, Celje 1892 in nato še več ponatisov).

R o m a n i : Fr. Detela, Veliki grof (LZ 1885); isti, Pegam in Lambergar (Ljubljana 1891).

P r i p o v e d n e p e s n i t v e : Jožef Iskrač-Frankolski, Veronika Deseniška (Cvetje iz domačih in tujih logov, 10. sv., Celovec 1863); Anton Aškerc, Poslednji Celjan (Lj. 1912).

D r a m e : Matija Schneider, Ulrich Graf Celsky (drama v verzih, danes izgubljena kakor ves tako imenovani »Vratenski rokopis« iz leta 1817, kjer je bila napisana; gl. Kidrič, Zgodovina, 672—674); Josip Jurčič, Veronika Deseniška (ST 53. zv., Lj. 1886); Anton Funtek, Teharski plemiči (ST 55. zv., Lj. 1890); Oton Zupančič, Veronika Deseniška (Lj. 1924); Anton Novačan, Celjska kronika I; Herman Celjski (Lj. 1928); Bratko Kreft, Celjski grofje (Slovenske poti, Lj. 1932; z avtorjevimi uvodnim esejem).

8 gl. dela, ki jih navaja J. Orožen, Zgodovina Celja II, 128, a dodaj še znani roman Ane Wambrechtsamer »Heut Grafen von Cilli und nimmermehr« (Graz 1933), ki je izšel tudi v slovenskem prevodu Nika Kureta (»Danes grofje celjski in nikdar več«, Lj. 1940).

9 gl. ljudske obdelave Ferda Kočevarja, A. Funtka libreto za Ipavčevo spevoigro, A. Aškerca pripovedno pesnitev (gl. op. 7) in razpravo A. Fekonje v LZ 1885, 104.

10 Kidrič, Zgodovina, 15; M. Kos, Zgodovina Slovencev I, 236—237.

11 SBL II, 336—337 (Fr. Lukman).

12 16. aprila 1444 piše v pismu nekemu prijatelju: »... bivam zdaj na štajerskem, zdaj na koroškem, zdaj na kranjskem, sredi med barbari in divjimi ljudstvi.« Glej J. Gruđen, Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stol. (Lj. 1908), 36.

13 M. Ljubša, Doctor Thomas de Cillia (Perlöwer, Prilekar) ... (Graz 1897).

14 J. Orožen, Zgodovina Celja III, 125; A. Slodnjak, Pregled slovenskega slovstva (Lj. 1934, 16—17).

15 Kidrič, Zgodovina, 17.

16 gl. Trubarjevo pričevanje v posvetilu Novega testamenta 1582 (M. Rupel, Slov. protest. pisci. Lj. 1934, 153, 293).

17 Kidrič, Ogradje za biografijo Primoža Trubarja (RDHV I, 1923, 198—200).

18 Trubar v svoji knjigi »En register ... per tim pe tudi ene kratka postila (1558); gl. Rupel, Slov. protest. pisci, 40, 271; Kidrič, Ogradje ... (= Op. 17), 195—198, 230.

19 Kidrič, Ogradje ..., 206—207.

20 Kidrič, Trubarjevi na votivni sliki v Derendingenu iz leta 1587 (ZUS I, 1922, 1—8); Fr. Minarik, Celjska družina Klausov (ČZN XXXI, 1936, 49—67).

21 Gruđen, Zgodovina slov. naroda, 696—697; J. Orožen, Zgodovina Celja III, 82—96; Fr. Kovačič, Slovenska štajerska in Prekmurje, 266, 267, 271—272.

22 Ign. Orožen, Die lutherische Kirche in Scharfenau (MHVSt XXVII, 1879, 177 do 182); isti, Bistum u. Diöz. Lavant III, 43—68, 538—594; Jos. Wastler, Die protest. Kirche zu Scharfenau (MHVSt XXXVIII, 1890, 123—143; J. Orožen, Zgod. Celja III, 92—96).

23 SBL II, 161—162 (Jos. Turk).

24 Fr. Kovačič, »Kalobskie rokopis slovenskih pesmi iz l. 1651. (ČZN XXV, 1930, 181—205); Kidrič, Zgodovina, 103; isti, Opombe k protireform. dobi v zgodovini slov. pismenstva (ČJKZ III, 1922, 114).

25 Ign. Orožen, Diöz. Lavant. III, 97; M. Marolt, Dekanija Celje (Maribor 1931) 22; Kidrič, Razvojna linija slov. prepoveda ... (RDHV V—VI, 1930, 47 pod črto).

26 Kidrič, Zgodovina, 109, 112, 124, 127; Glaser I, 180—181.

27 SBL I, 14 (Kidrič); Fr. Ilešič, P. Bernard Mariborčan (ČZN XXXIV, 1939, 39 do 97); Kidrič, Opombe k protireform. dobi ... (ČJKZ III, 1922, 79, 133; isti, Dobrovsky ..., 11—12; isti, Zgodovina, 149).

28 SBL I, 293—294 (Kidrič); Kidrič, Zgodovina, 149, 182, 201.

29 Kidrič, Dobrovsky, na raznih mestih, spec. 192, op. 58 (z navedbo literature); isti, Zgodovina, 150, 182; Glaser I, 179—180.

30 SBL I, 232—233 (Kidrič); Kidrič, Zgodovina, 149—150, 181—182.

31 Kidrič, Dobrovsky, večkrat; isti, Zgodovina, večkrat; SBL II, 443—455 (Kidrič).

32 Kidrič, Zgodovina, 253.

33 Kidrič, prav tam.

34 SBL I, 583—587 (J. Logar); Kidrič, Zgodovina, večkrat, spec. 227—228, 246, 254 do 255, 269, 344.

35 SBL I, 398—399 (J. Slesinger); J. Orožen, Zgodovina Celja III, 74, 75.

36 Kidrič, Zgodovina, 254.

37 SBL I, 59 (Kidrič); Kidrič, Zgodovina, 255.

38 SBL I, 228 (Kidrič); Kidrič, Zgodovina, 344, 346.

- 39 Kidrič, Dobrovsky, 73, 194 (op. 66, z navedbo literature); isti, Zgodovina, 344—346.
- 40 Kidrič, Zgodovina, 346—347.
- 41 SBL I, 370 (Fr. Lukman).
- 42 Kidrič, Zgodovina, 344.
- 43 Kidrič, Dobrovsky, 89—90, 233 (op. 303); J. Orožen, Zgodovina Celja III, 75.
- 44 Kidrič, Dobrovsky, 90; isti, Zgodovina, 463.
- 45 SBL I, 409—410 (J. Šlebinger); Kidrič, Dobrovsky, 226 (op. 259); isti, Zgodovina, 492, 511.
- 46 Fr. Ilešič, Slomškov učitelj Ivan Anton Zupančič (ZMS XIV, 1912, 81—125); Kidrič, Dobrovsky, 113, 115, 226—227 (op. 263); isti, Zgodovina, 450—451, 463, 492—493, 526, 540, 580.
- 47 SBL I, 7—8 (Kidrič); Kidrič, Dobrovsky, 84, 89, 111, 112, 115, 217 (op. 207); isti, Zgodovina, 382, 429, 430, 435, 443, 463, 493, 503, 511, 540, 564, 578.
- 48 SBL I, 21 (Kidrič); J. Orožen, Zgodovina Celja III, 75.
- 49 Simonič, Slov. bibliografija, 403.
- 50 Fr. Kovačič, A. M. Slomšek I—II (Celje 1934—1935).
- 51 Simonič, Slov. bibliografija, 471—476.
- 52 E. Kardelj, Prešernovo mesto v politični zgodovini slovenskega naroda, LJ. 1949, 11.
- 53 Kidrič, Zgodovina, 463, 492, 540, 574, 686; SBL I, 675—677 (J. Glazer).
- 54 SBL II, 234—235 (J. Glazer).
- 55 SBL I, 220—221 (Kidrič).
- 56 Glaser III, 132.
- 57 prav tam, 131.
- 58 prav tam, 135.
- 59 prav tam 135—136; SBL I, 529—533 (Fr. Kovačič).
- 60 Glaser III, 142; SBL II, 184—185 (J. Šlebinger).
- 61 Glaser III, 154.
- 62 prav tam, 134—135.
- 63 prav tam, 112.
- 64 prav tam, 142; SBL I, 294—297 (Kidrič).
- 65 SBL I, 207 (J. Šlebinger); A. Fekonja, o. c. (DS X, 1897, 211).
- 66 SBL I, 486—487 (A. Pirjevec); Kidrič, Prešernov album (Lj. 1949) 310—311.
- 67 SBL I, 494—495 (A. Pirjevec); A. Fekonja o. c. (DS X, 1897, 212—213); Iv. Prijatelj, KPZS II, 30—31.
- 68 Glaser III, 65, 243.
- 69 Ivan Prijatelj, Borba za individualnost slov. knjiž. jezika (Lj. 1937), 14—17, 19—21.
- 70 Simonič, Slov. bibliografija, 68.
- 71 SBL I, 547—550 (J. Polec); Glaser III, 150—151.
- 72 SBL I, 406 (J. Šlebinger); J. Orožen, Zgodovina Celja II, 75—76; A. Fekonja, o. c. (DS X, 1897, 212—213).
- 73 SBL I, 145—146 (Iv. Grafenauer); A. Fekonja, o. c. (DS X, 1897, 213).
- 74 Simonič, Slov. bibliografija, 94, 553.
- 75 SBL I, 298—299 (Iv. Grafenauer); Erjavec-Flere, Starejše pesnice in pisateljice (Lj. 1926), str. XXIV—XXX. 3—8, 279, 242—243.
- 76 SBL II, 231 (Fr. Lukman).
- 77 SBL I, 480—481 (J. Rus).
- 78 A. Fekonja, o. c. (DS X, 1897, 245—246, 284).
- 79 prav tam, 244—245.
- 80 SBL I, 406 (J. Šlebinger).
- 81 SBL I, 483—486 (A. Pirjevec).
- 82 SBL I, 523—524 (J. Šlebinger).
- 83 Glaser III, 191—192, 306.
- 84 SBL I, 366 (Iv. Grafenauer).
- 85 J. Šlebinger, Slovenska bibliografija za leto 1905 (ZSM VIII, 1906, 212); isto za leto 1906. (ZSM IX, 1907, 214).
- 86 K. Glaser, Bibliografija slovenska za leto 1901 (ZSM IV, 1902, 225).

- 87 gl. literaturo, ki jo navaja Drag. Lončar, Politično življenje Slovencev (Lj. 1922), 148—149.
- 88 SBL I, 435 (Iv. Grafenauer).
- 89 Glaser IV, 148, 189—190; Fr. Kotnik, Dr. Jakob Sket (SV 102. zv., 5—18).
- 90 Glaser IV, 371—372; Fr. Ilešič, »Slavjanski študente Fedor Matvejevič štiftar (INK 1914, 55—75).
- 91 SBL I, 81, (J. Šlebinger); S. 23. okt. 1936 (osmrtnica).
- 92 SBL I, (J. Šlebinger); A. Bolhar, Anton Bezenšek (Celje 1930).
- 93 SBL I, 577—578 (A. Pirjevec).
- 94 SBL I, 635—636 (Fr. Lukman).
- 95 SBL I, 633 (Fr. Lukman).
- 96 SBL I, 173—174 (J. Šlebinger).
- 97 SBL I, 678; ČZN XXIX, 1934, 168—169 (Fr. Kovačič).
- 98 SBL II, 190—192 (Fr. Lukman).
- 99 ČZN XVI, 1920—21, 59—60 (Fr. Kovačič).
- 100 SBL II, 250—251 (Fr. Lukman).
- 101 SBL II, 381—384 (A. Breznik).
- 102 Simonič, Slov. bibliografija, 69.
- 103 SBL I, 634—635 (R. Kolarič).
- 104 SBL II, 214—217 (R. Kolarič); M. Murko, Dr. Vatroslav Oblak (KK VI, 1897, 142—313).
- 105 Glaser IV, 188; NE IV, 1192 (I. Prijatelj).
- 106 SBL I, 59—60.
- 107 SBL I, 408 (J. Šlebinger).
- 108 A. Fekonja, o. c. (DS X, 1897, 285).
- 109 Glaser III, 150.
- 110 SBL I, 681 (J. Šlebinger).
- 111 SBL I, 59 (J. Šlebinger).
- 112 SBL I, 479—480 (J. Šlebinger); PV XXX, 1930, 207—208.
- 113 SBL I, 60—61.
- 114 SBL II, 231 (K. Capuder).
- 115 SBL II, 251—256 (Fr. Koblar).
- 116 M. Boršnik, Aškercova bibliografija (Maribor 1936); ista, Aškere. Življenje in delo (Lj. 1939).
- 117 SBL I, 127 (J. Glonar); Vek. Spindler, Ivan Dečko in njegova doba (Maribor 1938).
- 118 SBL I, 210—211 (A. Pirjevec).
- 119 SBL I, 352—353 (A. Pirjevec).
- 120 A. Fekonja o. c. (DS X, 1897, 342—343); J. Orožen in R. Savnik, Celje. Vodnik po mestu in okolici (Celje 1928), 27—30 (Gospodarske in kulturne razmere: Tiskarne, Časopisi, Knjigarne); J. Orožen, Zgodovina celjske obrti (Vodič po obrtni razstavi in mestu, Celje 1935, str. 85).
- 121 J. Šlebinger, Slovenski časniki in časopisi, št. 140, 267, 272, 312, 285 (Razstava slov. novinarstva v Ljubljani 1937, 31, 52—53, 59, 55).
- 122 P. Strmšek, Celjski literarni almanah — Ilustrovani narodni koledar (Celjski zbornik 1951, 240—243).
- 123 SBL I, 581 (A. Pirjevec).
- 123a SBL I, 27 (A. Pirjevec).
- 124 SBL I, 194 (J. Šlebinger).
- 124a SBL I, 639 (A. Pirjevec).
- 125 SBL I, 146 (A. Pirjevec).
- 126 SBL I, 28—29.
- 127 SBL I, 227 (I. Grafenauer).
- 128 A. Slodjak, Pregled slov. slovstva, 347—348.
- 129 SBL I, 34—35 (Fr. Veber).
- 130 SBL II, 14—15 (Fr. Koblar); ČZN XXIX, 1934, 169—170 (Fr. Baš).
- 131 Tine Orel, Fran Rož — petdesetletnik (Gledališki list Ljudskega gledališča Celje 1947—1948, 8—11); Vlado Novak, Razgovor s književnikom Franom Rožem ob njegovi petdesetletnici (Celjski tednik I, št. 3, 12. III. 1948, stran 7).

- 132 SBL II, 205—206 (Fr. Koblar).
 133 SBL I, 242.
 134 SBL I, 659—661 (Fr. Koblar).
 135 NE IV, 1148 (M. Kos).
 136 SBL I, 477 (A. Pirjavec).
 137 NE IV, 828—829. (I. Grafenauer).
 138 SBL I, 454—456 (J. Šlebinger); M. Rupel, Znanstveno delo prof. dr. Franca Klodriča do njegove šestdesetletnice (SJ III, 1940, 11—19); Letopis SAZU I, 1938—1942, 50^a do 60^a; II, 1943—1947, 34—44; III, 1948—1949, 257—266).
 139 SBL I, 663—664 (J. Šlebinger); J. Orožen, Življenje in delo Emilijana Lileka (Celje 1941).
 140 SBL II, 238.
 141 SBL II, 233—234 (J. Šlebinger).
 142 gl. uvodni esej Fr. Albrehta v antologijo Pesmi in spevi (Lj. 1951).
 143 Bratko Kreft, Ob Klopčičevih Preprostih pesmih (Književnost III, 1935, 53 do 66); France Vodnik, Obrasi novega rodu: IV. Mile Klopčič (DS XLVIII, 1935, 146—150).
 144 gl. pesniške zbirke »Ispod zemlje« (Trbovlje 1941).
 145 SBL II, 226.
 146 SBL II, 161 (Fr. Koblar).
 147 gl. ocene ob zbirki »S potepuško palico« (Lj. 1940); B. Zihert (ps. A. Poljanec), Poezija zagate (Sdb VIII, 1940, 561—564); Dejanje III, 1940, 399—401 (Fr. Vodnik); Ivo Brnčič, Misli o liriku (LZ LXI, 1941, 47—55); zbirko »Srce v vetrne« (Lj. 1944) in pesmi, objavljene v Slovenskem zborniku 1945, 406—408, NS-u I, 1946, III, 1948 NO-jih I, 1948 itd. V zadnjih povojnih letih se uveljavlja tudi kot prevajalec svetovnih pesnikov in kot literarno-zgodovinarski esejist.
 148 Mitja Mejak, Poezija Jožeta šmita (NO-ja IV, 1951, 484—487).
 149 Fr. O (niš), Ob šestdesetletnici pisatelja Janka Kača (SPor XII, št. 245, 18. X. 1951, str. 6).
 150 SBL I, 28.
 151 SBL I, 515 (J. Šlebinger).
 152 Sonja Sever, Novi život (Zagreb 1951), 118—119 (Bilješka o avtorici).
 153 M. Govekarjeva, Slovenska žena (Lj. 1926), 102; Kresnice, Mlad. Mat. V, 1932, 9—10 (avtobiogr.); Erna Muser, Smrt v taborišču (Naša žena V, 1946, 132).
 154 Cene Krajnc, Naše tiskarstvo v letih 1918—1938 (Spominski zbornik Slovenije, Lj. 1939, 245).
 155 M. Boršnik, Pregled slovenskega slovstva (Lj. 1948), 96, 138; Filip Kalan, O Borovih odzkih poizkusih (Slovenski zbornik 1945, 238—243); Isti, O starih in novih poetih (NS I, 1946, 685—691, to je pogl. 11—13).
 156 Dušan Moravec, Kajuhove pesmi (Lj. 1949; izbrano delo, uvod in opombe).
 157 SBL II, 190; gl. tudi natis sonetnega venca v tem zborniku.
 158 gl. II. celjski kulturni teden (Celje 1939), 36.

O DELAVSKIH STAVKAH V NAŠIH GLAVNIH PREMGOVNIH REVIRJIH Janko Orožen

Pred sto in petdesetimi leti je začelo prihajati novo življenje v zagorsko, trboveljsko in hrastniško dolino. Mir kmetiško-fevdalne dobe se je umikal nemiru liberalno-kapitalističnega časa.

To je bilo tedaj, ko so že začeli ceniti vrednost črnega diamanta. Poznali so ga že v srednjem veku, toda malo jim ga je bilo mar. V 18. stoletju so se pa začeli bati za gozdove; mnogo lesa so porabili za stavbe in kurjavo, a zlasti močno so padala drevesa tam, kjer se je naselila industrija; v naših krajih so zlasti steklarne napravljale prave goličave.

Da prepreči veliko škodo, je vlada začela pozivati, naj bi začeli kopati in uporabljati premog. Našlo se je mnogo ljudi, ki so sledili njenim pozivom. Odkrili so ga tudi v naših treh dolinah in ga začeli kopati. Podjetniki so bili večinoma tujci, ki so hrepeneli po lahkem dobičku. Vendar je šlo izprva bolj počasi, ker so bile težave s prometom. Šele v štiridesetih letih so razmere postajale ugodnejše, zlasti mnogo je koristila železnica, ki je izza srede stoletja vezala premogovnike na obe strani.

Na mesto poedinih podjetnikov so stopile družbe. Zagorska premogovna družba je nastala najprej, leta 1842. Za izkoriščanje hrastniškega rudnika je poznejši cesarski minister baron Bruck leta 1845 ustanovil Tržaško premogovno družbo Hrastnik-Dol. V Trbovljah se je pa razmeroma dolgo obdržal rod prvih podjetnikov, Maurerjev. Marija Maurer, poslednja izmed članov svojega rodu, se je po svojem možu pisala Pongratz. Poleg Maurerjevega je v Trbovljah nastal tudi državni rudnik. Tega je država leta 1867 prodala na javni dražbi. Kupili so ga Ljubljanci, ki so osnovali Vodensko premogovno družbo.

Oba rudnika, Maurerjevega in Vodenskega, so leta 1873 kupili Dunajčani, ki so osnovali Trboveljsko premogovno družbo. Prvi ravnatelj združenega rudnika je postal Pongrac Eichelter, ki je bil poprej ravnatelj Vodenskega rudnika, a njegov brat Rudolf, poprej Maurerjev ravnatelj, je postal inspektor.

Združeni rudnik se je takoj silno povečal in družba se je potrudila, da čimprej tudi sosedne rudnike spravi pod svojo oblast. Leta 1880 si je pridobila dva, zagorskega in hrastniškega, a v začetku 1886 si je pridobila odločujoč vpliv tudi pri rudniku na Ojstrem, ki je bil pod slemenom med Trbovljami in Hrastnikom — od dunajskega tovarnarja Karla Sarga je kupila tedaj dve tretjini rudnika, medtem ko si je poslednjo tretjino pridobila šele po njegovi smrti, leta 1896. Družba je bila tako močna, da si je pridobila še celo vrsto drugih rudnikov: v Sloveniji Liboje in Kočevje, Brezno-Hudo jamo in Senovo, v Istri Labinj, na Hrvaškem Krapino. Tipala je pa še dalje naokrog. Ko si je družba leta 1875 v Parizu najela prvih 5 milijonov frankov, se je poleg dunajskega začel čutiti v njej tudi vpliv francoskega kapitala.

Hkrati z zunanjim širjenjem se je vršila tudi notranja, tehnična preobrazba, izpopolnitev in reorganizacija posameznih rudnikov. Družba je zlasti s Trbovljami hotela dohitevati svet.

Vzporedno s tehničnim napredkom je raslo tudi število delavcev. Pred združitvijo sta imela oba trboveljska rudnika, Maurerjev in Vodenski, skupno okrog 600 delavcev. V prvem letu združitve jih je bilo že 1122, potem pa je bilo število vsako leto večje. Prihajali so od blizu in daleč, v rudniku so iskali kruha, ki jim ga kmetije niso mogle dati. Leta 1900 je bilo v Trbovljah okrog 2500 delavcev, tik pred prvo svetovno vojno okrog 3000. Blizu dve tretjini jih je bilo samskih. Med delavci je bilo okrog 400 žensk, ki so delale zunanaj, zlasti na separaciji. Med njimi so bili tudi mladostniki, okrog 100 jih je že imelo 16 let, okrog 50 jih je pa bilo še mlajših. Tudi v Hrastniku in Zagorju je število delavcev naraščalo, končno jih je delalo po več ko 1000, medtem ko jih je na Ojstrem bilo nad 500. V dobi stare Jugoslavije je bilo število delavcev približno isto, šele v času velike krize, okrog leta 1930, se je znižalo za okrog eno četrtino.

Tako se je že v avstrijski dobi nabralo v Trbovljah in sosednih rudnikih nad 5000 delavcev. Razen zanje je bilo treba kruha tudi za družinske člane oženjenih.

Vsi delavci so delali izprva po 12 ur na dan. Šele 1. avgusta 1891 je bil za delo v jami uveden osemurni delavnik, medtem ko so zunaj delali posej, do konca prve svetovne vojne, po 10 ur na dan. Mladostniki in ženske so bili po zakonu nekoliko zaščiteni, učinkovitejša je postala ta zaščita šele leta 1907, ko je izšel o tem poseben zakon.

Dokler so bili rudniki še majhni, je bil odnos med delodajalci in delavci še znosen, nekako očetovski. Za Trboveljske premogovne družbe je pa težnja po dobičku sorazmerno naraščala in z njo je raslo tudi izžemanje delavcev.

Razmere so dozorevale, porajal se je odpor, ki se je javljal v stavkah. Vse stavke avstrijske dobe so izvirale iz istih vzrokov: šlo je za izboljšanje plače in delovnih pogojev, za preprečenje izkoriščanja v rudniškem konzumu, za dostojnejše ravnanje z ljudmi.

Prva stavka je bila leta 1876. Začele so jo ženske. Zunaj jih je delalo več kakor moških. Bile so močne in so prijele za vsako delo. Neki Kočevar Kreže jih je preganjal in inspektor Eichelter jim je od plače odtrgal nekaj krajcarjev. Dvignile so vihar in mirit sta jih prišla oba Eichelterja s šihtnim mojstrom Komposchem. Ženske so jih napadle, Komposch in Pongrac Eichelter sta ušla, šepavi Rudolf Eichelter jih je pa dobil z lopato po glavi. Ženske niso šle na delo, dokler jim vzetega niso vrnil.

Stavka večjega obsega je izbruhnila 3. avgusta 1883 na Ojstrem, in sicer še pod Sargom. Delavci so zapustili delo in so burno zahtevali, naj se razdeli denar bratovske skladnice. Grozili so jim z odpustom, toda niso jih mogli pomiriti. Prišla je komisija. Pred njo se je pojavila deputacija rudarjev, ki ji je bil na čelu šihtni mojster Čeh Jarolimek. Skušala je doseči poravnavo, pa ni uspela. Prišlo je 16 orožnikov, ki so se nastanili v stari rudniški hiši. Njim se je 9. avgusta pridružila četa ljubljanskih Kuhnovcev, ki so se utaborili na lesnem skladišču, kjer so imeli kuhinjo in pili pivo. Obnovili so mir, ko je okrog 200 delavcev začelo delati in so jih okrog 100 odpustili. Pozneje se je vršila sodna preiskava. Devet mož je dobilo skupno 158 dni zapora. Šihtnega mojstra Jarolimka so odpustili, obtožili poneverbe in izročili sodišču, ki mu je dalo 4 mesece zapora. S tako ostrostjo so zatrli in likvidirali ta prvi večji odpor slovenskih rudarjev.

Medtem je v Trbovljah, Zagorju in Hrastniku postajalo stanje delavcev obupno. Kopači so zaslužili po 80, ostali delavci pa po 60 krajcarjev na dan. Od tega so dajali po 10 krajcarjev za svetileno olje, 4 odstotke plače je šlo v bratovsko skladnico, ostanek pa v konzum za blago in živila, ki so bila čisto stara. Kazni so bile visoke, često so dosežale tudi 2 goldinarja. Delavci so dajali svoje prispevke v rudniško blagajno, iz katere so dobivali podpore samo oženjeni.

Leta 1889 so delavci predložili svoje zahteve: dvajsetodstotno povišanje plače, brezplačno olje, prosto nedeljo, svobodo nakupa v kateri koli trgovini, pravico neoženjenim do podpore iz rudniške blagajne.

Ker so bile zahteve odbite, so delavci začeli stavkati. S tem so se pridružili delavcem iz Zgornje in Srednje Stajerske, ki so se dvignili že prej. Dne

22. julija 1889 so nehali delati v Zagorju in v Hrastniku, dan pozneje pa v Trbovljah.

Stavka je trajala tri tedne. Pri vseh treh rudnikih so pomnožili žandarmerijo in poklicali na pomoč Kuhnovec, v Trbovlje jih je prišlo cel bataljon. Delavci so se med stavko zadrževali popolnoma mirno in so dajali požarno stražo. Celjski okrajni glavar Wagner je bil ves čas v Trbovljah. Ko so imeli delavci shod v rudniški restavraciji, so pred njo polovili 76 ljudi, moških, žensk in otrok, ter jih v živinskih vagonih gnali v Celje k deželnemu sodišču. Čez nekaj dni so jih pustili domov in jim naročili, naj vplivajo na ostale, da bi začeli delati.

Ravnatelj Terpotitz in Wagner sta delavce v resnici pregovorila, da so nehali štrajkati. Obljubila sta jim dvanaajstodstotno zvišanje plač. Nekoliko pozneje je dal Terpotitz napraviti veliko skladišče, kjer so shranjevali premog, ako ne bi bilo dovolj naročil.

Naslednje leto so delavci v smislu sklepa, ki so ga sprejeli na kongresu v Parizu, prvič praznovali 1. maj kot delavski praznik. Vse Avstrije se je polastil nemir. Oblast se je bala tudi za revirje. Predstojnik celjskega revirskega rudarskega urada inž. Emanuel Riedl je izdal na delavce proglas, v katerem jih je rotil, naj ne store kakega nepremišljenega koraka, češ da jim je družba po stavki znatno zvišala plače, saj se cene živil niso dvignile, pomislijo naj tudi, kaj bi se zgodilo, ako bi rudnik obrat ustavil ali omejil. S poslednjo pripombo je očitvidno aludiriral na leto 1888, ko je zaradi nevarne konkurence Moravske Ostrave grozilo zaprtje rudnikov.

1. maja se v resnici ni zgodilo nič.

Dodatek iz leta 1889 gmotnega stanja delavcev ni bistveno popravil. Zato je leta 1892 nastala nova stavka, ki je bila istočasna s stavko v rudnikih Srednje Štajerske. Stavka je trajala od 2. do 25. januarja. Tudi tokrat so prišli Kuhnovci k vsem trem rudnikom. Ker je bilo sredi zime, je bila družba v težkem položaju.

V revirje so poslali nekaj rudarjev iz Labinja in Krapine, družba se je bala, da bi izbruhnli ogenj na Ojstrem, a še bolj se je zaradi tega bala za Hrastnik. Tudi z Dunaja so poslali nekaj delavcev. Vendar nekateri izmed njih niso hoteli delati. Družba je ukazala, naj jih naženo. Nezadovoljni so bili tudi Krapinčani.

Stavka se je končala brez uspeha. Voditelje je oblast zaprla in kaznovala. Ko je stavka nastala, so v Trbovljah že imeli socialnodemokratsko podružnico Izobraževalnega društva. Zaradi neuspele stavke je bila organizacija začasno uničena.

Ko so leta 1894 ustanovili Rudarsko društvo za avstrijske alpske dežele s sedežem v Köflachu, se je tudi v naših revirjih nadaljevalo strokovno zbiranje delavcev. V Trbovljah so imeli svoje središče pri Božiču nad Sokolskim domom, v hiši, ki si jo je bil nekoč zgradil Eichelter. Tudi Etbin Kristan je prišel včasih med delavce.

V jeseni 1899 se je zopet začelo mezdno gibanje, ki je brez stavke prineslo petodstotno zvišanje plač in še nekatere druge manjše pridobitve, kar je bilo delavcem priznано v januarju 1900.

Pri teh pogajanjih na delavski strani že nastopajo oblastveno priznani zaupniki.

Te srečamo na delu tudi v maju 1900, ko so trboveljski rudarji stopili v dvodnevno stavko in prisilili ravnatelja, da je odpustil vodjo konzuma ter dal generalni pardon, izjavo, da zaradi stavke nihče ne bo trpel škode.

Pri tem pa delavci niso pozabili naboljšanje svojega gmotnega položaja. Zaenkrat so se poslužili svojih zaupnikov, ki so na sejah tako imenovanega poravnalnega urada razpravljali z zaupniki rudnikov. Na taki seji so delavski zaupniki v maju 1901 predlagali povišanje plač za 10 odstotkov. Ker jih rudniški zaupniki niso takoj zavrnil, jih je dunajsko ravnateljstvo pograjalo, češ, delavce bi bili morali poučiti, da itak mnogo zaslužijo, da je ugodni položaj na premogovnem trgu samo začasen in da je ravnateljstvo sredi velikih investicijskih in obnovitvenih del, ki zahtevajo mnogo sredstev.

V septembru 1903 se je zopet ustvarilo razpoloženje za stavko. Delavce je zlasti vznemirilo to, da je bilo v avgustu v vseh treh trboveljskih revirjih (v vzhodnem I. in II. in v zahodnem) več številčk, kjer je bil zaslužek znatno pod 2,10 K, kar je veljalo tedaj za povprečno (normalno) plačo. Delavci so si izvolili poseben krajevni delavski odbor, ki je nastopal poleg rednih zaupnikov. Kot predstavnik strokovne organizacije je prišel iz Zagorja Melhior Čobal in pod njegovim vodstvom je odbor 12. septembra izročil na ravnateljstvu posebno spomenico. Čeprav so z Dunaja naročili, da je treba posredovanje delavskega vodje odkloniti, so ga vendarle sprejeli, ker je izjavil, da prihaja bolj kot tolmač in želi mirno rešitev. V spomenici, ki so jo podprli z ustreznim razgovorom, so poleg drugega zahtevali minimalne plače za poedine vrste delavcev: za kopače vsaj 3 K, za premikače 2,60 K, za mladostnike in ženske 1,60 K. Odposlanstvu so ustno odgovorili, da na Dunaju ne bi sprejeli nikakih minimalnih plač, pač pa smejo delavci računati na to, da se bo za avgust izplačala razlika med stvarnim zaslužkom in 2,10 K. Dunajsko ravnateljstvo je ta odgovor v polnem obsegu potrdilo. Takrat trboveljskega rudniškega ravnatelja inž. Drascha ni bilo doma; brzojavno so ga poklicali iz Vipave, kjer se je mudil na počitnicah.

Delavstvo v Trbovljah je bilo zelo samozavestno in je začelo stavko, ki je trajala od 30. septembra do 16. oktobra. V Zagorju in v Hrastniku so Trboveljčane podprli: Celjski okrajni glavar baron Apfaltrer je bil ves čas stavke v Trbovljah. Ojačil je tudi žandarmerijo, sicer pa delavci miru niti najmanj niso kalili.

Tretji dan stavke, 2. oktobra, je bilo zopet odposlanstvo rudarjev pri ravnateljstvu. Predložilo je devet točk, s katerimi je zahtevalo povišanje plač in zajelo celotni obseg rudarskega dela. Ravnatelj Drasch je poslal zahteve na Dunaj. Tam so jih deloma zavrnil, nekatere točke so pa, čeprav v zmanjšani meri, sprejeli, tako so pristali na petodstotno zvišanje »gosposke dnine«, zlasti so vztrajali pri odklonitvi minimalne plače. Delavski odbor je znova oblikoval svoje zahteve.

Dunajsko ravnateljstvo pa je vztrajalo pri prvotnem odgovoru in je zagrozilo z odpuščanjem delavstva, češ da ima za to zakonite pravice.

Po tem odgovoru je okrajni glavar Apfaltrer pozval delavstvo, naj gre na delo in se posluži združnih pravil, ki mu dajejo možnost preko zaupnikov na zakoniti način priti do svojih pravic.

Delavstvo je 17. oktobra že šlo na delo.

Stavka je bila v splošnem uspešna. Med njo so delavci v velikem številu začeli pristopati k strokovni (socialnodemokratski) organizaciji. Pridružili so se tudi mnogi pazniki, ki so bili izza poletja v sporu z ravnateljstvom.

V splošnem je pa bila družba sorazmerno mehka. Bala se je prevelikega odtoka delavcev, ki sta jih privlačili Westfalija in Amerika.

Čeprav je okrajni glavar v svojem pozivu obljubljal, da družba ne bo nikogar odpustila, je vendar moralo iz službe in stanovanj 12 delavcev.

Leta 1905 so stavkale delavke na separaciji. Dva dni, 10. in 11. avgusta, jih ni bilo na delo. Plačo so jim malenkostno zvišali: dobile so po 5 do 8 vinarjev.

V decembru 1906 so delavci vseh treh rudnikov predložili nove zahteve glede izboljšanja svojega položaja, tudi tokrat so zajeli vse skupine delavcev in vse vrste dela. Ker je družba sprejela samo zelo majhen del teh zahtev, so rudarji v Trbovljah in Hrastniku začeli stavkati.

V Trbovljah je trajala stavka od 22. januarja do 7. februarja 1906. Hrastničani so šli s Trboveljčani. V Zagorju pa so bili močno oprezni, izjavili so sicer svojo solidarnost s Trboveljčani, toda stavki se niso pridružili. Bilj so pod vplivom Melhiorja Čobala, ki je bil v Zagorju glavni socialdemokratski voditelj in predstavnik Unije, enotnega društva vseh rudarjev Avstrije, ki je nastalo leta 1903. Naši rudarji so stavkali istočasno s češkimi. V Trbovlje in Hrastnik so poleg pojačane žandarmerije zopet prišli Kuhnovci. V Trbovljah je stavko vodil stavkovni odbor, ki mu je bil na čelu razburljivi Linhart, mlad človek, ki ga strokovna socialnodemokratska organizacija ni priznavala in ga je delavstvo samo vzdrževalo. V Trbovljah je pa nastopil še tretji činitelj, pazniško delavsko in podporno društvo. Na tretji dan stavke je imelo svoj občni zbor, na katerem je na svoj način oblikovalo delavske zahteve. Izjavilo je, da bo spravljalo delavce na delo, prosi pa za varstvo tistih, ki bi bili voljni delati. Družba je tudi njegove zahteve odbila, češ da med stavko ne da nič.

Družba je sredi stavke trintridesetim delavcem odpovedala službo. Na to odpoved je stavkovni odbor poslal ravnateljstvu rudnika ostro resolucijo, v kateri je zahteval, naj se odpovedi prekllečejo in naj se izpode iz službe tisti, ki so voljni delati. Na ravnateljstvu v Trbovljah in na Dunaju so bili zaradi tega vsi iz sebe.

Ker družba ni hotela ničesar dati, sta posredovala okrajno glavarstvo in revirni rudarski urad. Delavci so se morali vdati. Razen tridesetih odpuščenih je prostovoljno zapustilo trboveljski obrat 176 delavcev, odšli so v tujino, večinoma v Westfalijo. Nekaj jih je odšlo tudi iz Hrastnika in z Ojstrega.

Neuspela stavka je imela usodne posledice za strokovno organizacijo, delavstvo jo je zapuščalo, Linhart se je pa po neuspehu izneveril — socializmu in narodu.

A. Sirk: Laško

Vendar delavstvo ni nehalo skrbeti za izboljšanje svojega položaja. Posluševalo se je po zakonu priznanih zaupnikov, ki so nastopali z zahtevami na sejah poravnalnega urada. Družba je zares pokazala nekaj uvidevnosti. Še leta 1906 je dala delavcem v jami 5 do 10 odstotkov. Tudi v naslednjih letih so to in ono dodali. Bili so k temu prisiljeni. Tudi pri drugih rudnikih so plače izboljševali. A leta 1908 je prezidij poslanske zbornice na Dunaju priredil anketo o rudarskih plačah. Posredoval je tudi trboveljski občinski svet. Njegovo posredovanje je pa družba nevljudno zavrnila.

Na drugi strani je družba nadzirala tudi prepričanje svojih delavcev. Tako so na Dunaju leta 1910 z veseljem sprejeli predlog trboveljskega ravnatelja Heinricha, naj bi se mašinistom, ki niso več bili pri mašinah, namesto mesečnih plač dajale dnevne, ker bi se tako lahko odstavljali dvanajstdnevno, češ da je med njimi mnogo hujskačev.

Kljub dviganju plač je pa delavstvo vendarle še v velikem številu zapuščalo rudnike in iskalo v tujini boljšega zaslužka, kajti draginja je v letih pred prvo svetovno vojno sicer počasi, vendar vidno naraščala.

V dobi prve svetovne vojne je bilo delavstvo pod vojaškim režimom, med njimi je bilo tudi mnogo vojnih obveznikov. Ker je delovne sile primanjkovalo, so sprejemali na delo tudi penzioniste in otroke, ki niso imeli niti štirinajst let. Na delo so prišli tudi vojni ujetniki. V zadnjih letih vojne, ko sta nastali draginja in pomanjkanje, so začeli dajati draginjske doklade.

Z dokladami je bilo treba nadaljevati tudi po končani vojni. Draginja je izprva tako hitro rasla, da je dohodke delavcev prehitela. Zato je bilo več stavk. Toda med njimi so bile tudi take, ki so imele politične cilje. Delavci so se oddaljevali od socialnodemokratske stranke, ki je postajala oportunistična in režimska, in v močni Zvezi rudarskih delavcev Jugoslavije, h kateri so pristopili, so se oblikovali obrisi Komunistične partije. Vendar pa so meščanske stranke tako močno posegale v dejanje in nehanje delavstva, da pot ni bila niti lahka niti ravna.

Ravnateljstvo Trboveljske družbe, ki se je deloma nacionalizirala, se je z Dunaja preselilo v Ljubljano. V prvih letih so se mezdne pogodbe, ki jih je delavstvo ob sodelovanju vlade sklepalo z družbo, vrstile z ustavitvami dela.

Prva stavka je bila od 29. oktobra 1919 do 5. novembra 1919. Udeležila se je je velika večina delavcev, vendar ne vsi.

Z drugo stavko, ki je trajala od 21. do 28. aprila 1920, so delavci izrazili svoje simpatije do stavkujočih železničarjev. Bila je odločna in je imela skoraj revolucionarni značaj.

Pod vodstvom tedaj ustanovljene Zveze so delavci med 17. decembrom 1920 in 11. januarjem 1921 stavkali tretjkrat. Na slovensko javnost so izdali učinkovit razglas, v katerem so ji predočili svoje bedno stanje. Delavci so deloma uspeli.

Naslednja stavka je bila od 21. do 28. avgusta 1922.

Zelo dolga je bila stavka, ki je izbruhnila 20. julija 1923. Končala se je šele 14. septembra 1923. Stavka je potekala zelo ostro in dramatično. Delavci so bili odločni, vendar so s svojimi rodbinami mnogo trpeli. Ko je vlada pristala na kompromis, so se morali vdati.

Težek spopad z Orjuno, ki je bil leta 1924, je zaključil prvo dobo stavk v stari Jugoslaviji. Zveza je bila 1. junija razpuščena.

Ker so se gospodarske razmere v naslednjih letih ustalile, se je tudi gmotni položaj delavcev nekoliko izboljšal. Vendar pa je družba tudi v tem času stalež delavstva manjšala.

Težka doba za delavstvo je nastopila, ko je leta 1929 začela kriza udarjati tudi po Jugoslaviji. Družba je hotela izgubo prevaliti na rame delavstva in je začela plače zniževati. Delavstvo s pogajanji in dogovori ni moglo ustaviti preteče nesreče. Zopet je moralo poseči po stavki, čeprav zaradi delovanja nasprotnih sil politično še ni bilo enotno. V ozadju se je že čutila moč Partije, ki je delovala še ilegalno. Ker je imela oporo v delavstvu revirjev, se je mogla na Čebinah v noči med 17. in 18. aprilom 1937 tudi formalno obnoviti. Kakor v početku revirskih stavk so tudi tokrat prve nastopile žene. Beda jih je prisilila, da so zapustile svoje rudniške domove in zasedle trboveljske ulice. To je bilo leta 1933. Ko je 1. julija 1934 družba naznanila, da bo zopet znižala plače, se je delavstva lotil obup. Rudarji so zasedli jame in pričeli gladovno stavko. Kakor leta 1889 tako je bila tudi sedaj slovenska javnost na njihovi strani. Po dani obljubi so delavci stavko prekinili, a so jo mesec dni pozneje morali obnoviti. Vsaj toliko so uspeli, da so jim pustili že itak skromne plače.

Zadnja stavka naših rudarjev v stari Jugoslaviji je bila v decembru 1939. Delavci so zahtevali povišanje plač, ker pa sta bili skupini, navezani na vladajoči režim, preveč popustljivi, niso uspeli.

Stavke so imele dvojni pomen. Prvič so z njimi delavci izboljševali svoje gmotne razmere. Drugič so jih pa usposabljal za revolucionarno borbo, skozi katero so morali iti, preden so v socialistični družbi mogli sami postati gospodarji ne samo svojega dela, ampak tudi podjetja, s katerim so povezali svoje sile. Revolucionarno dejanje so pa mogli izvršiti šele potem, ko so dobojevali strašno borbo z okupatorjem. Za to borbo so revirji dali okrog 7000 borcev, a same Trbovlje okrog 800 do 900 smrtnih žrtev.

LITERATURA IN OPOMBE

O rudarskih stavkah so v zadnjih dveh letih izšli trije večji spisi: brošura »Iz zgodovine rudarskih stavk v trboveljskem revirju«, ki jo je izdala »Delavska enotnost« leta 1950, ter razpravi »Fran Petre, Ivan Cankar rudarski kandidat« in »D. K., O slovenskem delavskem gibanju do Cankarjevega političnega nastopa«, obe je objavil »Novi svet«, prvo leta 1949, drugo pa leta 1950. Preden so rudarji 3. septembra 1950 prevzeli upravo rudnikov v svoje roke, sta o rudarskih stavkah in borbah na kratko pisala tudi »Ljudska pravica« in »Slovenski poročevalca«. Za pričujoči poljudni pregled, ki mu bo sledila izčrpnjša analiza, je avtor uporabil tudi navedbe v kronikah ljudskih šol, vodenske, deške in dekliske, in hrastniške, ter spise v trboveljskem rudniškem arhivu.

Navedbe o ženski stavki leta 1876 temelje na pripovedovanju lani umrlega Leopolda Medvečka, bogate in nenavadno točne žive kronike trboveljskega revirja. Podatki o stavki na Ojstrem leta 1883 so povzeti iz starejše hrastniške šolske kronike, ki jo je spisal nadučitelj Karel Valentinič. Napačne trditve, ki jih navaja D. K. o ojstriškem rudniku in o ojstriški stavki, so povzete iz zgoraj navedene brošure, ki se v tej stvari gotovo opira na nepopolno spominjanje. Fran Petre je v svoji razpravi pač pomotoma zamenjal letnici 1889 in 1898, saj že v lepem spisu »Rod in mladost Ivana Cankarja« (1947) navaja prvo, t. j. pravilno letnico.

I. ŠTAJERSKI BATALJON V LETU 1941

(Borba na Čreti in pohod na Kozjansko)

Stane Terčak

O borbah prvih štajerskih partizanov je zapisanih bore malo podatkov, četudi je ta doba za Štajersko kot okupacijsko ozemlje zelo značilna in obenem povezana z velikimi dejanji. Do prihoda II. grupe odredov, ki je prišla na Štajersko v dveh skupinah (prva je prodrla preko Karavank, Koroške in Pece na Dobrovlje, kjer se je nahajal štab štajerskih partizanskih edinic, druga pa je prekoračila Kamniške planine, obe v poznem poletju l. 1942), so značilni trije veliki podvigi, ki jih je izvršil I. štajerski bataljon v l. 1941.

V l. 1941 je izvršil I. štajerski bataljon tri velika dejanja: napad na Šoštanj, borbo na Čreti na Dobrovljah in Kozjanski ali Brežiški pohod. Napad na Šoštanj, prvo slovensko mesto, ki so ga partizani osvobodili, se je izvršil v noči od 6. na 7. oktober. Koncentracija Štajerskega bataljona, ki je štel okoli sedemdeset mož, se je izvršila na Grmadi pri Velenju. Načrt za napad je izdelal štab. Takrat so bili pri bataljonu tudi Tone Žnidaršič-Štefan, španski borec, in brata Mravljaka, organizatorja OF v Saleški dolini. Napad se je pričel okoli desete ure zvečer in je trajal do ene ure ponoči. Mesto so partizanske edinice, ki so napadale v sedmih skupinah, držale vso noč. Proti jutru so se umaknile na črti Lepa njiva—Soteska pri Letušu—Dobropolje. Da se maščujejo za napad, so Nemci dne 10. oktobra ustrelili v Šoštanju deset talcev. To je bilo prvo streljanje talcev v Zgornji Savinjski dolini.

Borba na Čreti na Dobrovljah se je vršila 26. oktobra l. 1941. V njej je sodeloval ves I. štajerski bataljon pod poveljstvom komandirja Savinjske čete partizana Jožeta Letonje-Kmeta Goloba, domačina s Paških vrhov in Stane-tovega namestnika. O borbi na Čreti, ki je bila največja frontalna borba na Štajerskem v prvem razdobju, imamo silno skopa poročila. O Kozjanskem ali Brežiškem pohodu pa imamo napisani dve reportaži. Prvo je napisal tov. Mitja Ribičič: Iz spominov prvih štajerskih partizanov (v Slovenskem zborniku l. 1945. na strani 574), drugo pa tov. Ludvik Zupanc-Ivo: Ob 10 letnici Brežiškega pohoda (v Ljubljanskem dnevniku z dne 30. oktobra l. 1951).

Iz obeh spominskih reportaž so razvidne izredne težave, napor in samopremagovanja, ki so jih poleg izdajstva morali pretrpeti borci na pohodu.

Marsikdo se bo vprašal, zakaj je bilo potrebno, da se je podal komaj ustanovljeni I. štajerski bataljon na to pot, ki je bila zvezana s tolikimi težavami in preizkušnjami.

Odgovor na to vprašanje je v »Pregledu važnejših dogodkov in borb v l. 1941—1945« v Slovenskem zborniku l. 1945:

»4. julija l. 1941 se vrši na nemškem poslaništvu v Zagrebu med zastopniki nemških vojaških in civilnih okupacijskih oblasti ter zastopniki NDH seja o preseljevanju Slovencev iz Štajerske, Dolenjske in Gorenjske v Hrvatsko in Srbijo... Po tem načrtu, napravljenem na seji, naj bi se selitev izvršila v treh valih.«

Namen okupatorja je bil, da izseli vse nezanesljivo prebivalstvo v treh selitvah. Tretja, najmnogičnejša selitev bi se po sporazumu v Zagrebu mo-

rala izvršiti med 15. septembrom in 31. oktobrom l. 1941. Tukaj je bil na Štajerskem prizadet obmejni pas med Tretjim Reichom in NDH v skupnem številu okoli 65.000 kmetskega prebivalstva.

Na podlagi tega sporazuma, pri katerem je bil osebno navzoč, je izdal šef civilne uprave v Štajerski dr. Ueberreither dne 20. oktobra l. 1941 »Razglas o državopolitičnih ukrepih v obmejnem ozemlju«. To obmejno ozemlje je obsegalo Posavje in Kozjansko. Za izselitev je bilo določenih štiriindvajset občin.

Politično vodstvo OF je bilo o tem preseljevanju točno obveščeno. Sklenilo je, da nudi prebivalstvu, določenemu za izselitev, pomoč in da po možnosti prepreči preseljevanje. Zaradi tega so dobile partizanske edinice na Štajerskem (I. štajerski bataljon) in Dolenjskem povelje, da takoj zberejo vse razpoložljive partizanske sile in se napote na ogroženo ozemlje, da zaščitijo prizadeto prebivalstvo.

Pohod I. štajerskega bataljona se je pričel neposredno po borbi na Čreti na Dobrovljah s koncentracijo v Grižah pri Brinarjevih dne 28. oktobra 1941.

I. štajerski bataljon je bil ustanovljen pod vodstvom tov. Franca Rozmana-Staneta, kasnejšega komandanta NOV in POS, na Dobrovljah dne 4. septembra l. 1941, na dan streljanja prvih talcev v Starem piskru v Celju. Bataljon so sestavljale Revirska, Savinjska in Mislinjsko-šaleška četa. V začetku pohoda je bataljon štel okoli sedemdeset mož.

Po sporočilu tov. Mihe Šoštarja-Dobroveljskega Mihe, enega prvih organizatorjev odpora na tukajšnjih terenih, je bil prvi komandni kader naslednji: Revirska četa: komandant Silas, politkomisar Lojze Hochkraut; Savinjska četa: komandant Janez Pečnik, politkomisar Jože Letonja-Kmet-Golob; Mislinjsko-šaleška četa (Pohorci): komandir Miha Pinter-Toledo, politkomisar Dominik Hribar in nato dr. Povh-Izak.

Po Stanetovem odhodu na Dolenjsko je bil komandant Jože Letonja, politkomisar pa Peter Stante-Skala, komandir l. celjske čete.

Dne 25. oktobra l. 1941 je del bataljona, okoli trideset mož, izvršil veliko ekonomsko akcijo na Gomilskem pri narodnem izdajalcu Čmaku, katerega so pri tej priliki tudi ujeli. Naslednji dan pa je I. štajerski bataljon sprejel borbo na Čreti na Dobrovljah proti mnogo močnejšemu sovražniku.

Z ekonomske akcije pri Čmaku se je del bataljona vrnil okoli desete ure dopoldne v taborišče, ki se je nahajalo v bližini cerkve na Čreti. Partizanska izvidnica, ki se je nahajala na križišču poti, ki vodijo na Čreto z Vranskega, Braslovč in Letuša, je opazila okoli prve ure popoldne kolone bližajočih se sovražnikov. Na kolone je pričela streljati, da je opozorila bataljon na nevarnost. Po kratki borbi se je potegnila h glavnini, ki je zasedla položaj okoli cerkve in sosednih vzpetin, tako da je bila med obrambnimi položaji partizanov in napadajočimi Nemci čistina, ki je otežkočala njihovo približevanje.

Razpored bataljona je bil naslednji: položaje okoli cerkve je zasedla Savinjska četa in del Revirske čete. Komandir je bil Silas, puškomitraljezec pa Buč iz Savinjske čete. Hribček v južni smeri glavnega položaja, ki je bil obenem tudi ključ do glavnega obrambnega položaja, je zasedla Mislinjsko-šaleška četa (Pohorci), ki je štela okoli petnajst mož. Komandir je bil To-

ledo, puškomitraljezec pa Alfred Greif-Blisk. Vzpetino severno od cerkve je zasedel del Revirske čete, okoli deset mož; vodil jih je partizan Vresk, ki je bil v Revirski četi tudi puškomitraljezec. Na obeh krilih so se nahajale še krilne patrole. Vodja ene krilne patrole je bil Miha Šošter-Dobroveljski Miha, vodja druge patrole je neznan. Po prvih alarmnih streljih zasede na križišču pri kapelici so se začele nemške kolone razvijati v strelec, bataljon pa je zasedel obrambni položaj.

Okoli druge ure, nekateri trdijo, da še pozneje, je sledil prvi neposredni napad proti obvladajočemu položaju, ki ga je zasedla Mislinjsko-šaleška četa. Četa ga je s pomočjo glavnine pri cerkvi odbila. Nato so se začeli napadi skupin, ki so štejele deset do dvajset mož, na ves obrambni položaj. Vseh napadov je bilo preko deset. Najtežji položaj je nastal za branitelje okoli pol pete ure popoldne, ko se je zagostila skupina Nemcev med položaje Mislinjsko-šaleške čete in glavnine. Ta nemška skupina je zasedla položaj v gosti megli, ki jo je prinašal veter preko pogorja. Po kratki borbi je bila uničena do zadnjega moža.

Vreme je bilo ves dan hladno, snega je bilo do kolen. Borci so si napravili zasilna kritja, kakor tudi mitraljeska gnezda v snegu. Okrog pol šeste ure, ko je nastopil popoln mrak, je borba za trenutek prestala. Švabi so začeli zbirati vse sile za napad in popolno obkolitev. Ta trenutek je izbral namestnik komandanta Jože Letonja za umik z ogroženega položaja in iz nemškega obroča. Umik je vodil najboljši poznavalec tamošnjega terena Miha Šošter-Dobroveljski Miha.

Pri posvetu komandirjev so bila mnenja deljena. Komandir Toledo je predlagal umik na Mozirske planine, Revirci pa umik na sosednjo Menino. Stanetov namestnik Jože Letonja-Kmet-Golob pa je odredil umik v dolino proti Grižam. Zato je imel globlje vzroke. Edino on je v tem času že moral vedeti, da je v načrtu pohod I. štajerskega bataljona na Kozjansko. Komandant Stane je bil ta dan v dolini na sestanku s političnimi predstavniki, zato je vodil to borbo njegov namestnik Letonja.

V kakem razmerju so bile partizanske sile nasproti nastopajočemu sovražniku in kakšne so bile izgube na obeh straneh?

Poudariti je treba, da je bila to prva in največja borba štajerskih partizanov z okupatorskimi silami v l. 1941, ki se je končala z našo zmago.

Na naši strani je bil v borbi I. štajerski bataljon, okoli šestdeset do sedemdeset mož, ki so bili različno oboroženi. V sestavi so bili samo trije puškomitraljezi, vsaka četa je imela enega.

Razni viri trdijo, da je bilo napadajočih Nemcev okoli dva tisoč šest sto mož, drugi zopet trdijo, da je nastopala ena nemška divizija. Ti podatki držijo, če štejemo sem vse Nemce, ki so se zbirali tedaj na tem območju, da bi okrepljeni obkolili partizane.

Očividci trdijo, da je nastopalo v tej borbi nad tri sto mož, ki pa so bili vsi najmodernejše oboroženi in dobro izvežbani.

Po izjavah Mihe Šošterja-Dobroveljskega Mihe in Rudijske Cilenske, ki sta bila v borbi na Čreti, vkljub triurni borbi partizani niso imeli na obrambnih položajih izgub ne v mrtvih in ne v ranjenih. V borbi na Čreti je bil edina žrtev Stanetov kurir, ki je padel v zasedo pri kmetu Lukancu-Brglezu

pod Čreto. Tudi števila mrtvih in ranjenih Nemcev ni mogoče točno ugotoviti. Miha Šošter-Dobroveljski Miha trdi, da je bilo okoli sto Nemcev mrtvih in ranjenih. On je v tem oziru najverodostojnejša priča in to tem bolj, ker je po borbi na Čreti ostal na tem sektorju in se ni udeležil pohoda na Kozjansko. Najtočneje je lahko preverjal podatke na terenu; prinašali so mu jih ljudje, ki so videli, koliko vozov so peljali Nemci mrtvih in ranjenih z Dobrovelj.

Pregled važnejših dogodkov in borb v letih 1941—1945 v Slovenskem zborniku l. 1945 pravi: »22. septembra: Velika bitka med partizani in Nemci na Čreti nad Vranskim v Savinjski dolini. Napadalo 2600 Nemcev. V štiriurni borbi je bilo pobitih šestdeset in ranjenih tridesetosem Nemcev, partizani brez izgub.«

Podatki, ki so zbrani v Slovenskem zborniku l. 1945, se ujemajo številčno z izjavo očitincev. Le pri datumu se je vrinila pomota. Borba se je vršila 26. oktobra l. 1941 in ne 22. septembra.

Ohranil se je tudi dnevnik neznanega partizana, ki v skopih besedah opisuje dogodke teh dni. Takole piše: »25. oktober: Priprave za veliko ekonomsko akcijo pri Čmaku. Zvečer je bila akcija uspešno izvršena. Plen je bil zelo velik (tri krave in šest svin).«

O borbi na Čreti pa poroča sledeče: »26. oktober: Zjutraj okoli desete ure smo se vrnili v taborišče. Ob dvanajstih je bil prvi alarm. Zbrali smo se v zasedi pri prvi cerkvi. Ob tretji uri se je pričela borba in je trajala do pol šeste ure. Položaje smo obdržali in vrgli Nemce nazaj. Zvečer smo se prebili in se umaknili na Črni vrh.«

O koncentraciji Nemcev pravi: »27. oktober: Ostali smo na Črnem vrhu. Nemci so mobilizirali okoli tri tisoč mož. Zvečer smo odrinili proti Grižah.«

Kako se je izvršil umik s Črete?

V popolnem mraku se je zbral ves bataljon na položajih. Partizan Miha Šošter-Dobroveljski Miha, ki je bil določen za vodiča iz nemškega obroča je izbral smer umika po težko prehodnem gozdnatem terenu v smeri Pošnik—Ručigaj—Tešova preko potoka Selce in vasi Čeplje. Nato je bataljon prekoračil cesto Vransko—Celje. Od tukaj je nadaljeval pot ob obeh bregovih Boljske do Kaplje vasi. Prvo skupino, v kateri so bili partizani Savinjske čete in del Revirske čete, je vodil komandir Savinjske čete in Stanetov namestnik Jože Letonja-Kmet Golob. Drugo skupino, kjer so bili predvsem borci Mislinjsko-šaleške čete (Pohorci), je vodil Miha Pinter-Toledo. V bližini Kaplje vasi je zavila Toledova skupina z vodičem Radom Zakonjškom-Cankarjem proti vasi Črni vrh pri Vranskem, kjer je počivala ves dan. V noči od 27. na 28. oktober pa se je pridružila Letonjevi skupini v Grižah.

Druga skupina je napredovala ob Boljski do vasi Klovno, nato pa nadaljevala pot v Griže—Migojnice, kjer je čakala na združitve s prvo skupino pri posestniku Brinarju.

Noč od 28. na 29. oktober, ko se je izvršila koncentracija vsega bataljona v Grižah, je bila določena za pohod.

Zbirališče edinice je bilo pri Brinarjevem čebelnjaku. Komandant Stane je ob tej priliki v kratkem nagovoru pojasnil partizanom, zakaj gredo na Kozjansko.

Med deveto in deseto uro zvečer se je pričel pohod. Kolona je šla na desnem bregu Savinje do Petrovškega mostu, nato je prečkala most in nadaljevala pot po levem bregu Savinje, zavila na levo nekoliko nad Levcem in ubrala smer proti Joštovemu mlinu. Nato je prekoračila mostiček čez Ložnico nad Ostrožnim, kjer je počivala, šla za Golovcem nad opekarno proti Šmarjeti, ki jo je pustila na svoji levi strani in dalje mimo Ljubečne proti Bovšam. Tukaj se je bataljon ustavil pri kmetu Dobrotinšku. Tovariš Anton Vengust je kot vodič prevzel bataljon in ga vodil preko Bovš do Dobja pri Dramljah. Iz Dobja do Razbora je vodil partizane Ludvik Mastnak. V Razboru so počivali čez dan pri posestniku Francu Škerlu. Ludvik Mastnak kakor tudi Franc Škerl in njegova žena so bili kasneje ustreljeni kot talci.

V noči od 30. na 31. oktober se je pomikal I. štajerski bataljon na svojem pohodu takole: iz Razbora preko Hotinjske gmajne med obema mlinoma nad graščino pri Ponikvi, nato skozi gozd med graščino in posestnikom Ciglerjem. Tukaj so prečkali cesto Hotinje—Ponikva, zavili proti jugu pod Onišami in nadaljevali pot po gozdu med Homom in Ožbaltom mimo posestnika Mlakarja na Zgornje Selce. Tukaj jih je vodil tov. Tržan iz Zgornjih Selc. Te podatke je preverjal tov. Roje Avrelj s Ponikve.

Železniško progo Maribor—Celje so prečkali nekoliko pod postajo Ponikva. Tov. Vili Reberšak—Čuk, ki se je pohoda udeležil, pravi, da so pri prehodu proge dobro videli luči na postaji Ponikva. Med Sv. Vidom in Grobelnim so presekali progo, ki pelje proti Rogaški Slatini, nato zavili proti Javorju pri Slivnici in dalje proti hribčku Sv. Lene, kjer so se zadržali pri kmetih pod cerkvico.

1. novembra se je zadržal bataljon pri Sv. Leni. V zgodnjih popoldanskih urah so opazile straže, da je bataljon obkoljen. Borba se je pričela okoli tretje ure popoldne in je trajala do noči. Bataljon se je zaradi premoči napadalcev hotel umakniti, toda ker je bil ves sektor obkoljen, se je prebijal po visokem snegu pod najtežjimi okoliščinami. Komandantu Stanetu se je posrečil proboj, ki ga je osebno vodil, na črti Sv. Lena—Babna gora, kjer so prečkali cesto, ki vodi proti Loki in Podčetrtku.

V borbi pri Sv. Leni so padli štirje partizani. Izmed padlih je znan samo tov. Peter Šprajc, vodja tehnike Savinjske čete. Nemci so padle partizane odpeljali do posestnika Grzela, kjer so jih zmetali v hlev. Pokopani so na pokopališču v Slivnici.

V noči je bataljon zavil proti Volčjim jamam, kjer so zaradi težko prehodnega terena zašli. Pohod so v isti noči nadaljevali proti Žusmu, mimo razvalin starega gradu proti Dobrini mimo Stare Glažute med Marofom in Gubnom. V jutranjih urah so šli mimo Lisične in prišli na vrh Pašnice pri vasi Log. Na Pašnici so taborili v visokem snegu ves dan.

Zvečer dne 2. novembra je bataljon krenil s Pašnice ter je prišel okoli desetih ponoči v vasico Log. Pri posestniku Valantu so prenočili. Podatke je preverila tov. Rauter Adela iz Pilštanja. Tudi tov. Luskar, aktivist na tamošnjem sektorju, se dobro spominja, da je dobil nalogo, naj nabira med najza-

nesljivejšimi hrano za neko partizansko edinico, ki se bo kretala tam mimo. Tamošnji ljudje trdijo, da jih je bilo okoli šestdeset, sami moški. Oblečeni so bili večinoma civilno.

Točno kretanje tega dne na Bohorju je neznano.

Istega dne zvečer jih zasledimo v smeri Bohor—Stara Glažuta—Manga—Golobinjek pri Planini. V tej vasi so prenočili pri posestnikih Gračnerju in Senici. Po zatrdilu domačih so bili zelo vljudni. Ljudje so med njimi spoznali partizana Curka, ki je bil doma v Sevnici ob Savi.

Naslednji dan so zajtrkovali pri obeh omenjenih posestnikih. Okrog enajstih dopoldne so straže opazile več sovražnih kolon, ki so se bližale od Planine proti vasi Golobinjek. Partizani, kakor zatrjujejo ljudje, niso hoteli sprejeti borbe v vasi, da bi Nemci vasi ne zažgali, in so se umaknili v smeri vasi Vi-soče—Poljane proti Marofu pri Jurkloštru.

Okrog treh popoldne so prečkali cesto Jurklošter—Planina, ki leži v ozki globeli, približno sto do sto petdeset metrov pod Šmidovim mlinom na Marofu, v smeri Voluške gore. Tukaj so trčili na kolono avtomobilov nemških policistov, s katero so se spustili v borbo. V tej borbi je padel partizan Alfred Greif-Blisk, mitraljezec Mislinsko-šaleške čete. Prvotno je bil pokopan na mestu, kjer je padel, kasneje so ga pokopali na pokopališču v Jurkloštru.

Po borbi je zavila kolona na Voluško goro, nato preko Globokega na Zgornji Voluš, kjer so se ustavili pri gozdnem delavcu Ivanu Šmercu. Od tu so napravili premik proti Brodnicam po cesti, ki vodi iz Rimskih Toplic proti Jurkloštru. Tukaj so v zasedi napadli avtomobil nemškega župana Hallerja iz Jurkloštra in ga poškodovali.

V noči od 4. na 5. november so prišli v vasico Lože pod Sv. Miklavžem, kjer so se oglasili pri Matiju Deželaku, bivšem oblastnem poslancu. Tukaj so se odpočili. Hrano so dobili pri Deželaku, Jerneju Laporniku in že umrli Franciški Pavčnik. Počitek je trajal okoli tri ure.

Bataljon je nadaljeval pohod v mrzli, jasni zimski noči po svežem snegu, ki je segal borecem preko kolena. Proti Rimskim Toplicam je vodil bataljon kot vodič Matija Deželak do sedanje okrajne ekonomije, ki se nahaja na levem bregu Savinje. Tukaj jim je pokazal prehod preko mostu in železnice Zidani most—Celje. Ta nevarni prehod so prečkali v zgodnjih jutranjih urah. Po zatrdilu očividcev je kolona štela okoli petdeset borecev.

Pohod so nadaljevali preko Kojzice, hriba nad Rimskimi Toplicami, mimo Goric in Sv. Jederti do vasi Prahe, kamor so prišli dne 5. novembra okoli sedmih zjutraj. Na smrt utrujeni borci so se zadržali pri Ivanu Špendetu, Petru Zoharju, Robšetu in Diacciju. Na Prahah so bili do večera 6. novembra. Ponoči so nadaljevali pot preko prelaza Golce in Babe—Gornje Rečice—Zagrebena med Smohorjem in Gozdnikom—Zabukovce pod Bukovco v Griže do Brinarjevih. Te podatke so preverjali na terenu tov. Potočnik z Marofa in tov. Kozelj iz Rimskih Toplic.

V naslednji noči so odšle posamezne skupine na svoje položaje in pre-zimovališča.

Prva skupina je ostala še nekaj časa v Migojnicah. Druga skupina je odšla k tov. Poteku na Britna sela. Ta skupina si je napravila kmalu nato

bunker pod Mrzlico, ki ga imenujemo po kmetu Fojtu, ki je tam v bližini in ki je dajal tem partizanom hrano, Fojtov bunker. To je bil prvi podzemeljski bunker na Štajerskem. V tem prezimovališču so bili Miha Šošter-Dobroveljski Miha, Ludvik Zupanc-Ivo, Raček in drugi. Ta bunker so kasneje Nemci našli, vendar niso ujeli nobenega partizana.

Tretja skupina se je napotila v Hudo jamo in Revirje. Ta skupina je na božični večer 1. 1941 zažgala v Hrastniku rudniške naprave in ubila dva stražarja.

Četrta skupina je odšla na Paške vrhove do kmeta Turineka, ki je bil eden prvih aktivistov, povezan z Jožetom Letonjo. Kasneje so ga Nemci ustrelili pred njegovo hišo v Paških vrhovih. Del te skupine, v kateri je bil tudi Vili Rebershak-Čuk, je kasneje odšel v Šmihel nad Mozirjem.

Najdalje se je zadržala na enem mestu skupina v Paških vrhovih. Ta skupina, ki je stalno naraščala, se je prvotno zadrževala pri kmetu Turineku. Vodil jo je Vlado Letonja, brat Jožeta Letonje, komandirja Savinjske čete. Spomladi leta 1942 si je napravila taborišče v Turinekovem gozdu. V tem taborišču je bilo okoli trideset partizanov. Še danes so vidni v tem taborišču sledovi devetih bunkerjev. To skupino so imenovali tamošnji prebivalci Šentandraška četa. Po borbi z Nemci spomladi 1. 1942 je ta skupina zapustila tamošnji teren in se združila z ostalimi edinicami na Dobrovljah.

Komandant Stane je takoj po pohodu odšel na Dolenjsko. Tam je dosegel, da je bila na Štajersko poslana II. grupa odredov.

*

Kakor že uvodoma omenjam, so viri o tem pohodu skromni in to iz sledečih vzrokov:

Pohod se je vršil takoj, ko so bile organizirane prve partizanske edinice na Štajerskem, in sicer v silno težkih terenskih in vremenskih okoliščinah. Večina teh prvih borcev je v teku nadaljnjih borb padla. Ostali so le redki posamezniki, ki pa na tem pohodu niso imeli takih komandnih položajev, da bi lahko opisali podrobno ves potek dogodkov, in to tem manj, ker niso poznali terena, po katerem se je pohod vršil.

Zanimivo je, kaj piše neznan borec-partizan o tem pohodu in koliko se njegovi zapiski ujemajo s pričevanji živih prič, ki so se pohoda udeležile, kakor tudi ljudi na tistih sektorjih.

Dnevnik neznanega partizana:

»28. oktober: Zjutraj smo prišli utrujeni v taborišče pri Grižah. Tukaj smo dobro jedli in odšli zvečer proti Kozjemu. Šli smo petindvajset kilometrov od Savinje.

29. oktober: Zjutraj smo prišli v taborišče pri Dramljah. Tukaj sta nas pričakovala delegata Skala, Štefan in Bosanac. Tukaj smo zadnjič pošteno jedli.

30. in 31. oktober: Ponoči smo bili na pohodu. Podnevi smo počivali.

1. november: Zadržali smo se pri Sv. Štefanu. Bili smo izdani, popoldne krvave borbe. Štirje naši padejo. Vse popoldne in vso noč smo bili na pohodu.

2. november: Zjutraj smo prišli na Marof pri Planini. Tukaj smo bili zopet izdani. Popoldne borba pri Gračnici. Padel je Blisk (Alfred Greif). Zgubili M. G.

3. november: Povlečemo se nazaj preko Bohorja. Bili smo na Federmausu. Nato smo se ponoči povlačili preko Sv. Lenarta, Sv. Miklavža in smo prekoračili Savinjo. En dan smo bili v Hudi jami in od tam smo se vrnili dne 6. novembra nazaj v Griže, vsi sestradani in utrujeni.«

Iz dnevnika je jasno razvidno, da si je neznan borec pisal točno dnevnik do borbe pri Sv. Leni, ki jo on imenuje Sv. Štefan. Sv. Lena in Sv. Štefan, ki ju v svojih zapiskih zamenjuje, sta dva sosednja hribočka. Na obeh stojita cerkvi. Po pričah je dokazano (Ludvik Zupanc-Ivo, Vili Reberšak-Čuk in Janko Kincl), da se je borba vršila dne 1. novembra pri Sv. Leni. Pri Sv. Štefanu v tem času ni bilo partizanskih borb.

V dnevniku od 2. do 4. novembra so dejstva pomešana. Razvidno je, da ga je pisal po pohodu in da se ni orientiral na tamošnjem terenu. Zamenja datum borbe pod Šmidovim mlinom na Marofu pri Jurkloštru ob potoku Gračnici, kakor tudi pohod na Bohor in Federmaus. Nadaljnji zapiski v njegovem dnevniku pod 3. novembrom demantirajo prve stavke zapiskov istega dne. Tukaj se mora primerjati pot, ki so jo dejansko v tistih dneh napravili.

Edino kretanja bataljona v noči od 1. do 2. novembra iz pričevanj ni mogoče točno ugotoviti. Vso to pot ima neznan partizan lakonsko zapisano: »Vse popoldne in vso noč smo bili na pohodu.«

Dopis šolske upraviteljice Rauter Adele iz Pilštanja, ki je poizvedovala o pohodu na tem terenu, poroča: »Štajerski bataljon je prišel 1. XI. 1941 iz Žusma preko Lisične na Pašnice, kjer je čez dan taboril. Zvečer okrog desetih so prišli k tov. Valantu, kjer so bili vso noč.«

Da so se kretali v tej smeri, sta potrdila tudi tov. Vili Reberšak-Čuk, ki se je pohoda udeležil, in takratni aktivist tov. Luskar. Nadaljnja pot je točno fiksirana po izjavah ljudi, pri katerih so se odpočivali ali prenočevali.

CELJSKA LETA SLIKARJA ALBERTA SIRKA

Fran Šijanec

Umetnostnega življenja Celja v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno si ni mogoče misliti brez njegove osrednje umetniške osebnosti, brez Alberta Sirka, ki je ostal številnim znancem in prijateljem, Bertovim ožjim rojakom kakor tudi celjskim domačinom v neizbrisnem spominu. Živahni in razgibani temperament pristne kraške korenine se je družil s plemenitim, otroško mehkim značajem, hkrati pa z možatostjo, kakršna je že po svoji zgolj zunanji pojavi in naravi lastna tipu mornarja. Ljubeznivi in šegavi »kapitan« celjsko-dalmatinskih Robinzonov, ki so imeli svoj sedež pri Štolfovi »Turški mački«, pa ni bil samo glava najzabavnejšega celjskega omizja, marveč tudi eden izmed

najpopularnejših umetnikov sodobnega slovenskega slikarstva. Usoda emigranta ga je sicer telesno odtrgala od njegove obmorske kraške domačije, od naše slovenske tržaške obale, toda vse sile duha in ljubezni so veljale do zadnjega utripa samo eni stvari in enemu življenju — morju in njega umetniški upodobitvi.

Šele na Štajerskem, v Sv. Lenartu v Slovenskih goricah, še bolj pa v Celju, se je Sirk razvil v izrazito svojstvenega slikarja morja. In prav tu v Celju je dosegla njegova umetniška rast svoj višek; v ljubkem in prikupnem mestecu pod zelenimi pobočji in ob bistri Savinji so nastajala v neumorni delavnosti številna in najlepša umetnikova dela, na celjskih tleh je končno obrodila s tolikšnim hrepenenjem po južnih sončnih deželah prežeta romantika svoje najbolj dozorele sadove. Leto za letom se je vračal s svojih rednih obiskov in potovanj po Dalmaciji in Makedoniji poln vtisov, osnutkov in novih načrtov. Kar je zasnovala bežna skica, kar je zajela spretna in lahkotna slikarjeva roka v živobarvnem svetu Jadrana in Balkana, to je umetnikova fantazija izvedla do konca po zopetni vrnitvi v Celje. Celjska leta pomenijo obenem tudi razdobje samostojnih umetniških razstav. Najpomembnejši kolektivni in retrospektivni prikazi Sirkovega dela se vrste v Celju, bodisi v okviru tradicionalnih prireditev Celjskega kulturnega tedna, bodisi ob drugih prilikah. V Celju je razvil Albert Sirk svoje umetniške sile na raznih področjih svoje slikarske, ilustratorske in vzgojne delavnosti kar najbolj intenzivno in v Celju je izoblikoval tudi svojo izrazito umetniško fiziognomijo. Zato pričujem v naslednjem poglavju svojega prispevka prav tisti del iz Sirku posvečene monografije, ki obravnava umetnikov stilni razvoj v razdobju šentlenartskih in celjskih let.

*

Albert Sirk je prvi in zares pravi slovenski slikar morja, neutrudljiv oblikovalec lepote in zanimivosti, ki jih vsebuje morje in pomorstvo v prirodi, v življenju mornarjev in ribičev. Kot človek in umetnik je bil Sirk pristen in preprost, v ljudskem duhu čustvujoč Kraševce tržaškega Primorja, v svojih delih skladen izraz sončne vedrine naše jadranske obale in kraševske žilavosti svoje domačije.

Rodil se je v Sv. Križu pri Trstu dne 26. maja 1887. Šolal se je v osnovnih šolah v Pulju in v Sv. Križu (1894—1896, 1896—1899), v treh razredih realke (1901—1904) in v četrtem razredu slikarskega oddelka obrtne šole (1906—1907) v Trstu, na umetnostnem zavodu akademije v Benetkah (1912—1913) in v Urbinu (1913), kjer je naredil izpit za pouk risanja. Pri avstrijski vojni mornarici je služil v letih 1908—1912 (potovanje po deželah Sredozemlja) in 1913—1918. Služboval je kot učitelj risanja na mestni gimnaziji (1921—1923) in na slovenski šoli pri Sv. Jakobu v Trstu. Iz fašistične Italije, kjer je bil preganjan in odpuščen, je emigriral leta 1929 v Jugoslavijo ter je tu služboval na meščanski šoli v Sv. Lenartu v Slov. goricah (1929—1937) in na gimnaziji v Celju (1937 do aprila 1941). V času nemške okupacije je bil izseljen v Srbijo (Paračin, Zaječar, 1941—1945). Po osvoboditvi je deloval v Celju (od julija 1945 do januarja 1946), v Trstu in na učiteljski šoli v Portorožu (od 25. januarja 1946 do poletja 1947). Umrl je dne 13. septembra 1947 na svojem domu, pri svoji ženi Dori v Celju. Na celjskem mestnem pokopališču je tudi Sirkov grob.

Večina umetniško dozorelih del, ki slede razvojno dobi zgodnje tržaške delavnosti, je nastala kasneje na obalah Dalmacije (Murter, Kornati) in v orientalnem okolju Makedonije (Skoplje). Tu je pestra motivika slikovitih kontrastov, močne sončne osvetlitve in živih lesketajočih barv slikarjevemu temperamentu kar najbolj ustrezala. Posebej se odlikujejo Sirkovi akvareli in risbe v oglju, cenijo ga kot ilustratorja mladinske književnosti in kot portretista. Značilno je Sirkovo zanimanje za žanrsko snov v figuraliki in v krajini. Umetnikovo stilno svojstvenost v gradnji lika pa izpričujejo izrazite težnje po realistični svetlobni, barvni in kompozicijski slikovitosti — poteze, ki so bile udomačene v romantičnem občutju Vesnanov in ki jih srečujemo tudi zastran tehnične izvedbe še v krogu »Lade« in trabantov impresionizma.

*

Po prihodu v Jugoslavijo se je Sirk oprijel dela s podvojeno silo. Doba njegove emigracije pomeni do skrajnosti napeto delavnost, neprekinjeno iskanje spopolnitve in priznanja, novo borbo za ureditev eksistenčnih vprašanj, čas novega preizkušanja in čas uresničenja deloma novih umetniških ciljev. Sedaj je razvil vse možnosti, da si osvoji mesto prvega slovenskega marinista, prvega domačega slikarja obmorskega življenja. Sirk je pričel zavestno iskati globlji umetniški odnos do svojih poglavitnih snovi, predvsem do morja in portretne kompozicije. V oljni tehniki postaja svobodnejši, slikovitejši, skladnejši v barvi in v tonih. Kar je zamudil, je v naglici, a z vztrajnim vežbanjem nadoknadil. Postal je mojster akvarela, ki je zaživel na redki umetniški višini zlasti v soncu makedonskega juga, v dalmatinskih študijah in v najsočnejšem tihožitju.

Sirkov nadaljnji umetniški razvoj je sedaj vezan na ambiciozno in neutrudljivo pripravljanje vedno novih del za umetnostne razstave, kjer koli bi bile dosegljive, — vendar ne za ceno popuščanja kvalitete. Sirk je pričel meriti svoje sile z ostalimi, njemu le malo ali skoraj nič poznanimi umetniki. Prišel je v novo okolje, seznanjal se je z novim pojmovanjem in drugačno miselnostjo, z razmerami, v katere se je moral na svoj način šele vživljati. S svojo prikupno naturo je dosegel marsikje več kot bi sicer, a uspeh mu ni pomenil popustljivo izkazanih dobrot kakor bolj trdo zaslužen zadoščenje, ki si ga je s poštenim delom sam priboril. Užival je prav zaradi tega ugled, ki mu ga ne bi mogli osporavati. Svoje hibe je poznal sam in je bil zato dovolj skromen in pravičen, zlasti ker se ni rad vtikal v tuje stvari. Svojo priljubljenost med občinstvom je občutil kot košček smehljajoče se sreče predvsem tedaj, kadar se je lahko tudi sam osebno sprostil.

Sirkovo delo raste od razstave do razstave, toda vedno bolj zahtevna postaja tudi splošna umetniška raven vse bolj razgledanega in ob dogajanju velikih kulturnih središč dozorevajočega domačega okolja. Sirk je delal po svojih notranjih nagibih mirno in trezno in ni krenil ne na levo ne na desno. Za ceno te stabilnosti žrtvuje oni notranji nemir napetosti in budnosti, ki bi bil od časa do časa v prid intenzivnejši poglobitvi njegovega dela in ki je bil v vseh časih vir odkritij in pričetek novih tveganj. Sirk deluje v izrazito prehodni dobi, polni raznih konfliktov. Zato vloge povprečno ustaljenih umetnostnih oblik ne podcenjujemo v tvorbi široke ljudske zavesti in zato tudi

naprednejša umetnost redkih izvoljencev ne pomeni ogrožanje še relativno zdravih in uporabnih temeljev tradicije.

Sirk nas preseneča s svojimi svežimi marinami že kar od početka svojega delovanja v Sloveniji. Že prvo leto svoje naselitve pri Sv. Lenartu se udeleži novembrske razstave v Mariboru, leto nato je zastopan na kulturni razstavi Julijske krajine v Beogradu (1930), ki pomeni obenem tudi njegov prvi materialni uspeh. Odkupljenih je bilo toliko njegovih del, da je prejel več kot polovico celokupnega zneska za nakupe slovenskih del. Tu je pokazal skoraj sama tržaška dela. Še v istem letu ga srečujemo v Ljubljani, z »Belim galbom« ga pa uvrščajo med razstavljalce londonske jugoslovanske razstave. Za kraljevi dvor v Beogradu so odkupili njegov »Rab«. V naslednjem letu je med najboljšimi na prvi razstavi novo ustanovljenega kluba »Brazde« v Mariboru (1931). Na tej razstavi zagledamo prvič njegova makedonska dela, ki so razodela Sirkove izredne sposobnosti za prikaz slikovite barvitosti v akvarelu. Te študije nastajajo v pestrem folklornem okolju kar mimogrede in so ne navadno sugestivne prav zaradi izredno žive barvitosti in kontrastne svetlobne gradnje (svetlo-temno). Dolga vrsta teh bežnih impresij zajema motiviko glavnih južnomakedonskih mest (Skoplje, Ohrid, Bitolj itd.). Sirk podaja tipične značilnosti staromestnih ulic, bazarov, obrazov turško-makedonskih domačinov, vse to v žarki sončni luči in z ostrimi sencami. Še vsa nadaljnja leta prinaša Sirk to pisano gradivo s svojih obiskov in potovanj ter spominja po metodah takega intenzivnega popotnega študija in lahkega dojemanja slikarsko ali grafično uporabnega motiva na mojstra potovalne tehnike, Božidarja Jakca.

Odslej ne mine leto, da ne bi srečavali Sirka redno po trikrat na raznih razstavah, večinoma v Mariboru (z »Brazdo«), v Ljubljani, Celju, Beogradu (glej poglavje »Razstave«). Razstavljenega dela kažejo resničen napredek in vztrajna prizadevanja po utrditvi pridobljenih uspehov. Pod pritiskom zunanjih prilik se pridružijo včasih tudi poprečne in šablonske rešitve, zlasti še v obliki motivnega ponavljanja, v izdelavi variant. Opozoriti pa je treba na dejstvo, da slika Sirk kot slikar pleneristično pojmovane marine isti motiv lahko po večkrat, a vselej v drugačni osvetljavi ali atmosferi. Res pa je, da je nastala marsikatera slika kot obnova po spominu, »na pamet«; vselej pa je vsebovala na zunaj vse tipične poteze realne impresije in znake neposredne spontanosti, poteze, ki jih običajno kaže v prirodi ali v pleneru zasnovano delo. Ne smemo pozabljati, da izdeluje in predeluje sleherni plenerist svoje osnutke ali vtise še kasneje v ateljeju in da bi bil očitek take vrste neiskren, zlasti pa napram slikarju, ki ni bil nikdar dosleden impresionist in ki je po svoji metodi dela, po svojem slogu, realizmu bližji kot pa impresionizmu v strogem pomenu besede. Vendar pa je Sirkov realizem toliko slikovit in slikarsko tehnično »nerealističen«, da ga smatra večina kritikov kot neke vrste impresionizem. Zato pripisujejo Sirku celo vrsto stilnih označb, ki pa skušajo v bistvu le eno in isto dopovedati: »brez smeri«, »slikoviti realizem«, »impresionizem«, »prehod iz realizma v impresionizem«, »postimpresionizem«, »izrazit neoimpresionist«, »slikar samostojne smeri« itd. Niti slikanje na pamet niti slikanje po fotografiji ne zmanjšuje umetniške kvalitete, če so končni učinki

celote uporabljenih sredstev svoj namen dosegli, to se pravi, da delujejo v resnici kot samostojen umetniški organizem. Slikarska intuicija je tista moč, ki zajame v odločilnem trenutku tudi pri Sirku celotno zasnovo z vsemi njenimi sredstvi in pripravami vred.

Sirk je imel v Sv. Lenartu dovolj prilike, da se je pričel zanimati tudi za slovenjegoriški pejzaž, ki je po svojem značaju nekaj drugega kakor primorsko okolje, ki ga je bil doslej vajen. Z veliko vnemo odkriva nepoznane in tudi od drugih slikarjev še malo obdelane motive. Nikoli prej ni toliko slikal v naravi kot na Štajerskem, ki pomeni za sprejemljivega in delavnega slikarja povsem nova doživetja, neposreden stik s krajino in njeno slikarsko upodobitvijo. Šele v mehko valovitem in na slikarskih odtenkih in prehodih ozračja tako bogatem svetu si je Sirk poostril čut za slikovitejši način izražanja. Na zgodnji kompoziciji »Kosci« (1930) so tri figure koscev še uklenjene v ritmično stilizirani tok linije, telesne oblike so ekspresionistično nabrekli, plastična modelacija mišičevja ni samo ostro risana, marveč v svojih formah shematična. Tudi krajina je vse drugo kot obnova resnične prirode, o svetlobi in ozračju še ni sledu. Simbolično idealizirana podoba učinkuje zgolj dekorativno in so zato tudi barve samo ploskovno in lokalno nanešene, v svojem tankem sloju so še hladne in neme. Sirk pa je kmalu občutil potrebo po slikovitejši sproščenosti. Bistveno je k temu pripomogla naša domača impresionistična tradicija, ki se je izživljala predvsem v krajinarstvu in ki je tudi Sirka napotila do intenzivnejšega študija plenerizma. Kmalu se pojavljajo dela, ki kažejo njegove vplive kar najbolj očitno (n. pr. od začetnega akvarela »Sv. Lenart«, 1930, pa do znanih del »Vodnjak v Slovenskih goricah«, olje, »Luža«, akvarel, »Sv. Lenart v zimi«, akvarel, »Sirma gora«, olje, »Večer v Slovenskih goricah«, olje, vse od 1934 do 1937). Začetne trdote se vse bolj umikajo, pojavlja se sončno ozračje, svetlejša in toplejša barvitost, nežnost in mehko intimnega krajinskega razpoloženja. Celo oljni portret zadobiva sedaj slikovitejši, bolj enotno ubran kolorit. Slikar razpolaga sicer še vedno s starimi svetlobnimi kontrasti benečanskega chiaroscuro, vendar v bolj zadržani in zmernejši obliki. Sirkov avtoportret iz l. 1933 (»Sam sebe«) je še vedno viharno bravurozen, temperamentno nametan v širokih vehementnih potezah, tako da namenoma propušča velike ploskve neposlikanega platna, ki jih vključuje kot svetlobne lise in reflekse v celotni sestavi slike. To je tehnika skicirane študije, ki jo nadaljnji detajli ne zanimajo več, izraz svobodnejšega razmaha, ki se je slikarju obetal že v najbližji bodočnosti. Novi in slikarsko izredno hvaležni vtisi se kopičijo z rastočo silo in v neodjenljivih zahtevah. Sirk je obdržal svojo stalno, sicer le tehnično se spreminjajočo zasnovo portreta. Zamisel slikovito v svetlobi ožarjenega portretnega lica, pol temno pol svetlo ozadje, to je ostanek stare romantične čustvenosti, ki dobiva novo hrano v težnjah poveljnega ekspresionizma. Kjer pa je Sirku zares uspelo, da je to mladeniško stopnjo svojega razvoja prebolel, tam se stapija z življenjem v resnični narodi ter se povzpne do močnejše barvne kulture, do svojega bolj svojstvenega umetniškega izraza (akvarel v celoti, v oljni tehniki marine). Vedutni značaj krajine začetniške dobe je nato skoraj docela izginil.

Poleg uspehov, ki jih slikar doživlja predvsem v sončnih makedonskih akvarelih, blesti vrsta sijajnih podob tihožitja. Eno izmed Sirkovih mojstrskih

del v tej panogi, kjer uporablja izključno akvarel, je znano delo »Tihožitje z ribami« (1935, l. Dr. B. Weixl). V risbah z ogljem pa oblikuje Sirk še nadalje svoje najbolj uspele portretne študije; v teh delih se približuje najboljšemu, kar premore v tem času naša risarska umetnost (n. pr. »Starček«, 1937, l. J. Ažman, »Kovač s pipo«, 1937, l. D. Sirk). Zelo značilno je tudi žanrsko pojmovanje figuralne kompozicije, ki jo slikar gradi iz določenega krajevnega okolja, torej docela realistično, vendar pomembnejših kompozicij te vrste ne srečujemo, izvzemši ob priliki natečaja za zgodovinske slike (Ljubljana, Vladna palača, 1938-39). Sirkova kompozicija natečajnega osnutka »Prihod Slovencev na morje« pa tudi tukaj še podlega nekemu naturalizmu detajlov, ki se ne povzpne do kolorističnega obvladanja celote (R. Ložar, Zgodovina Slovencev in naša upodabljajoča umetnost, o. c.). Sirk si je izbral za krajinsko ozadje pogled s planote nad Devinom proti morju pri Gradežu, zelo posrečeno zamisel, toda ospredje je moral porazdeliti na bolj ali manj uspele povezane figuralne skupine vojske starih Slovanov. Slikar je prejel za delo tretjo nagrado, z motivom samim se pa kasneje ni več bavil, kar nas nikakor ne preseneča spričo drugačnih notranjih dispozicij vsega takratnega slovenskega slikarstva. Tudi Sirk se je raje oprjel onega slikarstva, za katerega je čutil več nagnjenja in ki mu je bil zares do dna predan. To je bilo slikanje morja in življenja na njem in ob njem.

Še bolj kakor v svojih letih pred preselitvijo se je Sirk posvetil marini sedaj, ko se je naselil v Celju. V tem razdobju je nastala večina Sirkovih najbolj dozorelih marin. Redna potovanja v Dalmacijo omogočajo temeljit študij področja, v katerem razvija Sirk svoje najboljše sposobnosti in najplodovitejšo delavnost. Po teh delih je zaslovel kot naš prvi slikar morja, kot mojster pristne marine. Na svojih obsežnih kolektivnih razstavah, ki jih prireja v Mariboru, Celju in Skoplju, se uveljavlja prvenstveno v tej panogi. Tu se izživlja do kraja, tu je v svojem pravem elementu. Iz tržaškega okolja (Klodič, Flumiani, Ciardi) ni mogel prevzemati kaj novega in ustreznega, saj so bili tudi italijanski slikarji te smeri povezani s tradicijo svojega lastnega okolja in sami sprejemajo svoje likovne elemente, kompozicijo in tehniko, iz druge in tretje roke. Velika šola francoskega in angleškega marinizma s svojimi viški v 19. stoletju (Turner, Monet, romantiki, realisti, impresionisti v celoti) pa je bila našemu kriškemu rojaku dovolj odmaknjena. Sirk je bil navezan na samega sebe in na svoje lastne izkušnje ter je uresničeval z občudovanja vredno energijo zamisel prve slovenske marine in to navzlic najbolj občutljivejšim oviram in pomanjkljivostim, ki ga spremljajo, počenši od šibkih in nerazvitih podlag strokovnega šolanja pa do nestalnosti emigrantskega življenja. Sirk se je v svoji borbi na kočljivih in polzkih tleh marine, ki vsebujejo znatne nevarnosti plehkega epigonstva in cenenega rokodelstva, srečno prebil skozi močvarne plitvine diletantizma in amaterstva. Na višku svoje umetniške rasti, prav ko se je pričel razživljati in osvobajati utesnjajočega provincializma, je bil prisiljen prekiniti svoje delo tudi na področju marine. Kar je v zadnjih letih pred vojno ustvaril, uvrščamo med najvrednejše stvaritve umetnikovega dela, tako da smatramo tudi medvojno in povojno produkcijo le kot odsvit žarišča zadnjih celjskih let.

Sirk je sedaj doumel tudi pomen vsebinskega razpoloženja v kompoziciji marine, zlasti v delih manjšega, intimnejšega formata. Problem se ne glasi več, ali samo snovnost ali samo izraznost: Prva ga je omejevala na suboparno snovno fabulo, na zgolj ilustrativno opisovanje zunanjih pojavov, druga pa na tipiziranje forme s pomočjo izposojenih sredstev. Sedaj gre za lastno koncepcijo slikarske rešitve, ki se v celoti podreja samo enkratnemu in to določenemu vtisu umetniške skladnosti ali harmonije obeh navedenih elementov likovne gradnje. Sirk doživlja motiv kot enotno ubrano celoto, iz katere odstranjuje neljube in nebitvene detajle in v kateri išče najustreznejši slikarski izraz za določeno vsebinsko doživetje, ki pa ni samo idealno, marveč realno v svoji naradni danosti. To pomeni, da zmaguje poetično lirična stran v poenostavljenem snovnem predmetu upodobitve, obenem pa sposobnost slikarske realizacije določenega vsebinskega doživetja. Poglejmo si n. pr. idilični mir večernih razpoloženj ob sončnih zatonih, živahno osvetljavo sinjih daljav neba in vodne gladine, tišino opoldanske bonace, viharost grozečih oblakov pred nevihto, borbo elementov okrog osamele barke ali jadrnice, ki jih poganja široko, morda tudi mistral ali celo burja. Koliko tonske vibracije je dosegel Sirk z obogatitvijo barvne skladnosti, ki je uglasena na določene tonske akorde. Čim manj je patetike in stilizacije, tem bolje se uživiljaš v svojstvenost predločenega motiva. Ribiči pri južini, ribiči na barki, po ribolovu, pri spravljanju mrež, pristanek ob molu, luka z dremajočimi barkami in kar koll je še podobnega v navidezno spokojnem in drobnem življenju naših dalmatinskih ribičev, vse to je opažal Sirk z bistrim očesom izvežbanega pomorščaka, s srčno toplino vedrega Primorca, s trpkim sočutjem kraškega ribiča-sotrpina. Nepozabni so ostali vtisi zadnjih Sirkovih razstav, vrsta čudovitih biserov jadranske palete, ki je prvič zaigrala z vso svojo barvito zvočnostjo pesem pevca in slikarja — poeta Sirka. Posebej se odražajo kompozicije »Rdeča ladja«, »Na rivi«, »V soparick«, »Večer na morju«, »Večer v luki«, »Na obali — riva«, »Vrnitev s Kornatov«, »Tih vetrič«, »Murter«, »Kalafati pri južini«, »Ugodni veter«, »V luki po dežju«, »Počitek na Kornatih«, motivi iz Hramine, »Oljčni gaj na Vergadi«, delo, ki bi lahko pomenilo novo izhodišče za umetnikov nadaljnji razvoj, morda že v smeri novejšega barvnega realizma mladih. Tehnika preostrih svetlobnih kontrastov je premagana, mladostna stopnja črno-bele dvodelnosti ploskve je prešla na cell črti v stopnjevano barvitost luči in sence.

Sirkova delavnost je medtem obrodila prav lepe sadove tudi v ilustraciji mladinske literature (»Bratovščina Sinjega galeba«, Naš rod, 1935-36, posebne knjižne izdaje v ponatisu in prevodu v Zagrebu, Beogradu in v Pragi, pred vojno in tudi po osvoboditvi). Sirk riše s peresom, uporablja včasih tudi akvarelno risbo, glede vsebine pa se s posebno domiselnostjo uživilja v svet otroške domišljije in pustolovsko razpoloženih dečkov, ki jih zna vselej dobro pogoditi. V tem področju je uvaževan sotrudnik mladinskih listov. Na področju karikature se oglašja s svojim dobrohotnim humorjem največ na račun celjskih »obrazov« in lokalnih prilik.

Sirkovo medvojno delo v Zaječaru obsega figuralne študije, oljne in akvarelne pejzaže iz krajevnega okoliša in deloma še iz podonavskih krajev. V Srbiji je Sirk posegal tudi po narodnoosvobodilni tematiki, v kateri poslednjič uveljavlja svoje znanje v krogu ilustrativne in hkrati vsebinsko poudar-

A. Sirk: Lastna podoba

jene figuralne kompozicije. Najpomembnejše delo te vrste je »Ranjeni komandant«, prizor partizanske kolone na pohodu, snov, ki ji Sirk kot mladinski ilustrator posveča svojo pozornost še v zadnjem letu svojega življenja, v času svojega poslednjega bivanja ob Jadranu (»Povest partizanske zvestobe«, Mladi svet, Trst, 1947). Poslednje večje delo »Barbanski romarji« (1946, 61,5 x 91, olje I. F. Strupi) pa podaja nekakšno sintezo Sirkovega znanja in se odlikuje po svoji umirjeni skladnosti in veličini zasnove. Nekaj nas spominja po svoji vsebinski resnobi in kompozicijski zgoščenosti na omenjenega »Ranjenega komandanta«. Obe sliki sta morda dramatični finale umetnikovega življenja in dela. V »Barbanskih romarjih«, ki potujejo v svoji barčici na božjo pot v Barban pri Gradežu, je Sirk upodobil star ljudski običaj svoje domačije. Delo je nastalo v času, ko je Berto poslednjič živel med svojimi domačimi pri Sv. Križu in ko se je ganljivo spominjal svojih mladostnih let, starih ribiških navad, svojega lastnega potovanja s čolnom v Barban (1927). Sirk pa ni kazal samo narodopisnega zanimanja za družbo romarjev. Ladja hiti z vso silo naprej, kajti morje se peni, nebo je grozeče temno in oblačno. V ladji, ki plove z razpetim jadrom in ki jo vrh jambora krasi slovenska zastavica, veslata dva zagorela kriška ribiča z najtežjim naporom. Hitijo, da se rešijo pred nevihto, da se zatečejo v Barban: Mati z otrokom, nato druga žena, starejši mož s križem v roki — in seveda oba ribiča — veslača sama. Sirk je odel domačine v njihove stare noše, in to s slikarsko in vsebinsko utemeljenim realizmom, ki se ne izgublja toliko v podrobnostih, temveč osredotoči vso gledalčevo pozornost takoj na dramatično situacijo samo: družba v ladji, majhna človeška bitja v preplahu, uporna borba v razburkanem valovju in s preko hrbta poganjajočimi sunki vetra. Razgibana kompozicija je označena z diagonalnimi pregibi veslačev. Spremlja jih nizko nagibajoče se jadro, ki se šibi v skrajni napetosti. Podobno so dramatično akcentuirani tudi barvni in svetlobni odsviti, ki se jih slikar poslužuje v ponazorilu svojega lastnega duševnega razpoloženja.

Pri Sv. Križu je Sirk poslednjič okušal lepote svoje kraške domačije ter je snoval na novih kompozicijah do zadnjih dni svojega bivanja ob morju. Naslikal je več motivov iz kraja samega, n. pr. oljne slike »Porušeni kriški portič«, »Nočni ribolov«, »Ulica v Sv. Križu«, veduta »Trst z zalivom« (vse iz l. 1946). Ni slutil, da je bilo to zadnjikrat in da bo čez leto dni za vedno prenehal. Še zadnje mesece je v Celju dokončaval slike, ki jih je prinesel s seboj, v kolikor ga pri tem ni ovirala bolezen.

Sirk je bil vse svoje življenje prepričan, da »slika tako, kakor vidi«. To mu je obenem pomenilo, da slika tako, kakor čuti in misli. Naš Berto v resnici ni mogel biti drugačen kot odkrit in iskren umetnik, ki je sprejemal vse svoje najboljše navdihe iz življenja svoje predrage domačije, na katero je bil navezan kakor malo naših umetnikov. Mestno življenje mu je bilo v bistvu tuje, domačega se je počutil samo na morju ter je bil zato poklican, da je postal njegov prvi slikar v slovenskem slikarstvu. Njegovo osebno življenje in delo je bilo živ izraz žitja in bitja našega slovenskega Primorja, našega naroda ob obali Jadrana.

IVAN NAPOTNIK

Bogomil Gerlanc

I

»Se čisto majhen sem bil, ko sem slišal pripovedovati o Belih vodah. Rasli smo pod vznožjem Uršlje gore na njeni nicinski strani, Bele vode pa so bile nekje na drugi strani Uršlje gore, na njeni sončni strani, kjer se razprostira ta s sončnimi žarki prepredena pokrajina, lepa, svetla in topla. In s hrepenenjem nicinskih ljudi po soncu, po svetlobi sem že od svojega prvega spomina hrepenel po teh Belih vodah«. Tako nam predstavi Prežihov Voranc v potopisu Od Kotelj do Belih voda pokrajino, ki nam je dala kiparja Ivana Napotnika. Tisti kos slovenske zemlje, ki ga moremo označiti kot celjski predel ali celjsko pokrajino in ki leži med Savinjskimi Alpami in njih predgorji ter reko Savo, Sotlo, Konjiško goro, Bočem, Kozjakom, ni prispeval slovenski likovni umetnosti do Napotnika nobenega imena, ki bi ga naša zgodovina ohranila.

Ivan Napotnik je bil rojen 12. decembra 1888 v Zavodnjem nad Soštanjem. To je vasica na prisojni strani hribovja pod Uršljo goro. Vasica leži 645 m nad morjem in do nje prideš po lepi cesti, ki veže Soštanj s Črno. Če pa hočeš k »Zdovcu«, kakor se pravi samotni in svoje dni trdni kmetiji Napotnikovih staršev, tedaj boš ubral pot skozi grape in globače, da prideš na položno sončno reber. Tu je osamljena kmetija z dvema dosti velikima hišama in gospodarskimi poslopji. Med košatimi hruškami pa stoji sama zase v pritličju zidana, zgoraj lesena koča. V njej sta dva skromna prostora: veža z ognjiščem in soba z veliko pečjo in majhnimi okni; na visoko podstrešje prideš po lestvi na zunanji strani hišice. Pod napuščem je veliko debel in klad raznovrstnega lesa, na vratih je še ostanek nekake ekspresionistične risarije. Ta hišica je bila dolga leta kiparjevo domovanje, njegov atelje, in je še danes shramba številnih osnutkov v glini, mavcu in lesu poleg nekaterih njegovih prvih del.

Nekaj korakov od hiš se odpre krasen pogled v Šaleško dolino, na Goro Oljko in dalje proti Celju, do Boča, Lisce, Mrzlice in enega dela Savinjske doline z Mozirskimi planinami in Belimi vodami. Res prelep pogled na »s sončnimi žarki prepredeno pokrajino, lepo svetlo in toplo«. Do vasice s cerkvijo, šolo, gostilno in nekaj hišami je kake pol ure hoda med njivami, pašniki, košenicami in sadjem. Pod teboj je temen gozd, po rebrih pa so samotne velike kmetije in tudi skromne koče.

V taki pokrajini je rasel Ivan Napotnik. Zelja po oblikovanju človeške podobe v ilovki in kasneje v lesu ga je kaj kmalu pripeljala v kiparstvo. Kako se je to zgodilo, nam pripoveduje sam v biografiji, katero je napisal za predvideni, a ne natisnjeni dodatek h katalogu za Prvi celjski kulturni teden, ki je bil leta 1938 (od 1. do 15. maja).

KIPAR NAPOTNIK SAM

Rojen 1. 1888 decembra meseca v Zavodnjem nad Soštanjem, sin kmetskih staršev, je pasel živino pri svojem očetu ter obiskoval ljudsko šolo. Imel je od rojstva nagnjenje za kaj drugega, ne samo za fizično kmetско delo in kmalu

se mu nudi prilika. Po neki nesreči se oče zaobljubi postaviti kapelico v zahvalo rešitve. Pa pride slučajno neki diletantski potujoči kipar »Jager« iz Kalobja pri Celju v hišo. Doma napravi par podob za kapelo in s tem se ponudi fantu prilika opazovanja, kako nastane podoba človeka, Boga, svetnika itd. Poskusi sam v borovi skorji upodobiti konja, ovco, vrč itd. Tako je sam postal diletantski kipar.

Zelež se izpopolniti, išče naslove raznih kiparjev ter izve za »Oblaka« v Celju ter mu g. Oblak ugodi željo, da ga sprejme v uk. Pa že po par urah dela mora zopet k težkemu fizičnemu delu ter nositi tovore. Opusti uk ter pobegne domov. Čez nekoliko časa poskusi v Ljubljani pri Rovšku v Koldvorski ulici. Tudi tam je bilo treba druga dela opravljati, zato zapusti omenjenega gospoda, pa se preseli v tedanjo »strokovno obrtno šolo«, katera je bila takrat menda v Virantovi hiši na Sv. Jakoba trgu. Tam dovrši tri letnike šole, ko odide po nasvetu g. prof. Misa na Dunaj k znanemu kiparju Zelezniju. Pri tem kiparju izdeluje razne otroške podobe in podobice iz lesa, glin, slonovine itd. Odide na sprejemno skušnjo na dunajsko »Akademie der bildenden Künste«, pa je bil sprejet pri prof. Bitterlichu, nasledniku prof. Müllnerja, a nadaljuje študije tudi v specialni šoli prof. Hellmerja, kjer dovrši študije. Sedaj odide k znanemu kiparju Hórvayu v Budimpešto ter dela povéčini modele za razne velike nagrobnike pa tudi javne spomenike, kakor za spomenik Lajoša Kossutha. Služi vojake med vojno, po vojni pa je ostal na

Napoved sem napisal po krojenu navodilo ker se kabi napisano prilagodi
 Oba nista razpoložljiva zaradi midem ki bilo najbrže ali pa nekus prazganes
 ki je v mojih popoldan ob 3h obeni jstov družina upok. umetnikov
 v družbi. v akad. upok. umet. mozem v uveljaviti neki vrsta jstovih
 Tako bi v kaj poliki lahko likvidirala zgodajo s kačo. Sporočil
 sem, da sem krojjo plesalko" sem preciziju del najprij potinil -
 Na odgovorje moje rešitve kasna bi bila pa pravi: Ones bi je bila
 samo ko je zgod da namote ne gabrij in jo videlo kaj - Trej
 usujarje ni končan pa delam na nvasi: "Bavolci" žaba ker

Napotnikov rokopis

domu svojih sester v Zavodnjem ter izdeloval razne salonske plastike po večini iz lesa. Udeležil se je tudi nekaj natečajev za spomenike, pa tudi drugih plastik ter dobil več nagrad (prvo, drugo in tretjo). Razstavljal je v raznih mestih (Ljubljana, Dunaj, Praga, Zagreb, Beograd itd.) po večini z lepim uspehom. Priznale so delo kiparja Napotnika razne kritike tu in v inozemstvu. Zadnji čas je opustil udeležbo na razstavah, ker so se izgubila nekatera dela. V programu je imel kolektivno razstavo, katera pa je do danes izostala zaradi gmotnih razmer.

Ni postal priznan, še manj bogat, ker mu je manjkalo energije, da bi se naselil v mestu, na kmetih pa se kiparstva ne rabi, ni razumevanja, pa tudi družbe ni. Delo je otežkočeno zaradi okolja in prostora. Zato bi želel spremeniti milje. Prosil je za mesto profesorja na Srednji tehnični šoli, pa ga je enkrat prehitel Berneker, drugič pa je bilo premalo učencev za dva profesorja, kot sta bila prej.

Danes dela navzlic razočaranju seveda le skromna dela, ni pa opustil želje za ustvarjanje česa velikega in večjega.*

* Ivan Napotnik je napisal to svojo biografijo s svinčnikom na kos navadnega papirja. Tu je sedaj prvič objavljena z manjšimi pravopisnimi popravki. Ker navaja kipar razne osebe s svoje študijske poti, bomo te podatke v naslednjem dopolnili in pojasnili, v kolikor je bilo to mogoče na temelju ustnih virov in razpoložljive literature. (Literatura: Slovenski biografski leksikon, Thieme-Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künste, razne slovenske revije).

Jäger Stefan (življenjski podatki neznani), doma iz Kalobja pri Celju, je slikal po bližnji in daljni celjski okolici kapelice in napravil tudi kakšen kip. Napotnik pravi, da je bil talentiran človek in sče bi Jäger ne bilo, bi tudi mene ne bilo.

Oblak Ignacij (1834—1916), podobar in pozlatar v Celju, kjer je imel delavnico v lastni hiši v sedanjí Gledališki ulici. V Celju in celjski okolici je postavil več oltarjev. Slavist Vatroslav Oblak je bil njegov sin.

Bovšek Andrej (življenjski podatki neznani), podobar in kipar v Ljubljani v Kolodvorski ulici. Napotnik je ostal pri njem le 14 dni, nato je odšel na Državno obrtno šolo.

Mis Celestin (1893—1918), risar in modelar, rojen na Češkem, umrl v Ljubljani. Od l. 1889 je bil nastavljen na Državni obrtni šoli (kasnejša Srednja tehnična šola) za profesorja risanja, rezbarstva, modeliranja in kiparstva.

V svojem življenjepisu je izpustil Ivan Napotnik svojega učitelja **Alojza Repiča** (1866—1941), profesorja Državne obrtne šole v Ljubljani, tvorca nekaterih znanih kiparskih del. Pri Repiču so se učili vsi naši kiparji starejše generacije in tako tudi Napotnik, ki je bil pri njem tri leta v šoli.

Zelezny František (življenjski podatki neznani) je imel na Dunaju večjo obrtniško podobarsko delavnico. Pri njem je delal Napotnik od l. 1906 do vstopa na akademijo.

Bitterlich Josef (1860—?), profesor na Akademiji za splošno kiparstvo na Dunaju od l. 1901. Med večjim številom javnih del je znan njegov Gutenbergov spomenik.

Müllner Josef (1879—?), od leta 1910 profesor na Akademiji na Dunaju, kasneje vodja mojstrske šole za kiparstvo. Med njegovimi javnimi kipi sta znana Schubertov kip in velik spomenik dunajskemu županu Luegerju.

Hellmer Edmund (1850—1935) je vodil specialni kiparski oddelek dunajske akademije za upodabljajočo umetnost. Velja za najboljšega dunajskega kiparja tiste dobe. Postavil je tudi več javnih spomenikov (Goethejev, Straussov, Mozartov in dr.). Prof. Hellmer je bil soudeležen tudi pri vprašanju Prešernovega spomenika v Ljubljani, ko so se mladi napredni ljudje (Cankar, Župančič, dr. Iv. Prijatelj in dr.) izrekli proti osnutku kiparja Ivana Zajca in so zahtevali konkurenčni razpis. »Naši zapiski« (leto III-1905, štev.

I. Napotnik: Kulna plesalka

10—11) so izšli s posebnim naslovom *Prešernov spomenik* s prispevki Cankarja, Zupančiča in znano studijo dr. Iv. Prijatelja: *Duševna drama Prešernovega življenja*. Za to številko je zbral dr. Prijatelj tudi sodbe naših in tujih pomembnih osebnosti z Dunaja, ki so poznali delo na spomeniku. Med izjavami arh. Plečnika in Fabianija, ki so tedaj živeli na Dunaju, so tudi izjave profesorjev dunajske akademije in med njimi je tudi izjava Hellmerja.

Navedeni profesorji so bili učitelji vseh naših kiparjev starejše generacije, ki so obiskovali dunajsko akademijo (Berneker, Dolinar in dr.). Akademija na Dunaju je bila v tistem času po svetu zelo znana in je dala večje število pomembnih kiparjev. Izmed številnih sošolcev se Napotnik rad spominja znamenitega nemškega kiparja *Josefa Thoraka*, sedaj profesorja akademije v Münchenu, tvorca številnih kipov zelo velikih dimenzij.

Hórvay Janos (1873—?), zelo uveljavljen kipar v svetu in posebej v svoji domovini Madžarski, kjer je postavil več monumentalnih del; najbolj znan je postal po kipu *L. Kossutha* v Budimpešti.

Berneker Franc (1874—1932) je bil bližnji Napotnikov rojak iz Legna pri Slovenjem Gradcu. Tudi Berneker je začel svoj uk pri *Ig. Oblaku* v Celju in bil kasneje Hellmerjev učenec na Dunaju.

Ivan Napotnik je odšel jeseni l. 1906 na Dunaj in je delal v kiparski delavnici *Zeleznyja*. Po treh letih je napravil izpit za vstop na zavod *Akademie der bildenden Künste* na Dunaju, na katero je vstopil jeseni l. 1908 in jo l. 1914 pomladi končal z lepim uspehom in častno nagrado. V zadnjih letih študija je tudi razstavil nekaj del v *Künstlerhausu* na Dunaju. S kipom »*Mati x otrokome* (mavec) je vzbudil pozornost javnosti in kritike.

Po končanih študijah je ostal Napotnik na Dunaju, kjer je izvrševal v raznih ateljejih dekorativno plastiko in tudi samostojna dela. Nekaj mesecev pred začetkom prve svetovne vojne je odšel v Budimpešto v atelje kiparja *J. Horvaya*, kjer je ostal do pomladi 1915, ko so ga vtaknili v »cesarske koprive«, kakor sam pravi. Še pred zimo je moral na italijansko fronto v Tirole in bil jeseni l. 1917 ranjen v nogo. Zdravil se je v Pragi in po okrevanju ostal tu kot modeler protez. V zadnjem letu vojne je prišel poleti na dopust in kar doma počakal konec vojne. Ko so se povojne razmere nekoliko uredile, ga je želja po delu in umetniškem ustvarjanju potegnila nazaj v Budimpešto, kjer je ostal do očetove smrti (1921). Tedaj se je vrnil na svoj dom in kaj kmalu postavil očetu lep nagrobnik na zavedenjskem pokopališču. Na domačiji je ostal v svoji prej opisani hišici do l. 1941, ko se je kmalu po okupaciji preselil v Šoštanj, kjer živi še dandanes v svoji prijazni hišici na Tičnici.

II

Že v času študija je razstavljal na Dunaju, a v domovini je prvič razstavil na XVII. umetnostni razstavi v *Jakopličevem paviljonu* v Ljubljani (maj—junij 1920). Jeseni istega leta se je zopet predstavil slovenski javnosti z lepim številom lesenih plastik. Odslej je sodeloval na številnih razstavah doma in v tujini (Ljubljana, Beograd — 1922, Hodonin na Moravskem — 1924, Praga — 1926, Dunaj — 1927 in drugod). Menda so mu bili prav tega leta (1927) ukradeni nekateri kipi na razstavi v Ljubljani in od tedaj se je odtegnil razstavam do l. 1936, ko je zopet razstavil v Celju skupno s slikarjem *Albertom Sirkom*; vendar so bila zbrana na tej razstavi le njegova dela iz zasebnih zbirk v Celju in Šoštanju. Šele po tem letu ga zopet srečujemo na razstavah v Celju in Mariboru in po osvoboditvi tudi v Ljubljani.

O načinu svojega ustvarjanja je ob neki priliki povedal nekako tako: »Ustvarjam kakor koli mi naleti. Svoj atelje imam po potrebi kar pod staro

hruško pred domačo hišo. Modelov ne potrebujem veliko. Kamen obdelujem kar neposredno, prav tako les, ki ga lahko naokrog poljubno izbiram. Zlahtnega lesa res da nimam, ker je predrag. Lahko pa odbiram lipovino ali hruškovino in češnjevino, kadar presodim, da bo značaj lesa prikladen tudi značaju umetnine. Ko stopam po gozdu ali izbiram med drevjem, se mi tudi že vsiljuje motiv, da dobro vem, kaj bo iz tega debla ali iz tiste klade. Vnaprej spoznam, kje raste kakšna Madona, Mati, Eva, Venera, Saloma ali ženska pri toaleti. Tako so se sami po sebi vsilili moji znani motivi: Živa senca, Prebujenje, Zoreča žena, Slepa pevka ali pa Mati z detetom, ki je poleg bronaste Egipčanke v zbirkah Narodne galerije v Ljubljani.«

Ko je Napotnik vstopil v slovensko umetnostno življenje (pomladanska razstava v Ljubljani leta 1920), so ob že povsem uveljavljenem slovenskem impresionizmu nastopili tudi slovenski ekspresionisti. Kritika je Napotnika opredelila kot »nekako vez med starim in mladim« (K. Dobida). Iz njegovih del je dihala poduhovljenost in moderna kiparska rafiniranost. Nesporno je bilo priznanje, da obvlada Napotnik rezbarsko tehniko, poznavanje materiala, še posebej pa lesa, kateremu se prilagodi do vseh fines, a ga tudi podredi svojemu namenu. »Intimna poteza teh rezbarij je za naše razmere nekaj novega, prinaša nek važen element, ki je igral vlogo v vseh umetniško visoko stoječih dobah.« (Fr. Stele, Dom in svet, 1920.) Tudi ob kasnejših razstavah so veljale te ocene in Napotnikove figure so na razstavah učinkovale kot umirjena dela plemenite elegancije in notranje harmonije. K. Dobida, ki je prijateljsko spremljal Napotnikovo delo, je ob veliki razstavi »Slovenskega umetniškega društva« na jesenskem velesejmu v Ljubljani leta 1926 napisal o razstavljenih Napotnikovih delih daljše poročilo, iz katerega povzemamo splošne označbe, ki so obveljale vse od prvega Napotnikovega nastopa do danes.

»Plastika Ivana Napotnika je pristni naturalistični barok, brez primesi literature in esteticizma. Njegovi kipi so neposredno doživljanje in izživljanje lepih oblik, živahnih kretenj, zdravja, moči in lepote. Kot baročnemu mojstru mu patos in teatralna gesta nista tuja, toda v njih je gibalo prirodne silovitosti. V njegovem kiparskem delu je vsebovano tisto, kar se dandanes med kiparji redko najde, to je njegova prava kiparska kvaliteta: prvinska potreba modeliranja, klesanja in rezbarjenja.«

Ker je Napotnik v bistvu preprost kmečki človek, ki ga civilizacija še ni vsega oblizala, ljubi tudi človeško telo tako, kakršno je narava ustvarila, zdravo in močno. In ker je tip njegovih gorjancev stasit in široko razraščeni, cenil tudi on telesa bujnih, celo bohotnih oblik...

V obdelovanju lesa je dosegel umetnik izredne uspehe. Zdi se, da se tu javlja v njem stari podedovani rezbarski smisel, ki je bil gojen že bogve koliko rodov. Zato pomeni mala lesena plastika zanj vrhunec.« (Ljubljanski Zvon, 1926.)

Kmalu za to razstavo se je Napotnik, kakor že omenjeno, umaknil z razstav. Zaprl se je vase in ustvarjal zase in za ozek krog ljubiteljev njegovega dela. Na to odtegnjenost je veliko vplival tudi tedanji položaj slovenskega umetnika, ki je postal posebno kritičen v času gospodarske krize tridesetih let. Kos zemlje na Zdovčevi domačiji je bil za kiparja bolj zanesljiv in točen

prehranjevalec kakor kiparjenje. V Napotniku pa ni miroval vedno snujoči umetnik in tako si v njegovem zavodenskem ateljeju, t. j. kuhinji, sobici in na podstrešju mogel videti skozi vsa ta leta vedno nove plodove te dvojne dejavnosti v lepem sožitju: ob krompirju, fižolu, orehlih in drugih pridelkih posestva, do katerega je imel pravico po očetovi smrti, so stale številne sohe in sohice, komaj začetni osnutki in skoraj do konca izdelane figure iz lesa in tudi iz ilovke in mavca. Vse to je bilo razmeščeno na svojem točno določenem prostoru v veži-kuhinji, sobi in na podstrešju; na obilni kmečki peči in še tu in tam so stale pod debelo plastjo prahu idejne skice v mavcu ali glini. Umetnik je v teh številnih skicah včasih bolj ali manj določno nakazal misel, katero je vdahnil v material in nato delo odložil do nove ustvarjalne pobude. Koliko teh osnutkov je ostalo nedodelanih! Vendar pa so tudi kot taki učinkovali prepricujoče in živo in so razveselili še tako razvajeno oko ljubitelja rezbarske in kiparske umetnosti.

Kaj številen, a žal nepregleden je življenjski opus kiparja Ivana Napotnika. Kipar hrani med svojimi zasnutki še kipec angela iz l. 1905 in lesen relief in portret skladatelja Liszta, ki ga je izrezal med prvimi deli v delavnici Fr. Zeleznyja. Od del, ki jih je napravil na Dunaju in s katerimi je, kakor že omenjeno, vzbudil pozornost, so ohranjene le fotografije. To so bili kipi v mavcu. Rezal je pa tudi v slonovo kost, manj je uporabljal kamen in bron. Ko se je vrnil domov, mu je po sili razmer, a gotovo tudi po notranjem nagnjenju kmalu postal les vsake vrste najljubši material, posebno ljub pa mu je negnoj, v katerega je vrezal bogato vrsto svojih umetniških zamisli v tridesetih letih mirnega svojega življenja v zavodenskih hribih.

Kod vse so razkrojljena njegova dela? Iz dunajske dobe je nekaj njegovih del v novem traktu nekdanjega dunajskega cesarskega dvorca. Na znamenitem spomeniku madžarskega revolucionarja Lajoša Kossutha, ki stoji pred parlamentom v Budimpešti, je tudi nekaj figur, ki so samostojno Napotnikovo delo. Prva leta po povratku v domovino je napravil nekaj dekorativnih plastik za skupščinsko palačo v Beogradu, ki so še ohranjene. Nekaj take plastike je napravil tudi za razna druga poslopja (na primer bivši Vošnjakov gradič v Soštanju). Od javnih del naj omenimo še glavo »Talca« za spomenik žrtvam narodnoosvobodilne vojne v Celju ter bronasto reliefno ploščo pesnika Kajuha na njegovi rojstni hiši v Soštanju. Število drobne plastike v lesu in tudi v drugem materialu pa nam sploh ni znano. Nekaj del je v Narodni galeriji v Ljubljani. Napotnikova dela krasijo prostore naših javnih ustanov (Prezidij ljudske skupščine LR Slovenije in razna ministrstva ter druge ustanove). Večje število del iz predvojne dobe pa je med vojno propadlo in izginilo. Iz razstav v Ljubljani je ostalo nekaj del tukaj, nekaj del je v zasebni lasti v Beogradu in še po nekaterih redkih drugih krajih v Jugoslaviji. Največ Napotnikovih kipov pa hrani Šaleška dolina. Ko se je kipar odtegnil javnim razstavam in se zaprl v svojo delavnico v zavodenskih hribih, je pridno delal in ustvarjal, a vse bolj iz notranjega nagiba, manj zaradi potrebe. Redka dovršena dela je sramežljivo prinesel v dolino in jih skromno oddal. Na naročila se ni rad vezal, tudi ni bil rad moten v svoji samoti. Delal je zase in za one redke ljubitelje njegove umetnosti, katerim je odprl vpogled v »skrito kamrico svojega dela«.

Avtobiografijo je Ivan Napotnik zaključil z ugotovitvijo, da dela po sili razmer le skromna dela, a da ni opustil želje, da bi ustvaril kaj velikega. Ta želja se mu res še ni izpolnila. Toda, ko bomo izpolnili velik dolg, ki ga imamo do kiparja Ivana Napotnika s kolektivno razstavo njegovega dela, tedaj bomo spoznali, da nam je ta sin sončne strani Uršlje gore, lepe, svetle in tople, ustvaril v svoji drobni plastiki dela, ki ostanejo gledalcu v trajnem, lepem, svetlem in toplém spominu. To pa bo tudi najboljši dokaz, da nam je kipar Ivan Napotnik veliko ustvaril.

NAPOTNIK — ČLOVEK IN UMETNIK

Anton Stupica

V šoštanjski Tičnici živi in kipari Ivan Napotnik. Sredi vrta stoji samotna hiša, ki me spominja drobnih hišic iz pravljic. Malo čez pot ob živi meji je na moč preprosta kiparjeva delavnica. Nemalo bi bil začuden, ko bi naletel še kje v Sloveniji na skromnejši atelje. Iz dneva v dan coklari iz hiše v delavnico. Njegovo življenje je pripeto na šoštanjski svet, tu ustvarja že desetletja svoje življenjsko delo. Na kmetih v Zavodnem poleg Šoštanja mu je tekla zibel, bil je verjetno vselej pobit, ko je zapuščal rodni kraj. Njegov pogled na svet je kaj preprost, le med kmetovalci še naletiš na sorodne značaje. Razkošnim vabam velemest se je z neko trdoživostjo upiral, mesto ga ni nikoli priklenilo stalno nase. Napotnik je skrajno nezaupljiv.

Ob prvem srečanju me je plašno pogledal, njegov pogled je bil bolj uprt v oblak na nebu kot vame. Obiskovalec, ki pride prvič k njemu, bo storil prav, da začne spočetka povsem vsakdanji razgovor. Nikar se ne predstavi kot kupec! Tudi ne začni govoriti o umetnosti, sicer boš imel smolo in ne boš videl ne delavnice ne njegovih kipov! Pred tujci skrbno skriva svojo »kiparsko deco«. Primerilo se je, da se je pripeljal k njemu bogat kupec, ponujal je čedno vsoto za njegovo delo. Zaželenega kipa ni dobil, odpeljal se je s polno listnico, a praznih rok. Tedaj je Napotnik živel skromno ko pastir. Kasneje je tisti kip bolj poklonil kot prodal učitelju, ki je znal ceniti njegovo umetnost in mu je bil tudi kot človek blizu. Zopet drugič: Napotnikova hiša je imela odlične goste, odbrali so več umetnin za dober kup. Naš mojster je bil ves večer zapev in redkih besedi. Njegova žena je s prirojeno šaljivostjo reševala Napotnikove »nerodnosti«. Ko so gostje odšli, sem na željo mojstra še ostal. Janez je nato nekam odšel. Vrnil se je čez čas z zavojem, katerega je držal previdno v rokah. Iz številnih omotov je izluščil droben kipec — svoje najnovejše delo. Presenetila me je odlična mojstrovina, a nič manj to, da pravkar kupcem te umetnine ni pokazal. Ko sem doživel nekajkrat podobno situacijo, sem spoznal, da izbrana dela zaupa komaj prijatelju, verjetno še to le, ko ve, da ne bo le ta nikdar kupec.

Ves je pogreznjen v domačnost hiše, ganljivo skrbi za hišno mačko, piščance, vrt, pomaga gospodinji pri vsakdanjih opravkih. V razgovoru je hudomušen in rad katero krepko zabeli. Če bi ne vedel za njegov poklic, bi

I. Napotnik: Plesalka

težko uganil, s čim se bavi, le krepke roke izdajajo kiparja. V svoji debe-
lušnosti je okoren, zlasti zaradi okvare nog, robot na oko, vendar ga je sama
dobrota. Po tipu glave spominja na pisatelja Meška iz zrele moške dobe.
Priateljev skoraj nima in jih očitno malo pogreša. Vpričo tretje osebe je z
ženo godrnjav, žena mu verno pritegne, očitno sta v zadregi, ko ne moreta
prikriti lepe življenjske skupnosti. Kako sproščajoče so ure pod skromno
Napotnikovo streho! Napotniku teče življenje v določenem tiru ob delu v de-
lavnici in hišnem življenju. Čeprav nima rednih dohodkov, ne ponuja svojih
del v odkup. Zelo nerad razstavlja.

*

Mladi Janez je začel rezbariti kot pastir. Iz njegove mladostne dobe izvira
strastno nagnjenje do lesnega materiala. Domač les, hruška, češplja, zelenika,
brest, nagnoj in lipa, to je Napotnikov les! Le enkrat je treba videti, kako
seže po neobdelani kladi. Strukturo lesa pozna dobro, organsko rast izrabi
izvrstno, domačnost lesne plastike je Napotniku tako blizu kot je hkrati po
duši ljudstvu. Seveda kipar ne doseže v lesu one monumentalnosti, ki je lastna
bronu ali kamnu.

V letih akademskega študija je na dunajski razstavi Napotnikova plastika
vzbudila živahno zanimanje. Arhitekt Loos, ki je užival evropski sloves, si je
odbral Napotnikova dela in se seznanil z mladim kiparjem, prigovarjal mu je
z veliko vnamo, da se naj posveti svoji stroki do dna. Ta vzpodbuda je bila
zanj dragocena. Tačas je razstavljal vrsta odličnih dunajskih kiparjev. Napot-
nikova dolgoletna trda vzgoja v obrti je njegovi umetnosti izoblikovala zdravo
osnovo, katere ni izprevrgla akademija. Njegova samonikla kiparska umetnost
je dozorela pozno. V dobi zorenja pa je spoznal svoj najljubši kiparski mate-
rial v toliki meri, da ga ni v naši domovini, ki bi mu v lesu bil enak. Če
vstopiš v Napotnikovo delavnico, prideš v ozek, skoraj tesen prostor, ki je ves
zatrpan s kiparskimi osnutki v lesu, v glini in mavcu. Če najdeš mojstra pri
delu, ima opasan predpasnik, tiči v coklah, glavo pokriva značilna čepica,
katero nosi le v ateljeju. Pojava Napotnika me živo spominja na francoske
kiparje, zlasti one, ki so prihajali iz province v Pariz. Tišina v delavnici izziva
fantazijo, prijetna je atmosfera stare tradicije. V tej skromnosti ni preveč
tvegan skok v okolje srednjeveških delavnic. Kiparjeve roke večje sučejo dleto
in kiparsko orodje. V delavnici ima skromen naslanjač, v katerega posadi
obiskovalca. V roko mi je stisnil dnevnik. Prižgal sem pipo in se zavil v oblak
dima. Napotnik ne kadil. Ko je opazil, da so mi pogledi uhajali k njegovemu
delu, je kmalu iz trte izvil razlog, da je prenehal. Očitno je priučen na delo
v samotni in »tihega družabnika« ne prenese. Potožil mi je, da ne vidi globine,
večkrat med delom zaokroži dlan in si zasloni oko, da si vsaj nekoliko zaostri
globinski pogled. Naočniki mu ne strežejo pri kiparjenju. Tudi ne more delj
časa stati v ateljeju zaradi bolečin v nogah. Napotnik me spominja v svojih
nadlogah Michelangela, ki je starostne tegobe premagoval s titansko voljo.
Kako plastično se zrcali to v njegovih sonetih te dobe, če že ne umeš razbrati
iz Michelangelovih starostnih del tragičnost tega enkratnega genija. Napotnik
bi po vsej verjetnosti vedno obdeloval les; če ne bi bil kipar, pa kot sodar,

tesar ali mizar. S svojimi izdelki bi razveseljeval naročnike, saj bi bili solidni in ceneni, kajti Napotnik ni računar in ne trgovec.

Okupacijski bes tudi Napotnikovi umetnosti ni prizanesel. Mnogo del se je porazgubilo in izginilo čez mejo. Izseljenci, ki so hranili njegova dela, so po vrnitvi le redki našli Napotnikove umetnine v svojih hišah. Nekaj njegovih krucifiksov, katerim je umel viliti svojstven koncept, je bilo baje sežganih.

Pred nekaj leti je tiho praznoval šestdesetletnico, zadnja leta ovira njegovo kiparsko podjetnost zahrbtna očesna bolezen. Redka dela nastajajo sedaj, vendar med njimi tudi takšna, ki bodo dajala Napotnikovemu imenu vselej čast.

Po generacijski pripadnosti je Napotnik otrok secesije. Če secesiji očitamo preveč akademsko poreklo in da njene korenike ne segajo dovolj v globino življenja, bi bili Napotnikovi umetnosti s takim očitkom malo pravični; spregledali bi toplo atmosfero njegovih vitalnih umetnin in čar prvotne pristnosti. Šibka stran Napotnikove secesijske dediščine je literarni koncept nekaterih del, v katerih umetnik ne najde formalno dognanega kiparskega izraza. Napotnikovi skulpturi je kritika očitala »baročnost«, le-ta izvira prav iz njegove robustne čutnosti in zemeljske centriranosti ter iz lepotnih idealov, katerim je bujna forma primarna. Asketičnost ekspresionistične nravi je našemu kiparju tuj svet. Često boš našel v Napotnikovi skulpturi črte, ki se oddaljujejo od povprečnega pojmovanja lepote. Obrazi njegovih žen so večkrat starikavi, kot jih srečuješ pri naših kmeticah in delavkah. Pogosto so opisovali naši pisatelji, zlasti Cankar, sorodne obraze. Obris Napotnikove plastike ni vselej trden, obrazi figur so bežno nakazani, igra svetlobe in senc ji daje šele pravo življenje. Rodin je v svoji plastiki to smer izvedel do poslednjih možnosti. Če je Napotnik daljnji Cankarjev sorodnik, je hkrati tudi Jakopičev. Impresionistična plastika Rodina in dejanja slovenskega impresionističnega slikarstva so globoko odjeknila v Napotnikovi duši. Zanimiva bi utegnila biti skupna razstava izbranih Jakopičevih in Napotnikovih del. Kipar Napotnik občuduje skulpturo Michelangela, dasi mu je znana le iz reprodukcij in v odlitkih, ker ni bil nikoli v Italiji in ne v Parizu. Michelangelov genij ni vplival neposredno na Napotnika, direktnih vzornikov ne najdem. Družina Napotnikove plastike je navidezno kaj preprosta.

Njegov snovni krog je ozek, gledalca pa presenečajo inačice tega ali onega motiva. Čeprav obraze figur raje skicira, je očitno umetnikov napor kiparsko upodobiti našega človeka. Tako domač je v tem prizadevanju, da bi verjetno tujina vse bolj podčrtala »slovenskost« Napotnikove umetnosti. Njegov format plastike je raje manjši ko velik. Zadnja leta pa ljubi drobno plastiko izrazito vitrinske figurice, ki so v vsej igrivosti krepke v izrazu. Sohe velikih dimenzij ima v osnutku, a izvedel ni nobene. Težko se človek zamisli v giantsko plastiko iz Napotnikovih rok. Napotnik kaj rad kipari brez naročila po svobodni invenciji. Celotna figura ga privlačuje in polna plastika, reliefne upodobitve se umikajo v ozadje v vrsti njegovih del. Portret ni močna stran mojstrovega izraza. Njegova najboljša dela so življenjsko resnična, pri tem pa niso realen prepis narave. V Napotnikovem okolju bi bilo to težavno, saj skoraj nikoli ne dela po živem modelu. Do malega vse komponira iz spominske zakladnice form, kiparskih opažanj telesnih pregibov. Navidez igraje kipari brez

modelov, stalni model pa bi njegovi umetnosti odprl nove črte, ki jih doslej premalo poznamo. Ker je včasih le preveč zaverovan v blok kiparskega debela, mu sem ter tja splahne volumnost udov, nekatere partije izpadejo kot bi bile pogreznjene v kiparsko jedro. Vendar tega ne boš opazil na njegovih najboljših delih. Za strujarsko pripadnost in boje posameznih umetniških skupin se Napotnik ne meni.

Napotnik in Dolinar sta si v mladostnih letih sorodna, dejali bi podobno kot se da to ugotoviti pri slikarjih impresionistih. Dolinar je bil delj časa pod Meštrovičevim vplivom, medtem ko se je naš Napotnik razvijal v zrelo smer mimo Meštroviča. Dunajsko dobo slovenskih kiparjev v začetku našega stoletja, zlasti velja to za Bernekerja, bo morala naša umetnostna kritika še raziskati, tedaj bo Napotnikovo mesto med slovenskimi kiparji laže določljivo.

*

V vrsti Napotnikovih del je kaj zanimiv kip kulturne plesalke v celjskem muzeju. Na prizezanem podstavku, ki se navzgor zožuje in nosi tenko plast ovala, stoji figura. Celotna figura dosega komaj višino pol metra, izrezana je iz lipovine v l. 1948, na dnu podstavka je Napotnikova signatura: I. Napotnik. Plesalka je upodobljena v rahlem počepu, v stóji na prstih, peti sta odločno dvignjeni in v členkih zvrnjeni navzven. Nogi sta v kolenih strnjeni in zasukani na desno v strogi profil, hkrati se obrača trup ploskoma h gledalcu, glava plesalke je obrnjena v profil docela v levo. Roki sta v komolcih skrčeni, dlani s hrbtom navzgor v višini ramen, leva malo višja dosega sredino obraza. Glavo pokriva pajčolan, ki pada na prsi do trebušne partije. Pajčolan je hkrati navpična os, okoli katere se bo počasi zavrtelo telo. Obenem je pajčolan polovično merilo skulpture.

Svojevrsten je obraz, z močno poudarjenimi ličnicami, hrbet nosa je vdrt, čelo nagubano, brada majhna s poudarjenim podbradkom. Starikavo obličje v v nekem nasprotju z atletsko pojavo plesalke. Priprt pogled je usmerjen v levo stran, široka usta govore značilni Napotnikov jezik. Izraz tega obličja je le nakazan in nikakor ni posnet po modelu. Na moč se mi vidi soroden Jakopičevim upodobitvam nekaterih zrelih žen. Izraz obraza je v skladu z animalično gesto obeh dlani. Dasiravno je celotna figura močno razgibana, so gibi rok in nog ter drža glave in trupa harmonično uravnovešeni. Ko drsi oko po konturi, v katero je ujel kiparjev koncept, in tiplje po plastičnih vzboklinah in vdolbinah, se odkrivajo presenetljive lepote vrednote, hkrati te vzradošča prožnost telesa in njena dinamika. Teža telesa počiva na stopalu leve noge, ki je v prednjem planu skulpture, kakor da se bo telo vsak čas počasi vzpelo na vzmeteh nog, glava pa obrnila v obrat ospredja hkrati z levo partijo trupa in ramen. Drža telesa, ki se zdi gledalcu prvi hip morda nenaravna, bo nemara po opisu laže umljiva. Kipar je zajel trenuten pregib kretenj plesalke, saj poza v trajnosti nikakor ni možna.

*

Ni manj vabljiva ni druga Napotnikova plastika, v kateri naš mojster na svojstven način oblikuje plesalko v poletu. Plesalka je upodobljena v plesnem skoku, v stóji na stopalu desne noge, z levo ного se odriva na drevesnem štoru

prav tako le s stopalom. Pri tem telesnem pregibu sta roki hrbtno zaročeni navzdol, stegnjeni v komolcih in dlani izproženi s stikom vseh prstov. Upodobljen je hip gibanja, ko bosta opisali roki lok izza hrbta v predročenu navzgor, hkrati se bo telo pognalo v odskok z desno nogo od tal sočasno z levo nogo, ki bo v istem hipu z rokami izvedlo gibanje v nov plesni pregib. Glava plesalke je sklonjena na prsi, s pogledom na desno stopalo, nedvomno se bo v poskoku dvignila navzgor v smeri rok. Trup plesalke je v lahnem loku vzbočen od kolen v smeri k ramenom navzad, obe nogi v kolenih upognjeni. Hrbtni pogled na plesalko razodeva muskulozno telo s poudarjeno hrbtno krivuljo in mišičevjem na plečih, ledjih, rokah in nogah. Značilna so izoblikovana stopala, tudi desno stopalo se opira na majhno podlago, ki se dviguje iz ovalnega podnožja, hkrati je stopalo obeh nog v členkih in petah rahlo izvito navzven. Značilna so široka ramena in ožina bočne partije, hkrati je obravnava telesa plastično začrtana. Sele hrbtni pogled razkrije kiparjevo zamisel položaja nog in rok, ki drže telo v poskoku v ravnotežju nalik krilom. Nemara je ta kretnja najučinkovitejši izraz skulptorja, da v kretnjah združi statičnost in telesno gibanje. Najbolj poudarjena ožina trupa je prehod hrbta in prs do trebušne partije in v primerjavi s širino ramen in bokov. Obroč te ožine je oblikovan z odličnim kiparskim čutom za organsko rast in zlitost telesa. Stroga drža rok in labilnost nog dajeta tej plesalki zaželeni kontrast.

Ritem nog in rok izzveni v akord štirih kiparskih tonov, v prostorninsko razsežnost. V četvorici teh skrajnih točk in vrh temena je kompozicijsko zajeta figura plesalke. In če išče oko kritika šibko točko te drobne plastike, domišljaje si, da sta bili izproženi roki kiparju nemala zadrega, je morda razvidno iz opisa, kako važno pomagalo sta v kiparjevi zamisli, saj je v njih zbrana ona sila, ki bo dvignila telo v plesni skok.

Površina te skulpture je krepko rezljana. Rez seveda v soglasju z drobnim formatom nikjer ne dopušča mest, kjer bi se zbirala intenzivna svetloba vzvišenega leska. Svetloba se preliva v mehke sence. Nikjer se kipar ne gubi v podrobnosti, vsa mesta so zgolj nakazana, da zaživi plastičnost figure svoje dano življenje. Ko obkroža oko gledalca skulpturo z vseh strani, se razodevajo z vsakim pogledom novi momenti, ki so vselej kiparsko mikavni.

Postamet v ovalu prehaja z žlebom v stilizirano talno ploskev, ob desnem stopalu proti dvignjeni levi nogi je kiparjeva signatura: NAPOTNIK.

Delo je nastalo l. 1948, kipec je 0,25 m visok in je v zasebni zbirki v Celju.

*

Napotnik imenuje umetnino, ko izbira motiv plesalke, kratko: Plesalka. Za to analizo je mogel avtor iz tehničnih razlogov čitateljem predstaviti le dvoje plesnih kipov, vendar pa želi prikazati v tem izboru razpetino zmogljivosti Napotnikove skulpture. Kultno plesalko je poimenoval pisec zaradi lažje orientacije. Primerjava skulpture in obeh opisanih kipov utegne biti poučna s tega ali onega zornega kota. Kulturna plesalka spada v področje izraznega plesa, nikakor ni upodobljena le umetnostno značilna poza atletinje. Enkratni izraz te glave je docela nemogoč v upodobitvah plesalk športnega značaja. Resnobna otožnost plesalke je pogojena nekam daleč v pravadnino.

I. Napotnik: Plesalka

Hkrati je gesta teh rok povsem nevsakdanja in tuja gimnastičnemu plesu. Vsa težina kulturne plesalke je v kaj močni opreki z lagodnostjo ritmičnega ali gimnastičnega plesa. Dojem te plesalke spominja na Rodinov Bronasti vek v občutju teže, ko se tamkaj buji mladenič iz nekega pradavnega sna. Kulturna plesalka je reliefno pojmovana, najznačilnejši pogled je frontalen, dasiravno je obdelan kip trodimenzionalno, je koncepcija te plastike ujeta med dvoje paralelnih ravnin, od katerih je hrbtina stran podrejena, stranska pogleda sta še manj značilna, ves poudarek daje kipar frontalnemu pogledu. Upodobitev drobne Plesalke je Napotnik črpal iz druge discipline, tako imenovanega ritmičnega plesa. Pokličimo si v spomin drobne bronaste figurice grških atletov, da si predočimo zapletenost kompozicije Napotnikove Plesalke. Na misel mi prihaja kipec atleta iz zgodnjega petega stoletja (Friedrich Gerke, Griechische Plastik in archaischer und klassischer Zeit, str. 153, slike). Atlet — mladenič je v rahlem počepu, roki v predročenu navzdol, leva noga za stopalo pred desno, trup rahlo nagnjen naprej, glava pokončna z naravnost uprtim pogledom. Že iz opisa je razvidno, da je poza grškega atleta enostavna, skoraj statična, telo kot sestavljeno iz dveh delov, med katerima tvori nekakšno mejo pregib nad trebušno partijo. Napotnikov kip plesalke v poletu pa prikazuje telo v polnem gibanju, izraža predvsem gibanje. Opozoriti je treba, da s to oznako pisec noče ocenjevati umetnostne vrednosti enega ali drugega kipa.

Skupna obema Napotnikovima plesalkama je značilna drža stopal, gledalca osvajaata s preprosto prisrčnostjo. Ta izraz odkrivaš v mnogih Napotnikovih kipih. Tudi če bi upodabljal naš kipar torza ter jih razstavljal anonimno z deli naših ali tujih kiparjev, bi razgledan gledalec odkril Napotnika v vrsti ostalih razstavljalcev. Čeprav se gesta ponavlja, se izrazna intenziteta menjava v odtenkih, ki so v skladu s poedino koncepcijo skulptorja. V oblikovanju trupa, rok in nog ter glave boš odkril skoraj v vsej Napotnikovi skulpturi izrazite znake njegovega kiparskega »rokopisa«. Kulturna plesalka je v vsej strogosti tektonsko zrasla iz klade, naša drobna Plesalka pa se odlikuje po lahkotnosti pregibov in je docela drugega duha, njen drobn format še ne pomeni sladkobnega izraza, telo v vsej vitkosti je izoblikovano na moč krepko, očitna je že kar moško poudarjena telesnost. Širina ramen in ožina bokov je Napotnikov ideal krepko modeliranega ženskega telesa, podobne postave boš srečal v antični skulpturi atletov. Opisana poteza Napotnikovega plastičnega izraza je le v posameznostih posneta po naravi. Rodin govori v poglavju Ženska lepota o sredozemskem tipu žene, za kar je značilna enaka širina ramen in bokov; pri severnem tipu so kolki močno razviti, ramena pa ožja. Napotnikovega tipa žene ne moremo uvrstiti niti v prvi niti v drugi krog, bliža se tu, kot že rečeno, antičnemu atletskemu tipu, ki seveda tudi ni vselej dosleden in je v mnogih upodobitvah bližji realnemu modelu. Trapez, ki ga opisujejo ramena, trup do bokov je Kulturni plesalki potlačen in ni toliko razpotegnjen ko na drobnih plastiki Plesalke v poletu. Vselej vskladi naš kipar glavo in vse dele udov telesa, kot tudi kretnje z značajem enkratne upodobitve. Primerjanje obeh tako različnih značilnih kipov bo brez posameznega našega opisovanja slehernega gledalca samega privedlo do nadaljnjih razlik.

Če strnemo naša opažanja na obeh Napotnikovih skulpturah, lahko ugotovimo tole: Kulturna plesalka je tektonsko vezana kompozicijska zamisel, izrasla

iz debelega bloka z monumentalnim dekorativnim navdihom. Podčrtana je teža v občutju in trenje duha z materijo, teža elegičnega, lagodnega gibanja. Plesalka v poletu je slikovita trodimenzionalna kompozicija vedrega in lahkotnega gibanja. Odlika obeh skulptur je vitalna rast v sočnem kipenju teles. Tako smo spoznali dva pola Napotnikove umetnosti. Šele analiza dolge vrste značilne Napotnikove plastike bo odgrnila druge obraze tega kiparja. Ta naloga čaka Napotnikovega monografa, kadar bo zbrano in popisano življenjsko delo našega mojstra ter razkrita posamezna obdobja njegove rasti. Hkrati pa bo nujno potrebno za okvir pregledno očrtati stanje slovenskega kiparstva v prvi polovici našega stoletja.

Ko se razgledujemo v slovenski kiparski umetnosti po delih, ki so upodobljena na temo plesalk, moramo priznati Napotniku svojevrstno zamisel, dognano v izvedbi in izrazu. Tudi v svetu tujih kiparjev je malo tovrstnih skulptorskih del, ki bi bila Napotnikovi koncepciji toliko sorodna, da bi smeli podvomiti v originalnost zamisli. Nemogoče pa je piscu poznati celotno produkcijo evropskih mojstrov v taki meri, da bi Napotniku pripisoval nesporno prvenstvo. Gotovo pa umetnik sam ne pozna morebitnih vzornikov, tako je njegov koncept njemu docela lasten.

Tvegano bi bilo v tem orisu Napotnika kot človeka in umetnika uvrstiti v neko določeno skupino naše moderne kiparske umetnosti. Šele podroben študij bo opredelil posamezne faze njegovega razvoja. Čas bi že bil, da doživimo razstavo Napotnikovega življenjskega dela, ki bo nakazane misli avtorja potrdila, a morebiti tudi tu in tam korigirala. Napotnika bo nemara naša zgodovina likovne umetnosti uvrstila v krog onih redkih ustvarjalcev, katerim bo narod šele po smrti izkazal priznanje in ljubezen.

DR. ANTON SCHWAB

Konrad Fink

V razvoju slovenske glasbene kulture pripada Celju in njegovemu področju upoštevanja vredno mesto. Tu so se rodili, živeli in delovali — posredno ali neposredno — Benjamin, Gustav in Josip Ipavec, Anton Schwab in Friderik Širca — Risto Savin. Vse je rodila ali nanje vplivala doba meščanske revolucije, narodnega prebujenja, taborov in čitalnic, ki je prinesla važne spremembe v političnem in kulturnem življenju slovenskega ozemlja in povzročila preokret tudi v razvoju slovenske glasbe. Nastala je cela vrsta kulturno-političnih društev, ki so bila najznačilnejša oblika slovenskega udejstvovanja in kulturno-politične vzgoje.

Prvo mesto gre čitalnicam, ki so bile središče kulturnega in političnega dela tega razdobja. Vse njihovo delo je služilo uveljavljanju meščanstva v obliki narodnega preroda, ki je bil nova ideologija revolucionarnih gibanj v Evropi. Temu namenu je služila tudi glasba. Posebno so se uveljavile v takratni glasbeni kulturi skladbe za pevske zборе. Tako tudi pri nas. Saj je oblika zborovske glasbe najbolj podobna ljudskemu petju in je zato najlaže našla stik z ljudskimi množicami. Petje v zboru je zajelo široke sloje in

sčasoma je nastala cela vrsta pevskih društev, v Celju kot prvo Celjsko pevsko društvo l. 1894.

V razvoj te kulture je posegel na Slovenskem tudi delavski razred, ki se je pojavil z dvigom meščanstva. Ker je meščanstvo na vse načine zaviralo napredovanje delavstva, si je to izbralo za krepitev razredne zavesti najprikladnejšo obliko boja — kulturno delo. Ustanavljali so se tudi delavski pevski zbori, s katerimi se je vključilo delavstvo kot napreden člen v naš kulturni razvoj.

Na slog te zborovske glasbe je vplivala zlasti ljudska pevska kultura, cerkvena zborovska glasba, poleg tega pa tudi romantična glasbena oblika. Tako je dobila tedanja glasbena literatura značilno »čitalniško« kulturo. Največje zanimanje so kazali skladatelji za ljudsko (narodno) pesem ali pa so se nanjo naslanjali. Vendar so nekateri ustvarili že več pomembnejših del. Benjamin Ipavec se je lotil že operete in opere, Gustav je ostal pri zborovskih skladbah, Anton Schwab je podprl svoje zborovske skladbe že z instrumentalno glasbo, najvišje pa se je povzpел Risto Savin v solistični in posebno v operni glasbi ter si ustvaril moderen, samosvoj glasbeni slog.

O celjskih glasbenikih je bilo že dosti napisanega. Namen pričujočih vrstic bodi le, da osvežijo spomin na življenje in delo Antona Schwaba, marsikaj pa bo morda zanimalo glasbenega zgodovinarja, ljubitelja Schwabovih pesmi in one Celjane, ki se ga še živo spominjajo.

Schwab je živel v Celju, ako prištejemo gimnazijska leta, malone pol stoletja. Bil je izmed najpopularnejših osebnosti našega mesta, znan zdravnik, šahist, priznan glasbenik in priljubljen kot človek, ki ga je bila sama vljudnost, obzirnost, potrpežljivost, ljubeznivost in vedrost. Vedno je imel prijazno besedo za vsakogar — delavca, inteligenta ali kmeta. Dober prijatelj je bil dijakom. Pri vsem pa ga je odlikovala skromnost. Čeprav vsestransko delaven, ni silil nikjer v ospredje, pač pa je bil zelo občutljiv za krivico, ki bi mu jo kdo prizadejal kot človeku, a še bolj kot glasbeniku. O umetniški vrednosti svojih skladb je bil globoko prepričan in jih je ljubosumno čuval in branil. Užitek je bil, razgovarjati se z njim o glasbi na splošno, prav posebno pa o njegovih skladbah. Takrat je vkljub svoji mirni naravi mladeniško oživel, zasijale so mu oči in doživljal je na novo ono ustvarjalno silo, ki ga je prešinjala ob ustvarjanju.

Dr. Anton Schwab se je rodil 7. januarja 1868 v St. Pavlu pri Preboldu. Njegovi predniki se omenjajo v listinah župnijskega urada pod imenom Suab že leta 1663, njegovega pradedu pa omenja teharska kronika iz l. 1717 kot posestnika pri St. Lovrencu v šentpavelski občini. Praded, ded in oče so bili usnarji, mati, roj. Šmonc, je bila iz Ojsterške vasi v Savinjski dolini. S sedmimi leti so ga dali v domačo ljudsko šolo, kamor je hodil pet let. Jesenskega jutra l. 1879 ga je peljala mati v Celje, da bi ga vpisala v meščansko šolo, pa ga je pomotoma vpisala v gimnazijo. Zavod je bil nemški, slovenščino so poučevali samo kot predmet, dijaki pa so bili večji del Slovenci, ki so se že narodno prebujali in med zavednimi se nahaja kmalu tudi mladi Schwab. Ko je bil v sedmem razredu, so ob sklepu šolske maše za cesarjev god zapeli nekateri slovenski dijaki državno himno v slovenskem jeziku. To je bilo za tedanje celjsko nemštvo le preveč drzno in revolucionarno. Šolska uprava je

naredila preiskavo in je »uporne« dijake strogo kaznovala. Med devetimi kaznovanci je bil tudi Schwab. Dobil je šest ur »karcerja«, v spričevalo za prvo polletje pa v vedenju oceno »minder entsprechend« (manj primerno) »wegen hervorragender Beteiligung an einer Ärgeris erregenden Demonstration« (zaradi vidne udeležbe pri neki pohujšanju vzbujajoči demonstraciji). Kakor bomo pozneje videli, je bil šolski zapor zanj važno doživetje.

Po končani gimnaziji je odšel l. 1887 na graško vseučilišče študirat medicino in promoviral l. 1894. V zdravniški praksi se je izpopolnjeval v Ljubljani in Gradcu, nakar je bil tri leta (do l. 1900) okrožni zdravnik na Vranskem, odkoder se je stalno naselil v Celju kot praktičen zdravnik. Poleg tega je bil še okrajni zdravnik pri celjskem okrajnem glavarstvu in dosegel končno stopnjo višjega zdravstvenega svetnika. Svoje vsestransko delovno življenje je sklenil junija 1938, komaj tri mesece potem, ko je proslavilo Celjsko pevsko društvo njegovo sedemdesetletnico, pri kateri je z nasveti še vneto sedeloval. Nagrobnik zadnjega »ljudskega pevca« je okrasil mojster Stoviček z umetniško izdelano plaketo.

Kot glasbenik je bil Schwab v pravem pomenu samouk. Koliko težav in zaprek ovira samouku pot do zaželenega cilja, ako ga ne izpodbujejo neugasljivi žar, trdna volja neomahljiva vztrajnost in zvestoba prirojeni nadarjenosti! In take pogoje je imel Schwab v obilni meri. Nagradili so ga z lepimi uspehi, tako da zavzema med slovenskimi glasbeniki pomembno mesto, saj je doprinesel svoj delež k razvoju naše pevske kulture.

Pri »rojenih« talentih se navadno že zgodaj kaže veselje in zanimanje za stvar, h kateri nagibajo. Čeravno taki pojavi na videz niso važni, so v celotnem razvoju človeka le pomembni. Iz svojega detinstva je Schwab sam pripovedoval: »Petje sem rad poslušal, odkar se zavedam. Ko sem hodil prvo leto v šentpavelsko šolo, sem večkrat prisluhnil goslim, na katere je igral nadučiteljev sinček. Skrbno sem ogledoval stvarce, ki je tako lepo pela. Zelo sem si je zaželel, toda da bi mi jo kupili starši, ni bilo misliti. Pa sem si jo napravil sam. Izrezal sem si iz deščice nekaj, kar je bilo podobno goslim, napel nanje žilce in začel brenkati. Včasih se mi je zdelo, da se še kar ubrano glasijo. Ob takih glasovih sem poskušal peti in za besede tudi nisem bil v zadregi, saj sem bil učenec prvega razreda. Vzel sem abecednik in pel ob spremljevanju ‚gosli‘ na-nu-un-in ali kakršno je pač bilo besedilo.

Toda vse življenje mi je bilo nepretrgano odrekanje. Ko sem se vrnil nekega dne s paše domov in iskal gosli, so mi na vprašanje pokazali v krušno peč, kjer so zgorele. Žalosten sem gledal v ogenj in bil zelo potr. To je bilo prvo odrekanje.«

Kot gimnazijec se je naučil sam igrati na tamburico in pozneje še na citre, na katere je po izjavi domačih dovršeno igral. Tudi v igranju na klavir je bil samouk, njegovo znanje pa je bilo le za največjo silo. Skromno »instrumentalno znanje« ga je zgodaj napotilo, da je skušal postati produktiven glasbenik. Tiha, a vroča želja se mu je izpolnila sedmošolcu, ko je presedel zaradi gori omenjenega »zločina« 6 ur v šolskem zaporu. Uglasbil je ob tej priložnosti svoj prvi moški zbor na Stritarjeve besede »Pri pastirskem ognju«, ki pa v zapuščini ni ohranjen. Bil je to zanj najsrečnejši dan in prav nič mu

V. Stoviček: Dr. Anton Schwab

ni bilo žal kazni, saj mu je prinesla prvi uspeh. Kmalu je nadaljeval z drobnimi skladbami za tamburice in citre, zbral ob poletnih počitnicah doma nekaj šramel za gosli, citre in kitaro ter pisal zanj note.

Citre so mu odkrile tudi neko skrivnost. Spremljeva je na njih melodijo, je našel sestav, po katerem so uglašene (kvintni krog). To mu je zодostovalo za prvo silo, da si je pridobil brez knjig in učitelja toliko znanja v teoriji harmonije, kolikor ga je potreboval za svoje skladateljske prvence. Veliko se je naučil tudi iz partitur, ki jih je prepisoval in proučeval. Njegov šentpavelski pevski kvartet je kmalu prepeval narodne pesmi, ki jih je sam postavil štiri-glasno.

Spoznal pa je, da narodne pesmi zaradi enoličnosti ne zadostujejo več, saj slonijo harmonično večinoma le na toničnem in dominantnem akordu. Treba je bilo torej iskati drugo smer, ki jo je našel v umetni pesmi, ali kakor je dejal Schwab »v melodiki umetne pesmi, ki narodno pesem lahko nadomestuje, ne da bi jo izključevala«. Z ljudsko (narodno) pesmijo, z njeno melodiko in besedilom je bil v vsem svojem skladateljskem delu tesno povezan. Kako zelo mu je bila pri srcu, je sklepati že iz tega, da jih je harmoniziral 42, 6 besedil pa je na novo uglasbil v duhu ljudske pesmi. Sam se je pozneje uvrščal kot glasbenik med ljudsko in umetno pesem. Močno so vplivali nanj umetne pesmi Medveda, Gustava Ipavca, Hajdriha, Kocjančiča in drugih, zlasti one, ki so imele lepo melodiko. V Gradcu je često obiskoval tam živečega Benjamina Ipavca, največ zaradi tega, ker je prirejal nekatere dele »Teharskih plemičev« za tamburaški zbor. Prinašal mu je tudi nekaj svojih pesmi, ki mu jih je Ipavec pregledal. Objavil jih ni nikjer in tudi ni bilo mogoče dohnati, katere in kakšne so bile. Gotovo pa je, da mu je dal Ipavec koristne nasvete.

Več stika je imel Schwab pozneje z Antonom Lajovicem, ki je služboval v Celju menda od l. 1902—1904. Bila je že doba Novih akordov. Občevanje z Lajovicem ga je seznanilo z novo strujo, da je opustil preveč enostavni način skladanja. Lajovic ga je na marsikaj opozarjal in ga baje le nekaj ur poučeval v kontrapunktu. Razen tega mu je pomagal pri nekaterih skladbah in mu jih popravil, pozneje kakor »Dobro jutro«, »Zlata kanglica« in druge je uglasbil Schwab že samostojno. Podoba je torej, da ima Lajovic za njegov razvoj precej zasluga, seveda je imel v njem nadarjenega in vztrajnega učenca. To je bilo vse, drugega teoretskega pouka ni imel. Vkljub temu smemo reči, da je Schwab še vedno samouk. In vendar je kmalu postal ljubljenec pevcev in pevskih zborov.

Iz njegovih pesmi veje tanek čut za glasbeno lepoto, predvsem za gibko, lahno melodično risanje, hkrati pa za jasno, prozorno in plemenito harmonijo, ki odgovarja močno poglobljenemu harmoničnemu čustvovanju. Preproste in jasne so, vsakomur razumljive. Te oblike so jim odprle pot v srce našega ljudstva, da so jih pevec radi peli in so nekatere skoroda ponarodele. Res je, kar je zapisal nekoč Emil Adamič: »Schwab je samouk, a glasbenik po božji in slovenski volji. Vse, kar je napravil, so pevec tudi peli. Tega menda noben slovenski glasbenik ne more reči o sebi. To je dokaz, da so njegove pesmi pisane našemu pevcu iz duše in srca.«

Prav izbiričen je bil Schwab v tekstih, o čemer je nekoč izjavil tole: »Za skladatelja je izbira besedila nadvse važna zadeva. Pri tem ne prihaja v

poštev toliko blesteča beseda in zunanja oblika, ampak predvsem misel, njena globina ali vsaj primerno razpoloženje. Nekatero pesmi so me tako osvojile, da sem moral o njih razmišljati po cele dneve, niso mi dale spati, o nekaterih sem imel kar vizije.« Zadnje se nanaša zlasti na Župančičevo »Zarjo« (Dobro jutro).

Pokojnikova vdova je zbrala vse končane skladbe in izdala za rodbinske člane in ožji krog ljubiteljev štirideset v rdeče usnje vezanih izvodov. Iz te zbirke je razvidno, kateri avtorji so dali Schwabu pobudo za ustvarjanje (številke v oklepajih pomenijo število uglasbenih tekstov): Aškerc (1), Ganser (1),** Golar (2), Gorinšek (4), Gregorčič (9), Kette (1), Levstik (1), Meško (2), Pagliaruzzi (1), Resman (9), Stritar (1), Stupanova (1) in Župančič (14). Pri štirih ni bilo mogoče ugotoviti avtorja.

Najljubši mu je torej bil O. Župančič, s katerim je imel vsaj okoli l. 1900 ožje stike. Dolgo je gojil željo, da bi uglasbil katero njegovo pesem, kar se mu je šele po daljšem času posrečilo. Kako zelo se je vživel Schwab v njih besedilo, priča lepa melodika, s katero jih je še bolj poglobil. Zato so se domala vse njegove pesmi, uglasbene na Župančičev tekst najbolj priljubile v našem glasbenem svetu, kot n. pr. Dobro jutro (Zarja), Zlata kanglica, Večer na morju, Še ena, Zvonovi, Lenka in dr. Poleg teh je imel še okrog dvajset Župančičevih neizgotovljenih ali v osnutkih. Sploh se je čudil, da jih niso naši glasbeniki več uglasbili, češ da so tako lepe in primerne za uglasbitev.

Drugo mesto si delita z enakim številom (9) Gregorčič in Resman.*** Glede Gregorčiča je stvar jasna, Resmanove pa so mu ugajale zaradi podobnosti ljudski pesmi in njih pevnosti, Gorinškove zaradi mladinskih motivov in ker se mu je zdelo, da so ustvarjene vsaj v duhu Župančičevih. Njim sledi Cv. Golar, od katerega je uglasbil dve pesmi, od njih je ena »Delavska budnica« in bomo o nji še spregovorili. Ostali avtorji so dali le po eno pesem.

Posebej moramo omeniti Ks. Meška »Zdravo Marijo«, s katero je zaslovel Schwab ne samo doma, ampak tudi v tujini. Neštetokrat so jo izvajali naši najboljši in skromnejši zbori z velikim uspehom. Množice poslušalcev so venomer zahtevale njeno ponovitev. Ljubljanska in mariborska Glasbena Matica sta jo izvajali na svojih koncertnih turnejah po Češki, Poljski, Franciji in Švici, kjer so jo poslušalci povsod z navdušenjem sprejeli. Pariško podjetje Pathe Frères jo je posnelo za govoreči film ter jo predvajalo v vseh francoskih in drugih inozemskih kinematografih. Očividec-domačin pripoveduje, da je občinstvo vselej ploskalo pevcom v filmu. Še važnejše je dejstvo, da je dal posneti »Zdravo Marijo« na gramofonsko ploščo Institut pariške univerze za fonetiko (Institut de phonétique), ki raziskuje človeški glas in govor ter zbira in hrani v svojem arhivu govorce, glasove, rekla in pesmi najrazličnejših narodov v Muzeju človeške besede. Tako bo ohranjena Schwabova »Zdrava Marija« (poleg treh slovenskih ljudskih pesmi) poznim rodovom za nedogleden čas. Vsekakor lepo priznanje skladatelju.

Nastanek te pesmi ima svojo zgodovino. O njem je pripovedoval Schwab naslednje: »To pesem uglasbiti, mi je bila dolgo časa srčna želja. Razmišljal sem, ali naj bi jo napisal v strogem cerkvenem ali v slogu ljudske (narodne) pesmi. Zgodilo pa se je, da je nisem pogodil ne na prvi ne na drugi način. Sanjalo se mi je nekoč, da slišim veličasten zbor, ki je pel to pesem z lepim

napevom. Prebudim se in jo hitro napišem, da bi je ne pozabil. Takrat pač nisem slutil, da bo žela toliko priznanja in ljubezni doma in na tujem kakor menda nobena slovenska pesem. Pristrčno se zahvaljujem pevcem, ki jo tako radi pojo.«

Prvotni zapis te pesmi je datiran s 5. IV. 1899. Zanimivo je, da je do končnega redigiranja, kakršna je bila objavljena v Novih akordih I. 1905, precej različna. Prvi koncept ima 22 taktov, samospev obsega le prvih 8 taktov, ostali del je za mešani zbor, tako da samospev zase nima logičnega zaključka. Razen tega je v drugi polovici drugačen po harmonizaciji in modulaciji. Od prvega zapisa do objave drugega je preteklo nekako pet let, iz česar je videti, kako je skladatelj v tem času (morda tudi po nasvetu Antona Lajovica) napredoval.

»Zdrava Marija« je uglasbena za sopranski samospev s spremljevanjem mešanega zbora. Iz zbranega dela pa je razvidno, da se je bavil skladatelj s tem, kako bi se dala izvajati drugače. Priredil jo je še za saxophon ali pevski glas in veliki orkester, za pevski glas in klavir ter končno za pevski glas s spremljevanjem citer. Bržda je hotel omogočiti njeno izvajanje tam, kjer ni bilo primernega pevskega zbora.

Podoben namen se kaže tudi pri nekaterih skladbah, ki jih je pripravil na več načinov, kakor so med drugimi:

»Dobro jutro«, pevski valček za mešani zbor s spremljevanjem klavirja in posebej s spremljevanjem velikega orkestra, »Zlata kanglica« za sopran solo, mešani zbor s spremljevanjem harmonija in klavirja ter posebej z velikim orkestrom, »Na lipici zeleni«, prvotno mešani zbor, je podprt še enkrat s spremljevanjem klavirja, drugič z velikim orkestrom, »Knez Volkun«, spevoigra za tenorski solo in mešani zbor z orkestrom ter še posebna priredba s klavirjem.

Posebno nagnjenje je opaziti pri Schwabu za valčkov tempo. Nekoč je izjavil: »Valček je priljubljen pri vseh kulturnih narodih, ker se nanj posebno hvaležno ustvarjajo melodije, ki splošno ugajajo. Nekateri kritiki — modri možje — podcenjujejo pevske skladbe v obliki valčka, češ da so banalne. Gre namreč za to, kdo komponira in kako. Na valčkov tempo se dajo uglasbiti povsem enotne in izvirne skladbe s polnim umetniškim učinkom, kar dokazujejo »Knez Volkun«, rajanje pod lipo, in pevska valčka »Dobro jutro« in »Sonček moj«. To so skoro edine skladbe te vrste, ki jih imamo Slovenci.« V zbranem delu ne najdemo sicer nobenega valčka, ki naj bi služil svojemu namenu, pač pa je valčkov ritem uporabil za poglobitev besedila in uveljavitev lepe melodije, v kateri ni vsakdanjosti in plehkosti.

Iz zbranega dela posnemamo, da je dovršil Schwab 124 skladb. Poleg že omenjenih je še 53 moških, 39 mešanih in 5 mladinskih zborov a capella, 2 samospeva s klavirjem in 5 samospevov s spremljevanjem citer. (Citram je ostal do kraja zvest.) Dalje so po 1 moški in mladinski ter 3 mešani zbori s spremljevanjem orgel ali harmonija. Tam nahajamo še kratko skladbico za klavir, dvoje skladb za citre, dva tamburaška zbora (menda še iz mlajših let) in serenadico za godalni oktet (5 gosli, viola, čelo in kontrabas).

Najbolj znane Schwabove skladbe so objavljene na raznih mestih kot n. pr. v izdajah ljubljanske Glasbene Matice v letnikih 1906, 1907, 1910, 1913

(v posebni izdaji »Zlata kanglica« 1913—1914), v pesmarici Glasb. Matice 1923, v Novih akordih letnik I., II., VI. in IX., v Drugovičevi pesmarici, v Devovih »Jugoslovanskih narodnih pesmih« 1923, v »Pevcu« letnik II. in III. in morda še kje. »Slanico« je založilo v hrvaščini pevsko društvo v Osijeku, toda kot »Mrazove«, Druge skladbe, zlasti večina harmonizacij ljudskih pesmi, niso prišle na svetlo.

Številne so ocene Schwabovih del, ki so jih objavili »Novi akordi« letnik IX., X., XII., »Pevce« letnik II. in IV., »Dom in svet«, zagrebška revija »Dom i svijet« in »Slovenski Narod«, ne glede na stotine poročil v raznih domačih in tujih listih.

Oglejmo si Schwaba še kot pevovodjo. Bil je še dijak celjske gimnazije, ko je o počitnicah zbral v Št. Pavlu pevski kvartet, ki je prepeval pod njegovim vodstvom ljudske pesmi. Tam je vodil, kot že omenjeno, tudi nekak šramel. Skromne izkušnje, ki si jih je pridobil, je porabil in dopolnjeval na univerzi, kjer je vežbal slovenske visokošolce v zborovem petju. Med pesmimi je bila že katera njegova.

Več priložnosti je našel po stalni naselitvi v Celju. Takoj se je lotil z veliko vnemo glasbeno-kulturnega dela, ki naj bi našega človeka bodrilo v dobi najhujšega narodnega in gospodarskega zatiranja, da ne bi omagal in klonil. Velika nevarnost je pretila zlasti slovenskemu delavskemu in obrtniškem stanu, ki mu je pripadal dobršen del celjskega prebivalstva. Schwabovo bistro oko ni prezrlo ugodne prilike. Pokazal se je izvrstnega organizatorja in zbral z osebno agitacijo in s pomočjo narodno zavednih posameznikov iz vrst delovnih ljudi 40 pevcev ter ustanovil l. 1900 pevski odsek Delavskega podpornega društva. Da je bilo to tvegano delo, lahko razume vsakdo, ki so mu znane tedanje narodnostne razmere na vročih celjskih tleh, zlasti pa še odvisnost naših delavcev in obrtnikov od nemških gospodarjev. Boreč se z velikimi težavami in zaprekami je vztrajno vežbal pevski zbor (ker ni bilo klavirja, je vežbal posamezne glasove na citre) in kmalu nastopal pri delavskih prireditvah. Da bi utrdil v pevcih stanovsko in narodno zavest, je uglasbil l. 1901 »Delavsko budnico«, ki je pri nas gotovo izmed najstarejših. Za besedilo je naprosil takratnega urednika celjske »Domovine«, Cvetka Golarja. Naši javnosti je bržda neznana, zato jo naj tukaj navedem:

**Glasno zaori
pesem naglas,
delavci, kvišku,
tu naš je čas!**

**Cisti nas znoj
kot ogenj zlato,
jasno je srce,
čvrsto telo.**

**Zulji na rokah
naša so čast,
pesem slovenska
naša je slast.**

Z »Budnico« je vlil pevcem ponos in stanovsko zavest in jih bodril, da so ostali zvesti svojemu materinskemu jeziku. Zvesto je stal pevski zbor ob strani svojega prijatelja, vzgojitelja in pevovodje in priredil L. 1902 že samostojen koncert. S tem je zaoralo celjsko delavstvo prvo brazdo in se vključilo pod vztrajnim Schwabovim vodstvom v naš kulturni razvoj, v katerega vedno globlje in uspešneje posega. Pevski odsek Delavskega podpornega društva je obstojal do l. 1905, vendar se je večina pevcev pridružila drugemu pevskemu društvu.

L. 1894 se je osnovalo Celjsko pevsko društvo, ki ga je vodil od 1902—1904 Anton Lajovic. Po njegovem odhodu je bilo vprašanje pevovodje najbolj pečeče. Pevci CPD so se razhajali in nastala je nevarnost za njegov obstoj. Kritični položaj je razrešil Schwab. Ojačil je s pevci delavskega zbora Celjsko pevsko društvo in je bil vključ v nasprotovanju nekaterih njegovih članov izvoljen z glasovi delavcev za novega pevovodjo, kar je ostal nepretrgoma deset let.

S tem se je začela za Schwaba nova doba. Sedaj je imel v zboru starejše in bolj izvežbane pevce, zato se je mogel lotiti že zahtevnejših skladb in gojil petje smotrno. Pa tudi sam je lahko globlje spoznaval vse strani zborovskega petja in dobil kot glasbenik mnogo tvorne pobude za ustvarjalnost. Zato je ta doba za Schwaba najplodovitejša. Sledile so njegove najboljše skladbe, s katerimi je kmalu zaslovel. Vrstili so se redni koncerti v mestu in okolici ter je priredil dva koncertna nastopa celo v Zagrebu. Pevski zbor je štel 70 pevcev, ki so pripadali vsem stanovom in brez razlike na politično prepričanje. Vse je znal Schwab s svojo osebnostjo in resnim delom izravnati ter privedel pevski zbor do upoštevanja vredne dovršenosti.

Nepremišljeno nasprotovanje in rovarjenje nekaterih novih članov pa mu je polagoma zagrenilo delo in kmalu nato je odložil taktirko ter se umaknil iz javnega glasbenega življenja. To je bil zanj hud udarec, katerega se je dostikrat z bridkostjo spominjal, češ »da so mu zamorili razpoloženje«. Vendar s tem še ni bil konec njegove ustvarjalnosti in je objavil nato še nekatero svojo skladbo. Budno je sledil glasbeno-kulturnemu življenju v Celju in dajal glasbenikom in pevovodjem vselej drage volje pobud in nasvetov, ako so se obračali nanj.

Ako še omenimo, da je napisal mnogo ocen in koncertnih poročil za razne liste, da je predaval o skladateljih Ipavcih doma, v Ljubljani in Mariboru, pisal in prirejal skladbe za razne priložnosti, da je sodeloval v šahovskem svetu s svojimi »Zabavnimi problemi«, in to poleg obilnega poklicnega dela, potem smemo reči, da je bilo Schwabu življenje »delovni dan«.

Celje se lahko ponaša z njim!

O P O M B E

* »Zarotniki« so bili dijaki od 5.—8. razreda, vsi — razen enega Hrvata — Slovenci. Vsi so bili kaznovani s šolskim zaporom, pet izmed njih je dobilo iz vedenja oceno »nicht entsprechend« (neprimerno), trije so bili izključeni, eden pa je izstopil sam. Med izključenimi je bil tudi osmošolec Vatroslav Oblak, pozneje znameniti slovenski jezikoslovec. Verjetno je bilo med »pevcia« še več dijakov, a so kaznovali le bolj znane »revolucionarje«. Pravega vzroka razredniki niso vpisali v glavne kataloge (konferenčni

zapisnik ni ohranjen), ker bi bilo le nesmiselno zapisati, da so bili dijaki kaznovani zaradi petja cesarske himne, četudi v slovenščini.

** Ganser je bil filozof in živel v Gradcu. Izdal je zbirko lirskih pesmi, katerih eno je Schwab priredil in uglasbil:

Ganser:

Blumen sind es, die ich biete,
Blüten unschuldvoll und rein.
Mit den Blüten zieht der Frühling,
mit dem Frühling Freude ein.
Mit des Lenzes ersten Blüten
scheint die Welt ein Blütenstrauch,
möge Dir er lange blühen,
unberührt vom Schicksalshauch.

Schwab: Moji devojčici.

Šopek nežen naj povijem
iz nedolžnih ti cvetic,
ki pomlad jih je rodila,
ki odsev so tvojih lic.
Saj so tvoja mlada leta
kakor rožnata pomlad,
ki obljublja v drobnem cvetju
zemlji blagoslov in sad.
Ko nam vigred cvetje siplje,
svet se zdi mi šop cvetan,
naj ne vene ti nikoli,
naj ti cvete vsaki dan.

Zupančiču ni ngajala Ganserjeva pesem in ga je šaljivo prekrstil v »Ganser-jac (dívjl kozel).

*** Tudi o Resmanu je napravil Zupančič pikro opazko.

K. Zelenko: *Keramičarka*

PREPOZNO PISMO

Janko Moder

(Odlomki)

Celejski episkopus se je že ves dan ukvarjal s pisanjem. Natanko je bil že trikrat pretehtal besedo za besedo, preden jih je začel lastnoročno začrtavati na pergament. Delo mu je šlo počasi od rok. Vsako črko je skrbno izrisal, da bi bil tudi v tem zgled reda in čistote. Zato se ni dvizal.

»Festina lente!« si je dopovedoval s svojim priljubljenim vsakdanjim geslom.

Z velikim zaupanjem in otroško pristrčnostjo je pisal rimskemu škofu Pelagiju, svojemu predstojniku, o radosti, ki mu jo je bilo дано čakati v sivih letih na celejski škofijski stolici, ko je dobil tako umnega in gorečega pomočnika Lorenza. Zahvaljeval se mu je v imenu noriških vernikov za poslanega diakona in pri tem navezal besedo o telesnih in duhovnih stiskah, katerim je izpostavljena z njim vred vsa božja čredica v teh zapuščenih barbarskih pokrajinah.

Odložil je pisalo in stopil h kaminu, da bi si ugreel roke. Strmeč v tiho migotanje plamenov je v mislih ponovil zadnji stavek in pripravil prehod v drugega. V njem mora povezati svojo davno misel o dvojni oblasti Rima: svetni in svetli. Samo z močnim cesarskim Rimom se bodo razširile tudi meje božjega kraljestva proti severu in vzhodu. Odpraviti je treba trenja med Bizancem in Rimom, med vzhodno in zahodno cerkvijo. Z močno roko in razumno razsodbo je treba zatreti zmote, ki razpihujejo notranji razdor, slabijo cesarski in božji imperij ter budijo pogum pri sosedih in sovražnikih.

»Kaj bo, če spet prihume barbari od vzhoda? Noriške zemlje niso bile še nikoli v svoji zgodovini dolgo prazne. Kako se bo v sebi razmajani Rim postavil po robu njihovi sili? Zato pa, da se prepreči taka nevarnost že vnaprej, prosim kot eden izmed škofov, najdalje potisnjenih v barbarske zemlje na severovzhodu, pomoči in podpore, duhovne in gmotne, v ljudeh in predmetih...«

Zadovoljen je bil s svojim slogom. Zdelo se mu je, da njegov predlog ni videti preveč samosvoj in da njegova modrost ne bo nikogar zasenčila in nikogar užalila.

Tedaj je prišel služabnik in povabil k obedu. Škof je brez besede pokimal, se mimogrede še enkrat ozrl po nedokončanem pismu in ga v skrbeči ljubezni pobožal. Tudi pri obedu je bil molčeč. Diakon Lorenzo je vedel za njegovo skrb, zato ga ni motil.

Po obedu se je diakon hitro poslovil in odšel v svojo celo. Pred večerom je sklenil oditi še v svetišče pripravljat vse potrebno za drugi dan, ko se bo s pepeljenjem začel sveti post. Napravil je sto običajnih korakov po jedi in segel po plašč. Tedaj je na zunanja vrata udarilo tolkalo. Diakon se je ogrnil in počakal v izbi, misleč, da je nemara prišel kdo ponj. Ker dolgo ni bilo nikogar, se je pokrnil in odšel. V vestibulu mu je vratar skrivnostno pošepetal, da je papeški sel pravkar prinesel pismo iz Rima.

»Kje je zdaj?«

»Sel?«

»Da.«

»V kopalnici. Naročil je, naj mu pripravimo ležišče. Pot po zametenih cestah ga je utrudila.«

Lorenzo je bil v cerkvi ves čas razmišljen. Ločitev od doma, od tople Italije je prenašal teže, kakor bi bil hotel sam sebi in drugim priznati. Zdaj ga je skrbelo, da bi sel ne odšel brez njegovih pozdravov in ne da bi si ga bil ogledal, ga potipal in objel, domačega človeka v mrzli tujini.

Ko se je diakon vrnil iz cerkve, je sel še spal, zato je vprašal strežaja, ali sme k škofu. Služabnik se je vrnil in mu odprl vrata. Celejski vladika je stal na sredi tablina. Na pisalniku je ležalo nedopisano pismo, na mizi pa je bil zviti pergament, pošta iz Rima. Škof je stopil k mizi, prijel zvitek in ga izročil Lorenzu.

»Berite!«

Pri tem je rahlo zavzdihnil, da se je moral Lorenzo ozreti po njem. Potem se je diakon sklonil k luči in se zatopil v branje.

»Poslanica rimskega škofa Pelagija Drugega vsem bratom v Kristusu ...

... Vsa Italija se potaplja v krvi, zato, ljubi moji škofje in svetovalci, se še enkrat obračamo na vas, ki smo brez vas pastir brez črede, ljubi verniki in služabniki božji, spreglejte bridkosti in skrbi, ki nam grenijo življenje! Pomagajte po svojih močeh, pošljite vsega, kar izdelujejo vaši obrtniki, pošljite denarja in blaga... Na priprošnje svetega mučenca Gospodovega, na čigar grobu bodo vekomaj molili vaši darovi, vam bo vse tisočkrat povrnil Kristus, ko vas bo povabil k sebi: »Pridite k meni, ki ste videli moje male brate in ste jim blažili težave življenja! Pridite v moje kraljestvo, ki nima konca!...«

Diakon Lorenzo je prebral pismo in roka mu je trudno omahnila.

»Da, te je resnica iz srca imperija. Poznam pa tudi resnico z njegovega roba...« je pomislil.

Škof mu je vzel poslanico iz rok, jo zvil in odnesel na pisalnik. Potem je s počasno kretnjo prijel na pol popisani pergament in ga hotel pretrgati, a se je predomislil, ga varno položil nazaj na pisalnik in zavzdihnil. Ozrl se je na klepsidro in jo preobrnil.

*

Nad Celejo se je zgostil mrak. Po tablinih so se stekale vodne in peščene ure. Straže na ozidju so se izmenjale. V tabernah so razvnetim kockarjem prižgali luči. Jud Simon je zaprl železna vrata prodajalnice,

skrbno preštel izkupiček ter ga vpisal v pripravljene kvadratec na povoščeni tablici. Potem je varno podrsal vegaste kovance z mize v pest in jih po vrednosti in vrsti pospravil v mošnjčke. Pri tem jih je v mislih vnovič sešteval. Ob koncu je izračunani znesek primerjal s številko na tablici. Za spoznanje prekaste oči so mu zadovoljno pomežiknile. Ni še pomnil, da bi se bil kdaj zmotil. Mošnjčke je drugega za drugim pobožno spravil v blagajnico, jo zaprl s tremi ključavnicami, ki jih je bil dal po lastni zamisli skovati pri treh različnih kovačih, se prepričal, da pahi in žablice drže, ter se šele potem stegnil po leščerbo in povoščeno tablico.

Preizkušat je šel vnanja vrata, ali so zaklenjena, in pregledat predale v trgovinici, ali so zaprti. Prišel je do blagajnice, spet pretipal in potresel vse ključavnice, srečno zamrmral: »Bene!« in se odpravil po treh stopničkih v pisarnico tik prodajalne. Iz miznice je potegnil debel povezek v oslovsko kožo vezanih pergamentov, oslinil prste in zalistal po foliantu. Odprl je pravo stran, pripravil pisalo in prepisal s tablice znesek med dohodek, ga v mislih prištel skupnemu znesku in vpisal v posebno rubriko. Potem je spet segel po tablici in na drugi plati seštel izdatke, vpisal znesek, ga prištel k dotlejšnjemu in zapisal skupno vsoto. Roka mu je čedalje bolj drhtela, zakaj zneska skupnih izdatkov in dohodkov sta bila kakor zvezda in sonce, kakor noč in dan. Z užitekmu ju je zapisal drugega pod drugega ter odštel. Kar je dobil, je zapisal v poseben kvadratek, odštel še od prejšnje skupne vsote ter izkupiček tega dne zapisal v skrajni desni kvadratek in ga z očmi primerjal z izkupičkom prejšnjega dne.

»Trgovinica, na bolje ti gre,« jo je v mislih objel in pobožal. »In jutri bo vsotica še večja. Jutri se vrneti sužnja pomočnika iz Petovija in Juene. Prinesla bosta nabite mošnjice, pošten izkupiček za dragocenosti, ki sta jih bila odnesla mojstru Gripu v Petovij in mojstru Petroniju v Jueno.«

Pospravil je vse predale, jih pozaprl, vzel oljenko in še enkrat šel po trgovinici ter preizkusil pahe in ključavnice. Potem si je ogrnil temen plašč čez dolgo haljo, iz katere so se mu stezali samo koščeni prsti in plešasta glava s kljukastim nosom in nemirnimi očmi. Pred večerjo je moral stopiti še k prijatelju Marku Emiliju, sodniku v civilnih zadevah, da bi mu še enkrat priporočil svojo zadevo zastran trdovratnih dolžnikov med vojščaki celejske posadke. Mark Emilij je domoval blizu vzhodnih vrat. Malo dalje od njegove hiše je sleherno noč gorela grmada, ki je osvetljevala širok trg, vzhodna mestna vrata in del ozidja.

Jud Simon je začutil nenavaden vrvež pri mestnih vratih. Postal je, da bi razločil klice, a so se še bolj zamežljali.

»Kaki tujci brez domovinske pravice tiščijo v mesto,« je pomislil trgovec. »Le dobro se držite, stražarji! Samo poštenjaku so odprta celejska vrata!« jih je sam pri sebi spodbujal.

Tedaj mu je na uho udaril jasen krik:

»Barbari ante portas!«

Zdržnil se je.

»Tistole da so barbari!«

Nehote se mu je spet ustavila noga. Napel je pogled. Nekaj vojščakov se je utrvalo od gruče in steklo proti mestu. Razgubili so se po vojaških

stanovališčih in sklicevali posadko. Simon pa je še stal kakor vkopan in sam sebi ni verjel. Zazdelo se mu je, da ves trg hrumi, a ko se je streznil, je sprevidel, da razen nekaj begajočih vojščakov ni nikogar. Pač. Tam od mostu so se bližale štiri črne postave na ozadju plameneče grmade. Hodile so trudno.

»Begunci!«

Zdaj Jūd Simon ni ničesar več ne slišal ne videl razen svoje trgovinice, denarcev, naphanin v kožnate vreče, in imetka, nakupljenega za lastno uporabo in namenjenega za prodaj. Stekel je proti domu.

*

Na mah je bil kastrum na nogah. Vojaštvo je bilo razdeljeno v tri kohorte, eno legionarsko in dve pomožni, v katerih so službovali tuji najemniki z Balearskih otokov, s Krete in Numidijci. Balearci so bili izvrstni pračarji, Numidijci dobri lokostrelci. Vsem je poveljeval primipilus Torquatus, visokorasel črnuh, bolj podoben afriškemu domačinu kakor prebivalcu rimske Kampanje. Z vojaštvom vred je bilo v kastru do tisoč prebivalcev, med njimi nekaj rimskih uradnikov in uslužbencev, precej trgovcev, obrtnikov in navadnih naseljencev ter dokaj sužnjev. Večina njihovih gospodarskih poslopij je stala izven celejskega mestnega ozidja.

Brž ko so lotodoški begunci prinesli novico o bližajočih se barbarih, je sklical Torkvat predse centurione in jim porazdelil službo. Še trenutek in že so tekali deseterji po kastru ter dvigali vojščake v ležišč, od kobranja in iz tabern. Le izkušeno oko celejskega episkopa bi bilo moglo presoditi, koliko peska v urah je zdrknilo skozi luknjico od trenutka, ko je bil Torkvat izvedel novico o barbarih, pa do časa, ko so bili vojščaki že do zadnjega razporejeni za obrambo.

Kastrum je hrumul kakor vznemirjen panj. Nekateri meščani so se obirali, češ Torkvat spet uganja svoje muhe in samo za vajo kliče k orožju. Drugi so bili razburiljivejši. Jeli so brezglavo begati sem ter tja in ugibati, kaj naj naredi. Večina pa je mirno sprejela novico, kakor da je že dolgo čakala nanjo. Začela je pospravljati imetje in se pripravljati na vse.

»Trdnjavske ozidje je trdno, posadka je močna, ali kaj se ve?... Nemara se bo treba za kak čas umakniti v hribe nad kastrum, da se barbarski val odpljusne dalje.«

Poveljnik Torkvat je obšel domala že vso posadko. Novica o barbarih ga je prijetno vznemirila. Kakor psu, ki zasledi divjačino, trza slednja žilica, tako je bil sam napet ko struna. Hodil je strumno, kakor da ima v nogah skrivnostne vzmeti. Ko se je vrnil v svoj stan, je naglo stopil h kamínu in si ogrel roke. Bile so premrle, da jih skoraj ni čutil, a vso pot na obhodu za to ni nič vedel.

»Sreča mi je naklonjena, stotnik Ligarij,« je mimogrede z zanosom pojasnjeval svojemu pribočniku. »Še ta barbarski napad — kakor nalašč za venec moj vojaški službi — potem pa pojdem v mirno toskansko selišče, kjer bom dobil za vojaške zasluge posestvece in hišo. Opraviš me svojo dolžnost do domovine... Devetnajst dolgih, pa tudi kratkih let!...« Zasanjano se je zasmel. »Prihodnja pomlad bo dvajseta in zadnja, če mi je Mars naklonjen!«

Zunaj je po ozidjih odmevalo sklicevanje vojščakov. Po tlaku je žvenketalo orožje. Še zmeraj so topotale gruče legionarjev in najemnikov na določene odseke.

Nad Celejo je visela hrumeča noč.

*

Sele drugi večer so se v dalji utrnili slovenski kresovi. Mirno so goreli do jutra, dokler jih ni popil dan. Toda napadalcev ni bilo od nikoder. Narobe! Celejski ogledniki so proti poldnevu prinesli novico, da se barbari umikajo.

»Z vsemi vozovi in čredami...«

Celeja si je oddahnila, poveljnik Torkvat pa se je našobil. Proti deveti uri je vnovič poslal izvidnike. Vrnili so se z nočjo in povedali, da so se barbari utaborili ne le za noč, temveč za dalj časa na gričih dve uri hoda od kastro proti vzhodu.

»Jutri povedem nadnje kohorto svojih vojščakov,« je poveljnik v trenutku napravil načrt. »Ne bodo mi viseli kakor meč nad glavo!«

*

Trgovec Simon še ni legel. Že v trdi temi je bilo poropotalo kladivce po vnanjih vratih in vratar je prišel plaho naznanjat avgura Tubra, ki da je pribežal pred barbari iz Lotodosa.

»Naj pride,« je sitno velel Simon in hitel pospravljati z mize dragocenosti, zgledno pospravljene po kožnatih vrečkah.

Tuber pa je že vstopil, prestregel naglo Simonovo kretnjo, a nalašč pogledal v stran, da bi trgovcu ne bilo nerodno.

»Previdnost je mati modrosti,« je dejal s praskajočim glasom.

»Tako je,« je čemerno odvrnil Simon, ker ni vedel, kam meri gost. »In počitek je oče moči!« ga je srepro pogledal.

»Signa ex avibus, to mislim,« je pojasnil Tuber. »Kaj nisi videl pod večer jate ptic z dolgimi vratovi, ko so v ostrem trikotu letele proti zahodu?«

»Nisem. Ne utegnem. — A kaj to pomeni?«

»Ej, čudne stvari. Nič dobrega... Da bodimo pametni in poslušajmo bogove, ki nam kažejo prihodnost! — Kako je bilo v Petoviju, kako v Lotodosu...«

Jud Simon je zamahnil z roko. Izrinil je zlogolkega avgura čez prag, ne da bi mu bil kaj dal za novico o pomenljivem ptičjem letu. Nalašč se je delal, kakor da mu nič ne verjame, samo da bi mu ne bilo treba plačevati nagrade. Kakor hitro pa je vratar za skrivnostnim grbavcem zadrlesnil velika vrata, je Simon vzdrgetal.

»Pametni se pri ognju ogreje, nespametni opeče,« je pomislil. »Treba se je pripraviti. Kaj bo s Celejo, če res pridrve Slovenci? Nekaj Celejanov bo gotovo padlo. Sladko je umreti za domovino... A še slaje je živeti!«

Velel je zbuditi svojega sužnja, pomočnika v trgovini. Pozno v noč sta pripravljala vse potrebno za beg. Drugo sta spravljala v kleti, v skrivne

zazidke, kamor ne bo nikdar stopila barbarova noga. Na tretji kup je trgovčič deval poceni, malovredno blago, ki ga je sklenil drugi dan odnesti v slovenski ostrog onkraj Savinje, preden si barbari in Rimljani skočijo v lase. Zakaj da bo boj, to je trdno vedel, ne le zaradi Tubrove prerokbe, tudi zaradi lastne pameti, ker je dobro poznal zahrbtnost poveljnika Torkvata.

»Slovenci so novo ljudstvo,« je preudarjal Simon. »Gotovo so bogati in še ne poznajo vrednosti denarja. Vržejo ti ga polno pest za prazen nič. Lepe dobičke si bomo lahko skovali iz tega. Zakaj bi si jih jaz ne prvi? Pokupili bodo to blago od mene, potem pa — ko jih bo Torkvat premagal — se bo ves plen vrnil spet v moje predale...«

Počasi mu je predla srečna misel, a v mirno zatopljenost se mu je ves čas spovračala Tubrova novica.

»Da bi Slovenci ugnali tudi Celejo, kakor so bili druge rimske potožanke? — Da, navsezadnje je treba tudi to pametno pretehtati. Ne kaže se jim zameriti. Treba je z njimi navezati stike. Rimljani so bogati, a vsega naveličani in stari. Mlada ljudstva jih teptajo in zmagojejo na vseh koncih. Klonili so pred Langobardi, klonili pred Franki, klonili pred Goti. V njih ni več sokov za življenje. Slep bi bil, kdor bi se preveč vezal nanje. Prihodnost imajo mlada ljudstva. Stari svet trepeti pred njimi. — Mogoče tudi pred Slovenci?«

Suženj je zakinkal na kupu surovih vreč, ki sta jih bila izpraznila, gospodar pa je bedel do belega dne in delal načrte.

»Najlepše je sanjati z odprtimi očmi. Sanjaš vse lepo in uživaš elizij... Če pa sanjaš z zaprtimi očmi, ti ostane le bežen spomin. Veš, da ni resničen, temveč le sanje...«

Ko je presodil po klepsidri, da se stekajo nočne straže, je vzel svetilko in odšel buditi sužnja Koresa. Snoči so ga bili pred Tubrovim obiskom privlekli od nekod do nezavesti pijanega.

»Dvigni se! Greva!«

Suženj se je nekaj motoglavil od preobilo zaužite pijače, a se je hitro streznil, ko je zagledal sitnega gospodarja.

»Da, vse tisto so bile samo sanje... Ostala je grenkoba v ustih in predenica v glavi, slaj in blaženost pa sta prešla z nočjo vred. Le v sanjah je bil gospodar dober in prijazen, zdaj je spet prejšnji zaderikav dedec.«

*

Zjutraj je bilo pri vzhodnih celejskih vratih že ob rani uri polno prebivalstva. Nekaj uradnikov je prišlo oprezovat, ali bi že bilo varno oditi dalje proti Petoviju. Več sužnjev je prišlo za svoje gospodarje — obrtnike in trgovce — spraševat stražo, ali je prihod in odhod že prost. Drugi so kanili vsaj na svoje pristave v bližini naselbine po živež in spravljat na varno živino.

Ob menjavi stražarjev za prvo dnevno stražo sta tudi trgovca Simon in suženj Kores, dobro obložena, prestopila vzhodna mestna vrata in po slabi poti zavila proti slovenskemu taborišču. Straža jima ni delala sitnosti.

Prišla sta do nezamrle vodice in krenila ob nji proti severu. Tako sta se zagnala v pot, da sta piskajoče sopla. Onkraj rečice sta se zagrizla v klanček in trmasto lezla na holmič. Ko sta prišla skozi redko drevje, sta zagledala slovenske ognje. Kmalu sta bila sredi taborišča. Okrog njiju se je zgrnila gosta truma.

Simon se je razveselil venca vernih gledalcev. Začel jim je razkazovati poceni dragotine in razno drobnjav, kakršne še svoj živi dan niso videli. Hlapec Kores je marno razlagal gospodarjevo hvaljenje in oprezoval po vedoželjnih Slovencih. Gnetli so se k njima, a da bi bil kdo kaj kupil, jim še na misel ni prišlo. Gledali so, požirali svetle in pisane predmete, ko pa je kozobradec premolknil, da bi si ovlažil ustnice in grlo, pri tem pa ošinil gledalce z vprašujočim pogledom, češ na plan z besedo, kdor si poželi kaj takega, so vsi kakor na zapoved umaknili oči. Simon je vnovič zapel hvalnico, vnovič je Kores ponavljal za njim in vabil kupce, vnovič Jud priročno kazal, kako uporabiti ta ali oni okras, a spet zaman. Trgovčič je zlovoljno godrnjal v sivkasto bradico:

»Čudno to ljudstvo! Hrepeni po lepoti, a vzeti si je ne upa. Nič ne tvega zanj, rajši ostane brez nje...«

*

Ponoči se je zoblaciilo in odjenjalo. Jutro se je pozno predramilo iz somornih oblakov. Nebo je pritisnilo nizko k tlom. Iz motnjave je začelo v debelih kosmih snežiti. V trenutku je bilo slovensko taborišče odeto v belo. Po vozeh, po konjih, po ljudeh, povsod bele kape, povsod sneg... Obrazi so se smejali izpod čepice, konji so veselo pokimavali, kakor bi se veselili našejljene lepote. Hladne snežinke so božale četa, legale na oči in veke, mehko poljubljale na ustnice.

Zdaj ni bilo misliti na odhod. Vozovi so obtičali v razmehčanem svetu krog rečice. Župan Vitogoj je moral odložiti svojo pot v Celejo.

*

Župan Svobodin pa je moral dalje. Pri rimski postojanki Neviodunu se je bil ločil od župana Ljubeja ter krenil za Savo proti severu in potem dalje za Savinjo proti Celeji, medtem ko se je le-oni držal zahodneje proti Emoni. Zdaj ni in ni smel obtičati na sredi poti. Vnovič je velel pognati spehane živali. Vozovi so zacvrkali, ojesa zastokala. Pokali so biči in po tleh je cmokalo. Konjem so se do kolen vdirale tanke noge. Težke vozove s preozkimi platišči so komaj vlačili iz kotanj in globečega snega. Le govedo je zaupljivo hropeč počasi brodilsko skozi metež.

Svobodin je vedel, da mora hiteti.

»Čimprej moramo priti do trdnih tal, čimprej na vrh rebri... Če bomo ostali v globeli, bo konec naših načrtov. Vso zimo se ne bomo izkopal iz tal. Zdaj nas mehčava vpija, potem bo pa zmrznilo. Kdo nas bo odkopal? Če pa pridemo na vrh, nas malo v stran proti vzhodu čaka bogata rimska naselbina Celeja, kakor vedo povedati ogledniki.«

Može so se vnovič vpregli v vozove in pritegnili, kjer živina sama ni mogla. Voz za vozom je bodel na greben. Gospodar za gospodarjem si je veselo brisal pot z znojnega čela.

»Hvala Perunu!«

A treba je bilo pretegniti še bratovo, sinovo, očetovo, stričevo in sosedovo. Dolga je bila vrsta voz in živali, številna truma, ki je gomezela v pratežni kačl.

Onkraj prevala je Svobodin velel zapeljati v zavetno kadunjo, kjer je sklenil prenočiti in počakati prelagatajev, ki jih je bil poslal daleč pred seboj proti Celeji.

Ves večer je kocálo in cmekalo v debelih prgiščih razmočeni sneg. Vmes je gosto deževalo. Enakomerno je šelestelo po grmičju, kakor bi se usipalo drobno babje pšeno. Potem je mahoma potegnil veter in nad glavami je završalo. Namesto dežja in snega je zaropotala po ljudeh in živalih sodra, debela kakor toča, ostro pikala v kožo in tanko pozvanjala po napetih plahtah. Ljudje so se stisnili drug k drugemu. Zazeblo jih je do kosti. Obleka jim je roženela in se trdila. Bila je štorjasta kakor slabo obdelana koža. Od poledebele togosti se ni več upogibala. Lomila se je in pokala kakor presušeno čreslo. Vsak premik je bolel. Vsaka kretnja je skelela.

*

Na vzhodni plati Celeje v Vitogojevem ostrogu pa so goreli velikanski ognji. Obleke so se tajale, rožene vezi se razklepale. Curljalo je po telesu, dušljivo smrdelo in se parilo. Po kresovih je cvrketalo in škrabljalo, kakor bi kdo nalagal zeleno igličevje. Nazadnje je zmanjkalo sodre in snega. Učistilo se je in sprevedrilo, a Stribog še ni odnehal.

Tedaj so se v celejsko posadko vrnili izvidniki. Poročali so o malomarnem počitku onkraj Savinje v sovražnem ostrogu. Poveljnik Torkvat se je odločil. Poklical je predse stotnika Klavdija, ovčjelasega obešenjaka, ki je poveljeval kohorti najemnikov, samim Balearcem, Krečanom in Numidijcem.

»Snega se je zvrhoma nakidalo,« je dejal poveljnik Torkvat. »Barbari ne morejo nikamor. Pojdi s svojo kohorto nadnje. Presenetil jih boš in potolkel. Če kdo, jih boš ti!« je pristavil in mu pomignil, da je uradni pogovor končan.

Drznemu stotniku je dobro dela pohvala, zato je bil hitro pripravljen za načrt. Nemudoma je krenil k stotniji.

»Treba si bo oviti noge in nataknti golenice,« je spotoma pomislil.

Neradi so se južnjaki dvignili od gorkih kaminov in z ugretilih ležišč. Bled Krečan s potlačenim nosom domača čez ves obraz je jezno tresčil premočene škornje, ki jih je sušil pri ognju, ob tla.

»V ta mraz in neurje? Čemu neki? Za slavo in čast tegale stremuha? — Naj gre sam!«

A stotnik Klavdij ni bil človek, ki bi spraševal, kaj je komu všeč in kaj ima rajši. Stopil je nazaj k vojščakom in brez besede pomignil gobez-

daču. Ta je brez strahu, s trmasto upornostjo, z bosimi, v cunje povitimi nogami zadržal predenj. Le rahlo sta se mu zatresli nosnici. Klavdij je prvemu ob sebi izdri iz rok pračo in pritegnil le-onega. Krečan je toliko še utegnil, da je skrli glavo med pleča ter prestregel udarec s hrbtom in ramenom. A se je vendar sesedel kakor snop. Stotnik je vrgel pračo nazaj lastniku in se besno ozrl po drugih.

»Kam pojedete z loki in pračami v temi, bedaki? Vzemite nože in sulice!«

Telo pred njim je hlipnilo. Iz ust je curnila kri na umazani tlak. Klavdij je pljunil in odšel. Vojaki so se urno izmotali in se okomatali z orožjem. Pohiteli so proti kampu, kjer so drugi — večidel kuharji, peki in kaščarji — zlagoma kidali sneg. Tedaj je priškripal po zmrzujočem tlaku mimo njih stotnik Klavdij.

»Dvojno merico zavrete pijače vsakomur! Takoj!« je zaukazal.

Lopate so se hipoma ustavile. Kuharji in kaščarji so odhiteli. Klavdij je ob piščoči plamenici obšel vrste in vse pregledal. Vojščaki so čakali na pijačo in voljno prenašali njegove muhe. Potem so polokali poživljajočo tekočino. Na vsakega je prišla trojna merica.

»O, stotnik Klavdij je pravi mož!«

»Vojščaki! Boj bo v trdi temi, z zobmi in pestmi. Napreji!« je še rekel pred odhodom in krenili so proti vzhodu čez voglajnski most.

V roke je zeblo, v srca gredo. Kot volkovi so gazili v noč in sneg. Mož za možem, manipel za manipelom. Barbarski kresovi so kazali smer. Kdor je zdrknil s poti, se je ob ledeni skorji urezal do krvi. Mrzel piš je hladil znojno čelo in koval krog sene jeklen obroč. V nosu je skelelo. Sapa jim je pohajala.

Na čelu krdela se je v družbi treh prilizljivih desetarjev gnal sam stotnik Klavdij. Ko so tudi njemu od gaženja pošle moči, je odredil počitek, dalje pa poslal dva izvidnika.

*

V slovenskem Vitogojevem ostrogu se vrvež počasi umirja. Tu in tam se kdo še ukvarja s popraviljanjem nočišča. Veter odnaša kožuhe in se igra s platnenimi strehami kakor z dimom. Svedra jih in frfota z njimi, da pokajo in škropijo. V varnem zavetju debelega šotora zateglo pripoveduje sivček, star ko zemlja, bajko o Štribogu in Morani. Veter laja in se zaganja. Štribog besni. Za trenutek potihne, potem pa zavrigne od bolečine, kot bi zastokal ranjenec v smrtni stiski...

*

Tedaj je piš mahoma potihnil. Zemljo je objela tišina kakor v spomladanski noči, ko vse skrivnostno, hrepeneče prisluškuje v temo. Mraz je odjenjal. Topel veter je potegnil od juga. V drevesu nad stražarskim ognjem se je utrnila solza, spolzela nizdol, spotoma našla tovarišico in čez hip je že curljal potoček.

Somorna teža je legla na srca in duše.

Trenutek za trenutkom je ugašal v preteklost. Kaplja za kapljo je polzela v nepovrat. Utehe pa ni bilo... Kakor da tišina curlja skozi odrevenelo telo.

Straže po celejskem ozidju so se vso noč napenjale, da bi vzdržale grozo. Nihče ni mogel od dušeče more zaspati. Šele proti jutru je odleglo. Tedaj so celo straže na odprtih postojankah zadremale.

»Saj je že vseeno!«

Silno je bilo prekletstvo tiste noči, da jim je vtilo v srca tako misel.

Tedaj je na vzhodu zažarelo. V krvavem soju je zardelo nebo. Oblaki so se razmaknili. Nebesne pošasti so zagorele s tihim plamenom. Videti je bilo, kakor da onkraj hribov gori barbarski ostrog in meče svoj sij do neba. »Zmaga je naša!« je odleglo poveljniku Torkvatu.

Prav tedaj je pri zahodnih vratih nastal kratek hrup. Krik stražarjev je zamrl kakor jok mrtvega novorojenca: le slutiš, da bo otrok zdaj zdaj zavekal, a ko se rodi, ne da glasu od sebe. Pribočnik Ligarij je pritekkel v poveljnikov stan. Malo prej je bil odšel na obhod straž in jih je našel speče.

»Barbari so vdrl skozi zahodna vrata... Pošlji prvo kohorto na pomoč!« Primipilus Torquatus je prebledel.

»Sovražnik je vendar na vzhodu, ne na zahodu,« je hotel reči.

Ozrl se je proti požaru onstran hribov in mahoma sprevidel, da tisto ni bil požar, temveč velikanski ščip.

Kohorta je bila dremotna, a je prekosila sama sebe in se v največji naglici zbrala na kamnu. Toda bila je vendar prepozna. Ves zahodni del naselbine je bil že v barbarskih rokah. Legionarji so morali sprejeti boj na trgu in po ozkih gazeh okrog njega. Slovenski naskok je bil ustavljen, prodiranje zajezeno. Župan Svobodin je velel preiskati zajete domove in jih zasesti. Vzdož ozidja se je nadaljeval boj. Na trgu so se slovenske vrste urejale v nov napad.

*

Tedaj je vzšlo sonce. Belkast kositrn novčič brez toplote in svetlobe se je dvignil nad jugovzhodne griče. Po gazi, ki so jo bili ponoči uteptali rimski najemniški legionarji, je spolzela v dolino dolga vrsta voz in živali. Jutranja primraziča je strdila rahlo skorjico ledu. Hrustljalo je pod nogami, škripljalo v snegu. Steklene skrli tankega ledu so se zvenkljaje drobile. Pet sto bojevnikov pod Vitogojevim poveljništvom je šlo spredaj. Za njimi so škripali vozovi s pratežem. Ob vsakem vozu je korakal poganjač, starec ali žena. Klobučinasti in krzneni škornji so se globoko vgrezali v obpočni sneg. Za vozmi je šla gruča mladine in starcev. Med njimi celejski trgovčič Simon in njegov hlapec Kores.

»Kaj zmorejo ti ljudje!« se je čudil Simon.

Lakomni koščanec ni mogel verjeti svojim očem.

»Ko bi imel take sužnje, bi mi ne bilo sile!«

Padal je, se pobiral in obupaval, da bi se mogel še kdaj izvleči iz brozge blata in snega, ki je bila čedalje večja, kolikor bolj so se bližali močvirnati dolini, po kateri se je leno vila rečica. Slovenskemu starcu, tistemu, ki je bil ponoči pravil bajko o Stribogu in Morani, se je bedni človeček zasmilil,

ko je omagoval pod bremenom. Zaklical je svoji hčeri, ki je poganjala šestevprežni voz pred njim, naj mu odvzame tovor. A Simon se ni maral ločiti od svojih dragotin. Zategadelj so ga Slovenci s culami vred spehali na zvrhano naložen voz.

»Čudni ti ljudje!« je premišljal suženj Kores, ki je tovoril za njim. »Čez mero so dobri in izkazujejo dobroto celo tistemu, ki jih bo še danes pozabil in jih v zahvalo izmozgal do belih kosti!«

Vozovi in sani so cvillili in stokali pod težo bremen. Zivina je enakomerno sopla. Bela meglica se je dvigala od gobcev in spotenih trupov. Pod Judom Simonom se je premetaval voz po kotanjastem kolovozu in mu grozil, da ga strese s sebe. A tujec se je kakor pajek s tankimi rokami in nogami opiral ob nevidno mrežo ter ril čedalje globlje v svojo ropotijo.

*

Šele ob drugi dnevni straži se je sončna luč toliko okreplila, da je mesec zbledel in izginil na nebesni sinjini, kakor v poletni vročini skopni neznamen oblaček. Ob tretji dnevni straži pa so stražarji tudi na vzhodnem celejskem obzidju zagledali prihajajoče. Iz gozda so se brez konca vrstile gruče Slovencev.

»To niso naši legionarji!« je dejal črnook stražar, komaj večji od petnajstletnega mladca.

»Barbari so,« mu je pritegnil sosod. »Pojdi in povej poveljniku!«

»Jaz ne grem,« je dejal črnooki in se v zadregi podrgnil po hrapavi bradi, porasli z žimastimi črnimi kocinami.

Desetar je poslal daleč naprej krdelce za varstvo vrat. Sovražniki so si prišli nasproti na strelno razdaljo. Legionarji so naperili puščice v barbare. Tedaj sta se iz prve gruče Slovencev izluščila dva moža in mahajoč krenila proti straži na mostu.

»Saj to sta naša,« je dejal nekdo in povesel lok.

Slovenci so se razpostavili tokraj krivuljaste rečice, pritoka Savinje, za počitek. Pratež je ostal onkraj nje. Rimska legionarja sta se počasi bližala.

»Kaj je?« ni strpelo nekega stražarja.

Legionarja sta šla molče dalje. Šele ko sta prišla vstric mestne straže, je rekel eden izmed njiju, visok lepotec atletske postave:

»Konec...«

Kakor čudo ju je straža na mostu spustila dalje in onadva sta se kot prikazen, kot senci iz podzemlja, odmajala čez most. Odprla so se jima vzhodna vrata in ju pogoltnila.

»Kaj je?« ju je z istim vprašanjem že med vrati sprejel sam primipilus Torquatus.

»Konec,« je ponovil lepotec, za hipec strumno napel mišice, potem pa od prevelike izčrpanosti omahnil in se naslonil na zid.

Torkvat je posinjel in dvignil roko s težkim mečem. A pribežnika se nista zganila. Preživela sta grozo, pretrpela nadčloveški napor, zdaj bi se jima celo smrt zdela rešitev. Torkvat ni zamahnil. Zgrozil se je ob nenadni misli, ki ga je zapekla kakor ogenj.

»Mojih najboljših ni več?...«

Nikdo mu ni odgovoril. Lepotec se je sklonil, zajel z drgetajočimi prsti snega in si ga del v usta. Kakor za okusen posladek je z vročično razpokanimi ustnicami srkal vodo iz snega.

»Kako so poginili? ... Kako so mi jih uničili?« je nestrpno vprašal Torkvat.

»Vihar je zavijal,« je poročal rešeni, »nebo je slonelo na zemlji, da si videl samo, kar si otipal. Potem so nam v očeh zaplesali barbarski ognji. Padali smo pod slovenskimi kopji, a sovraga ni bilo nikjer ... Ognji so tega krivi: nas so slepili, barbarom svetili ...«

Torkvat se je brez besede obrnil. Ni več vprašal, ali sta se samo onadva rešila, ni izdal povelja glede bližajočih se sovražnikov. Tedaj je drugi pribežnik, zalit Numidijec, ki je dotlej molčal, spregovoril:

»Poslali so naju,« je dejal in umolknil.

Lepotec mu je obupano odmahnil in svareče odkimal. A primipilus se je že obrnil:

»Kdo vaju je poslal?«

»Barbari. 'Rimljanom nismo storili nič žalega,' pravijo. 'Ti spoštujete pravila vojskovanja kakor Slovenci,' pravijo. 'Najemniško drhal,' pravijo, 'ki je na lastno roko zahrbtno prišla ponoči nad nas,' pravijo, 'pa smo poklali, kakor je zaslužila.'«

Torkvatova roka z mečem se to pot ni ustavila. Zadela je Numidijca, da se je zgreznil vase kakor prazna vreča. Le bele oči so se mu očitaajoče odprle.

»Ušel je barbarski sekiri, da ga je lastni človek pobil,« je pomislil desetar pri vratih.

Neustavljivo se mu je zazdehnilo. Groza mu je dušila dihanje.

»Prekleta sodrga!« je skozi stisnjene zobe zasikal Torkvat.

Potegnil je glavo med široka pleča in odšel proti svojemu stanu. Sredi poti ga je prestregel sel.

»Stotnik Ligarij prosi pomoči. Pregnal bi rad barbare iz naselbine, preden se bodo združili s temi, ki so se pokazali na vzhodni ...«

»Vem!« je zagrmel primipilus.

Sel se je odmaknil in brez odgovora odtaval k stotniku Ligariju. Ta je čakal na zaproseno pomoč, potem pa sklenil udariti z vso silo. Velel je izprazniti stavbe, stoječe na črti njegovega napada, in jih uporabiti za utrdbе. Vojaki so v naglici postavljali pregraje vzdolž glavne prečne ceste, držeče od južnih vrat proti severnim, mimo škofijskega dvorca, Simonove trgovine in krščanske cerkve. Redarska in gasilska stražnica sta bili že v barbarskih rokah. Tam je grozila največja nevarnost za vso prečno cesto.

Primipilus Torquatus je sam pregledal položaj. Poslal je okrepitev na južni odsek, kjer je veljalo pregnati sovraga s stražnega stolpa pri mestnih vratih. A pomoč je prišla prepozno. Obrtniško četrt, kjer je bilo največ sužnjevi in najetih delavcev, je zajel poplah. Vse je v neredu begalo in vpilo. Nekje so se odprli kokošnjaki. Na desetine perutnine se je vrešče razpodelo po nezgaženih stranskih ulicah in prehodih. Kokoši so se plašile, bleščeča belina jih je slepila, da so težko vzletavale in sedale na sredo snega, se vgrezale vanj in se z loputajočimi perutnicami poskušale vzdržati vrh njega.

Potem so barbari zasedli svinjsko pristavo. Zamaščeni lastnik je bil še utegnil nekaj živega blaga spraviti na voze in odvrleči dalje po ulicah proti severovzhodu, drugo pa je ostalo po stajah in kotelih. Ko je sprevidel, da ne bo mogel vsega naložiti, je besno napodil živali kar na ulice. Kakor hitro je velik, marogast merjasec začutil prostost, se je strastno pognal za frfolečo perjadjo in jo začel daviti in trgati po snegu.

V nepopisnem trušču ni bilo slišati lastnega glasu. Preplah se je širil kakor veter po naselbini. Vse je nakladalo imetje na vozičke in kolca. Sužnji so večidel samotež, vsi zaripli od napora, vlačili preotovorjena vozila. Po ulicah je bil sneg visoko nakidan, da je bila pot na mah zagatena. Edinole severna četrt se je dokaj nemoteno izpraznila skozi severna vrata. Vsem na čelu je odtopotal sodnik Marcus Aemilius na visokonogem črnkastem žrebcu. A konj se mu je kmalu ustavil in ni maral nikamor več. Nezaupljivo je prhal in počasi ruval noge iz globečega snega. Marcus Aemilius je razjahal in potegnil konja za uzdo z nezgažene ceste, ker se mu je zdelo, da je pod gostim smrečjem svet trdnejši in zločnejši. Ves sprevod beguncev je krenil za njim in spešil više v hrib, kjer je sklenil počakati, da mine barbarski napad. Edinole škof je ostal v svojem dvorcu in z bridkostjo pogledoval nedopisano pismo in pošto iz Rima:

»... V Rimu je revščina in beda in neizrečena bridkost. Ljudje plemenitega rodu se potikajo po cestah, prežeč na vbogajme. Zato prosim, pošljite iz bogatih deželnih zakladnic, pošljite denarja, belih tunik, kut, halj in kar koli že izdelujejo v vaših krajih. Rim je bil. Senat je samo še po imenu. Po Rimu divjajo tuji najemniki in neredni vojaki, preganjajo sleherno pravico in red, da se skrivamo pred njimi v katacombe. Pomagajte nam, ljubi škofje, pomagajte svojemu soncu, ki tako žalostno zahaja...«

RAZLAGA NEKATERIH BESED

Avgur (lat. augur) — vedečevalec, ki je prerokoval iz letenja ptičev; barbari ante portas (lat.) — barbari so pred mestnimi vrati; bene (lat.) — dobro; cela (lat. cella) — sobica, celica; Celeja (lat. Celeia) — rimsko ime za današnje Celje; centurio (lat.) — stotnik; diakon (lat. diaconus) — duhovniški pomočnik; elizij (lat. elisium) — antični kraj sreče po smrti; Emona (lat. Aemona) — rimsko ime za današnjo Ljubljano; episkopus (lat. episcopus) — škof; festina lente (lat.) — hiti počasi; foliant (lat. folianthus) — velika knjiga; Juena (lat. Juenna) — rimsko ime za današnji kraj Juna pri Globasnici; kamin (lat. caminus) — peč, ognjišče; kamp (lat. campus) — vojaški zborni prostor, trg; kastrum (lat. castrum) — postojanka, vojaška naselbina; klepsidra (grš.) — pečena ura; kobranje — kockanje; kohorta (lat. cohors) — vojaški oddelek (deset stotnij); legionar (lat. legionarius) — rimski težkooboroženec; Lotodos — rimska vojaška postojanka med Celejo in Petovijem; manipel (lat. manipulus) — vojaški oddelek (dve stotniji); Mars — rimski bog vojne; Merana — slovanska boginja smrti; Norik (lat. Noricum) — rimska pokrajina ob Dravi; ostrog — tabor; pergament — za pisanje ustrojena koža; Perun — slovanski vrhovni bog; Petovij (lat. Poetovio) — rimsko ime za današnji Ptuj; primipilus (lat.) — vojaški poveljnik; prelagataj — izvidnik, oglednik; signa ex avibus (lat.) — ptiči so dali znamenje (glej avgur!); Stribog — slovanski bog vetrov; taberna (lat.) — pivnica, krčma; tablinum (lat.) — delovna soba; tunika (lat. tunica) — halja, podobna srajci; vestibulum (lat.) — veža, predrje.

SMREKA NA GORI

Vladimir Levstik

Širòk in majhen je svet pod manó.
Jaz ristem v nebo.
S črnimi šapami grabim oblake
in zrem čez vrhove,
bučim v vetrove,
nevihtam kljubujem
in sanjam in snujem
in sem
kraljevsko samá.

Prepad nebá je brez dna, brez mej,
in samoti ob tleh ni prostora:
kar je zaznamovano, mora
kvišku!
Kvišku, navzgor, v visoko globino,
vse: misel gosposka, orel ptič
in smreka na gòri zeleni.
Kajti svet je nič,
in le eno drží:
navzgor, kjer samota s plamenom gori!

To sanjam, to snujem,
vse dni, vse noči,
vse vigredi, zime, jeseni, poletja;
mordá že stoletja
hlepim iz zemeljskih tal ukletja
v svobodni, brezkraini sij.

Kaj so mu strele, kaj vihre tuleče,
kogar sla rasti kvišku, kvišku vleče,
kdor orlu dom dajè, gòri obraz,
in zdavnaj vse vé in zdavnaj nič nêče,
kar je truma in meja in odmerjen čas?

Kvišku! Navzgor!
Krilatci oblaki, kako ste še nizki!
Hej, nadme, viharji! Bijte, bliskí!
Vzemi me više, visoki prepad!
Daj, da puščica v osrčje zletim ti,
ali pa me vžgi, da — bakla dišeča —
osujem pepel svoj tem hríbceem na pleča,
in me popij v večni sijaj!

Sonce! Zvezde! Moje višave!
Strele! Burje! Sla modrih globin!
Tam spodaj je svet...
Jaz tu góri sem sáma
in s črnimi šapami grabim oblake
in sanjam in snujem,
šepečem in pójem,
z viharji rjovém na prestólu svojem
pesem samote,
vladarsko molitev višin.

SWOBODA

(Ob Savinji 1945)

Fran Roš

Ob reki hodim po stezâh peščenih
med travami in pod zelenjem vrh,
šumeči glas valov poslušam njenih.
Sèm s polja se žanjici bliska srp.

Poletje v soncu. V bregu onkraj reke
s strmin v nebo molčeči raste gozd.
Dehte mi v prsih bori, bukke, smreke,
da vsak mi dlh je v zdravje in radost.

In reka teče s srebrom obsijana,
tam zgrinja v tih tolmun svoje vodé,
tam spet požene v tek se razigrana,
v veselo pesem vali ji vzkipe.

Neba sinjina je razpeta širno,
pod njo en sam oblaček jadra bel
in v svetlo to svobodo neizmerno
kragulj z goré zelene plava smel.

Glej, svet se tu premaknil ni v teh letih,
ko bredel sem gorje, tujinam gost,
in spet se mi odpira v toplih cvetih
še vedno moja, živa še mladost.

Kar je, je vse brez meje, sence, teže,
vse zliiva se v en sam ubran utrip.
In ko moj dlh svobodni z njim se veže,
bogastva večnosti mi trosi hip.

JÄRMENČE

Julija Bračič

»Čudno je to; če čakaš nekaj veselega, ti lezejo dnevi po polževo, kadar se česa bojiš, pa dirjajo, kot bi konju natezal uzdo,« je rekel tisti večer Kosačkov Andrej svojemu dekletu, Lectarjevi Rozaliji, ko sta se sešla na Glavnem trgu.

»Oh!« je vzdihnila in sinje zenice so se ji vlažno zasvetlikale, ko je pogledala fanta. Roka je poiskala roko, prsti so stisnili prste. Brčkone ju je kdo od znancev, ki so postavali na vogalu ob lekarni, opazoval in se posmihal, toda ta večer se mlada dva nista zmenila za ljudi. Kar naj vidiijo, če hočejo, da se imata rada, da sta že skoraj kot zaročenca, čeprav se bosta morala zdaj ločiti še za dolgi dve leti.

»Kam?« so vprašale njene oči.

Samo nasmehnil se je, prsti so čvrsteje stisnili njeno toplo dlan in zaobrnul je korak proti Slomškovemu trgu.

Tedaj sta vedela: za Savinjo, med breze, v najlepši celjski kottiček.

Belo sonce je že zdavnaj pogoltnil Anski vrh, le skladast oblak navpično nad zahodom je še razžarjeno cvetel. Miklavški hrib je že stezal svoje dolge sence po pobočju, kakor bi starec velikan objemal s skrbnimi rokami kopicco hiš, prislonjenih ob njegovo vznožje. Zmeraj dalje rasto ti krivuljasti prsti, zajemajo park na nasprotni strani, grabijo po bistri Savinji, da se njeni lahno sinjkasti valčki spreminjasto mešajo z umirajočo svetlobo in vstajajočo temo.

Na klopeh v parku ob levem rečnem bregu je bilo živo ko v čebelnem panju. Stari ljudje, ki so tu vse popoldne nastavljali soncu svoje otrhnele kosti, so odšli. Prav tako so tudi mlade matere odpeljale na vozičkih svoje miljenčke, preden bi jih zasegle prve senčne sapice. Zato pa se je nagnetlo po klopeh vse polno tistih, ki si v skoku osvajajo življenje. V večjem parku onstran Savinje so ptice pospale v košatih krošnjah divjih kostanjev, tostran pa so se razgibale mlade breze. Nabreklo popje je bilo pravkar razpustilo puhaste zelene lističe. Zrak je bil naphan gostih pomladnih vonjev, sem od vrta velike hiše ob mostu je dišalo po zgodnjih hiacintah. Nove trave so s sočno žametnostjo kar naprej nihale sem in tja, breze so nad njimi gizdavo otresale z novo razkošno obleko. Kdaj pa kdaj je katera v norčavem zaletu poščegetala s konci dolgih vej po vratu ali obrazu kak zaljubljen par pod seboj.

Rozalija se je gredoč ogledala po klopi, kjer je sameval nekoliko starejši uživalec lepega večera. Andrej je uganil njen pogled.

»Ne, za vse na svetu bi nocoj ne mogel tu v miru sedeti. Zadušilo bi me ali razneslo, če bi se le ustavil tu, kjer sva tolikokrat kramljala z brezami, Savinjo in zvezdami.«

»Na tem mestu sva se pravzaprav našla,« je dejala ona sanjavo, zaustavlja je korak pred klopjo, kjer sta po navadi posedala.

»Ali veš, da bom pri vojakihi najhuje pogrešal tale brezov gaj? In kadar bom hotel misliti na najlepše na svetu, si bom v njem naslikal še tebe.«

Hodila sta ob vodi, držala se za roke, v srci pa se je polagoma gnezdila tesnoba. Že nekaj kratov sta prišla do brvnega mostička, pa sta se vedno znova vračala med belo brezovje. Nazadnje sta se le spustila po stopnicah niže doli med kostanjev drevored.

»Malo je tako lepih pomladnih večerov,« je pretrgal on molk, ki je z nekim sladkim nemiro m polnil oba.

»Res,« je rekla ona, a se je poznalo, da je še za to revno besedico le stežka odprla usta. Pokaj bi človek govoril, ko pa so besede pri ljubezni kakor stranske veje drevesa. Resda ne moreš kar brez njih, a neredkokrat so v napatje, ko bi morale biti za okras. Saj je vendar vse drugo krog njiju tako zgovorno. In tako žalostno, če pomisliš: nočaj sva dva, ki čutiva polnost lepote pomladi, mladosti in ljubezni in sva v resnici le eden, ki so v njem te čudežne stvari dvakratne. Ze jutri pa bo to dvojnato enotno bogastvo vsaksebi. On bo zbežal z odtrgano polovico iz celjske kotline kdo ve kam na jug, ona bo ostala sama, skušaje gledati, vonjati in čutiti za oba. Je že res, da bosta še naprej nenehno pletla zlato vez od duše do duše, a tega sedanjega pa le za dolgo časa ne bo več. Tudi ob še tako lepih besedah v pisnih ne bosta mogla čutiti takole prijetnega prelivanja krvi v gorkih dlaneh, ne bo ju zanašal pod nebo obetaven nasmeh drug drugega, ki pove zmeraj samo eno: »Rad te imam — —« Letne menjave bodo šle svojo zvesto pot, pomladna neugnanost se bo prelila v vroče zorenje poletja in jeseni, zimski mrazovi se bodo pretulili v brstenje nove pomladi, njega pa še vedno ne bo.

»Ti bo kaj dolgčas po meni?«

»Lahko si misliš.«

»Ali mi boš pogosto pisala?«

»Veš da bom.«

»Tebi bo laže; pri svojih ostaneš, jaz pa med tujci, v nepoznanem kraju.« Brez potrebe si je ravnal temne, skrbno počesane lase nad visokim čelom. Menda se je zazdel sam sebi ob teh besedah smešno klavrn zajec in skušal se je pogumno smehljati. »Glej no, kdaj pa sva nočaj prehodila Trubarjevo ulico, da sva že na Ljubljanski?« se je naenkrat začudil, ko sta bila že vštric Glazije.

Stopila sta po drevoredu košatih divjih kostanjev, dišečih po mladem zelenju. Vtem se je somrak zmeraj bolj zgoščal, lunin srp je skušal predreti s svojo motno belino nakopičene oblake. Na obzorju proti Kamniškim planinam se je nebo odprlo kakor krvaveča rana. Posamične podolžne škrlatne ureznine so brisali vijolično sinjkasti oblaki s sivobelkastimi ovoji.

Mlada dva sta obstala pod širokovejnatim kostanjem niže doli za plotom, ki ograja nogometni prostor. In še zmeraj sta se njuni roki oklepali druga druge, kakor bi se ne mislili nikoli več razpustiti.

Košata drevesa so risala pošastne sence na cesto, ki je bila toč za čuda tiha. Le kdaj pa kdaj je škrtnil pesek pod nogami sprehajalcev, sem z velike ceste pa je od časa do časa obližnil zasanjana drevesa žaromet drvečega avtomobila ali migotajoča lučka zapoznelega kolesarja.

Nepričakovano je Andrej v novem, sproščujočem občutku odprl usta in sree. Spregovoril je nenavadno mehko, sklanja se k njej, ki je stala ob njem šibka in tenka v pasu, da bi jo z eno roko zavihtel v zrak kakor peresce.

»Ljuba, jutri torej odidem — —« Pogrnul je, kot bi se mu bila koščica zadrila v sapnik. »Da, jutri grem. A nekaj mi pravi, da ne morem v miru oditi, dokler ti ne povem, česar ti do danes še nisem. — Ali mi verjameš, da nikoli ne stopim na glazijske prostore, ne da bi me pri tem obšla neka mrzla zona? — Me poslušaj, Rozalija?»

»Poslušam, Andrej,« se je dvignilo k njemu dvoje dolgih vejic iznad široko odprtih zenic, trepetajočih v skrivnostnem preplahu. Zakaj fantova roka je v njeni resnično vztrepetala in ko mu je pogledala v obraz, se ji je zdel spremenjen, z grenkimi črtami ob ustnih kotih. Nadaljeval je s tujim glasom, kakor bi iskal nekje naslona. Nekam prek dekleta, prek šumečih kostanjev, nekam daleč in visoko čez mesto se mu je zapičil stisnjen pogled.

»Nekaj več kakor sto let je odtlej. Moj praded Jurij je takrat stanoval v Poštni ulici, sedanji Prešernovi, kjer je imel tudi svojo krojaško delavnico. Bil je čislan cehovski mojster in v miru je živel s svojo družino. Bil je zaveden Slovenec in zagrizeni celjski nemškutarji so ga imeli v želodcu. Ko je korakal skozi Celje Marmont in so Celjani hiteli v bataljon deželnih brambovcov, jo je Jurij Košak popihal v gozdove. — Imel je tri sinove in hčerko Elizabeto, ki je bila bojda posebno lepa. — V tistih časih je živel v Celju vohun z Dunaja, neki Kremnitzer, ki so ga bili Francozi spodili iz svoje Ilirije. Ta je pričel laziti za lepo Košakovo Elizabeto. Njen oče pa je peto-liznega snubača vrgel čez prag.

»Moja hči bo vzela domačega človeka, ne pa takega prihajaja, ki o njem ne veš ne belega ne črnega.«

Kremnitzer se je krvavo maščeval. Zvito je podtaknil Košaku vrsto nepojasnjenih zločinov, očrnil ga pri vrhovni oblasti kot nevarnega slovanofila, ki rovari proti avstrijski vladi. — Nekega večera se je vrnil moj praded židane volje iz krčme 'Pri zvezdi', kjer ga je bil s prijatelji izpil polček, in si je še v temi po stopnicah godel svojo priljubljeno:

»Vsaki naš Slovenec, ki pravi je Celjan,
od purgarjev nemškutarških je gvišno zaznam'van.«

Drugo jutro je bil poklican na sodnijo in — nekaj tednov pozneje je bil obešen kot zločinec tu na Glaziji.«

»Kje?!« Dekletova roka je zadrhtela in se še tesneje oklenila njegove.

»Moja babica, Košakova Lena, nam je otrokom večkrat o tem pripovedovala, ko smo nekoliko odrasli. Tamle nekje je stala rabijska hišica, na ograjenem prostoru, kjer zdaj brcajo žogo, so bile vislice. — Te zebe, ljubica?»

»Ne,« je izdahnila s pritajeno drhtavico, a se kakor plaha ptička stisnila k njemu. »Pripoveduj!«

»Ljudje so rekli temu kraju Jármenče, kar naj bi pomenilo 'kraj vzdihovanja'. Ljudska duša pač zmeraj ugane pravo ime.«

»Kraj vzdihovanja. Kako strašno!«

»Da, tu je tudi kraj poslednjih vzdihov mojega ubogega pradeda. Ali je povedal duhovnik, ki so mu ga dali za spremstvo, ali straža, ali ga je čul kdo drug, ne vem, toda babica je zmeraj vztrajno trdila, da je Košak v zadnjem trenutku vzdihnil: 'Oh, kako sem te imel rad!' Bogve, kaj je mislil s temi besedami? Svojo ženo, otroke, rodno Celje?»

Rozalija je bila globoko pretresena. »Tako je vzdihnil nazadnje, praviš? — Ubogi, kako strašno mu je maralo biti! Če pomisliš, po nedolžnem obsojen na tako grozovito smrt — — Joj, Andrej!«

»Ne morem si kaj, da bi ne mislil na to, kadar koli stopim na Glazijo. In zmeraj ugibam, kaj neki je bilo, kamor so se uprle umirajoče oči starega Košaka, preden mu je zaprl ustnice zadnji grenek vzdih. Savinjska dolina in njene planine? Miklavški hrib ali Stari grad, ki ga je tolažeče opomnil na vse spremenljivo? Ali morda Kalvarija na vzpetini Jožefovega hriba, kamor so Celjani tako radi zahajali med šumeče hrastovje? — Rozalija, če bi moral kdaj jaz tako, ali veš — —«

»Au!« Dekle je pridušeno kriknila in odskočila, kakor bi jo bila pičila kača.

Andrej je odkrehnul kostanjev vršiček, ki ga je bil veter nagnil nad Rozalijino glavo in ji kakor s prsti segel v lase. »Ne boj se, samo nedolžna vejica! Sem pa zares kakor bav-bav. S strahovi te plašim, revica, namesto da bi ti povedal kaj lepega. A hotel sem ti reči le, da bi jaz umirajoč objel le eno prelepo celjsko podobo: tiste bele breze ob Savinji — —«

»In mene med njimi, kaj nisi rekel tudi tako?«

Resen, a poln mehkobne otožnosti je Andrej odpoljubil te sladke besede z njenih mehkih ustnic.

»Pa oni, ovaduh, kaj se je zgodilo z njim? Ali ga ni zadela kazen?« je silila ona nazaj v njegovo pretresljivo zgodbo.

»Dobro je živel, kakor vsi njegove vrste v vseh časih. Bojda se je le oženil s Slovenko, ki je bila celo v daljni Košakovi žlahti.«

»Pfej! Le kako je mogla!«

»Pozneje pa je bil menda ubit v nekem pretepu na Dunaju. — Kakor sem rekel, moral bi ti nocoj pripovedovati kaj lepšega. Toda če že živiva drug drugemu, imaš pravico izvedeti tudi te žalostne stvari o naši stari celjski rodbini. A mogoče bi bil še vseeno molčal o tem, če bi me že nekaj časa ne bodlo kakor trn: za teboj lazi Kralnikov sin, tisti rumenolasi trgovec.«

»Brrr! Maram zanj!« Zaničljivo je zmrdnila ustnice, stisnila obrvi, namrščila čelo in oči so ji še v temi jezno bliščale.

»Sošolca sva in že od nekdanj me ne more, nadutež nemškutarški. Njegov oče je Slovenec, star Celjan, le mati je priseljena Avstrijka. V šoli je hotel biti zmeraj Fritz Kralnigg; zdaj se je prekrstil v Mirka, ker mu tako bolje kaže in na koncu je zopet dober navaden ,k'.«

Rozalija je stisnila drobno pest kakor kladivce, s katerim bi udarila vsiljivca po zobeh.

»Le naj se poskusi sliniti okrog mene! Spodim ga kakor ščeneta!«

»Hm, kakor ščeneta, si rekla. Veš, kaj mi pogosto prihaja na misel? Da smo, kar nas je celjskih Slovencev, kakor obrcana ščeneta nemškutarjev. Po pasje se plazimo pred njimi, hvaležno jim ližemo roke za tistih nekaj drobtin, ki nam jih odvržejo z mize, katero smo jim mi sami obložili. Kaj bi le rekel moj praded, če bi videl, kako smo se poščenetili!«

»Res je, zmeraj pravimo, slovenska tla, slovensko mesto, slovenska okolica, v resnici pa nam gospodarijo le Nemci.«

»Če bi bili samo ti! A najhujša zalega so domači nemškutarji, ti so kakor nekdanji janičarji. Saj ni, da bi govoril.«

Od fare so zazveneli kovinski udarci ure.

»Deset. Domov bova morala, vaši bodo v skrbeh zate,« se je Košakov premaknil v vsakdanjost.

Počakaj še nekoliko! Tako nedopovedljivo je vse to. Morebiti ne bom nikdar več tega tako otipljivo čutila. — Kako si rekel prej, ko si govoril o onem? Kakor bi mi ne zaupal — — — Kaj se ti res zdi, da sem takšna, ki bi mogla snesti dano besedo? In da bi Lectarjeva Rozalija kdaj pozabila, da je Slovenka? Si to misliš, jeli?»

»Nimam te za takšno, res ne! Kaj vendar misliš! A za vse, kar ljubimo, se bojimo. Tega mi ne moreš zameriti.«

»Andrej!«

»Rozalija!«

»Ali ni nekaj zaječalo?»

»Veter je odtrgal lanski list z drevesa.«

»Zdi se mi, kakor da je nocoj na vsej Glaziji grozljivo pričujoč duh tvojega pradedca. Kakor bi šepetala drevesa in bi se zrak in veter menila med seboj.«

»Razburjena si, prestrašena. Pojdiva!«

»Ne še.« Vsa drhteča se je privila k njemu, roke mu je strastno ovila krog vratu, dvoje živih ognjev je potopila kakor goreči bakli v brezdanje morje njegovih oči.

»Pri zadnjem vzdihu tvojega nesrečnega pradedca na teh strašnih Jar-menčah ti obljubljam, Andrej — —«

»Ne prisegajva, ljuba! Zanesti se morava drug na drugega tudi brez tega.«

»Prisegam ti pri njegovem zadnjem vzdihu, da me boš po dveh letih našel, kakršno me zapuščaš!« je dekle ognjevitro končala.

Andreja je ob tem njenem viharnem obetu grozljivo veličastno streslo po vsem telesu. Prodiralo mu je v kri in mozeg in se nazadnje razlilo v njem kakor vesoljna, svetla radost.

»Ni ga dekleta kakor moja Rozalija!«

Kot bi se bila otresla neke puščobno zatohle zdrzljivosti, jima je bilo, ko sta stopila z glazijskega drevoreda nazaj na domačo Ljubljansko cesto, kjer so stanovali Košaki in Lectarji. Pod svetlo obločnico ju je srečal mlad moški.

»O volku govoriš — —« je stisnil izza zob Andrej, ko je spoznal sloko postavo.

»Zdravo!« je mrzlo jeknilo iz mimogredočega proti Andreju, vtem ko je dekleta oplazil z žgočim pogledom. In nekam pomilovalno, zviška se ji je nasmehnil.

»Prekleti kulturbundar!« je jezno klel Košakov. »Povsod voha za ljudmi, v vsako stvar vtika svoj ovaduški nos. Prav tak je moral biti tisti Krem-nitzer; tudi za njega so rekli, da je bil slovenske matere sin.« Kar prav je

bilo, da je povedal prej tisto Rozaliji, je potlej sklepal pri sebi. Se mu bo vsaj vedela ogniti kakor garjavemu kozlu.

»Med svojimi naj si lovi punčare, dovolj jih ima!« je Andrej osato revsknil za onim. Srdito otepajoč z rokami je pričel tako naglo koračiti, da ga je Rozalija le stežka dohajala.

*

V vojašnici ob Vardarju šteje Andrej Košak zadnje mesece svojega službovanja. Bučno valovanje makedonskega mesta, pisan južnjaški svet kolobari krog njega, ki sanja široko odprtih oči. Bela obla stoji navpik, skoraj natanko nad glavo; žgoči žarki zdelujejo človeka do blazne onemoglosti. Andreju je, kot bi mu kdo skozi vojaško čepico sekal lobanjo ter mu hkrati sežigal ves drob v telesu. Na beli cesti leži pedenj debela plast prahu, ki po njem brodijo ljudje kot po goreči lavi. Obrazi domačinov so v tej pripeki rdečkastosvetli kakor prerezane buče lubenice. Mestna mladež pa gologlava breca žogo od jutra do večera in zraven kriči, da te skomina po žilah.

»Ej, dinje se naješ v tej vročini in vode napiješ, pa si zrel za malarijo,« pravi Makedonec, iskaje si pod pičlo senco akacije prostora, kjer si zravna kosti, si dene pod glavo pleteno torbo in se uleže. Z na pol priprtim očesom škili na Andreja, ki postopa pri vhodu, kjer ga je bil pravkar zamenjal na straži tovariš.

»Odkod si doma, mladi vojak?«

»Iz Slovenije.«

»E, Slovenija. Daleč je to, bratec, daleč preko brd,« meni dobrodušni možak, ne da bi pri tem vedel, kje približno naj bi to bilo.

»Da, daleč preko brd,« je potrdil Andrej bolj sam sebi kakor radovednemu starcu.

»Katero mesto?«

»Celje,« pravi Andrej in se pri tem veselo smeje.

»Ce-lje«, zloguje počasi južnjak in se dela, kakor bi napenjal možgane, ali so njegova ušesa že ujela kdaj kje to ime. »Kakšno je to mesto, mladič?«

Andrej ne zna nikomur natančno razložiti, kakšen je njegov rodni kraj. Kako naj dopove temu možaku, da je njegovo Celje pravzaprav Rozalija in bele breze ob Savinji?

»To ti je čudno mesto, čiča. Nekaj ulic, nekaj ducatov hiš, deset korakov iz sredine mesta na desno njiva, deset korakov na levo vrt. In vendar ni lepšega mesta v celi Jugoslaviji.«

»M-hm,« se čudi Makedonec Košakovi navdušeni razlagi, a v prihodnji sekundi že spi.

Še najraje se obrača Andrej tja na levo stran vojašnice, proti parku. Tam rasto južne akacije, vroč veter meša listje topolov in platan, sem pa tja zadiši doli od Vardarja celo po vlagi in vodi.

»Naj me pozneje kdaj v življenju prestavijo kamor koli, moj sin mora biti rojen Celjani!« čustvuje mladi vojak. Dvoje imen, dvoje žarnih zvezd njegovi mladosti: Celje, Rozalija. Ne prvega ne drugega noče izgubiti, oboje je s koreninami priraslo k njemu.

Še pet mesecev. Ko bi imel čarodejne škarje, da bi mogel z njimi tem vojaškim dnevom pristrichi dolžino!

Še dva tedna. Andrej bi skočil iz kože od nepočakanosti, a skuša biti miren, ker se mu nekateri tovariši posmehujejo, čeprav tudi nje razganja domotožje.

»Kaj misliš ti zares z brzecem v Slovenijo?« so se čudili tovariši vojaki, ki so s Košakom vred doslužili.

»Seveda.«

»Jaz pa mislim, da nam ne uide ne domovina in ne ljubica, obeh se bomo še do sita nagledali. Zato je pač vseeno, če se pricijazimo domov en dan prej ali pozneje, privarčevani denar pa zapijemo za odhodnico,« je predlagal razboriti Vojničan, ki je res pridobil večino fantov zase.

Ko je tistega pozno februarskega večera prisopel brzovlak s Košakovim Andrejem na celjsko postajo, je zunaj pomalo naletaval sneg. Bil je to tisti cunjasti predpomladni sneg, ki pada počasi in sanjavo na zemljo ter se tam že v prihodnji sekundi raztaja v mlakuži ali v ugrezninah čevljev. Mesto je lenobno utripalo v prijazni domačnosti vsakdanjih zimskih večerov. Nekaj znancev je našel Andrej že koj pri izhodu in jim viharno stisnil roko.

Tako razmehčano je bilo v njem, da bi najraje vse, ki jih je srečaval, objel in poljubil, tako široka radost mu je razganjala prsi, da jo je le še s težavo tiščal v sebi. Moral se je zelo premagati, da ni kar sredi ulice zavriskal iz polnega grla.

Doma! Celje, tisočkrat presanjano na tujih tleh, stotisočkrat poželjeno, pozdravljeno ti in moje dekle v tebi, ki jo bom še nocoj pritisnil na srce!

»Hop! — Oh, oprostite!« Andrej se je na vogalu zadel ob širokoplečnega možaka.

»No, burja, ne vidiš, da nisi sam na cesti?« je nejevoljno brundal oni.

»Saj gledam, pa nič ne vidim, to je,« se je zasmel Košak, ko se je ovedel, da resnično ne čuti več nog na tleh. »Eh, kako pa tudi on hodi, motovilo! Lahko bi vedel, da se Košakov fant vrača od vojakov in bi se mu zato lepo ognil, da bi bil prej doma!«

Zavihal si je ovratnik suknje, da bi mu redke snežinke ne letele za vrat in jo v skokih ubral mimo magistrata.

»Kako razkošno je vendar življenje!« je pletel dalje svoje vesele misli. »V nekaj mesecih se oženim, imel bom svoj dom, otroke, da, vse najlepše se zame šele začenja. Juhej! In, kakor sem rekel, zlepa nikamor odtod. Tu se bom na široko razrasel, Košakov rod korenini v Celju.«

Nocoj ga nihče ne pričakuje, ne njegovi domači in ne Rozalija. Zana-lasč ji ni hotel pisati, kdaj pride, da bo začudenje in veselje večje. — Kar vidi jo že pred seboj, svojo ljubljenko. Dvignila se bo pred njim na prste, ker je precej manjša od njega, tako nedopovedljivo ga bo pogledala s tistimi omamnimi očmi, ki bo v njih bohotno cvela ljubezen in veselje snidenja, nato bo stegnila drobni roki kakor dvoje rožnih vejic do njegovega vratu.

»Vsaj pisal bi bil, ti grdavž!« bo narejeno šobila ustnice in on, oh, on bo kakor nor zobal z njih sladke rdeče jagode — —

Glazija. Jármenče.

Nekaj gorjupega je nenadno kanilo na sredo razžarjene fantove sreče. Golo vejevje kostanjev v drevoredu se je upogibalo pod novim snegom, okrog

debel pa je bilo kopno. V mlakužah snežnice se je odbijala svetloba cestne obločnice.

Dve temni postavi sta prihajali nasproti. Kdo ve, zakaj si je Andrej še više pridvignil krajece ovratnika? Saj tudi tako ni mogel preslišati glasu, ki ga je na vsem svetu najhuje čutil.

»Kar je imajo Slovenci piškave kulture, za vso se morajo zahvaliti nam. Brez nas bi bili ostali zagovedni analfabeti — — —«

V to samooblastno besedlčenje je zdaj vpadel glas, mehak ko žamet, topel ko kri, glas, ki ga je Andrej na vsem svetu najbolj ljubil.

»Že, Fric, saj ti vaših zaslug za naš narod ne odrekam, toda za božjo voljo, zakaj mi vendar kar naprej govoriš o politiki! Saj vidiš, da se ženske ne spoznamo na te stvari.«

»Tudi za ženske je potrebno, Rozi — —.« Nadaljnje besede je udušil ropot tovornega avtomobila.

Andrej je obstal kakor kamen. Rozalija! Ni ga bila spoznala, četudi je skoraj zadela obenj, ko je šla mimo z roko v roki s Kralnikom.

Košaku je bilo, ko da se je v trenutku celo Celje zrušilo nanj. Kri po žilah mu je ledenela, strašna kletev je pritisnila na ustnice. V prihodnjem trenutku se je obrnil.

»Za njima!«

Kakor omotičen od nenadne bolečine je besno stiskal pesti, ko sta onadva zavila v prvo gostilno na desni strani ceste. »Se mi je kar zdelo, v petokolonsko shajališče jo vodi, prasec!« Kakor skozi meglo je opazil, da se Rozalija pri vratih ni niti malo obotavljala. Bilo je očitno, da ni prvikrat tukaj.

Andrej je vstopil in si poiskal prostor za mizo nasproti oknu, kamor sta sedala med skupino mestnih nemškutarjev. Andrej je poznal vse razen dveh. Govorili so resda nekoliko bolj potihlo, vendar kakor ljudje, ki se zavedajo, da so že skoraj pri vrhu. Z obrazov jim je sijalo neprikrito zmagošlavje in hkrati neka veličastna skrivnost. Nagibajoč se drug k drugemu so zelo veliko govorili, pili pa bolj malo.

»Viš ga, vojaka!« je nenadoma poklical Andreja od sosednje mize živahen črn fant kodrastih las in veseloživih oči. »Šele zdaj sem te spoznal. Prisedi no k nam, vojaška sablja!«

»Raje prisedi ti k meni, ali bolje, prisedite, ko vidim, da ste vsi trije!« je Košak počasi spoznaval svoje nekdanje tovariše. Poleg črnega Frančka, ki je zmeraj govoril, je bil suhi Miha, ki se je kar naprej smejal, in rdečelični Polde, ki je venomer zardeval in molčal.

Fantje so res hrupno prisedli k Andreju, ki je naročil kar štefan vina.

»Ampak, duša stara, najboljši celjski pretepač, držiš pa se, da bi se te še jaz ustrašil, če bi te kje na samem srečal! In tudi bled si kakor kisl mleko,« je dejal kodrolasec in mu stiskal desnico. A ko je pri tem poškillil tja k mizi pri oknu, se je ugriznil v ustnico in v zadregi umolknil.

»Hvala ti, Franček, vsaj ti si me spodobno pozdravil na domačih tleh!« je tedaj rekel Košakov s temnim trepetom v glasu, ne da bi pri tem le za tren izpustil iz oči ono omizje.

V tistem trenutku se je Rozalija ob znanem glasu nemirno zganila, vztrepetala, splašen pogled je begal po sobi. Nato si je hlastno pritisnila dlan

na usta, kakor bi na njih hotela zadušiti krik groze. Dvoje pogledov se je srečalo. Na smrt ranjeno ljubezen, strahotno razočaranje, sovražstvo, zaničevanje in brezkončen obup je strnil Andrej v en sam žgoč plamen; v njenih široko razprtih zenicah pa je bila prepalost in nedopovedljiv strah.

»Fantje, ne bodite take kislice! Pijte z menoj likof!« je zavpil nato Andrej z razklanim glasom. Točil je kozarce, a roka mu je trepetala in rdeče vino je teklo po kockastem prtu.

»Kakšen likof neki, ali si znorel!« je vzkliknil Miha.

»Likof, če vam rečem! Tako se mi zdi nocoj, fantje, kot da pokopavam pustno šemo. Pijmo!« Znova je nalil in izpil. In še. In še.

Nič več ni strmel tja k oknu, kjer je Lectarjeva Rozalija bledela in zelenela. Tam je vtem pristopil k izbrancem nov gost. Prišel je kakor domov, se bežno ozrl naokrog, potem dvignil iztegnjeno desnico: »Heil Hitler!«

»Heil Hitler!« je pridušeno, a popolnoma razločno odgovorila družba ter nato staknila glave skupaj v tišji pomenek.

»Ali si zdaj videl hudiče? In čul?« se je obrnil Franček k molčečemu Poldetu.

»Kako je vendar mogoče?« se je pričel Andrej buditi iz lastne bolečine v nekaj vseobčega.

»Ti si bil dve leti vojak, Andrej, to pa je nekako tako, kakor da si ta čas prespal. Medtem pa se je pri nas zgodilo toliko, da boš zijal kot pamžek v Miklavža, ko boš za vse izvedel. Uganil sem, kaj je prignalo nocoj tebe sem v to jazbino, a nas si našel tukaj samo zato, ker sva hotela z Mihom pokazati Poldetu, kako daleč smo že.« Franček si je nato omočil suhe ustnice, razgalil bele zobe in nadaljeval.

»Oni rumenolasec tam pri oknu, ki ti je izpiel dekleta — škoda je je! — je zdaj zopet premenjal ime. Slovenskega Mirka je zamenjal Fritz in ,k' na koncu priimka se je moral umakniti dvojnatemu ,g'.«

»Ko pa vsak dan pričakujejo svojega novega boga in odrešenika Hitlerja!«

»Če bi stopil do katerega tamle pri mizi in mu obrnil zavihek na suknji, ali uganeš, kaj bi našel? Srebrno značko s kljukastim križem.«

»Ne bo dolgo, ko ga bomo obrnili navzven, pravijo.«

»Da, toda kaj pa dela pri tem naša policija?« je skoraj zakričal Andrej, ki ni mogel razumeti.

»Policija? Nič.«

»Kaj nič? Kako nič? Kaj pa oblast, za vraga!«

»Oblast? Katera?«

»No, Beograd, če že gremo do konca.«

Črni Franček se je zakrohotal. »Beograd, praviš, ha-ha-ha! Vrana vrano misliš? Zares se ti je na prevročem makedonskem soncu pamet malo privrknila, Andrej.«

»Zdrava bod' Micka, v Petrovčah doma,« je pel Miha, Polde pa je ves rdeč povešal glavo kot presramežljivo dekletce.

Košakov je pogledal prvega in drugega, nato je izlil poln kozarec vase.

»Ščeneta! Zmeraj sem trdil, da smo ščeneta, ki danes v lastnih gobcih prinašamo tujcu korobač, s katerim nas bo jutri usekal! — Pa reci, Franček, da ni tako!«

Fant je v porogljivem posmehu skrivil ustnice. »Prenaglo sodiš. Ze koj v prihodnjih dneh boš lahko videl navdušene mlade ljudi, ki na sredi ulice neusmiljeno sezujejo vsakogar, ki se upa pokazati z belimi ali zelenimi nogavicami. Ne moreš trditi, da bi to delali brez velike narodne zavesti.«

»Da, in potlej prav tako zavedno vstopajo v nemškutarske trgovine in gostilne, da zvrhajo njih polne blagajne še s svojimi ubogimi dinarji,« je kipel Andrej. Poznam to. Čigave so najlepše hiše in trgovine v mestu? In vile in vinogradi po okoliških gričih? Te imajo najbrž naši brezposelni in berači! — Kakor vampirji so se prisesali na našo zemljo, da bi izpili iz nje našo kri. Slovenci smo jim vprežna živina, tovorni osli, ki jih lahko pobijejo brez škode takoj, ko jim bodo odslužili.«

»Oni tam pri oknu te poslušajo, kažejo nate in se drezajo s komolci,« je potihlo opomnil Polde Košaka.

»Naj! Zato pa govorim,« je žolčno odrezal Andrej in pil. Črni Franček je odprl usta.

»Lepa naša domovina, v njej je dobro za tujčina.«

Tedaj se je Rozalija dvignila, z obema rokama se opiraše na Kralnikovega.

»Slabo mi je, ne vzdržim več v tem zatohlem zraku,« je izšepetala s posineli ustnicami. Kralnik jo je prijel pod roko in jo vedel iz sobe.

»Fantje,« je rekel Andrej s čudno votlim glasom, prav ko sta onadva šla mimo in ga je Kralnik zviška posmehljivo ošinil, »menda na nekdanjih Järmenčah straši, odkar je tam priseglo neko dekle — —«

Rozalija je trdo zadela z glavo ob podboje. Onemoglo se je zgrabila za sence, njen spremljevalec pa je naglo odprl vrata ter jo porinil skozi.

Kakor da ni prav pri sebi, je strmel Andrej za odhajajočim dekletom. Potlej se je hripavo zasmeljal. Roka je segla po polnem kozarcu, a preden jo je prinesla do ust, se je ta prevrnil in treščil na tla. Rdeče vino je curljalo z roba mize kakor živa kri na fantov sklonjeni tilnik, ko se je nehote ogledal po razbitih kosih stekla na tleh. Vtem je Miha kakor sam zase že vdrgič ponovil odpev neke povsem njegove pesmi.

»Celje, belo Celje, zakaj si pomandrilo moje želje — —«

*

Tri mesece za tem.

Mesto je pogreznjeno v temo, kakor bi bilo poginilo v črnem morju. Samo blede luni gori med oblaki ni mogel zmag pijani zavojevalec ukazati stroge zatamnitive in policijske ure. Tako je ona edina smela gledati sredi noči drseče avtomobile, ki so se kakor gomazeče pošasti ustavljale pred to ali ono hišo.

Tisto noč so sneli Košakovega Andreja. Ko ga je pet oboroženih es-escovcev prignalo iz hiše, je stal pred vežnimi vrati mladi Kralnik. Z rokami v hlačnih žepih si je narahlo požvižgaval. Pri pogledu na uklenjenega Košaka mu je spačilo obraz peklensko režanje.

Andrej je vzplamenel. Vse kosti so zapokale v njem, kri je divje burknila, slednja mišica je zadržetala. S škrtajočimi zobmi se je pognal proti Kralniku, da ga vsaj pohodi kakor ogabno gosenico.

Surova puškina kopita so ga ukrotila. Toliko pa je le še zmožel, da je siknil onemu v zobe.

»Prekleti vohun, počakaj! Tudi tebi je nekje navita ura!«

Proti jutru se je Andrej zbit in okrvavljen vrgel na umazano slamnjačo za rešetkami v Starem piskru.

»Hudo so te zdelali, hudiči!« so ga ogledovali tovariši.

»Najbrž te je mikastila tista rumenolasa petokolonska svinja?«

Andrej je prikimal.

»Naj. Med prvimi so me poiskali. Prav je tako. Zdaj bomo morali Celjani pokazati: smo ali nismo.«

Segel si je z roko na čelo, kjer ga je skelelo. Prsti so mu bili krvavi. Preko mešanice nakopičenih občutkov si je nenadno nekaj velikega, vseobsežnega po bliskovo utiralo gaz v njem. Do zadnjega vlakenca ga je napolnilo kakor čudežno, odrešilno razodetje v predsmrtnih slutnjah.

»Z lastno krvjo bom izmil črni madež izdajstva s tvoje zlate glave, Rozalija, nezvesta!«

Visoko zgoraj nad zamreženim okencem je zapel veter, pometajoč smetje po dvorišču. Andreju se je zdelo, da je pripihal nekje gori od zapadne strani, ker je bil videti tako prijazen in domač. Morebiti se je utrgal prav iz srede Glazije.

»EX PONTO«

Sonetni venec

Josip Napotnik

»Mrz Ovid'ja v Pontu tare.«
Prešeren.

(Osnovni sonet)

Nagiblje se k zatonu mi življenje,
enkrat še v naše rad bi šel planine,
želèl obujati bi si spomine,
ker živo je samo še hrepenenje.

Iz dneva v dan srce še pričakuje,
za zimo cvetne si želi pomladi,
altar postavlja prenovljeni nadi,
domačo pesem, polje, gaj blagruje.

Nemilo iz domov so nas pregnali
in kruto nam svobodo zlato vzeli,
kot sužnje nas na tuje odpeljali.

Odkar smo zadnjič naše pesmi peli,
v zastave mrke dom so zagrnilli
in cvet mladine zorne ugonobili.

1.

Nagiblje se k zatonu mi življenje,
na Vrhu tam pod Pohorjem začeto;
bilo je devetnajst sto šesto leto,
ko me zajelo je sveta vrvenje.

Iz doma gnalo me je hrepenenje,
da bi spoznanja žejo si utešil,
življenja tajne in uganke rešil:
od kod in kam vsemira gre stremljenje.

Minula so sanjava mlada leta,
težave zrelih dni in njih dolžnosti.
Ko je Slovenija v srce zadeta

in polno se razlilo je bridkosti,
spet koprnim po krajih domovine:
enkrat še v naše rad bi šel planine.

2.

Enkrat še v naše rad bi šel planine,
da gledal bi s Triglava na Koroško
in dol na sončno stran v dolino Soško,
še do morja Jadranskega gladine.

Tam rod krepak naš biva od davnine,
pod jarmom tujim dolgo že tuguje,
a v svojem srcu vneto še veruje,
da pride dan, ko črno robstvo mine.

Pod Olševo mogočno bi posedal,
kjer bistre vode preko skal šumijo,
v Potočki v davne veke bi pogledal,

v zijalki tam zapisani ležijo.
In v svitu gorskega neba sinjine
želèl obujati bi si spomine.

3.

Želèl obujati bi si spomine,
a v mrzlem mraku plaha duša tone:
tíran poslal je svoje legijone
kot zle strahove širom domovine.

Ponoči prišli črni so in rjavi;
še preden petelini so zapeli,
so vrgli me za ječe zid debeli,
na vzhod potem odgnali dol ob Savi.

Zdaj s težkim srcem trkam tu na vrata,
ne vem, če prišel prav sem ali v zmoti;
brezdomec skromne strehe prosim brata,

ki kruh drobi v prisiljeni dobroti.
Nekdanje si želim nazaj življenje,
ker živo je samo še hrepenenje.

4.

Ker živo je samo še hrepenenje,
globoka nada v prsih ne premine,
da prenehájo žgoče bolečine,
ki narodovo jih rodi trpljenje.

Dokler na svetu je še kaj dobrote,
(v rojakov blagih srcih še prebiva),
moči si duša novih pridobiva,
da ne obupa spričo vse grozote,

ki skozi mesta zdaj divja in sela,
moža od žene trga in ubije;
in ko do tal je hiša pogorela,

negodne otročiče uničuje.
Da kdaj pravično sonce še zasije,
iz dneva v dan srce še pričakuje.

5.

Iz dneva v dan srce še pričakuje,
da se konča pobijanje strahotno
in zruši človek-zver se, ki togotno
razum in voljo nam v okove kuje. —

V domače kraje misel mi potuje:
v dolinah tihe se vasi belijo,
na gričih beli hrami se bleščijo,
nad vsemi sivi Grintavec kraljuje.

Po sončnih cestah, senčnih potih hodim
in z mano verna gre tovarišica;
ko z njo ob njivah plodnih travo brodim,

v pozdrav rumena valovi pšenica.
Vsak dan srce odpre se novi nadi,
za zimo cvetne si želi pomladi.

6.

Za zimo cvetne si želi pomladi
popotnik, ki ga mika širna cesta;
zapušča za seboj nemirna mesta,
da svobodno zadiha na livadi.

Z družico ob Savinji sva hodila,
poromala do bistrega izvora;
nad njim se dviga strmo Mrzla gora,
kraj nje Okrešelj, bajna gôr idila.

A zdaj vse to je daleč, le spomini
me nosijo nazaj na sinje gore
in plavajo po Strelčevi višini,

obkrožajo Ojstrico nad prepadi.
Srce zakrnliti se več ne more,
Altar postavlja prenovljeni nadi,

7.

Altar postavlja prenovljeni nadi
zemljan: ko zrušeni so vsi mostovi,
od vojne vihre odneseni krovi,
še v razvaline vrnemo se radi.

Na njih zgradimo nove si domove,
na vrtu posadimo rožmarina,
rodila trta rujnega bo vina,
ko tuje vse izbrišemo sledove.

V gorah kresovi bodo zagoreli,
oznanjali vstajenje po dolini,
na rodno grudo bodo prihiteli

najlepše zemlje razkropljeni sini.
Rojak pozabi na vse vabe tuje,
domačo pesem, polje, gaj blagruje.

8.

Domačo pesem, polje, gaj blagruje,
kdor taval sam po tuji je planjavi,
kjer se glasovi orijo hripavi,
ki jih uho, srce pa več ne čuje.

Pod Bočem bistri viri žuborijo,
kot na srebrnih strunah bi igrali;
ko so pod srpom žitni klasi pali,
kopice zlate v njivah se vrstijo.

Večerni zvon k počitku mi pozvanja,
ko grem skoz vas, (na nebu mesec sije)
in kakor da mi duša v mraku sanja,

poslušam vasovalcev melodije.
Vse to sovražniki so razdejali,
nemilo iz domov so nas pregnali.

9.

Nemilo iz domov so nas pregnali,
ker novi red na svetu to zahteva,
so rekli, tudi poglavar veleva
in tretji rajh, pa so nas odpeljali.

Bila pomlad je, cvetje in zelcnje,
med njim se je šopiril klet sovražnik;
pred vrati našimi pa stal je stražnik,
a narod se pogreznil je v trpljenje.

Zdaj bil za rodni krov boš boj krvavi
in očenaš boš v nemški govorici
momljaj, tako gospod gaulajter pravi.

Prestrašenim so še surovi klici
grozili, ko so nas v kleti odveli
in kruto nam svobodo zlato vzeli.

10.

In kruto nam svobodo zlato vzeli,
vadjali še za skromno imovino,
oropane pognali v smrt, v tujino;
ta rod izgine naj, so se zakleli.

Ko zdaj samotno po kamenju tavaš,
domače ti zveni tu govorica,
a mrka so in nezaupna lica,
gorje na tujem bridko sam spoznavaš.

Na ulici srečuješ bedno rajo,
cigani zagoreli so in goli,
beračev polno kot nikjer nikoll.

Ne veš, če kaj usmiljenja poznajo.
Kako vsem nam bo, ki so nas izdali,
kot sužnje nas na tuje odpeljali!

11.

Kot sužnje nas na tuje odpeljali,
a tudi tukaj greje sonce zlato,
na njivi žitni klas rodi bogato
še tistim, ki preplitko so orali.

Za mestom prašnim Brdo se dviguje,
na njem pa polne vinske so gorice;
in spomnim se na dom in na Konjice,
kjer zdaj ošabni tujec gospoduje.

Pogled v bleščeče sili mi daljave
za soncem, ki za Črni vrh zahaja,
in spet na vzhod, tja doll do Morave.

In misel tolažnica me obhaja
v zavesti, da še upov niso vzeli,
odkar smo zadnjič naše pesmi peli.

12.

Odkar smo zadnjič naše pesmi peli,
odprli so grobovi se nešteti,
se vanje zgrudili rojaki vneti,
ko pušk odjeknili so smrtni streli.

Zdaj sam usodo svojo, narod, kuješ,
zdaj treba ti junakov je, herojev,
obstaneč tvoj odvisen je od bojev,
ki sam za pravdo novo jih bojuješ.

Ko svoboda resnična ti zasije,
— kri mnogih žrtev mora jo roditi —
nov rod mogočen krog Triglava vzklije,

ki znal iskreno bratstvo bo gojiti.
Zaman krvniki zmago so slavili,
v zastave mrke dom so zagrnilli.

13.

V zastave mrke dom so zagrnilli
in poteptali narodu pravice,
napisali so laž na grb resnice,
svetinje tisočletne pohodili.

Na vzhodu pa že vidim zarjo novo,
odpirajo se vrata človečanstvu
in zadoščanju vseh, ki so v slovanstvu
zaslutili srca in duš obnovo.

Rad šel bi že med naše griče rodne
— med njimi Tepanjski se vrh dviguje —
rad gledal bi vesele jih, svobodne,

a križ sovražni zdaj še tam kraljuje,
kjer našo so besedo zadušili
in cvet mladine zorne ugonobili.

14.

In cvet mladine zorne ugonobili
so mračni, zemlje lačni krvoloki,
da mati jadra joka za otroki,
ki se nikdar ne bodo več vrnili.

V gorah pa zbira Titovec junake,
osvobodilno vojsko silno snuje
in čas in zvezdo novo pričakuje,
da reši vse zaslužnjene rojake.

Da bi že kmalu srečno se spoinilo,
kar srce upa, željno pričakuje,
da v domovino bi se povrnilo,

kar v daljnem svetu naših duš vzdihuje.
Oj, čas je že in težko hrepenenje,
nagiblje se k zatonu mi življenje!

(V Jagodini, pezimi 1942-43).

NJENE OČI

Fran Roš

Nemirni so bili ti aprilski dnevi, ki so se vsako jutro počasi luščili iz mrzlih megla pod slabotnim soncem. Brez mesečine so bile noči, polne mrklh skrivnosti.

Že šestí dan je v mestu hrumela zelena množica tuje vojske, z mnogih hiš so ji plapolale zastavice z belimi krogi sredi rdečih ploskev in s črnimi kljukastimi križci v njih. Po ulicah so topotali vojaški oddelki, do zob oboroženi in očeladeni. Visoko so dvigali trde noge kakor en sam stroj, ena sama tisočnoga zver. Mimo njih so besno drveli nešteti motorji, kamioni, tanki. Lepaki v dveh jezikih so srepe pretilli z vogalov, molče so jih brali ljudje in se zaskrbljeni hitro razhajali. Bilo pa je tu tudi ljudi v zelenih suknjah in belih nogavicah. Ti so glasno, z dvignjenimi desnicami in žarečimi očmi pozdravljali vojake in klicali njihovemu voditelju, ki je Evropi spreminjal lice.

Šestemu dnevju je sledila usodna noč, ki se je v njej novinar Ivan Golobič nenadoma znašel na temni ulici, sredi oboroženih ljudi. Komaj da je zdaj okoli sebe dobro razložil postave Nemcev, ki so mu bili pred pol ure vdrti v stanovanje, premetali v njem vse predale, knjige in papirje, kričali nanj, kje ima orožje, in mu grozili. Njemu, osemindesetletnemu, na žolču bolnemu miroljubnemu človeku so grozili s pištolami. Surovo so mu prebudili ženo in obe polodrasli hčerki, da so zajokale kakor v strašnih sanjah. Le enega med oboroženimi ljudmi je tudi v črni uniformi spoznal. Bil je to trgovski pomočnik kulturbundovec Pepernik, edini domačin med tujci iz Hitlerjeve dežele.

Samo toliko časa so mu pustili, da se je oblekel, žena pa mu je v nahrbtniku nabasala oedejo, nekaj perila, kruha, sira in mesa.

»Ne jočíte!« se je poslavljajal. »Žena, ti glej na otroka! Vrnem se!« In vse tri so ga poljubile z vročimi, mokrimi lici.

»Los!« je zakričal velik, ohol Nемеc, poln srebrnosvetlih znakov na suknji, očitno vodja oddelka.

Golobič se je zavil v plašč in se še enkrat ozrl po svoji družini. Hitro je krenil, kakor da se mu celo mudí z doma in sploh še ne more prav pojmiti, kaj se z njim godi. Kakor da so vse to morda samo mučne sanje, ki se bo iz njih zdaj pa zdaj prebudil v domači postelji in sproščen pristuhnul mirnemu sopenju žene in hčera.

»Marš!« ga je na ulici eden izmed Nemcev dregnil s pločnika, da se je opotekel ob še enega človeka v civilu. Napel je oči v temo in ga komaj spoznal. Bil je to mladi krojač Uršič iz sosednje hiše, Primorec. Ta mu je v hipu stisnil roko in sam mu je odgovoril prav tako. Torej niso poiskali njega edinega in jih bodo to noč gotovo še mnogo polovili. Tako nekako so tudi na Poljskem sejali strah, je pomislil.

Oba je zdaj obkolila osmorica v uniformah in krenili so po nerazsvetljeni ulici.

Zdaj šele je bil Golobič povsem prebujen. Z vso jasnostjo je pomislil na ženo in hčerki. V prsih ga je stisnila bolečina. Ali se bo kdaj vrnil po tej ulici domov? In kako bodo doma odslej živeli brez njega in njegove plače? Kako bo z njegovo želodčno boleznijo? Zdaj ga peljejo v zapor gotovo samo zato, ker je Slovenec, pa tudi Uršič nima druge krivde na sebi. Takih ljudi pa je tu v mestu in povsod dovolj, ali bodo mar vse odvedli? In kam? S kakšnim namenom? To je torej fašizem s svojimi gestapovci, to je tisti novi red! Preklete!

»Hier!« je pokazal izdajalski Pepernik in sprevod se je ustavil pred visoko, zatemnjeno hišo. Vodja in še štirje z njim so krenili do zaklenjenih vrat in trikrat sprožili električni zvonec. Nestrpno so mrmrali, dokler jim ni neka ženska odprla in splašena vprašala, kaj se je zgodilo. In vstopili so, da poiščejo novo žrtev.

Ostali trije Nemci z dvema ujetnikoma so se razvrstili po dvorišču okrog hiše, ki je v njej skozi špranje zgornjih zatemnjenih oken zasijala luč. Od tod bodo odpeljali nedvomno sodnika Košaka, je ugotovil Golobič.

Dva koraka pred njim je stal gestapovec. Naslonjen na belo brezino deblo si je z vžigalnikom prižigal cigareto in mu je utripajoči plamen obsijal obraz. Da, bil je tisti mladi gestapovec, ki je Golobiču prebrskal knjižne police in se začudil, ko je med slovenskimi knjigami iztaknil tudi Goetheja, nato pa se je namrgodil nad Heinejem:

»To je pa smrdljiva židovska uš!«

Zdaj se je gestapovec očitno pričel dolgočasiti, pa je malomarno zinil v narečju, ki je Golobiču nekam znano zvenelo. Bilo je gornještajersko ali graško, se je domislil dni, ko je bil avstrijski vojak.

»Novinar ste, ali ne? Torej ste marsikaj napisali proti nam in našemu voditelju. Hujskali ste...«

»Ne, to ni bilo niti mogoče. Naša oblast tega ni dopuščala.«

»Da, tista, ki ste jo pognali. Beograd je prelomil dano besedo. In zdaj, vidite, posledice so tu. Sami ste krivi, da ste bili pregaženi.«

»Hm, vojna še ni končana...«

»Računate torej še z nekimi novimi možnostmi, kaj? Ampak se hudo motite, če menite, da nam kdo še lahko osporava zmago. Na svetu je ni sile... Vidim, močno ste zakrknjeni. Potrebni ste šole, ki vas bo iztreznila.«

»Oseminštirideset let mi je, miren državljan sem in bolan na želodcu. Ne morem razumeti, čemu vse to nocoj.«

»Kmalu boste vse razumeli. Službo ste izgubili. Slovenski časopisi se tu ne bodo več tiskali. Vsiljevali ste jih ljudem, da bi jih odtujili nemštvu. Ta dežela je bila vendar od nekdaj naša. Vzeli so nam jo Srbi v letih našega ponižanja, naše sramotne nemoči.«

Medtem so se bile Golobičeve oči privadile temi in pričel je razločevati gestapovčev obraz. Bil je to gladek obraz dvajsetletnega fanta, nekoliko celo lep in skoraj dekliski, kadar mu ga ni potemnila zagrizena misel in mu ni iz svetlih oči zagorela mržnja. Vsekakor je bilo čudno, da ni bil še nadutejši in se mu je hotelo razgovora z ujetnikom.

Golobič je čutil v sebi čedalje večji mir, ki ga ni mogel več skaliti strah, pač pa mu ga je lahko jemalo samo še sovražstvo do nasilnega fašizma in njegovih hlapcev, ki so prišli semkaj lastiti si tujo zemljo in njene ljudi.

»Dobro govorite nemško,« je nadaljeval gestapovec. »Ali ste se tu rodili?«

»Da, tu, v Celju.«

»Seveda ste se šolali še v nemških šolah.«

»V avstrijski dobi so bile tu samo nižje šole slovenske. Bil sem pa tudi vojak še za časa Franca Jožefa.«

»Pod Nemci ste se obogatili z nemško kulturo. Ta vam je dala vse, kar imate dragocenega. To ste zdaj dvaindvajset let tajili. S silo ste uspeli, da ste dali tuje lice tej lepi deželi.«

V Golobiču je zagorela strast, da Nemcu ne pusti obveljati tega, kar je nasprotovalo resnici, kar so vsej tej vojski vcepjali v glave, preden je udarila čez meje semkaj. Hotel je Nemcu prikazati vso njegovo zmoto in mu izpodbiti pravico do tega, kar je s svojimi ljudmi tu počenjal.

»Tudi v avstrijskih časih so samo mesta in nekateri trgi tod imeli deloma nemški videz. To pa samo zaradi tujih uradnikov, obrtnikov in trgovcev, ki so se v teku stoletij v njih naselili. Toda kmečko in delavsko podeželje ni bilo nikoli nemško. Imelo je svojo lastno kulturo, ki so nanjo seveda vplivale tudi druge kulture, zlasti še bližnja nemška. Tlačan je bil tu samo Slovenec, njegov gospodar pa Nемеc. Ko pa je propadel fevdalizem...«

»Nehajte! Saj nisem vaš dijak, da bi mi predavali in celo tukaj in ponoči. Nisem prišel po vas, da mi dajete lekcije iz zgodovine. Zadostuje nam dejstvo, da več kot tisoč let niste bili gospodarji na tej zemlji. Šele zelo pozno ste hoteli to biti in ste se vi šolancl povezali s Srbi, da vam pomagajo, ker si sami niste znali. To ljudstvo pa vam tega ni odobrilo. Vrnili smo se semkaj in bili smo lepo sprejeti, kamor koli smo prišli. Stari zakoniti gospodar se je vrnil in nihče mu ne odreka starih pravic. Samo vi bi to hoteli.«

»Vaša vojaška sila vzbuja spoštovanje. Prišli ste v času, ko je bilo naše ljudstvo željno boljšega življenja. Doslej so ga zatirali kapitalisti. Bilo pa je slovensko in je še. Na deželi boste našli le redke ljudi, ki dobro razumejo vaš jezik. Pa tudi v času nemškega gospodstva je bila Spodnja Štajerska slovenska. V dunajski parlament je pošiljala sedem Slovencev in enega Nemca. Pri zadnjem avstrijskem ljudskem štetju...«

»Pustite vse to! Danes nam to ni prav nič važno. Dejstvo je, da smo tu! Kaj hočete še več?«

»A čemu potem nocojšnje aretacije? Kaj bo z nami?«

»Natanko vas bomo pretehtali in pretipali z vseh strani. Poglobite se v svojo preteklost, morda boste tam sami našli kaj krivde! Jaz sem samo eden izmed milijonov, ki nas vodi volja velikega voditelja.«

Iz gestapovčevih besed je zvenela slepa odločnost. Ozrl se je v gornje nadstropje in nekaikrat prestopil po dvorišču, pri tem je pogledal po obeh svojih tovariših in Uršiču, ki je vase skrčen sedel na pokrovu smetiščne jame.

»Študirali ste torej tu v Celju. Kdaj ste maturirali?« se je spet ustavil pred Golobičem široko razkoračen.

»Leta trinajstega.«

»Ali ni bil med vašimi kolegi tudi neki Sommer?«
»Da, Alfred Sommer. Bila sva sošolca na gimnaziji in nekaj časa tudi v istem bataljonu na soški fronti. Tam je bil ranjen v nogo. Ob koncu vojne pa se je s starši vrnil v Gradec.«

»To se ujema,« je z zanimanjem potrdil Nemeč. »Ali sta bila prijatelja?«
»Bil je dober tovariš. Ne vem, ali še živi. Ali niste tudi vi iz Gradca?«
»Ali ste poznali tudi deklico, ki mu je postala žena?«

»Spominjam se je. Bila je Slovenka, tu doma, Anica Vrančičeva, zelo lepo dekle. Za njim je šla v Gradec in se tam z njim poročila.«

»Dober spomin imate. In da boste vedeli: jaz sem njen sin.«

»Vi?«

»In tako sem se včeraj vrnil v domovino svojih staršev. Z vso pravico, menim.«

»Saj se mi zdi, da ste materi zelo podobni.«

»Zares. Pisal bom staršem, da me obiščejo, dokler sem še tu. Počutila se bosta tu spet lahko kakor doma. Vidite, kako se je zasukalo kolo časa.«

Mladi Sommer je sam s seboj zadovoljen motril začudenje, ki ga je razodeval Golobičev obraz. Pričel je spet stopati po dvorišču in je pri tem strumno naredil nekaj vaj s puško, da se razmaje.

Golobič se je zamislil v slučaj, ki se je poigral z njim. Sin Slovenke, sin njegovega sošolca je prišel, da ga odtrga od doma, da ga preda v kremplje fašistične zveri. Sin tiste Anice, ki je nekoč več študentov oboževalo njene mehke modre oči in svetle lase, opevalo njeno vitko telo in mili nasmeh. Njena kri da je v tem nadutem gestapovcu, ki pomaga brisati slovensko lice tej zemlji, ki zdaj s svojimi škornji trdo stopa ob njem in opleta s puško, ob pasu pa mu visi še revolver! Da, to je Aničin sin!

S hišnega stopnišča so se oglasili težki koraki, skozi odprta vrata je zasijala ročna svetilka. Sredi gestapovcev se je prikazal sodnik Košak, obilen in kratkoviden, kakor je bil, s kovčkom v roki in odejo čez ramo. Golobič in Uršič sta se mu pridružila in obkolili so jih oboroženi možje.

Še dvakrat so se v ulici ustavili in sneli s postelj učitelja Pliberška, pa še pismonošo Mirta. Obakrat je bil zdaj Sommer med tistimi, ki so vdrl v hišo.

Tako je noč, mrka in globoka kakor tolmun, molče požirala človeka za človekom. Nikjer se ni pokazala luč, niti ni zapihal veter. Tišino so motili le koraki mož, ki so si noč izbrali za svoj posel.

V dveh, treh zvonikih je ura odbila eno, ko so dospeli do kraja svoje ulice. Zdaj so urneje krenili proti središču mesta, mimo poslopja s tiskarno in uredništvom, kjer je Golobič presedel v službi osemnajst let svojega življenja. Vsega tega je zdaj konec. Pred komaj desetimi dnevi se je ta vojna pričela in pred štirinajstimi dnevi je še izšla zadnja številka njegovega časopisa. Kdaj bo spet stopil v tiskarno in sedel za svojo uredniško mizico kot svoboden človek, po zmagi nad fašizmom, ki bo moral propasti, če bo človeštvo hotelo v svojem razvoju naprej? Ali bo to novo svobodo živ dočakal? In koliko žrtev bo zato v svetu potrebnih? Ali bo pri tem tudi sam mogel svoj del prispevati? Vsekakor bo to njegova dolžnost do ljudstva, do

samega sebe. Spoznal je, da si je v vsem tem na jasnem, in čutil se je olajšanega.

Izognili so se trgu sredi temnega, praznega mesta in dospeli na križišče dveh ulic. Semkaj je z druge strani prihajal prav takšen spreved, kakor je bil njihov. Tudi tam so gestapovci vodili ljudi s seboj in med temi sta bili dve ženski.

Približali so se mogočni, stari celjski kasarni z majhnimi okni v štirih nadstropjih, zaviti v zlokobno temino. Pred njenim rumenim obzidjem so stale košate lipe.

Stražar s čelado in puško je odprl vrata in vstopili so kakor v žrelo, ki se je spet zaprlo za njimi. To kasarno je dobro poznal, v njej je kot vojak med prvo svetovno vojno prebil več tednov. Zdaj pa...

Prečili so široko dvorišče in že jih je na stopnišču zajel kisl kasarniški smrad. V motni modrikasti luči svetilk so ujetnike sovražno motrili negibni, mrzli pogledi temno oblečenih Nemcev, mnogih z okroglimi kapami in mrtvaškimi znamenji na njih. Kakor da so vstopili v hišo groze in smrti, ki iz nje ni več poti nazaj v svobodo, v življenje.

Golobič je s svojimi štirimi tovariši stal v sobi pred mizami, ki so ob njih široko sloneli gestapovci. Po vrsti so morali dvigniti roke, da so jim pretipali obleke in pobrali žepne nože, doze s cigaretami, vžigalice. V seznamke so vpisali njihova imena. Pri tem so kadili in renčali. Sommer je na mizi sedeč bingljal z nogami in se pri tem oziral v Golobiča. Večkrat sta se srečala njuna pogleda in zdaj v svetlobi je bilo jasno, da je mladi gestapovec zares močno podoben svoji materi. Odložil je kapo, ki mu je prej zakrivala svetle, kodraste lase. Tudi njegov vitki nos, drobne ustnice in modre oči so bile Aničine. Pred nekaj več kot dvajsetimi leti ga je rodila Sommerju in zdaj je tu...

»Vseh pet v sobo številka sedeminšestdeset zgoraj!« je ukazal eden izmed Nemcev. In odvedli so jih po hodniku in po stopnicah v najvišje nadstropje.

Petorici so se odprla škripajoča vrata v nizko sobo. V svetlobi zasenčenih luči ni bilo videti drugega kakor gmoto teles, natrpanih po tleh. Človek je tesno ležal pri človeku. Nekateri so dvignili glave, drugi so komaj okrenili obraze.

Golobič se je razgledoval po tleh, a ni mogel razločiti obrazov v množici, prignani to noč semkaj z vseh strani. Saj so zgneti samo v ta prostor gotovo več ko petdeset ljudi, takih sob pa je bilo v kasarni nešteto. In če je tu nekaj stotin Slovencev iz mesta, potem je prav, da je tudi sam med njimi. Tudi sam hoče vzeti nase usodo Slovencev, kakršna je danes. Kakšna pa bo jutri? Treba bo iti skozi trpljenje in borbo, ki se šele pričinja. Tudi Amerika in Rusija bosta imeli besedo... Treba bo fašistom odgovoriti in vrniti vsak udarec.

»Golobič!« ga je poklical glas iz sredine sobe. »Pogrešali smo te že.«

Pristopil je in se nasmehnil Jožetu Hrenu, profesorju, svojemu nekdanjemu sošolcu in prijatelju:

»Tudi ti si tu!«

»Lezi semkaj k meni! Stisnemo se. Videl boš, koliko življenjskega prostora ti je odmeril novi red. Glej, tu nas je mnogo prijateljev in ne boš nesrečen zaradi družbe same. Marsikatero udobnost sicer pogrešamo, kaditi ne smemo in tudi slamna plast je pretanka za naše stare kosti. Zato ležimo oblečeni. Toda s ponosom se zavedaj: Nocoj imaš čast biti firerjev gost!«

Še več znancev v bližini je pozdravilo Golobiča, po vseh ljudeh tu pa se v poltemi ni mogel razgledati. Nekateri so si šepetali, drugi spet so topo zrl predse, nekdo je vzdihoval, morda je kdo tudi že spal. Nova petorica je še bolj utesnila zatohli, smrdljiv prostor. Zunaj, onkraj obeh odprtih oken, se v noči ni zganil vetrič, ni se zasvetila zvezda.

»Čemu in zakaj vse to?« je Golobič šepnil Hrenu, ki je ležal tikoma ob njem majhen in suhljat ter si gladil gosto črno bradico.

»Odgovor je zelo preprost: zato, ker je to fašizem. Mi pa smo tu v njegovi šoli, v šoli ustrahovanja. Kdor bo v njej priden, bo lahko celo zveličan, kdor bo trdoglav, bo izobčen iz občestva, ali pa sploh pogubljen. Obnašali pa se bomo različno: sužnji in špekulanti bodo mehki, drugi pa bodo mislili na drugačno rešitev: na tisto, ki je samo v borbi z zlom.«

»To bo edina pot.«

»Iz te vihre bomo Slovenci izšli kot očiščen, okrepljen narod, ali pa bomo izgubili pravico do življenja.«

»Naše ljudstvo se je že v kmečkih uporih znalo boriti za svoj prostor pod soncem. Ne dvomim, da bo tudi zdaj znalo najti svojo pot.«

»Preizkušnja bo dosti trša od one v prvi vojni.«

»Tudi v tisti vojni sva si drugovala. Skupaj sva zapustila šolske klopi... E, da ti še nekaj povem! Kakšen slučaj! Med gestapovci, ki so me privedli semkaj, je bil tudi sin najinega sošolca, Sommer.«

»Sin Anice Vrančičeve?«

»Sin tiste Anice, ki si jo ti kot študent opeval.«

»Bila je moja prva petošolska ljubezen. Njej v slavo sem napisal celo že polovico sonetnega venca. Odpovedala pa mi je vso svojo naklonjenost, ko jo je očaral Sommer. Bil je pač junak po telesu, sicer pa domišljavec in čvekač. Sledila mu je v Gradec. In navsezadnje da je postala mati gestapovca?«

»Da, videl ga boš, saj je tu v kasarni. Dovolj ji je podoben, lahko ga boš spoznal. Seveda Aničine ženskosti ne boš kaj dosti odkril v njegovi zeleni uniformi.«

»Nemara ga je njegova mati poslala k tebi s pozdravi? Morda mu je dala tudi še moj naslov? Ha!«

»Bil je zgolj slučaj. O svojem očetu je pripovedoval, da je tu študiral.«

»Glej, še mi je v glavi ostal košček soneta iz tistih dni. Poslušaj, kako mehko sem bil zaljubljen v Anico in njene čudovite oči:

Naj luč miline pijem iz oči ti,
da v njej mi bele rože sanj vzevetijo,
zveneti slišim svetlo simfonijo
dveh src, ki v večno sta ljubezen zlit!

Ob njenih očeh sem bil neizmerno sentimentalen, bil sem pravi mesečnik. In te oči da ima tudi njen sin, gestapovec? Fej!»

»Tudi nos in ustnice ima njene. Oči pa mu rade tudi divje zagorijo, ustnice se mu zapotegnejo in zakričati zna. Zapeljan mladič, vendar so v njem še možnosti nadaljnega razvoja v zakrknjenosti in nasilnosti. Zdaj mu je komaj dvajset let in kakšen trenutek ga kdaj najde še ne dovolj trdega. Ko je z menoj govoril...«

Soba se je zagrnila v tišino, ki je v njej brnelo le sopenje in hrkanje spečih. Nekateri jetniki pa so se še nemirno obračali in v mislih na družino tehtali, kaj vse jim lahko prinesejo prihodnji dnevi. Nekdo je zleknjen pod oknom skrivaj kadil cigareto. Na tleh, ki jim slama ni kaj prida rahljala trdote, sta zaspala tudi Golobič in Hren, oba z nahrbtnikomoma pod glava.

Minile so dve, tri ure, a noč zunaj se ni še prav nič zredčila. Medlo je brlela luč sredi zatohle sobe nad črno gmoto ljudi. Kdaj pa kdaj se je s hodnika oglasil stražarjev enakomerni korak.

V hipu so se odprla vrata. V sobo je zažarela bleščeča svetilka in vstopili so trije ljudje.

»Auf!« je zasikal tenak glas gestapovčev.

Sredi sobe je stal Sommer in obračal luč po ležečih, ki so pričeli vstajati in so si mencali oči, opotekajoči se.

»Vsakdo naj se pred svojim ležiščem postavi v vrsto! Takoj! Nimate še sobnega starešine, da se mi javi? Banda! No, naučili vas bomo reda, videli boste!«

»Vrag te...« je polglasno zinił Hren, ko se je pobiral s slame ves dremav in nejevoljen.

»Kdo je bil to? A, vi ste me imenovali vraga! Vem, kaj pomenja ta beseda v vašem pasjem lajanju. In vrag tudi hočem biti, resničen vrag za vas vse, za tega človeka tu pa še posebno. Kdo ste?«

Sommer je s svetilko posvetil Hrenu v obraz in se z očmi zapičil vanj. Ta pa ni umaknil svojega pogleda, samo z glavo je odkimal in uporno molčal.

»Mar mi je, kdo ste! Zame ste nič, tiščina od nič!«

Potegnil je revolver in z njegovim ročajem oplazil Hrena po levi strani glave, vse od temena pa do bradice:

»Na hodnik z njim! K zidu za tri ure! Uš! Zapomnil si vas bom. Bova že še govorila!«

Stražar s puško, eden izmed svetlorjavo oblečenih mladih Bukovincev, je zgrabil Hrena za rokav in ga odvedel iz sobe.

Sommer je zdaj preštel jetnike, bilo jih je petinpetdeset, nato je zapustil sobo. S hodnika se je začul še kratek hrup, tam je ob zidu stal Hren.

Prikazal se je nov dan, oblačen in puščoben. Naznanil ga je eden izmed Bukovincev s krikom:

»Auf! Los!«

Vstajali so in se iznova boleče zavedli, da niso več svobodni ljudje, da so trdo privezani na tujo voljo, ki jim je zlobna pričela gospodariti. Spravljali so slamo k steni, uravnavali svoje nahrbtnike in kovčke, nanje pa

zlagali plašče s klobuki. Tudi vse to je spadalo k novemu redu, kakor ga je zahtevala nova oblast.

Naškropili so tla in z edino brezovo metlo pometali po sobi, da se je stari prah dvigal v gostih oblakih. Skozi odprta vrata in okna je vel oster prepih, ki so se mu umikali k stenam. Tu in tam je kdo tudi jedel, kar je seboj prinesel, zakaj tu zanje ni bilo zajtrka. Tudi k umivanju jih nihče ni poklical. Kaditi so jim prepovedali, potem ko so jim bili vzeli cigarete. Le redkim so jih v nahrbtniku spregledali in tako je zdaj le še kdo zakadil tik ob oknu.

Sestri in leči čez dan niso smeli. Obljubili so jim, da dobe v sobo mizo in nekaj klopi, zdaj pa so vsi morali ostati na nogah. V skupinah so se pogovarjali in zaskrbljeni ugibali, čemu so tu in kaj bo z njimi. Pripovedovali so si podrobnosti o dogodkih zadnje noči, nekateri pa so mrko molčali, drugi spet so si dopovedovali, kako bodo po zaslišanju že jutri izpuščeni. Nekdo je razlagal, kaj vse so Nemci počenjali po drugih deželah, ki so jih prav tako zavzeli, in je pojasnjeval bistvo fašizma tudi s Hitlerjevimi izreki. Napovedal je preselitev vseh Slovencev na Poljsko.

Golobič je stopil na sobni prag in se ozri po hodniku. Tam je pet korakov od vrat že dve uri stal Hren, z nosom se dotikajoč zidu, z zaprtimi očmi in srdito skremženim obrazom. Mimo njega je gor in dol leno korakal majhen Bukovinec z bajonetom na puški. Ko se je oddaljil, je Golobič tiho zaklicel prijatelju:

»Dve uri sta že minili! To je bil on, Aničin sin! Ali si ga spoznal po očeh, po njenih očeh?«

Hren se je okrenil:

»Vrag vzemi fašista in mater, ki ga je rodila! In te njene oči s Hitlerjem vred!«

Na dvorišče so prihrumeli trije visoki kamioni, natrpani z novimi, neznanimi jetniki. Zaprašeni, zaskrbljeni, bledi so se stoje ozirali kvišku po kasarniških oknih.

V neki sobi je nekdo kriknil, da je krakajoče odmevalo po hodnikih:

»Achtung!«

Začelo se je jutro sedemnajstega aprila tisoč devet sto enainštiridesetega leta.

ZASEDA V GRAČNICI

Stane Terčak

(Odlomek s pohoda Štirinajste udarne divizije)

Gozdovi so bili zameteni in zazibani v dremotno spanje. Vsepovsod, kamor si obrnil pogled, so bile kope snega. Doline in soteske pod nami so se zdele kakor izumrle. Burja nas je na vsej poti po pogorju silovito napadala; prepihavala nas je do kosti in nas rezala z ostrimi ledenimi snežinkami v premrle obraze. Ko smo prečkali mogočne gozdove kozjanskega

masiva, je nastal tak snežni metež, da so tovariši, na katerih je bila obleka vsa zmrzla, legali v sneg, da se zaščitijo pred njim.

Kolone divizije so počasi napredovale. Po polurni hoji je prišla predhodnica do prve kmetije visoko v lazu. Mala lesena hišica s še manjšimi okni je bila vsa stisnjena v breg. Fantje so trudni posedli kar pod kap. Nekateri so se zarili v hlev med steljo, kjer je bilo topleje. Miha se je vrgel kar v jasli in zadremal. Govedo se je nemirno oziralo po nas, čudni gostje so ga zmotili v prežvekovanju. Potrkali smo na vrata. Odprl nam je gospodar, ki je že vedel za naš pohod. Ranjence, ki so bili vsi premrli in so od mraza in bolečin tiho ječali, smo prenesli v sobo. Gospodinja jim je prinesla mleko.

Tudi tod okoli so hodile prejšnji dan švabske kolone. Proti večeru so se oddaljile. Zasedle so nove položaje. Po kratkem posvetu komandantov so kolone nadaljevale svojo pot.

Burja je počasi ponehavalala s svojo strupeno pesmijo. Spreminjala se je v veter, le na odprtih posekah je še nenehno gospodarila. Žvižgala je rezko in nosila cele oblake zmrzlih snežink. Za seboj je puščala zamete, ki so bili tudi do dva metra visoki in so za nas pomenili težke prepreke.

Počasi se je začelo daniti; snežiti je prenehalo. Svod neba je bil jasen. Burja je pobrisala z njega vse oblake. Nižine so bile zavite v umazano gosto meglo. Gorski potočki so bili pokriti v snežno odejo, le ozek trak na beli površini je izdajal njihovo strugo. Po tolmunih je kloketala umazana, rjava voda in motila belo opojnost kozjanskih gozdov.

Ko se je čisto zdanilo, smo se čutili osvežene. Na nočnih marših so najkritičnejše ure proti jutru. Človek postane silno utrujen, noge se komaj dvigujejo, vse telo je neznansko težko, oči lezejo skupaj, le z največjim naporom sil se preмагаš, da ne zaspíš. Kakor hitro pa se začne daniti, minejo te težave.

Kakor dolga siva kača se je vila glavčina Štirinajste udarne divizije po hribovju in grapah. Ob straneh glavčine so gazile pobočnice sneg v celo. Košate smreke so se otresale belega, nadležnega tovara, bukve pa so nemo štrlele v zrak. V daljavi so za nami grmeli redki rafali strojníc. Švabi so se že veselili, da nas imajo obkoljene in da bodo divizijo uničili že takoj ob prihodu na Štajersko. Ponoči smo se jim izvili iz objema.

Prišli smo v majhno hribovsko vasico. Nekaj bajt je bilo stisnjenih v rebri. Konjevodci so nagnali konje in mule v hleve in drvarnice. Trudni borci so posedli po izbah, se zleknili s puškami v rokah po klopeh in plegli po podu. Čas za spanje je bil kratko odmerjen. Le kuharji niso imeli odmora. Ognjišča iz opeke in kamna so bila v trenutku napravljena in že je zaplapolal mogočen plamen pod kotli. Pripravljali so zajtrk in obed, vse obenem. Borci so bili lačni. Štabni kurirji so se sukali okoli svojih bataljonov kakor mački, nosili so zapovedi štabov in razpored premikajočih se kolon.

V majhni kamri je našel svoj prostor štab prvega bataljona Sercerjeve brigade. Komandant Ilija Badovinac in politkomisar Martin sta sprejemala poročila čet. Skozi majhno okno smo gledali kuharje, ki so pripravljali hrano. Badovinac se je nasmehnil: »Vidi se, da nismo več na Hrvaškem,

močnik namesto pečenke. Toda počakajte še malo, še bo za nas na Stajerskem vsega dovolj, le da pridemo v dolino.«

Hribovci so nas z začudenjem ogledovali. Kar niso mogli verjeti, da smo med njimi. Stare ženske so si mele oči, ali je resnica ali samo privid. Govorica jim je kar zamrla.

»Križ božji! To je vojska!« je dejala kmetica in odklenila klet, kjer je hranila sod tepkovca za pomladansko delo. Ozrla se je kakor v zadregi okoli sebe in nam dejala: »Fantje, kar na pipo z njim!«

Politkomisar Martin ji je odvrnil: »Mati, kaj boste pa vi?« Resno, kar nekam užaljeno ga je zavrnila: »Mi, mi bomo pa že kako.« Šla je v kašče ter poklicala najbližje k sebi. Začela je deliti suho sadje in orehe. Vsa četa je bila obdarovana. Suhega sadja, posebno pa orehov, smo bili veseli. Na maršu je bila to največja poslastica. Bila je tudi železna rezerva za bodoče dni, ki so bili pred nami.

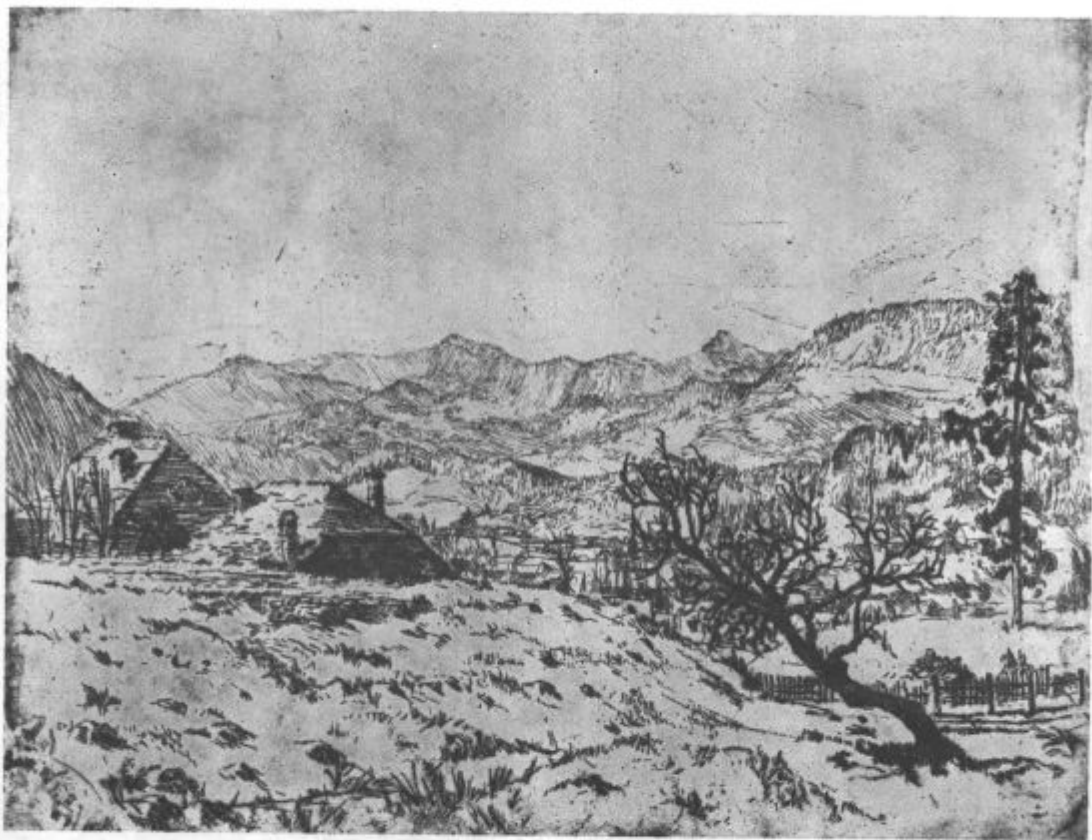
Taki prizori so se ponavljali na vsej naši poti. Z veseljem so ljudje davali, kar so pač imeli.

Otroci so nas v vasi takoj obkolili. Zvedavo so nas ogledovali. Očke so jim žarele, tipali so naše puške in mitraljeze. Pomerjali so titovke, hoteli so postati partizani. Vsi so hoteli z nami. Politkomisar Martin jim je odgovarjal: »Ne bo dolgo, pa se spet vrnemo k vam. Ko se bodo odeli gozdovi v prvo brstje, pridemo prav gotovo.« Razlagal jim je o Titu, o naši borbi, o pionirjih. Ure so hitro minevale, posloviti se je bilo treba. Na vseh vežnih vratih so stali gospodarji in vsi družinski člani in nam mahali v pozdrav. Vsi so nam želeli srečno pot. Marsikatero dekle je žalostno upiralo oči v stasite partizane, ki so se uvrščali v kolono.

V zgodnjih popoldanskih urah smo se začeli pomikati iz pogorja po ozkih gozdnih poteh proti dolini. Pred nami se je razprostirala ozka soteska. Ob cesti so se na redko vrstile siromašne hišice. Le ob vходу v sotesko je stala velika, lepa nova stavba. Hitro smo se izvili iz objema gozda. V dobri četrtini ure smo prišli do stavbe. Na njenem pročelju se je blestel napis »Volksschule«. Šola v Lokavcu. Hoteli smo obiskati švabskega učitelja, toda pouka danes ni bilo. Peljal je otroke v Rimske Toplice k propagandni kinopredstavi.

Z vso previdnostjo so nadaljevale patrolje predhodnice pot v sotesko, za njimi pa ves prvi bataljon Šercerjeve brigade. Ozka kotlina je bila kakor nalašč za zasedo. Na koncu kotlinice, na križišču dveh cest, je stala snažno pobeljena hiša. Bila je gostilna. Začudeno so nas pogledali, ko smo vstopili vsi nasmejani in dobre volje, ker smo bili spet v dolini. Po cesti, ki vodi iz Rimskih Toplic, so pripeljali kakor nalašč voz piva. Fantje so obkolili gostilničarko in ji govorili: »Mati, kar korajžno naprej! Ravno prav ste pripeljali. Danes bo dober dan, vse boste prodali. Niti v klet ne bo treba piva spravljati.«

Vprašujoče nas je ogledovala, še nikoli ni videla partizanov. Kar ni mogla verjeti, da nas je toliko in takih fantov. Pred hišo je prišel štab brigade. Z nami je bil podpolkovnik Luka, narodni heroj. Potegnil je denarnico, nabito polno z nemškimi markami ter odkupil vso pivo, da bi se fantje odžejali po težki, naporni poti.

K. Zelenko: Pokrajina

Podpolkovniku Luki se je široko raztegnil obraz, ko je dejal: »Za Švabe je bilo pivo pripravljeno, ko se vrnejo zmagoslavno s hribov, toda spili ga bomo mi, ki smo prišli v dolino prej kot oni.«

Kolona se je vrstila za kolono mimo voza. Vsak borec je dobil pollitrsko steklenico piva.

V gostilni je bila tudi pisarna Heimatbunda. Ker smo rabili papir in pisarniške potrebščine, smo vzeli vse to s seboj. Od tega dne Lokovčani niso imeli več pisarne Heimatbunda, kakor tudi ne nemške knjižnice, ki naj bi Lokovčane izobrazila v višjo raso in jih prepojila s firerjevimi idejami. Vso to navlako smo pometali v Gračnico.

Prvi bataljon Šercerjeve brigade je bil določen za zasedo v soteski, po kateri pelje cesta proti Rimskim Toplicam, dokler divizija ne prekorači ceste. Komandant Ilija Badovinac in politikomisar Martin sta razporedila bataljon na obeh obronkih soteske, približno šestdeset do devetdeset metrov nad cesto. V zasedi nas je bilo sto pet mož s šestimi mitraljezi. Fantje so bili dobre volje, kurirji so jim prinesli pivo iz gostilne.

Soteska je bila ozka, komaj je bilo prostora za cesto, ki se je vila tik ob potoku. Na obeh straneh so jo oklepali strmi bregovi, porasli z grmovjem in nizkim mahom, ki se je krčevito oklepal živih skal. Bila je neprijazna, vlažna. Le redko je sijalo sonce vanjo, sence hribov so lezle nanjo in še povečale njeno mračnost.

»Iz te soteske se je nemogoče izkopati, če zažvižgajo mitraljezi po njej,« je pomenljivo poudaril Ivo in pomežiknil z enim očesom proti vhodu, od koder smo pričakovali švabske patrolje.

Ves bataljon je bil na položajih. Borci so zasedli svoja določena mesta. Vsak si je napravil primerno kritje. S ceste nas ni bilo mogoče opaziti.

Ni minilo niti dobre pol ure, ko smo dobili sporočilo obveščevalnih patrolj, ki so bile poslane proti Rimskim Toplicam, da se sliši po cesti brnenje švabskih avtomobilov in motorjev. Komandant Badovinac je še zadnjič pregledal položaje. Hudomušno je pogledal in dejal svojim fantom: »Fantje, danes bo ples, kakršnega že dolgo nismo imeli! Dobro se držite, marsikdo izmed vas bo lahko imel švabsko brzostrelko ali celo parabolo. Imeti švabsko brzostrelko, posebno pa še parabolo, zaplenjeno v borbi, je bila posebna čast za vsakega borca.

Okrog pol štirih popoldne je šlo po vsem bataljonu, raztresenem po obeh pobočjih, rahlo, pritajeno šepetanje. Najbolj izpostavljene naše straže so že videle prve švabske patrolje in so dale dogovorjeni znak. Švabi so se oprezno in počasi pomikali v sotesko, kjer smo jih že prav nestržno pričakovali.

Približno dva kilometra pred sotesko so se švabski avtomobili ustavili. Pot v sotesko so nadaljevali peš. Že smo tudi mi v zasedi videli prvo pomikajočo se kolono. Hotela je prekoračiti sotesko. Njen cilj je bilo križišče pri gostilni in pobočje nad njo. Še nekaj korakov in že smo imeli obkoljeno vso švabsko predhodnico, ki ni slutila nevarnosti, v katero je zašla. Komandant Badovinac še ni dal znaka za napad. Naslonjen na debelo bukev

je ostro motril kolono skozi daljnogled. Gledal jo je dolgo in ni se je mogel nagledati. Vsi okrog njega smo se s skrbjo spogledovali, bili smo nestrpni. Po vsem telesu smo čutili drget. Dogovorjenega znaka ni hotelo biti od nikoder. V tem trenutku smo že tudi popolnoma točno razločili čudno predhodnico, kakršne še svoj živ dan nismo videli. Vročina in mraz sta nas začela spreletavati, postali smo nesigurni, prepadli. Bil je grozen pogled, ki je vsakega borca pretresel do dna duše. V takih pogojih, s tako zahrbtnostjo in podlostjo se ni mogoče boriti!

Švabska predhodnica, močna okoli sto petdeset mož, je bila obdana s šolsko dečo iz Lokavca. Nemci so jih zbrali v Rimskih Toplicah in jih vlekli s seboj. Obdali so se z živim zidom slovenskih otrok, ki naj bi v primeru napada zaščitili s svojimi telesi esesovsko svojat. V strahu in trepetu, vsi objokani, so korakali otroci po cesti. Po sredi ceste pa je šla švabska predhodnica.

Vsi, ki smo bili v bližini komandanta, smo prestrašeno ugbali, kaj bo ukrenil. V trenutku nas je popadel strašen bes. Badovince se ni mogel odločiti.

Švabi in vermani, obdani z otroki, so počasi napredovali po cesti. Minute so bile dolge kakor večnost. Živci so nam bili do skrajnosti napeti. Slišali smo klokotati vodo v tolmunih Gračnice. Njen enolični šumot nam je v tem trenutku nekako preganjal težko moro, ki nam je legla na dušo. Zaseda se je zdela nemočna.

Po cesti so odmevali počasni koraki Švabov, obutih v pruske škornje, in hitro, boječe cepetanje šolske dece. Fricji so se zaskrbljeno ozirali po mračni soteski. V rokah so držali napete puške in brzostrelke. Še nekaj deset metrov in že bodo prvi v bližini mostu, ki drži preko Gračnice. Samo kakih sto metrov jih je še ločilo od gostilne, kjer je komandant Luka delil pivo in gostil Tomšičevo brigado. Za njo pa je po bregu hitro napredovala komora, težko obložena z mitraljezi in municijo, katera nam je bila, kakor smo kasneje videli, na našem pohodu na Lindeku, Paškem Kozjaku in Graški gori tako zelo potrebna. V koloni so bili tudi ranjenci, ki so onemoglo viseli na hrbtih izdelanih mul in konjev.

Prvim Švabom, ki so korakali na čelu predhodnice, se je nutil čuden prizor. V rebri, desno od gostilne, se je valila po hribu dolga kolona, mož za možem. Pred njimi pa se je spuščala komora z ozke gazi na cesto. Topo so udarjali samarji po suhih hrbtih mul, ki jim je drselo po spolzkem snegu. Pri vsakem koraku so zažvenketale verižice, s katerimi so bili pritrjeni za boji z municijo in orožje. Za vsako mulo, ki je nosila mitraljez, sta korakala mitraljezec in njegov pomočnik in pomagala pri sestopu v dolino. Konjevodci so ob strani gazili sneg, držali mule na povodcih pri gobcu in jim prigovarjali.

Kakor okameneli so Švabi zaustavili svoj pošastni korak. Nepričakovano so se znašli pred vso Štirinajsto divizijo. Niti sanjalo se jim ni, da jo bodo srečali tuka, poldrugo uro od njihove postojanke v Rimskih Toplicah. Načrt se jim je izjalovil. Soteska, katero bi morali zasesti oni, je bila že zasedena. Njihovi položaji so bili prebiti in brez zveze s skupinami, ki so vršile

obkroževanje. Spoznali so, da so v pasti, iz katere ni izhoda. Komandant Badovinac se je moral odločiti v desetinki sekunde in se je tudi odločil. V nevarnosti je bila vsa komora divizije.

Rezek, dolg pisk njegove piščalke — dogovorjeno znamenje — je pre-rezal ozračje mračne soteske. Naši živci, napeti do blaznosti, so se v tej desetinki sekunde sprostili. Ostro rezani obrazi borcev, na katerih so se risali sledovi prečutih noči, borb in maršev, so se v tem hipu zjasnili. Oči so dobile resen, toda skoraj hudomušen izraz, vsi smo se zavedali odločilne važnosti prvega trenutka.

»Švabsko predhodnico je treba uničiti, kolone za njimi pa zadržati in onesposobiti za borbo vsaj tako dolgo, da se vsa divizija ne premakne preko ceste na nasprotno pobočje,« je naročil komandant vsem oficirjem.

Situacija je bila videti popolnoma preprosta, vendar ni bila. Predhodnica v soteski se ni mogla rešiti, zapisana je bila poginu. Toda za njo so se pomikale močne enote z minometalci in težkimi mitraljezi, katerim bi zaseda ne mogla biti kos, če bi se borba zavlekla.

Ni še utihnil odmev piska Badovinčeve piščalke, že so zarezetali mitraljezi v dolgih rafalih po soteski. Zapirachi mitraljezov so klokotali v ležajih, njihov kovinski zvok se je mešal s pokom strelcev in z udarci ročnih granat, ki so jih borci metali iz zaklonov v dno soteske. Iz odprtih mitraljezov so se ob straneh gomilile stročnice praznih patron. Sneg se je topil pod njimi. Pomočniki mitraljezcev so naravnavali redenike, ki so se vili iz municijskih škatelj z veliko naglico.

Mitraljezci so ležali za mitraljezi. Njihova kopita so bila trdo naslonjena na ramena, roke pa so krčevito držale ročaje. Obrazi so jim bili od napetosti spačeni, čela nagubana, le oči so se jim lesketale v čudnem, globokem lesku. Na mitraljezcih je vedno vsa teža borbe, oni so v večini primerov odločilni. To morajo biti ljudje mirnih, močnih živcev, preudarni, kos vsaki situaciji. Lahko je biti dober borec, toda težko je biti dober mitraljezec!

Prvi trenutki v borbi so navadno odločilni. Prvi strelji morajo biti najtočnejši, morajo zadeti. Ozka soteska se je v hipu spremenila v pravi pravcati pekel. Na cesti so zamolklo padala telesa, mrtvi so negibno ležali, ranjenci so se zvižali v mukah in ječali, topla kri je brizgala po snegu. Plazeče postave Švabov so iskale kritja v obcestnem jarku, za skalami in v potoku. Odmetavali so orožje, ki jim ni moglo koristiti v tem trenutku, življenje je bilo dragocenejše. Toda pravega kritja ni bilo na cesti, ker sta bili četi razporejeni po obeh pobočjih soteske. Streljali sta v križnem ognju v prostor pod seboj. Frici so iskali zavetja v mrzlem potoku, le njihove butice so molele iz njega. Tu pa tam se je voda pordečila od krvi ranjenega zavojevalca Štajerske. Po potoku so brizgali curki spenjene vode, ki so jo dvigale naše svinčenke. Svabi niso odgovarjali, niti en strel ni počil proti našim položajem.

Solska deca, ki je stopala na čelu kolone in ob straneh, je v smrtnem strahu dosegla mostiček. Bila je rešena. Dva otroka sta bila težje ranjena in sta umrla. Naše bolničarke so ranjenima malčkoma nudile prvo pomoč.

Prvi del borbe je bil končan. Trajal je pet do šest minut. Zaseda je prerezala pot Švabom. Prvi del povelja je bil izvršen. Vsa njihova predhodnica, kar jih je ostalo živih, teh pa je bilo malo, se je kopala v ledeni Gračnici. Na cesti pa so se motno lesketale švabske brzostrelke in puške, ki so jih odmetavali Frici.

Švabi, ki so rinili za predhodnico, so se hitro znašli. Kolona, ki je nastopala za predhodnico, je zasedala položaje nasproti naši zasedi v višji legi. Ni minilo pet minut in že so tolkli švabski »šarci« v bok zasede. Naša četa se je znašla v močnem ognju lahkih in težkih mitraljezov. Okoli nas se je prašila zmrzla zemlja in drobci odkrušenih skal. Vsi trije mitraljezi so začeli sejati smrt na zasneženo jaso nad drugo četo. Nemške mitraljezke trojke so zavzemale položaje na tej jasi, ki je bila strma kakor streha. Tu pa tam se je prekobilnil zelenec in se valil po strmem bregu do ceste, kjer je negiben obležal. Švabi so imeli premoč v težkem orožju. Z vsakim trenutkom so nas močnejše napadali. Divizijska komora se je že prebila preko ceste in potoka in se odmikala v nasprotni hrib po ozki stezi. Deli Šercerjeve brigade so se v največji naglici razvijali za borbo na vrhu, da zaščitijo komoro, če bo potrebno.

Gašper, ki je bil po smrti odlikovan z redom narodnega heroja, eden najhrabrejših oficirjev v diviziji, je dal bataljonu znak za umik. Zadnji borec v koloni je bil na varnem. Pobočje nad prvo četo je bilo tako strmo, da je bilo izključno prebiti se po strmini na vrh hriba. Borec je obveščal borca, naj se potegne h glavnini bataljona. Prvi so začeli zapuščati položaje najoddaljenejši. Švabi so opazili naš premik in so pritiskali za nami z vso silo. Za našim hrbtom se je razvijala za borbo močna švabska kolona.

Vzdolž ceste so sipali švabski mitraljezi dolge rafale. Njihovi fosforni svetleči se izstrelki so risali v zraku dolge žareče črte. Te črte so nam kazale smer njihovega obstreljevanja. Prva četa se je pomikala po majhnem kolovozu vzporedno s cesto. Gozdič, po katerem smo se prebijali, je bil delno porasel z grmičevjem in redkim smrekovim koševjem. V dolgih skokih smo se poganjali skozi gozd. Mimo ušes so nam žvižgale švabske krogle. Pobesneli Švabi so nam pošiljali smrtonosne pozdrave, da bi se maščevali za svoje »kamerade«, ki so ležali mrtvi in ranjeni v soteski. Na cesti, nekaj korakov od nas, pa so se motno lesketale brzostrelke in puške. Zapeljivo so nas vabile. Bile so za nas velika izkušnja. Toda kdor bi stopil le korak proti cesti, bi se lahko pobratil s smrtjo.

Od vsega bataljona, ki je bil v zasedi, je ostal pri njih samo komandant Ilija Badovinac.

Rešiti ga nismo mogli. Ostal je za vedno v soteski...

Mrak je počasi objemal sotesko. Vrhovi hribov so se rdečili v zahajajočem zimskem soncu. Črne premikajoče se pike na zaledenem snegu so se ustavljale, polegale in streljale na pobočja na nasprotni strani soteske. Od vseh strani so odgovarjali švabski mitraljezi. Njihovi minometalci so sekali in rigali. Rakeete so nam razsvetljevale zasneženo pot v temne gozdove in nas izdajale. Na nebu so se začele prižigati prve zvezde. Na vzhodu se je komaj zaznavno bledežareče svetlikalo. Mesec je vzhajal...

OMNIA MEA MECUM PORTO

Vladimir Levstik

Krástavi plašč, ta jarek te naj sprejme;
tu te prekolnem, tu te zatajim!
Ne volk ne medved ne bo prosil: grej me!,
ne ogenj žrl te ne raznašal dim!

Z mostú, klobuk! Káj sonca si mi ukradel
in vetra káj na zankastih potéh!
Če bi brez tebe pod pripeko padel
ino duhá zdihnól, moj bodi greh!

Dol z mojih nog, šlabedri zevajoči!
Predolgo skup hodili križemsvet
smo krivo pot; bosáč po cesti vroči
bom lažjih tac jo ubiral v nedogled.

Ušiva srajca, podlo te izdajam:
ostani, gnij od cartanih dišav!
Rajši v Adámovi naprej odhajam,
ko da bi v tvojih luknjah crkova!

In zdaj — zardíte, angelske mladenke! —
sezujem vas, hlače na tri sto đurc;
po plotu razobesim vas, mučenke
šolskih klopi, beznic in norih ure!

Kajti je vendarle od sile krasno,
da človek vé: ha! zdaj sem ob svojem,
ko nag, bos, razogláv s pésmijo glasno
po lastni knežji volji k vragu grém!

KAPITAN MARKO

Fran Roš

Bil kapitan je, bil je silni Marko,
po kontinentih vseh je domoval,
vse širne oceane s svojo barko
je skoz viharje smelo preoral.

Ljudje ob njem molili so v obupu,
a on valove je krotil z očmi,
mirno si gladil črno brado v hrupu
in že je splaval mimo vseh čeri.

Svet mu je bil premajhen in preozek,
zato brezbrežje le imel je rad,
dokler mu segla ni v srce in mozeg
Anita ljubica, Anita škrat.

Le mimo nje ni mogel dalje z barko
k svobodi svoji splavati nič več,
tako pač kapitan je, silni Marko
nasedel z barko na prekleto kleč.

Zbudil se je, ko je bilo prekasno,
da bi lahko še kdaj v prostost odplul.
Temno se je ozrl na morje jasno,
ki nič več ni njegovih klicev čul.

Zdaj vsak večer sedi tam v oštariji,
pod brke nosi polni si bokal.
Samo še včasih v vroči domišljiji
v spomin mu pljuske oceanski val.

Tovarišiji še v slovo zakolne,
ko k vratom odmajè se srep, košat,
rad tam pustil bi svoje misli bojne,
a te grede vse z njim v kolibo spat.

V kolibi ga ne čaka več Anita,
odkar ji vre nezvesta, blodna kri,
tako za dnevom prazen dan brez svita
preliva se iz črnih mu noči.

A Marko kapitan uporno čaka,
da se Anita vrne mu še kdaj
in spet se zasmeji mu izza mraka
oči omamnih nepozabni slaj.

Bil kapitan je, bil je silni Marko,
viharje težke smelo je krotil.
Vse oceane preoral je z barko,
dokler ob kleči ni se z njo razbil.

PRED ŠESTDESETIMI LETI

Ksaver Meško

In vse je prešlo. Le spomini,
spomini živijo,
v življenja hladni sivini
kot tople luči žarijo.

Ptuj in Celje — dve davni in slavni mesti. Mesti moje mlade ljubezni. Prva ljubezen pa ne zarjavi, praviijo.

Sanjam večkrat o mladih dneh. Pa se te sanje ne gode morda v domači vasi, pač pa največkrat v Ptujju ali Celju, v dijaških letih. A dasi so bila to najlepša leta, sanje navadno niso prijetne. Da sem pozabil doma, zunaj v kopališču za dr. Sernečevo vilo knjigo ali zvezek — predaleč je, da bi šel ponjo, vsak trenutek bo pozvonilo, pouk se bo začel; da se ne morem domisliti, kak urnik je danes, najti ga, pisanega, tudi nikjer ne morem, ne vem, katere knjige naj vzamem s seboj; da za matematiko nisem pripravljen, pa bom gotovo ta dan vprašan; da mature nisem naredil, pa se ves obupan vprašujem: »Kaj pa zdaj?« Globoko se oddahnem, ko se zbudim: »Bile so spet puste sanje!«

V Ptujju je bila v tistih časih samo nižja gimnazija. Po četrtem letu smo morali na kak drug zavod.

Zemljepisje in zgodovino je tedaj poučeval ravnatelj Hans Tschanef, menda Tirolec, hud Nемеc, a izvrsten učitelj. Mnogo je potoval, vse počitnice je menda porabil za popotovanje. Tako je poznal mnogo sveta in nam je zelo naravno in živo opisoval vse kraje, vsa mesta. Ko je prišlo na vrsto Celje, je začel: »Cilli an der Sann, die schönstgelegene Stadt Österreichs.« (=Celje ob Savinji, mesto z najlepšo lego v vsej Avstriji.) Kakor razodetje, kakor klic usode so mi bile te besede. Takoj sem si rekel: »V Celje pojdem v višjo gimnazijo.«

V počitnicah se je peljal v Celje sošolec Čuš z Dornave pod Ptujem vprašat, če bi bil tam sprejet. Dal sem mu prepis svojega spričevala, naj vpraša tudi zame. Čez nekaj dni mi sporoči, da mu je rekel g. profesor verouka Ivan Krušič, ki je nadomestoval v počitnicah ravnatelja: »Anstandslos aufgenommen — brez vsega sprejet.«

In sem šel v Celje. Se danes sem vesel, da sem sledil tistemu usodnemu klicu in navdihu. Saj so bila tista štiri leta v Celju od 1890 do 1894 med najlepšimi v mojem življenju. Okolica Celja, razvaline gradu, zgodovina mesta in celjskih grofov, mesto samo, šola in profesorji, tudi sošolci, vse je delovalo name, me nekako kar sililo na pot, ki sem jo hodil v življenju, na pot pisateljevanja. Ni bila vedno lahka, ne zmeraj z rožicami poslana ta pot, boriti sem se moral z neumevanjem, z zavistjo, z malenkostno zlobo in nasprotovanjem, s časom ob službi, ki je tako zahtevala moje telesne in dušne moči. Vendar mi zdaj, na večer življenja ni žal, da sem hodil to pot. Dal sem narodu, kar sem ob svojih močeh in razmerah, v katerih sem

živel, dati mogel. Komur je bilo dano več talentov, naj da več! Vsak, kar zmore.

Gimnazija sama, nizko, staro poslopje, me na prvi pogled ni navdušila. Bil sem vaju lepe moderne stavbe v Ptujju. Tam je bila deželna gimnazija, ne državna. Dežela pa je za svoje zavode zelo skrbela. Dobili smo na primer skoraj vse knjige iz šolske knjižnice. Le eno ali dve smo vsako leto sami kupili. Svinčnikov smo imeli polne žepe; dobivali smo jih pri risanju, ki je bilo obvezan predmet, ne prost kakor na državnih gimnazijah.

A dasi me na zunaj poslopje ni posebno zajelo, me je tembolj notranjost, življenje v šoli. Silno živahno. In profesorji. Vsi res kavalirji, gentlemani. Seveda so bili za nas polbogovi; razdalja med njimi in nami je bila skoraj nepremostljiva. Da bi mogli govoriti z njimi zaupno in domače, kakor govorijo dijaki s profesorji v sedanjih časih, je bilo nemogoče. Večinoma so bili Nemci. Slovencev je bilo samo pet: profesor verouka, stari, dobri Ivan Krušič (tudi v nemških spričevalih na nemškem zavodu se je vedno podpisoval Ivan), za njim dr. Janežič, ki je pa mlad umrl, Mihael Zavadlal, Anton Kosi, Blaž Matek, odličen matematik.

Ravnatelj je bil tedaj Peter Končnik, iz Viča pri Dravogradu doma. Slovenec, saj je spisal slovensko slovnico za prve gimnazijske razrede; a se je čutil tedaj Nemca. Slovenski listi so ga večkrat napadli. Menda ne vedno po pravici. Menda se je sam opravičeval: »Če bi se odločno priznaval za Slovenca, saj ničesar dosegel ne bi.« Res je postal pozneje deželni šolski nadzornik za Štajersko in Koroško. A šolski nadzornik za Dalmacijo v Zadru je postal tudi profesor Zavadlal, ki svojega odločno slovenskega prepričanja ni nikdar skrival. Priznati pa moram, da je ravnatelj Končnik za svoje dijake lepo skrbel, tudi za Slovence. Jaz sem mu za marsikaj hvaležen. Še pred maturo, ko sem mu potožil, da se je bojim, ker si z matematiko nisva posebna prijatelja, me je zelo prijazno tolažil: »Nič se ne bojte, boste že naredili.« Vedel sem sicer, da ne ravnatelj ne profesorji ne morejo pri maturi nič pomagati, ker je edini sodnik — po tedanjih uredbah — nadzornik sam, vendar me je to precej umirilo in dvignilo. Pri skušnji mi res ni mogel pomagati, bolj profesor Prechtl, matematik, ki me je rad imel. Mi je vsakokrat, ko sem pri konstrukciji kako črto narobe potegnil, hitro rekel: »Saj ste nameravali vendar sem potegniti.« In mi je pokazal, kam naj, tako da ga je nadzornik Zindler opomnil: »Pustite ga! Ga še bolj zmedete!« Ko sem v potu obraza končal, mi nadzornik pravi: »Mnogo menda v življenju niste konstruirali.« Jaz: »Sem pač vznemirjen danes.« On: »Zakaj pa? Saj vas ne bom snedel.« »Tisto ne,« sem si na tihem mislil. »Toda vrčes me lahko, kar bi bilo zame huje, kakor če bi me snedel.« Bil je velik, zelo suh mož, ves črn v obraz, z dolgo črno brado. Zelo učen. A kar je bilo za nas najstrašnejše: bil je matematik! Pa mi je vendar malo skozi prste gledal. Imam ga v dobrem spominu.

Dvorni svetnik Končnik mi je iz Gradca, ko sem bil že duhovnik, nekaj krat pisal. Je menda pripravljaval neko slovensko berilo za ljudske šole. Imel je samo eno hčerko. Ta me je tu na Selah s še neko gospo pred leti obiskala in opisala potem pot na Sele v »Tagespostii« ali »Grazer Tagblattu«, ne vem več prav.

V peti je bil naš razrednik profesor Gubo, precej podoben nadzorniku Zindlerju: velik, silno močan, črn v obraz, z mogočno črno brado, z mogočnim glasom. Pozneje je bil ravnatelj v Ptujju. Silno strog. Poučeval je nemščino. Brali smo Klopstockovega »Mesija«. In smo se morali tiste heksametre, po cele strani na pamet učiti. Malo si se zataknil, pa si že šel v klop, z dvojko. Jaz sem imel pri njem »lobenswert«, drugi najboljši red; prvega »vorzüglic — izvrstno« tako ni nikomur dal. Rad in lahko sem se učil pesmi, naloge sem pisal po njegovem okusu, mnogo navajal pesnike.

Izvrsten profesor je bil Knittl, zgodovinar. Pri njem se nismo učili samo kakih odlomkov, čez vse smo morali imeti vedno pregled, še ob koncu leta je vprašal kaj iz začetka leta. Velika dobrota je bila to za maturo, vedno si bil pripravljen na njo. V osmi smo dobili drugega gospoda, ki ni imel tako srečne metode. Zato so se morali proti koncu leta zelo učiti, kateri niso bili po uredbi oproščeni; kateri smo imeli zadnji dve leti 1 ali 2 v zgodovini, izvrstno ali pohvalno, nismo bili vprašani. Menda je bil Tirolec, srednje postave, rdečih las, rdeče brade. Predaval pa je tako, da ga je bilo veselje poslušati. A je tudi zahteval, kar je povedal. Ko smo prišli v Celje, ga seveda še nismo poznali, ne poznali njegovih navad. Po nekaj prvih urah začne izpraševati. Po abecednem redu. Pride na vrsto Čuš, moj sošolec iz Ptujja. Pove gladko, kar je bilo v knjigi, Gindel, menda Čeh, jo je spisal. Profesor molči. Ko Čuš konča, vzame pero, ga namoči in pravi: »Sehen Sie, Cuš, jetzt schreibe ich Ihnen nicht genügend ein — Glejete, Cuš, nezadostno Vam napišem.« Začudeno smo ga gledali. Pa nam pojasni: »Ne ene stvari niste povedali, ki ste jo slišali pri moji razlagi. Ne govorim brez namena, ampak zato, da me poslušate, si zapomnite in tudi vi poveste.« Od tedaj smo si skrbno vtisnili v spomin njegovo predavanje.

Bil je hud Nемеc, česar pa v šoli ni posebno kazal. Saj je bil dober. Ker nas večina ni bila posebnih matematikov, je v sedmi žrtvoval tiste proste popoldneve ob sredah in je imel z nami posebne ure za matematiko. Hojnik ali Gašparič, najboljša matematika, sta na tabli računala ali konstruirala, mi za njima, profesor je nadziral. Bila je to lepa žrtev od njega, velika naklonjenost do nas. Hvaležni smo mu morali biti.

Ko smo bili v sedmi, je izdal knjigo, menda z naslovom »Cilli«. Dvignila je mnogo prahu, slovenski listi so jo silno napadali. Zdaj se spominjam samo enega poglavja, ki ni bilo tako politično, politika me je manj pritegovala. Poglavje o županu dr. Neckermannu. Začelo se je: »In še ene hiše se moramo s spoštovanjem spomniti, preproste meščanske hiše, v kateri pa živi najodličnejši mož našega mesta, zdravnik in župan dr. Neckermann.« Res je bila njegova hiša, malo pod »Belim volom«, prav neznačajna. Ko sem šel mimo nje, sem včasih mislil: »Tu stanuje najodličnejši celjski Nемеc. Tik njega Slovenec, pek Vošnjak. Morda pa bo še ta hiša kdaj slovenska.« Če se ne motim, se je Neckermannov sin poročil s Slovenko. Župan je bil menda tudi primarij v bolnišnici. Videti ga je bilo malokdaj. Če mislim zdaj nanj, je bil še najbolj podoben našemu dr. Tavčarju. Le ves črn je bil v obraz, s črno brado, silno resen, skoraj mračen; dr. Tavčar pa je bil rdeč in svetel.

V šesti in sedmi je imel pri nas nemščino dr. Sturm. Ko je bil profesor Gubo premeščen v Gradec, potem v Ptuj, je prišel z Dunaja, kjer je poučeval menda na vojaški akademiji. Nadporočnik, mlad, eleganten kakor profesor grščine Ploner, ki sem ga imel najrajši. Pesnik. A je dal tiskati svoje pesmi v slovenski tiskarni, pri Hribarju. Bilo je napačno. Knittl ga je v »Deutsche Wacht« strupeno napadel. Da je literaren tat, pesmi, ki so bile že tiskane pod tem in tem imenom, je izdal za svoje. Gospod doktor nam je v šoli stvar pojasnil. Na zadnji poli je nekaj strani ostalo praznih, ni imel dovolj gradiva. Pa mu je odstopil svoje pesmi sorodnik, menda stric, uradnik v Celju, starejši gospod, ne vem, če se ni pisal Wambrechtsammer. Je večkrat priobčeval oiroke svoje Muze v »Deutsche Wacht«. Velika afera. Disciplinarne preiskave, obravnave na magistratu. Tja smo bili poklicani za priče tudi nekateri dijaki. Dolgo smo čakali pred pisarno, kjer so imeli svoje obračunavanje. Naposled so nas odslovili, ne da bi bili zaslišani. Šli smo seveda veseli domov; saj za dijaka ni prijetna zabava pričati zoper profesorja, tega ali onega. V sedmi je bilo to. Ob koncu leta so bili ti gospodje vsi prestavljeni, dr. Sturm, doktor Wretschko, brat slovenskega odvetnika dr. Vrečka, a bolj nemškega mišljenja, matematik, ki je vedno grozil, da bo tega ali onega vrgel, vrgel pa nikoli nobenega ni, Knittl. V Gorico je prišel. Najstarejša hčerka je obiskovala tam učiteljske in postala učiteljica na slovenski šoli. Kako se usoda z ljudmi poigrava!

Sinčka tistega Sturmovega strica pesnika je pičil na starem gradu gad, ko je trgal cvetlice. A ga je spremljevalec in menda njegov instruktor Jože Dobrovc iz Nazarja v Savinjski dolini, umrl leta 1927 kot župnik v Črni, odločen dečko, srečno spravil v mesto in so mu zdravniki rešili življenje. Dobrovc je za to junaško dejanje dobil od oblasti častno nagrado, hranilno knjižico menda za 100 goldinarjev. V šoli je bila velika slovesnost, ko so mu knjižico izročali. Dobrovc jo je vtaknil v žep površnika, površnik obesil na klin na steni. Ko je po slovesnosti ves slavnostno razpoložen prišel domov in segel v žep, je ostrmel; žep prazen! Kje je knjižica? Spet velika afera! Sum je padel na nekega prvošolca, sinčka nižjega uradnika, menda v Šoštanju. Dečko je tajil. Ni bilo pouka tisti slovesni dan. Pa pride popoldne šolski sluga, bivši avstrijski feldvebel, velik in lep mož (še lepša je bila njegova mlada žena), da naj grem na ravnateljevo stanovanje. Gospod ravnatelj me je vprašal, če sem kaj opazil tistega dečka, ker sem tudi stal tam v bližini. Videl sem ga tam, a da bi videl, če je kaj vzel, ne. Naposled je dečko priznal in knjižico vrnil. Bil je seveda izključen, nepremišljenec mali.

Večina dijakov na zavodu in tudi v našem razredu nas je bila Slovencev. Pa smo se s sošolci Nemci prav dobro razumeli. Le enega Slovenca, s Kranjskega, ki je cikal bolj na nemško stran, nismo posebno marali. Klopi so bile v razredu v dveh vrstah. Pa smo se v neki slovenski uri presedli vsi na eno stran, tistega siromaka pa smo pustili samega na drugi strani. Vstopi profesor Zavadlal, izvrsten gospod. Je takoj spoznal, koliko je bila ura. Ves je zardeč, ostro, kakor nismo bili vajeni pri njem, zapovedal: »Tako vsi na svoja mesta. Ne samo, da nič ne razumete o tovarištvu, tudi nič takta in srčne

kulture nimate.« Poparjeni, osramočeni smo se presedali. Bill pa smo potem s tistim soščolcem tembolj prijazni, da smo svojo zaletelost nekoliko popravili.

Med tedanjimi dijaki, ki so dosegli vidnejša mesta v življenju, so bili: dr. Fran Vidic, knjižničar dvorne knjižnice na Dunaju, dr. Karel Vrstovšek, poverjenik za prosveto v naši prvi narodni vladi po razsulu Avstrije — za dve leti pred menoj sta bila, z menoj v istem razredu pa Rasto Pustoslemšek, glavni urednik »Slovenskega Naroda«, in Janez Drevenšek, urednik »Štajerca«, zelo zmožen, a nesrečen, nestalen značaj; ubilo ga je žganje.

*

Celje je imelo tedaj značaj nemškega mesta. Nemški otoki, vsaj oficijelno, v slovenskem ozemlju so bila ta štajerska mesta in trgi. Ob nedeljah in tržnih dneh pa se je videlo, da je bilo to vse le navidezno: tedaj je znalo in govorilo vse slovenski.

Patricijske hiše velikih trgovcev so bile res nemške: Stiger, v resnici aristokrat po vnanosti in nastopu, za Neckermannom župan, Zangger, Weiner, trgovec s steklom; eno leto sem stanoval v tisti hiši, to so bili že Nemci. Morda tudi Hummer, veletrgovec z manufakturo. Družina Negri, ki je imela veliko podjetje z lesom, je bila menda italijanskega izvora, a so se šteli med Nemce. Gospa je bila pač Nemka, iz gostilne »Zeleni travnik« zunaj mesta. Erika, najmlajšega, sem eno leto instruiral. Rakuschi, trgovci z železnino, so bili menda ponemčeni Slovenci. Aškerc je instruiral tam in je imel hrano, kar je pozneje, že slaven, rad pripovedoval z nekim humorjem; mislil je pač: »Jaz, tak Slovenec, pa v tako hudi nemški hiši.« Prav tako Wallandi, Woggi, Radekowitzl. Vendar so se že uveljavljali slovenski trgovci: Majdič, Milan Hočevar, Vanič, naslednik mu je bil Stermecki; Dragotin Hribar je tedaj prišel v Celje, odprl trgovino s papirjem, začel s tiskarno. Njegov poslovodja Hrvat Pera Kostić, naš dober prijatelj, nam je posredoval razne liste, ki jih na gimnazijo nismo smeli dobivati; n. pr. »Slovenski Narod«. Politika v njem me ni zanimala, pač pa »Listek«. V političnem življenju sta bila voditelja g. dr. Serneč in g. dr. Dečko. Tudi Sernečev koncipient dr. Rosina se je zelo udeleževal. Pisal je menda najboljše članke v Hribarjevo »Domovino«.

Prej je bila edina knjigarna Rascheva. Tam smo kupovali drobne Meyerove knjižice po 6, Reclamove po 12 in Hendlove po 15 krajcarjev. Iz njih smo spoznavali svetovno slovstvo. Pri Raschu je bil dalj časa za poslovodjo eleganten gospod, star 35—40 let. Pridem nekega dne in pravim: »Bitte Byron Mazepa aus Meyers Volksbücherei. — Prosim Byronovega Mazepa iz Meyerove zbirke.« Pa me pouči: »Bajrn spricht man aus, nicht Byron. — Bajrn se izgovori, ne Biron.« Tako smo se tudi v knjigarni učili. Profesorji nam o Byronu niso govorili. Le v osmi nam je mladi dr. Janežič vneto pripovedoval, kako rad bere Byrona — morda ga je v angleščini. Privlačuje da ga njegova mehoba in melanholija, pravzaprav svetožalje. — Ko je izšel Levstik v Levčevi prireditvi, mi je dal Pustoslemšek denar, da sem šel kupiti prvi zvezek. Pa mi pravi poslovodja: »Pa boste morali vzeti tudi naslednje.« »Pa bom«, sem v naglici obljubil, ker sem se pač bal, da prvega, pesmi, ne bi dobil. Me je

pozneje nekajkrat opomnil, da je zame tam še drugi zvezek. Pa nisem imel nikdar toliko denarja, Pustoslemšek mi ga tudi ni dal. Tako je ostal pač tam, če ga niso komu drugemu prodali.

Za ponazoritev tedanjih denarnih razmer to: Bilo je nekako pred božičem. Pri Raschu več kmetovskih ljudi, dasi sicer kmetje v knjigarno niso šli. Kmet-ska ženica je kupovala drobno žico, kakršno rabijo za suhe rože. Lepo zvito je držala v roki in je mešetarila z gospodom Raschem; bolj majhen, rdeč, plavalas je bil, pravi germanski tip. »Saj boste dali za dva krajcarja, gospod«, mu je prigovarjala. — On: »Ne. Tri.« — »Ne bodite tako trdi. Dva je dovolj.« — On: »Ne. Tri.« — »Pa vendar dajte za dva.« — »Ne. Tri. Za vse je taka cena.« — »Pa vendar —« »Nič. Sem dajte!« Ženica mu da, a postaja bolj pod-jetna in bojevitá: »Pa za enega krajcarja voljo vendar ne boste šli na Mi-klavški hrib.« Še je šlo sem in tja, precej časa. Naposled ji vrže zvitek na mizo, ves jezen: »Da hast, du widriges Ding — To imaš, sitnoba ti!« Ženica smehlja se spravi žico v košarico, odrine dva krajcarja, vidno zadovoljna, da mu je enega odbila. Taki so pač bili tedaj časi, dobri, stari, patriarhalni časi...

Zdaj se je spolnilo, o čemer smo tedaj komaj upali sanjati. Ta mesta so slovenska! Mlada moja ljubezen, zdaj jih ljubim.

Da bi procvitala; da bi bila srečna!

STRTO SRCE

Jože Krolfič

Razbesneli valovi so bučali ob obrežje Savinje ter bučali v vrtincih in tolmunih pod celjskim Starim gradom. Zajedali so se v strmo skalovje, kakor bi hoteli zlizati živo skalo in spodnesti grad na njej, pod katerim so dolga desetletja trpeli celjski tlačani. Savinja je stisnila cesto ob vznožje gradu, da je komaj še bila ta glavna dovodna žila h grajskim, ki je včasih trepetala pod divjimi jezdecí, včasih pod težko naloženimi vozovi.

Valovi so se gnali mimo gradu, hiteli, kakor bi jih bilo strah prekletstva razvalin in dejanj preteklosti, pa spet veselo zašumeli, ko so za ovinkom zagledali široko strugo, in se svobodno pognali v svet.

Na prisojni strani gradu je stala mogočna lipa. Mimo nje je držala strma cesta h gradu in nanjo so preplašeno gledale strelne line, strah in groza preteklosti, druga stezica mimo lipe pa je peljala k Lipovčevim.

Lipa — mejnik med grajskimi in tlačani, mejnik gospostva in bogastva, mejnik revščine, trpljenja in tlačanstva... Pod njo so grajski kdo ve kdaj postavili v pravem kotu štiri klopi, nad vsako klopjo pa je bilo v lipo vrezano srce, vrezano do živega... Nekaj korakov v stran je bila domačija. Tlačan Lipovec je gospodaril na nji in se ubijal zase in za grajske. Velik je bil, močan, v svojem tlačanstvu samozavesten in ponosen. Ne na bogastvo, saj je bilo pri bajti več revščine kakor bogastva, ne na svojo moč, ki so mu jo ugo-

nabljali grajski biriči, ponosen je bil na svoj rod, ki je gospodaril pod gradom že dolga stoletja in upal na svobodo, ponosen na svoje prednike. Marjeta je bila ponižna, neznatna ženska, zato je grajski ni branil vzeti Lipovcu — a žilava in trdna v delu in v upanju. Desetino v delu je dajala grajskim najtežjo: pri sečnji v zaraslih gozdovih, pri zidanju obrambnih stolpov in skalnatih utrdb — in ni omahnila, ko so biriči odpeljali Lipovca zaradi upornišva v grajske ječe... in ko ga ni bilo več nazaj...

A rod je živel dalje... Zagospodaril je sin... Rod Lipovcev je na svoji domačiji gospodaril stoletja, tudi takrat še, ko je grad propadel, ko je donela v svet posmrtna pesem grajskim:

»Danes, grofje celjski, in nikdar več!...«

V znoju je pojil rod Lipovcev zemljo, v trpljenju žel sadove. Z rodom je rasla lipa v mogočno drevo in rod Lipovcev ni propadel, kali so poganjale in domačija je vzdržala viharje in težave.

Rod za rodom... Lipovec spet gospodaril, še zmeraj... Lipa cvete in v vejevju nabira sladki sok na tisoče čebel, ki oplajajo cvet za cvetom. Srca na debelu so se zarasla; ne, obrisi se še natanko ločijo v skorji, le rane so se zacelile. Klopi so trhle, kakor je bil trhel rod grofov, in polomljene; nihče ni več posedal pod lipo, odkar ji je strela razčesnila vrh, da so vršički obležali onemogli po tleh. In srce, ki je bilo največje in najlepše izrezljano v mogočno deblo — kdo neki ga je izrezal? — je strela oplazila, da je bilo ko predrto z mogočno puščico.

*

Janča je bila med štirimi sestrami najbolj podobna Lipovcem, živa vnukinja svoje davne babice Marjete: ponosna kot vsi predniki njenega rodu, vesela kakor pomlad v dišečem cvetju, zdrava, ožgana kakor njiva — zorana naravnost, na dolgo potegnjena, na katero sije sonce po ves dan; temni oblaki so pridrveli mimo, a njivo le pokropili — še ponosneje je dvignila cvetove, ko je priplavala spet zlata zarja...

Janča, Majda, Marija, Alenka...

Ko je potegnil jug in je po dolinah sonce pobralo sneg, je moral Kožuhov Milan k vojakom. Gruntarjev sin je bil, a ne bogat. Sam na svojem gospodar, ker je očeta in mater že davno izgubil, delaven in drzen v delu, a plah do ljudi. Še Majde se je bal, ko sta vendar hodila skupaj v šolo. Le od daleč je hrepenel in gledal k Lipovčevim, postopal tam pri lipovem mejniku in rezljal srce v lipovo deblo po obrisih zarasle skorjice, previdno, ker se je bal, da bi ne bolelo. Še ime je izrezljal, okorno, a čitljivo — Majda...

Po vasi se je razlegala pesem zagrajskih fantov. Pri Lipovčevih, za križem, so se ustavili. Tiho, komaj slišno je kdaj zadonela melodija mimo Kožuhovega Milana do Miklavškega hriba pa tja do Pečovnika, do Starega gradu, do Majde, Marije, Alenke. Mir je ležal nad vasjo, le šumenje Savinje se je enakomerno prelivalo s pesmijo, vmes je kdaj siknil žvižg železne kače in odjeknil v tisočeri glasovih v hribovju...

Nad Polulami je nekdo zavriskal, da so glasovi doneli do Osence. A so utihnili, ko so se srečali s pesmijo zagrajskih fantov. Tudi Polulčani so pri-sluhnilli pesmi...

Milan je stal pri lipi. Srce mu je plalo, prsi so se mu širile, čakal je Majdo. Tedaj je prišla...

»Majda!« Nož mu je padel iz rok in zdrsnil po lipovem deblu.

Izza Osence je prikukala luna in osvetlila vas. Lep večer. Kakor po-dnevi so se svetilkale bajte, stezica se je vila v grad k strahovom, srebrn pas Savinje se je vil med Miklavškimi hribom in gradom.

Molčala sta... Milan je že tako rad molčal, Majda pa je drugače žu-borela kakor potoček, a ta večer je tesnobno prisluškovala fantovski pesmi in tudi molčala. Ko je utihnila pesem o delu, so fantje dodali pesem o lju-bezni in Milan in Majda sta mislila, da jo pojejo njima, za njo pa pesem o vojski in o fantih, ki se poslavljajo od doma in morajo v svet...

»Zakaj kar molčiš, Milan? Ti je hudo, ko si tu sam in bi šel rad na vas, med fante?« je Majda zmotila molk.

»Saj nisem sam. Imam nekoga, ki je vedno z menoj, ki me spremlja, koder koli hodim,« je odgovoril Milan.

Majda je zardela. Stisnilo jo je pri srcu.

»Poglej!« In pokazal ji je v živo vrezano srce, pod srcem pa ime — Majda.

»Milan!« je zatrepetala Majda.

Ko je po nebu priplaval bel oblček in mesečina ni več razsipala svojih čarov, je utihnila tudi pesem zagrajskih fantov...

Čas teče. Kako hitro bežijo dnevi, kadar ti je lepo, in kako se potegnejo v daljavo, ko ne moreš zadušiti hrepenenja, ko iščeš sreče.

V lipo je tiste dni spet nekdo vrezal srce in še tretji eno. Troje src, vrezanih tam, kjer se je lipa komaj zarasla, na stare rane, ki ne veš, kdo jih je vrezal nekoč pred davnimi leti. Pod srci sta poleg Majdinega za-bleščali še imeni Marije in Alenke...

Le največje srce, ki ga je bila oplazila strela in je imelo po sredi pu-ščico, ranjeno srce, je samevalo.

Majda, Marija, Alenka... Troje sester, troje src, troje imen... In so se poslovile druga od druge, odšle v novo življenje, zapustile dom, srca in imena pa so ostala zarezana v deblo stare lipe. Počasi je skorja preraščala živo rez...

Le Janča je še ostala pri Lipovčevih, na nekdanji tlačanski domačiji. Kadar jo je zanesla pot mimo src, jo je vedno zasketele. Troje srečnih src je gledala in zasmilila se je sama sebi, ko je ugledala še četrto srce, ranjeno, prebodeno s puščico.

Ta puščica je bil Slavec, ki je gospodaril nad Jančo. Ni bil Lipovec, a je le gospodaril na Lipovčevi domačiji, domačija je pa propadala. Marsikatero drevo je padlo pod neusmiljeno sekiro in denar je stekel po grlu.

Janča se je sama ubijala na gruntu. Jutranja zarja jo je našla na njivi in ko je v logu utihnilo petje ptic, je šele utrujena ubrala korake proti domačiji, a vsega le ni zmogla. Kar je pridelala, sta požrla lov in krčma. Slamnato streho na kozolcu je prerasel mah, streha na hiši je kazala rebra, v hlevu je mukala le še hrvaška buša Belka, čeprav so predniki redili po petero govedi. Sama je bila Janča, sama padala v samotno, trudno delo, Slave pa je le zapovedoval, kadar je bil sploh doma. Ljubši od Janče mu je bil pes Volkun, ki ga je spremljal po logih in dobravah. Kakor da je poddedoval grajske šege in navade, je rad vrgel puško na ramo in pohajkoval. Včasih po samoti, včasih pa se mu je zahotelo družbe. Takrat je pes Volkun dolge ure stal pred krčmo in, če gospodarja le ni bilo, tutil v mesec.

Včasih je Slave pozno v noč prirobantil domov brez lovskega plena, edina žrtev v takih nočeh je bila Janča, nad katero je stresal srd krutega srca. Namesto ljubezni je morala piti grenkobe sovraštva in nasilja, namesto zvestobe grozote ljubosumja.

»Strela naj te ubije!« je robantil nad Jančo, čeprav mu je služila kot dekla in mu stregla z ljubeznijo.

In ko je bila Janča neke noči pri Belki in pričakovala prirastka, je kravše poginilo. Slave je proti jutru prirobantil domov in v hlev. Nekaj trenutkov je kakor vkopan buljil oči predse, nato pa planil k Janči in jo treščil, da je zajčala in telebnila poleg Belke. Iz ust se ji je poredila kri.

Slave je pa še kar rogovillil.

Toča Janča je vstala in stopila na prag.

Ponosna in vzravnanja je odšla mimo Slavca. Ni se ga več bala...

Ljubezen ima svoje postave — sovraštvo svoja pota... Odkar je v njej živela lepa skrivnost, ljubezen ni bila več domišljija, bila je doživetje. Poprej, ko je bila Janča le plen Slavčevega sovraštva, si je dostikrat mislila: »Saj ne bo nikogar za menoj in je še bolje tako, kajti gorje človeku, ki bi imel v sebi Slavčevo kri...« Zdaj pa...

Slave je začudeno gledal za njo... Vladal je nad njo z ognjevito strastjo in se zanašal na svojo telesno moč, duševno je ni mogel nikoli doseči. Še sosedje so se ga bali in se zaradi njega izogibali tudi Janče in domačije... Niso je razumeli: »Čudna žena... Kako da more prenašati vse to gorje?«

Janča je bila Lipovčeva, njen rod je kljuboval grajskim leta in desetletja... pa bi ona ne Slavcu?

Zarja se je zbudila in se pripeljala vsa nasmejana nad vas, na rodovitna polja in na cvetoče travnike, v Jančinem sreču pa je živela vroča ljubezen do rodu in ji dajala moči, da je vzdržala vse. Utrujena je slonela na polomljeni klopci pod lipo in misli so ji spet uhajale k srečnim trem srcem, k Majdi, Mariji, Alenki... In šla je k četrtemu in pod največje srce, ki je bilo predrto s puščico in se že izgubljalo od starosti, v živo zarezala ime »Janča«. Na tistem jo je tešila misel, da sama res pada in omahuje, a da to strto srce že poganja mladiko. In samo za to bo še živela, samo za to mladiko bo vse potrpekla, ker je v tej uri bridkosti spet spoznala, da je to dolžna svojemu rodu, svojim prednikom, stoletnim trpinom pod grajskim nasiljem, dolžna svoji stari babici Marjeti, dolžna Lipovčevini, ki ne sme izumreti.

HORVATOV SVET

Franc Frece

Ze tretji dan je padal dež v gostih, drobnih curkih. Okrog hiše so se natekale mlakuže in ob drvarnici so se skozi streho, ki jo je bil stolkel stari Horvat iz desk, kosov na pol trhljih tramičev in zarjavele pločevine, utrinjale kaplja za kapljo Ivanu za vrat. Med šumotanje dežja se je mešalo sikanje žage, ki sta jo vlekla oba Horvata, oče in sin.

»Kaj ko bi malo premaknila kozo?« je nejevoljno zamrmral Ivan, ko sta prežagala cepanico.

Stari je pogledal izpod obrvi, potegnil zrak v nosnice in debelo pljunil v lužo.

»Pa ne da bi bil že brez moči, a?«

Premaknil je poleno, mimogrede odmeril z vozlastimi, dolgimi prsti rez in žaga se je znova zagrizla v cepanico.

Ivan je stisnil zobe in na tihem zaklel. Že vse od jeseni je molče goital očetovo zbadanje. Dokler je stari vedel, da ima še nekaj denarja, je še šlo. Potem je postajal bolj in bolj redkobeseden, kadar pa je spregovoril, je vsaka beseda pomenila: išči Heleni in otrokoma kruha drugod, tu ga je samo za dva človeka, pa še za ta dva pičlo odmerjen košček!

Čeprav v resnici še ni bilo tako hudo, je uganjal takšno silo, kot da čepi za oglom že strašna smrt od gladu. Ped za pedjo si je z na pogled dobronamerno skrbnostjo prilaščal celo gospodinjinske posle. To, da je točno odmerjal polena za kurjavo in pri tem spretno odbiral drobnejša, ni bilo nič posebnega, ker je nekako spadalo v njegov delokrog. Toda sčasoma so postale njegove roke rešeto, skozi katero je morala vsaka stvar: sladkor, kava, moka, zdrob, skratka vse.

Včasih se je nenadoma prikazal v kuhinji in dejal ženi:

»Ti, zame ni treba pripravljati večerje! Kosilo je bilo kar preobilno.«

To bi se pravzaprav morale glasiti:

»Nocoj ne bomo večerjali.«

Toda mati se je samo nasmejala in jedli so brez njega.

V stiski za denar je Ivan delal nekaj časa kot delavec na progih. Po nekaj mesecih pa je delo zapustil. Zavedal se je, da ni pribežal z družino s Hrvaškega za to, da bi popraviljal Italijanom razdrapane proge.

Tedaj se stari ni mogel potajiti.

»Moj dragi, za kruh je treba znati potrpeti! Zate bi bilo boljše, če bi ostal na Hrvaškem. Tam bi lahko dobil službo kje v pisarni. Hrvatje imajo svojo državo in živijo boljše kot mi.«

Ivana je zasketelelo, da bi zavpil. Toda moral je skriti jezo.

»Kako je tam, vi ne veste, jaz pa.«

Sredi zime sta obolela oba otroka. Prehladila sta se bila, saj ni bilo v hiši prostora, kjer bi se mogel pošteno ogreti.

Stari Horvat je zaskrbljeno zmajal z glavo.

»Je pač tako! Vidva bi morala paziti. Otroka ne vesta, da je škodljivo letati iz vroče sobe naravnost na sneg.«

Takrat se je razhudila mati.

»Bedak stari! Le komu naj bo vroče pri nas, dokler boš ti skrbel za kurjavo!«

Odtlej je vso zimo na tihem odnašala v sobo, kjer so se stiskali Ivan, snaha in otroci, peščico polen, skritih v cunje.

Ivana je vse to žgalo v prsih, da bi pobegnil, če bi vedel, kam z ženo in otrokoma. Naj je premišljal še tako, zaenkrat jim ni kazalo drugega kot potrpeti in počakati tu, pa čeprav bi jim oče še tako odkrito kazal vrata. Tu so imeli vsaj streho nad glavo in postelj pod seboj.

Ko sta razžagala četrto cepanico — to je bil dnevni obrok kuriva — je bil Ivanov hrbet ves moker od dežja. Prepustil je žago očetu, primaknil kozo k drvarnici in prevalil leseno klado.

»Kar pusti! — Bom jaz.«

»Pa dajte! Mene je že tako dobro zmočilo.«

Obrnil je staremu hrbet in odšel v kuhinjo. Mati je razpela njegovo mokro srajco nad štedilnik.

»Glej ga! Si pa tudi neumen, da se ne umakneš dežju. Se zboliš!«

Mrak je bil za družino najmučnejši del dneva. Dokler so lahko razločevali drug drugega, niso smeli prižgati luči. Otroka sta se stisnila na klop k ženi, Ivan je prižgal cigareto in opazoval mater, ki je brkljala ob štedilniku.

Čas je tekel leno kot utrujen konj. Kdaj pa kdaj je zaškrebllala mati z zajemalko, v kozici je zašumela kava, zunaj je ropotal oče, ki je zapiral drvarnico.

»Ste lačni?« je prerezala molk mati.

Nihče ni odgovoril.

»Saj bo kmalu!«

Vstopil je oče.

»Ste še v temi?«

Vsi so vedeli, da jih bo vprašal tako. Sleherni večer isto vprašanje, čeprav si je bil na jasnem, da si nihče ne upa prižgati luči. Brez prepiranja se stvar ne bi končala.

Potem je zagrnil okno in zasukal stikalo.

»No, tako se vsaj vidimo!«

Mati mu je pripravila vode in brisačo. Med umivanjem se je spomnil.

»Kaj pa Drenovčeva, ti je že vrnila milo?«

»Bodi no pameten! Saj veš, v kakšnih skrbih je!«

Horvat je sedel za mizo. Takole ob luči je bil videti kot posušena pole-novka. Pod ličnicami je imel vdrtine in dolgi nos se mu je povetil še niže. Lastna skopost ga je razjedala.

»Kaj v skrbeh! Boga naj zahvali! Bo imela vsaj mir. — Lump! Nikoli ga nisem videl delati. Nobene škode ne bo zanjo, če je izginil!«

Ivan ga je ošvrknil s pogledom.

»Da je Lojz lump, ni res! — Če pa je šel, je že vedel, kam in zakaj.«

Dva dni, preden je Drenovčev Lojz odšel, se je zglasil pri Ivanu.

»Ivan, grem!« mu je zaupal. »Dobro se drži in pridi za menoj!«

Zdaj vohljajo Italijani okrog Drenovčeve hiše, Lojz pa je bogve kje v hribih.

»Vedel je že, vedel! — Samo tega ni vedel, da je vse skupaj neumnost! Doma bi bil! Materi naj bi pomagal! — Norci! — Zaganjajo se v Italijane kot komarji v vola, ko Italijani nikomur ne prizadenejo nič hudega.«

Napetost, v kateri bi se najbrž zaredil prepir, je pregnala mati. Postavila je na mizo skodelice in nagnala starega.

»Nehajta že! — Daj, stopi rajši po kruh!«

Horvat se je dvignil, a se je okrenil, še preden je dobro prestopil v vežo.

»Kje pa je ključ?«

»Kaj vprašuješ? Sam si ga imel zadnji v rokah!«

Zagledal se je v ženo, kot da ne razume.

Otroka sta pričela srebati mleko, Ivan je srepro zrl v steno, Heleni pa so se v očesnih kotičkih zalesketale solze.

Materi je pohajala potrpežljivost. Vedela je, da je stari ključ skril.

»Ne stoj kot štor! — Menda ne boš pustil otrok lačnih!«

Še enkrat je odkolovratil v vežo, nekaj ropotal in brskal okrog vrat in prirobantil nazaj.

»Ni ga, pa konec! — Prej je visel na podbojih. Nekdo ga je pač kam založil. — Kaj sem sam pri hiši?«

Helena je bruhnila v jok, pograbila otroka in zbežala.

Ivan se je grozeče dvignil.

»Oče, mogoče boste še tudi vi kdaj prosili kruha!«

Trdo je odšel za ženo.

Stari se je potulil za mizo.

»Za en večer je pač vseeno,« je zamomljal in nesel skodelico k ustom. S tihim zadovoljstvom je pomislil, da je privarčeval nekaj kosov kruha.

Takrat je prekipelo v materi.

»Izgini! — Ven, vrag požrešni!«

Prvič se je izpozabila tako, da je dvignila pest nad njim.

Vojna je krivična kot bogastva lačen oderuh. Najokrutneje izterjuje dolgove od siromakov, goljufa jih, ponareja račune in jim jemlje še tisto malo, kar imajo.

Stari Horvat se je sicer zvičajno umikal njenim šapam in je ukrenil vse, da bi ostal neopažen. Dobro je vedel, da vzbuja sočno, sveže sadje tujo po-

željivost. Kdo ne bi segel po zlatorumenem jabolku na veji? Če že ne vsak, pa marsikdo.

Zato je storil tudi z življenjem nekaj podobnega, kot bi razrezal jabolko in ga posušil v krljce. Slastno res ni bilo, žvečili so ga pa le brez skrbi. Vsi, žena, sin, snaha in otroka, so ga začrteli, on pa je sklenil tiho zase: če se bojiš za odejo, jo skrij in se odevaj z žakljevino! Te se ne bo polakomnil nihče.

Ali tudi iz žakljevine so izginjale niti. Vojna namreč ne pozna sramu, kot ga ne pozna oderuh. Oba sta istih misli: nikjer ni tako malo, da ne bi mogel vzeti še nekaj od tega.

Začelo se je pri perutnini. Sam ni vedel, kdaj in kako sta mu izginili dve kokoši. Dve lepi grahasti kokoši!

Stari Horvat je pretaknil vse kote pri hiši, vsak grm je prebrskal, vohljajal okrog sosedov — kokoši pa le ni bilo. Šele sedaj si je upal posumiti v tisto, o čemer nihče drug sploh ni dvomil.

»Ne rečem dvakrat, da jih ni pobral Silvio, prekleti črni capin!«

Sicilijanec Silvio je bil sluga oficirja, ki je stanoval pri sosedu. Sleherni dan je mimogrede pokukal pri Horvatovih, preklinjal vojno in se veselo poigral z otrokoma. Vsem je bil všeč in po njegovi dobrodušnosti je Horvat meril rimsko cesarstvo.

»Vojna žlekt!« je skomignil Silvio z rameni in raztegnil usta, polna krepkih belih zob, v nalezljiv smeh, ko mu je Horvat opisoval na vse načine škodo.

Vsem je bilo žal kokoši. Februarja so pričele nesti, zdaj se bo to poznalo. Toda staremu so vsi privoščili.

Potem se je dogodilo tisto, na kar ni upal Horvat pomisliti vsa leta vojne, ne da bi ga obilil vroč pot.

Ko je neke nedelje zamišljen krevsal od maše, je prezrl stražarja pred kasarno. Še preden je mogel razmisliti, je pridivjal za njim vojak, ga odvlekel v poslopje in ga pahnil čez prag pred majhnega, suhljatega oficirja.

Ta je skočil predenj s stisnjenimi pestmi.

»Žekaj vi ne poždraviti, bandito!«

Hrovatu se je zameglilo pred očmi. Skušal je pomisliti, toda od rjojenja mu je šumelo po glavi. Skoraj ničesar ni razumel. Tla so mu lezla izpod nog, da se je s težavo obdržal pokonci in buljil je v pobesnelega Italijana.

Mukoma je izjeljal nekaj v opravičilo, takrat pa je blisnilo okrog njegove glave in na licu je začutil žgoč udarec. Iz oči so se mu udrle solze.

Odnjali so ga v prazno, temačno sobo, kjer se je zrušil na umazan zaboj. Ure in ure so ga trpinčile misli na mučenje, pretepanje in smrt, na vse tisto, česar ni hotel nikdar ne čuti, ne verjeti.

Pozno popoldne so prišli ponj. Zapisali so si, kdo je in kje stanuje, ter ga pognali.

Ves omotičen je prikolovratil domov. Pogledi vseh so se vprašujoče uprli vanj, on pa je molče sedel za mizo in pogreznil obraz med dlani. Sram in strah sta ga premesila, da je bil bešen in medel kot senca.

Kakor navadno se je proti večeru prirežal k njim Silvio.

Ko ga je stari Horvat zagledal, je planil iz kuhinje in se zaprl v sobo.

Odslej si ni upal niti v cerkev. Strah je bil pravzaprav njegov sopotnik, odkar je pomnil. Bal se je kot otrok in je bil zaradi tega pogosto tepen, bal se je, ko je doraščal v fanta, bal se je kot dozorel mož. Ta slabokrvna lastnost je bila hkrati najprikladnejša družica njegovi skoposti, skorajda njena mati. Marsikak dinar bi bil šel morda povsem drugo pot, če bi bilo v njem vsaj malo moške razposajenosti.

Toda stari Horvatov spremljevalec strah ni bil več takšen kot prej. Prej ga je pač bilo strah nečesa, kar je spletla njegova domišljija, nečesa, kar bi se moglo zgoditi. Zdaj se je bal, ker je izkusil sam, da se dogaja marsikaj nevarnega v resnici. Njegov strah je postal upravičen, bil je potrjen, življenje samo je pokazalo, da se ga je treba bati!

Po tisti strašni nedelji si je Horvat zaželel, da bi se mogel nekam potuhniti, skriti se še globlje pred tem nevarností polnim življenjem, ki ga lahko vsak hip pogoltne. Kot otrok je neštetokrat zlezel tesno pod jez. Čepel je na dnu, preko glave pa je v loku drla plast vode. — Ko bi se dalo storiti sedaj nekaj podobnega! Naj bi tekla ta umazana brozga preko njega! Vrag z njo! Lahko bi se smejal in čakal, čakal, da se odteče. Potem bi zlezel nazaj na breg.

Toda — nič ne pomaga, takšnega jezú v življenju ni. Nič drugega mu ni preostalo kot živeti miže in z zamašenimi ušesi. To pa nikakor ni bilo lahko! Zdaj šele se je pričel pravi potres. Podnevi so butali topovi, ponoči so drdrale strojnice in krogle so žvižgale okrog hišnih oglov. Otroka sta jokala, vsi skupaj pa so se stiskali po kotih in čakali, da jenja divjanje.

Vsem je postajalo tesno pri srcu, samo Ivan se je tu in tam porogljivo nasmehnil.

»No, oče, saj ni nič hudega! Samo vaši Italijani se malo igrajo!«

Po Horvatu je zagomazelo.

»Saj, saj! Kar norčuj se! Le počenja neumnosti! Boš že še izkusil, kdo ima prav!«

Da, sinova posmehljivost, ta ga je dražila kot le kaj. Zdaj na pomlad si je našel delo v nekem skladišču in večer za večerom je vznemirjal hišo s kopico predrznih čenč.

»Nekaj takšnega bi moral doživeti kakor jaz! Potem bi ga že minilo!« je na tihem rentočil.

Zdaj, ko je Ivan zaslužil, je bil stari Horvat potrpežljivejši. Še v skoposti je malce popustil. Sploh je bilo v vsakem oziru laže, ker je bil za njimi nadležni zimski čas, ko dan tako rekoč le pomežikne in lahko jutro seže večeru v roko. Otroka sta divjala okrog hiše, on, žena in Helena pa so imeli dovolj dela na vrtu in treh njivicah nad hišo.

Horvat zdaj ni več toliko sitnaril. Samo eno je mozgal: kako urediti dom, da ne bo venomer butalo vanj vse tisto nevarno, razburkano življenje okrog njih, kako ustvariti v tem podivjanem svetu še en majčken, njihov svet, mi-

ren in prijeten kot, kjer bo vse, kot je bilo, nič novega, nič tujega. Na tem majhnem svetu bi dočakali konca vojne, ko bi se navsezadnje do kraja oddahnili.

Vse to se je zdelo Horvatu mogoče. Le dvojje je bilo, kar ga je motilo: Ivan in — tisti strašni dogodek v kasarni. Predvsem to! Bandit! Horvat — bandit! Pri sedemdesetih letih mu visi nad glavo ta grozna obsodba! Kar bolan je postal od tega. V nekaterih trenutkih se je počutil tako, kot bi bil obešen na slabotno vrvo in bi bingljajal nad globokim brezdnom.

O tem ves čas ni črhnal nikomur besede. Molčal je in — sploh je bilo pametno čim manj govoriti. Zato je bil vesel pomladi in dela. Za besede ni bilo mnogo časa, zvečer pa so od utrujenosti komaj čakali, da ležejo.

Vojna pa ne pozna letnih časov in zla presenečenja prihajajo v goste ob vsaki uri.

Tudi Horvatov svet se jih ni mogel ubraniti.

Sredi najlepše pomladi, ko so že zacvetele čečnje pred hišo, so v zgodnjem jutru potrkali karabinjerji na Horvatova vrata.

Horvatovka, ki jim je odprla, je kriknila od strahu.

Oba, Horvat in Ivan, sta morala z njimi. Ženski in otroka so glasno jokali. »Helena, pazi nase in otroka!« je izdaval iz sebe Ivan.

Potem sta odšla.

Spotoma so pobrali po vseh hišah v ulici moške in jih skupaj odpeljali v vojašnico. Zaprli so jih na dvorišče. Tu je bilo zbrano vse, kar je v mestu nosilo hlače, od plešastih starcev do gladkoličnih fantičev.

Šele zdaj sta oče in sin prvič spregovorila.

»Oče, vam se ni treba ničesar bati! — Če bi bilo z menoj kaj narobe, potrpite s Heleno in otrokoma!«

Nato se je pomešal v gneči.

Njemu se ni treba bati! — Lahko je Ivanu reči to. V resnici je bila stvar drugačna. — Da, ko ne bi bilo tistega v kasarni, potem bi še ne bilo hudo! Tako pa — bogve kaj bodo ukrenili z njim!

Nekaj znanih mož se mu je pridružilo, a njemu ni bilo do razgovora. V glavi mu je brnelo in ves čas je nezaupljivo švigal s pogledom po strojnicah, ki so zijale iz vsakega kota s cevmi križem dvorišča.

Vendar se ni zgodilo nič hudega. Proti poldnevu so pričeli izpuščati drugga za drugim skozi temno vežo in čeprav je moral pokazati svojo legitimacijo, mu nihče ni rekel ničesar.

Kot v sanjah je skoraj zbežal na ulico.

Iz gruče žensk pred sodiščem sta planili k njemu žena in Helena.

»Vendar! — Kje je Ivan?«

Šele zdaj se je spomnil nanj. Vse te ure ga je žrl strah, da je mislil le nase.

»Saj pride. — Vse izpuščajo.«

Z ženo sta odšla domov, Helena je čakala naprej sama.

Vsa objokana se je vrnila šele zvečer brez Ivana.

Silvio, ki je že v temi pritekel k njim, je obstal med vrati. Vanj se je zastrmelo petero mrtvih obrazov.

»Ivan —« je zajeceljal.

Nihče ni odprl ust. V njegovih temnih očeh so se zalesketale solze.

»Maledetta guerra!« je siknil skozi zobe. S spačenim licem je divje te-lebnil puško ob tla.

Preteklo je več kot mesec dni, ko je Ivan pisal iz taborišča. Potožil je, da je lačen.

Tisti večer je stopil Horvat na prag in s sovraštvom zrl preko streh v isto smer, odkoder so drdrale strojnice.

»Hudiči! — Ne boste ga izstradali, ne, dokler je Horvat živ!« je jezno zarenčal.

Celje in njegova pokrajina v 15. stoletju po pričevanju sodobnikov

Starejša slovenska kultura nima jasne znanstvene podobe. Virov, iz katerih bi mogli zajeti gradivo za tedanjo ljudsko prav kakor splošno — se pravi tudi meščansko in plemiško — materialno, družbeno in duhovno kulturo, je razmeroma malo, a še ti so le slabo znani ali pa neproučeni. V slovenski srednjeveški in še nekoliko poznejši etnografski, oziroma kulturni zgodovini zevajo razsežne vrzeli.

Vendar pa je mogoče temu deloma odpomoči. Raziskave dr. Ivana Grafenauerja o starejšem slovenskem ljudskem slovstvu čedalje obširneje osvetljujejo našo onodobno kulturo, razen tega pa je mogoče pridobiti tudi iz razdrobljenega gradiva nekaj odlomkov iz celotne slovenske kulture v srednjem veku.

Za takratno Celje in njegovo pokrajino imamo zgolj skopo število neposrednih virov, ki govorijo o tamkajšnjih kulturnih razmerah. — Spis papeža Pija II. (1458—1462), — Eneja Silvija Piccolominija, ki je živel prej kot tajnik in prvi svetovalec nekaj let pri cesarju Frideriku III. — njegova zgodovina *De rebus et gestis Friderici III.* posveča sicer v političnem pogledu Celju, oziroma celjskim grofom, posebej še njihovim bojem s Habsburžani, precej pozornosti, ne vsebuje pa nobenih zapiskov, ki bi upodabljali način življenja v tem času. Prav tako je tudi s tako imenovano Celjsko kroniko, ki izvira iz 15. stoletja.

Spričo tega smo navezani za prikaz o srednjeveški kulturi Celja in njegove pokrajine na druge vire, ki so jih doslej manj uporabljali. Vsi ti viri pa nudijo podatke samo za konec tega razdobja, za 15. stoletje. To gradivo ne dovoljuje zaokroženih širših sklepov, temveč izkazuje edinole posamezne kulturne drobce. Od teh pa so mnogi prav pomembni in si moramo na njihovi podlagi nazorno obnoviti prenekatere plat iz tedanjega življenjskega sestava.¹

Prvi vir, ki nas zanima, je neka češka velikonočna pesem, ki jo hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu. Rokopis je nastal v začetku 15. stoletja v žički kartuziji. Ko je bil samostan zaradi jožefinskih reform razpuščen, je prišel rokopis v graški arhiv. Ugotovljeno je, da je to pesem, ki je nastala na Češkem v začetku 14. stoletja, zapisal nepoznani češki menih. Češki kartuzijanci in cistercijanci so morali namreč zadelj husitskega gibanja, ki jim je bilo zelo sovražno, mnogokje zapustiti domovino in se podati v svet.² Tako je treba navedeni žički rokopis razložiti kot poročilo, da je bilo tačas v tem samostanu nedoločljivo število čeških redovnikov. Čeprav ni ohranjenih nobenih zadevnih pričevanj, je to nedvomno moralo dobiti ustrezen odmev v

vsem tamkajšnjem območju, saj so bili samostani zlasti v srednjem veku živa kulturna središča.

Prav tako so dokazani Čehi, toda husitski begunci, v spremstvu predzadnjega celjskega grofa Friderika. Najbolj znan Čeh v teh krajih je bil tisti-krat Jan Vitovec, ki je bil takisto husit in ki je postal leta 1439, obenem s svojimi vojaškimi krdeli, celjski najemnik. Po smrti zadnjega celjskega grofa Ulrika († 1456) je uveljavljal lastne smotre († 1468).

Kakšnih opravil so se srednjeveški celjski meščani vse lotevali, pripoveduje neka listina, izdana v Gradcu 11. marca 1461.³ V tej listini sporoča cesar Friderik III. oskrbniku Krištofu Ungnadu na celjskem gradu, da so se »celjski sodnik in svet« pritožili v naslednji zadevi. Ze od nekdanj »da so z mrežami« in na druge načine lovili ptiče, oskrbnik pa jim je sedaj to prepovedal in jim je dovolil lov na ptiče samo na njihovih njivah. Cesar pa je odločil pravdo v prid meščanom, in sicer zato, ker »večina meščanov nima njiv« in ker je mogoče loviti ptiče še drugod. »Zategadelj ti (= oskrbniku) resno priporočamo in hočemo, da ravnaš zastran ptičjega lova proti omenjenim meščanom tako, kakor je bilo doslej v navadi.«

Zelo tehten vir za slovensko srednjeveško kulturno zgodovino in deloma tudi etnografijo so opisi Pavla Santonina z vizitacijskega potovanja po Koroškem, Kranjskem in Štajerskem v letih 1485, 1486 in 1487, kjer beremo tudi o Celju in njegovi pokrajini. Pisec tega dela je bil sprva privatni tajnik vikarjev oglejskega patriarhata, pozneje pa kancler oglejske patriarške kurije. Potem ko se je bil udeležil treh vizitacij po slovenskih deželah, je sestavil spis, ki mu je dal ime *Itinerarium*. Turški vpadi v navedene pokrajine ter vojna med Friderikom III. in Matijo Korvinom (1479—1490) so prizadeli tož škodo tudi cerkvenemu življenju: oltarji mnogih tamkajšnjih cerkva so prišli ob sepulcra in marsikje so bile opustošene cerkvene stavbe in pokopališča. Da bi moglo biti versko življenje tukaj znova urejeno, je bilo treba opustošene cerkve in pokopališča vnovič posvetiti. To je bila za kranjska ter za koroška in štajerska ozemlja južno od Drave naloga oglejskega patriarhata, ki so mu pripadale omenjene dežele. Tako je bil določen generalni vikar patriarha kardinala Marka Barba (1471—1491), kaprulanski škof Peter, da naj v spremstvu Pavla Santonina na Vzhodnem Tirolskem, v Ziljski dolini, na Gorenjskem, v Rožu in v Savinjskem arhidiaconatu na novo posveča oškodovane cerkve oziroma oltarje in pokopališča, birma in sploh preverja cerkvene razmere.⁴ Svoja opazovanja s teh vizitacij je zbral Pavel Santonino v poseben potopis, ki ga je pozneje dal v dar kardinalu Dominiku Grimaniju; iz njegovih rok je prišel potopis v last kardinalovega nečaka Marina, nato leta 1547 v last Viljema Sirlleta, dokler ga leta 1549 ni dobila Vatikanska knjižnica, ki ga hrani do danes (*Codex Latinus 3795*).⁵ Pri nas sta obravnavala Santoninove itinerarij J. Turk in J. Mal. Prvi je zbral in obdelal Santoninove odstavke, ki se nanašajo na slovensko zgodovino, posebno na slovensko cerkveno zgodovino;⁶ drugi pa je posnel najzanimivejše razdelke tega potopisa.⁷

Itinerarij patriarhovega kanclerja je vsestransko važen. Njegove vrste nudijo zgodovini, cerkveni zgodovini, kulturni zgodovini, etnografiji, umetnostni zgodovini in glasbeni ter deloma tudi arheologiji obilo dobrodošlega gradiva. Kajti avtor tega pisma je znal mnogotero, pazljivo in nepristransko

ogledovati ter to tudi pregledno zapisati. Pozna se mu humanistična izobrazba in zelo obsežno zanimanje; razvidna je njegova nemajhna posvetnost, ki verno odsvita renesančna razpoloženja.

Kultura Santoninovega Celja in pokrajine kaže tele poteze:

Tretja Santoninova vizitacija, v Savinjski arhidiakonatu, se je začela 7. maja 1487. Iz Čedadu so prispeli vizitatorji 10. maja na Vransko, drugi dan pa so bili že v Konjicah, kjer je bil župnik savinjski arhidiakon Valentin. Pri obedu so padli gostom v oči piškurji, ki jih niso prej »nikjer drugje« videli. Te ribe »so tako dolge kot mlajše jegulje, kuhane pa so pod kožo rdečkaste barve. Kot jed so prijetne in zdrave.«

11. maja je škof znova posvetil oltarje od Turkov oskrunjene cerkve v Ločah. Po vrnitvi v Konjice so vizitatorji kosili med drugim izliščene rake, piškurje v zeliščni omaki ter nasoljenega in na vodi kuhanega lososa.

Savinjski arhidiakon »Valentin ima lepo hišo, ki jo je dal na lastne stroške olepšati in utrditi: tako ima dva stolpa, zavarovana pa je z jarkom in nasipom. Tamkaj se je mogoče z lahkoto in gotovostjo upirati sovražnim vpadom. Znotraj nasipa je dal (Valentin) napraviti vodni zbiralnik, v katerega teče potok. Tu so raznovrstne ribe; največ je postrvi, ki so tudi najboljše; so rdeče in črno pisane. Ker jih je mogoče loviti kar z roko, si jih lahko (Valentin) privoščiti, kadar ga je volja. Poleg tega je okrog hiše več kuhinjskih vrtov in prelepih sadovnjakov, ki dobro in prijetno obrodijo... (Konjiška) župnija je zelo bogata njiv in lastnih vinogradov, ki so izredno donosni. Gospod Valentin pa ima tudi dosti izdatkov, saj ima v svoji hiši 43 ljudi, krmi pa 8 konj, 9 duhovnikov ima za župnijsko službo... Konjiška cerkev je ob vznožju hriba, na katerem je lepi in nezavzetni konjiški grad, ki je zavarovan s trojno, v enakih razdaljah zasnovano utrdbo. Ta grad, ki je cesarska last, prekaša po svoji lepoti vse ostale gradove v savinjskem arhidiakonatu...«

13. maja je bil Santonino v vasi Čadramu. »Reka Čadram se lahko prekorači. V njej lovijo najboljše postrvi.« — Ko je škof v tej vasi birmal, si je Santonino zabeležil, da so bili med birmanci nekateri stari celo 70 let.

Zvečer je bil zopet v Konjicah, kjer je dobil v okrepčilo tudi še »nekega zajca, ki je bil žrtev arhidiakonovega lovskega psa«. Ta pes je »od zadnjega Martinovega — kot so mi resnično poročali — ulovil 28 zajcev in 17 lisic. Da bi nam bilo pri večerji kar najbolj prijetno, sta prišla tudi dva godca, ki sta igrala na dvoje različnih piščali; ena je bila večja, druga pa manjša.«

V naslednjih dneh se je mudil Santonino v vzhodnejših štajerskih krajih. Sele proti koncu meseca se je povrnil v Konjice.

28. maja je spremljal škofa k cerkvi sv. Barbare v Malahorni, ki je »dve milj daleč od Konjic in ki je podružnica konjiške cerkve sv. Jurija. Tukaj je škof očistil cerkev, ki so jo oskrunili Turki, in je obnovil dva oltarja...«

Ko so bili vizitatorji ta dan v gostih na konjiškem gradu, so bili odlično pogoščeni. Jedilnica je bila lepo urejena; na mizah so bile cvetlice in dišeča zelišča. Najprej so ponudili gostom sladko smetano, ki je bila polita čez rezance. Nato so dobili »pitanega kopuna in več piščancev, ki so bili dušeni in pripravljene v lastnem soku«. Tem so sledile postrvi, za temi pa je prišlo na mizo »drobno rezano zelje s kosom slanine. Te jedi pa smo se skoraj vsi vzdržali, zato da bi tudi kuharju kaj pustili«. Kot peto jed so pospravili kozjo

pečenko in nekaj piščancev. Potem so jim prinesli v juhi velike ribe. »Imenovali so jih krape. Dobro so nam teknilo, vendar pa ne tako zelo kakor krapi v naši Italiji... Sedmič smo dobili kose kozjega mesa, ki so plavali v žafra-nasto rumeni juhi. Osmič... pa stolčeno rakovo meso, ki je bilo pečeno na surovem maslu in začinjeno s čebulo, vkuhano zelenjavo in z dišavami... Devetič so nam prinesli drugačno mesno jed, po mojem mnenju meso v krvavi juhi; sicer se imenuje 'meso v temi'. Desetič so nam postregli s ponvičkom z žajbljem ter z gobami, ki so se zdele na prvi mah pristne gozdne, a ki so se kmalu izkazale kot umetne, domače gobe. Bile so prav okusne... Enajstič so nam prinesli ričet v mastni juhi... Ponudili so nam več vrst najboljšega vina...«

V Konjicah je škof potem birmal.

Na poti proti Celju je škof 29. maja v Stranicaх vnovič posvetil oltarje, ki so jih bili oskrunili Turki. — »Kmetje v vitanjskem okolišu lovijo izvrstne postrvi...« — Tistega dne popoldne je prišla k vizitatorjem vdova vitanj-skega kastelana s svojo hčerko. »Njena hči Katarina je z gospodom Danijelom, kaplanom našega škofa, igrala karte, in sicer za klofute. Če je dobila, je pre-maganega vselej pogumno udarila.«

30. maja je škof ponovno posvetil cerkev in pokopališče v Češnjicah. — Tam je bil takle sprejem: spočetka so jedli »odlične postrvi, potem krasne in kaj okusne gobe, naposled pa plitve, rahle in ne močno začinjene, marveč z medom pomazane ponvičnike.« Poleg tega so pili še malvazijsko vino.

Še istega dne so se odpravili v žičko kartuzijo. »Ko smo dospeli do samo-stana, nam je prišlo nasproti vseh 12 menihov, ki so zelo ponižni in skromni možje. Škofa in njegove spremljevalce so najlepše sprejeli... Ta samostan je sredi, oziroma znotraj venca gričev, malone povsem v ravnini in to tako, da ga s ceste ni mogoče od nikoder videti, razen če ne stojiš prav pred zidovi. Samostan je vseskozi lepo zgrajen; obdaja ga visoko zidovje in jarek: ne brez preudarka, kajti drugače bi se samostan spričo številnih turških vpadov ne bil mogel obraniti pred izropanjem in požigom. V samostanu je zelo lepa in češčena cerkev, ki je posvečena sv. Janezu Krstniku... Samostan ima tudi dvoje hiš, kjer so celice. Toč ima vsak redovnik svoj spalni, jedilni in de-lovni prostor, nadalje vrtič z raznoterimi grmi, zelišči in cvetlicami... Menihi imajo razsežne vinske kleti, v katerih so nenavadno veliki sodi, ki držijo 32 do 40 hl. Redovniki imajo več vina kot vsa provinca. Živijo natančno po pra-vilih svojega reda; pod belo kuto nosijo grobo srajco; pogovarjajo se samo ob določenih dnevih; tudi če so težko ali pa celo na smrt bolni, ne jedo mesa; iz samostana gredo le enkrat ali dvakrat na leto. Žive ob ribjih in drugih jedeh. Na sploh kažejo pravo skromnost in zavestno poudarjajo neke vrste svetniško življenje.« V samostanski knjižnici je »nad 2000 knjig iz vseh ved; večidel so spisane na pergamentu. Tudi stare knjige so bile vmes, pisane z gosjim peresom in ne tiskane, kakor je danes običaj.« Vizitatorji so bili po-streženi s postrvi, raki in s sočivjem, zvečer pa še »z lanskimi jabolki, ki so se nam zdela tako sveža, da jih nismo znali razločevati od letošnjih.«

31. maja je škof posvetil cerkev, oltarje in pokopališče v Vojniku. — Ko so prišli v Novo cerkev, je Santonino spoznal župnika, ki je »zategadelj, da ne bi njegov rod izumrl, poskrbel za potomstvo.« Pri kosilu, ki jim ga je

tu župnik priredil, niso manjkali krapi, postrvi in na moč veliki raki. Mimo namiznega vina so pili tudi malvazijca.

O župniku v Ponikvi so vizitatorji zvedeli, da je bil v Jeruzalemu. Po rodu je bil iz Novega mesta. »Njegovi vaščani so utrdili pokopališče ob cerkvi z jarkom in kamenitim zidom, zgoraj pa so napravili zobčasti nadzidek oziroma bastije. Vrh tega noč in dan stražijo pri cerkvenem stolpu in pri vratih, ker v tem nevarnem času ne zaupajo niti sovražniku niti prijatelju. Tamkajšnji cerkvi sv. Jurija, ki leži na pobočju, je podložna rodovitna dolina.«

1. junija je bil Santonino v Celju. »Mesto Celje, — ki se je, kakor sem razbral s starih kamnov, imenovalo некоč Celeia —, leži v ravnini, tako rekoč ob njenem zahodnem izhodu. Proti jugu teče mimo Savinja, po kateri se imenuje vsa pokrajina. Na tej strani ima preko 150 korakov dolg lesen most. V mestu je približno 130 zidanih, a s škodlami kritih hiš, od katerih so posamezne prav lepe. Tu je tudi lepa župnijska cerkev sv. Danijela, ki je obokana tako nad glavno ladjo kakor tudi nad stranskimi ladjami... V mestu je še minoritski konvent z lepo zgrajeno cerkvijo ter dve majhni podružnici imenovane cerkve. Župnija sedaj ni zelo bogata. Mestni tločrt je štirikoten. Mestno obzidje je novo; njegovo trdnost krepi širok in globok jarek ter nasip. V mestu so razni antični napisni kamni in mnogi reliefi ali kipi, ki so drobno klesani...«⁹

2. junija — piše Santonino — je škof posvetil »oltar sv. Andreja in Florijana, v istoimenski prastari kapeli, ki je bila pod spodnjimi mestnimi vrati. Tam je stal prej grad celjskih grofov, ki pa je bil zatem iz strahu pred sovražniki, ki so bili tedaj z velikim krdelom v bližini, do temeljev podrt. Edinole ta kapela je zaradi krasne arhitekture in izvrstnih svetniških kipov ostala nedotaknjena.«

Istega dne so bili vizitatorji gostje cesarjevega namestnika v Celju, Andreja Hohenwarterja. »Njegova hiša je enaka gradu in leži v mestu na vodni strani. Tamkaj nam je dal gospod Andrej postreči s šestimi in več raznovrstno pripravljenimi ribjimi jedmi, pili pa smo dvoje vin in še sladko rebulo. Gospod namestnik je prijazen in pameten mož, ki ima pri cesarju velik vpliv, saj ga le-ta naslavlja v pismih kot svojega svetovalca.«

»V tem mestu, nekoliko nad namestnikovo prestolnico, je prekrasna palača, ki je zelo visoka ter ima stolpe in bastijo. S treh strani jo obkroža globok in širok jarek, s četrte strani pa Savinja in celjsko mestno obzidje. Tukaj so stanovali visoki gospodje grofi, kadar so bivali spodaj v mestu. Sedaj pa stanuje tam nek vitez, ki opravlja za cesarja različne posle.«⁹

»Streljaj daleč pod mestom je hrib, ki ima na kopi drug, sila močno utrjen grad. Ta grad nima s strani, ki je obrnjena proti mestu, nobenega dostopa, kajti tod je globok prepad. V gradu je poleg lepih in smotrnih zgradb trojno obzidje, spričo katerega ni mogoče gradu z nobene strani zavzeti. Tukaj so stolovali najprej omenjeni gospodje grofi, ki so že vsi izumrli, danes pa je v tem gradu cesarski namestnik.«

4. junija je poslal namestnik škofu in Santoninu vrč najslajše rebule, skledo z jelenjim mesom v popru in košaro oziroma srebrno skodelico z lepimi, dobrimi češnjami. — »Nato smo se odpravili iz Celja na pot v domovino...«

Pred koncem vizitacije — 8. junija se je vrnil v Videm — je strnil Santonino svoje znanje o Sauniji: »Ta provinca se razprostira v dolžino prav kakor v širino do 60 milj in še več. Ima mnogo dolin, gričev in hribov, toda nobenih divjih, daljnih gozdov, pač pa dosti malih logov, kjer so le redkokje skale. Tu je polno sočnih pašnikov; zategadelj je tudi veliko domačih živali. Žito, sadje in vino bogato uspevajo, a samo, če ni neurja, kar pa se čestokrat dogaja. Vinogradi so pogosti ter so na kopah in na prisojnih pobočjih. Trto privezujejo po rimskem načinu na kolje in jo tako varujejo.

V vsej Sauniji je mnogo utrjenih gradov, ki pripadajo večinoma cesarju. Domačini, moški in ženske, so nakaženi in živijo bolj nesnažno kakor Ziljani, nimajo pa golš. Skoraj vsi se priznavajo k slovanščini, a obvladajo tudi nemški jezik. Povsod je toliko gosi in rac, kot jih nisem še nikjer videl... Ljudje živijo v blagostanju in jedo začuda veliko mesa... Gospod arhidiakon Valentin mi je pravil, kar so mi pripovedovali o njem tudi drugi: V svoji hiši porabi letno 20 volov, čez 100 koštrunov in ovc, 25 svinj, 60 in več gosi, okrog 400 piščancev, 14650 litrov žita in 23790 litrov vina. To ni nič čudnega, ko ima v hiši skoraj vedno 70 ljudi, klerikov in lajkov. Njihovo pomoč potrebuje pri službi božji in pri raznih služnostih...«¹⁰

Zadnji podatek, ki pride za naš ogled v pošte, je pisanje oglejskega patriarha Nikolaja z dne 7. septembra 1495.¹¹ Iz Cedada je dovolil Nikolaju Podnu, župniku v Zalcu, da naj znova posveti oskrunjeno pokopališče v Gotovljah. Zakaj na tamkajšnjem pokopališču je hotel »neki kmet Istič« župnika Jurija prebosti z golim mečem in je ob tem ranil tudi še njegovo sestro, ki je hotela posredovati. — Vendar spričo tega pisma ne smemo posploševati navedenega razmerja proti duhovščini. Drugje takšni odnosi v tem času niso potrjeni. Širši, manj izjemni pomen tega vira pa more imeti njegova omemba, da je bil kmet Istič oborožen z mečem. Tu gre za dobo zunanjih nevarnosti, turških vpadov, ko je veljala oborožitev kmetov, ki je pozneje nekajkrat dokazana, za povsem prikladno.

Angelos Baš

OPOMBE

¹ Uspel prerez življenja v Celju in njegovi pokrajini, pa tudi z nekaterih ostalih naših ozemelj v 15. stoletju pomeni roman Anne Wambrechtsamer: *Heut Grafen von Cilly und nimmermehr* (Graz 1942), ki sloni na arhivalnem gradivu in na objavljenih znanstvenih dognanjih.

² Gl. J. Mravljak-V. Burian: *Zički rokopis: češka velikonočna pesem. Casopis za zgodovino in narodopisje* 22 (1927), str. 190 sl.

³ J. Zahn: *Steirische Miscellen* (Graz 1899), str. 424. — R. Bachofen-Echt-W. Hoffer: *Jagdgeschichte Steiermarks I, Materialien zur Geschichte des steirischen Jagdrechtes und der Jagdverfassung* (Graz 1927) str. 1, št. 2.

⁴ G. Vale: *Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485—1487. Studi e testi* 103 (1943), str. 1—119 oz. 303. (Objava in komentar itinerarija.) — J. Turk: *Santoninovo Itinerarium. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 24 (1943), str. 95. — R. Egger: *Die Reisetagebücher des Paolo Santonino* (Klagenfurt 1947), str. 5 sl. (nemški prevod potopisa).

⁵ J. Turk: nav. delo, str. 96.

⁶ J. Turk: nav. delo, str. 95 sl.

⁷ J. Mal: *Z oglejskim vizitatorjem po Sloveniji. Slovenski poročevalec* 26. 4. 1950, 27. 4. 1950, 3. 5. 1950, 4. 5. 1950, 5. 5. 1950, 6. 5. 1950, 8. 5. 1950, 9. 5. 1950, 10. 5. 1950, 11. 5. 1950, 12. 5. 1950.

⁸ Santoninove navedbe rimskih napisov v Celju je obravnaval J. Kastelic: Epigrafski doneski. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 23 (1942), str. 95 d.

⁹ Ta stavba je bila na prostoru današnje vojašnice. (J. Mal: nav. delo, Slovenski poročevalec 12. 5. 1950).

¹⁰ Nekoliko poznejši potopisi vedo povedati o Celju in njegovi pokrajini neprimerno manj kot Santonino. Tako izpoveduje popotni dnevnik nekega štajerskega plemiča 1671 (J. Zahn: nav. delo, str. 357) samo, da »leži (Celje) v lepi ravnini... okolica je rodovitna, bogata žita in vina«, na celjskih njivah pa da je »mnogo novcev in antičnih kamnov«.

¹¹ I. Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant III (Cilli 1880), str. 420.

Zadnje Slomškovo pismo Bleiweisu

V izdaji Slomškovih pisem (AZN I, 1930—1932, str. 22 i. sl.) je dr. Fr. Kovačič na str. 303—323 pod poglavjem XXXI objavil tudi sedemindvajset Slomškovih pisem dr. Janezu Bleiweisu. Ta pisma mu je dal na razpolago za objavo dr. Josip Tominšek, ki jih je hranil od leta 1909, ko je urejal za Slovensko Matico Bleiweisov zbornik. A v uvodnem pojasnilu na str. 303 je moral dr. Kovačič ugotoviti, da manjkata v izročeni zbirki dve pismi, »ki sta se menda izgubili«. 8. pismo od 8. XII. 1848 je k sreči lahko ponatisnil po prvi celotni objavi v Bleiweisovem zborniku na str. 118 in 119. Zadnje Slomškovo pismo Bleiweisu, ki ga tudi ni imel na razpolago za objavo, pa je mogel samo naštet i v XXXIII. poglavju med izgubljenimi in pogrešanimi Slomškovimi pismi pod šte v. 20 (prav tam, str. 339). Ugotovil je, da je bilo datirano s 1. avgustom 1862, in nakazal vsebino, kolikor jo je pač mogel posneti iz omembe v Bleiweisovem dopisu na odbor za odkritje Slomškovega spomenika, objavljenem v Slov. gospodarju 1878, šte v. 26, str. 209—210. Ti Kovačičevi podatki so skopi, a točni, kakor je pokazalo najdeno pismo. Dr. Tominšek je bil obe pogrešani pismi pred leti bržkone založil, kajti ko je spomladi leta 1949 zbral ostanke Bleiweisove zapuščine, ki je obležala pri njem izza leta 1909, in jih, izpolnjujoč volilo Bleiweisovih dedičev, izročil NUK, sta bili vmes tudi ti dve pismi. Ker je po Bleiweisovem zborniku povzeti natis 8. pisma od 8. XII. 1848 v glavnem dovolj točen, zadostuje, če izpolnimo edino vrzel Kovačičeve izdaje v objavi korespondence z Bleiweisom in priobčimo v celoti tudi zadnje Slomškovo pismo. Glasi se takole:

Blagorodni Gospod Janez!
Predragi Prijatelj!

Ne bojte se, da bi se Vašemu zavetnecu Srol Francu preterda kazen nakladala. Mož je pošten, pa pregoreč in veliko prenagel, torej se velikrat spotakne, ko bi potreba ne bilo. In kajti nemškutarji vso svojo težo na duhovske rame naše škofije lučajo in posebno mlade duhovnike pri deželjski gosposki černijo, ne smem dopustiti, da bi duhovniki namesto deželjskih žežerov kostonje in perhalu potekali. Vi, Prijatelj, ne veste, kake nadloge pri nas imamo! Zaupam, da nas ne bodo potlačili, ako nas ravno počernijo. (:Post tenebras spero lucem:) — Srol je bil rahlo pokregan, pa na svoji staji ostane.

Naša čitavnica se veseli prihodno saboto Vašega prihoda na obletnico. Povabim Vas pri meni streho vzeti, čeravno meni moje obhodnje ne dopuste, z Vami slavno obletnico obhajati. Ze sim domačinom svojim naročil, Vas sprejeti in po domače pogostiti.

Priporočim se Vaši
stari prijaznosti

Vaš stari prijatelj
Slomšek

V Mariboru 1. Aug. 862.

Pismo je značilno, kajti med petimi pismi iz leta 1862, zadnjega leta Slomškovega življenja, ki jih objavlja dr. Kovačič (glej kronološki pregled v AZN I na str. 352), je v tem pismu najdoločnejša sled strastnih napadov, ki jih je moral Slomšek prestatiti od šovinističnega nemškega liberalnega meščanstva, ker je bil s svojo duhovščino kljub vsej svoji konservativni lojalnosti do Nemcev in avstrijskega cesarstva vendarle naklonjen svojemu domačemu slovenskemu ljudstvu in skromno preprosti rasti slovenske ljudske izobrazbe (primeri nekoliko o tem: Kovačič, Slomšek II, str. 106 in 114—115). Prav ta Slomškova lojalna previdnost je vidna tudi v sicer pošteni sodbi o narodnem delovanju enega njegovih duhovnikov. Zadevo Franca Šrola, takrat kaplana v Šentlenartu v Slov. goricah (1859—1867), o kateri je govora v pismu, si lahko pojasnimo iz aktov, ki so ohranjeni v mariborskem škofijskem arhivu (po izpiskih sedanjega arhivarja g. Fr. Hrastelja).

Novice so v štev. 24 z dne 11. junija 1862 objavile Šrolov dopis pod naslovom: »Iz Slovenskih goric 28. maja. — S. —«, v katerem javno napada ravnanje okrajnega sodišča v Šentlenartu, ker je ignoriralo odredbo ministra Lasserja, naj sodišča na slovenskem ozemlju sprejemajo tudi slovenske vloge in jih v slovenščini rešujejo. Predstojnik šentlenarškega sodišča da je kmete celo pestil, zakaj mu nosijo v slovenščini pisane vloge, in jim grozil, da slovenskih vlog sodišče ne bo reševalo. Dopisnik ugotavlja: »Tudi moram še pristaviti, da še zdaj nobena slovenska vloga ni bila rešena, akoravno jih je že več in že davno bilo sodnji izročeni in akoravno imamo med našimi gospodi enega v slovenščini dobro izurjenega domorodca, kateremu pa se nobeno slovensko pismo za rešitev ne prepusti, najbrže zato, da ne bi ta gospod v djanju pokazal, da je slovenski jezik popolnoma za uradnije...«, ter poziva poslanca Černeta in Tomana: »...povejta gosp. ministru, kako se spoštuje beseda njegova!« Okrajno glavarstvo v Šentlenartu je dne 29. junija 1862 poslalo Lavantinskemu ordinariatu dolgo pritožbo zoper kaplana Franca Šrola, v kateri ga obtožuje, da je avtor neosnovanega napada na šentlenarško okrajno sodišče. Lavantinski škofijski ordinariat je poslal 5. julija 1862 zadevo dekanijskem uradu v Šentlenartu v preiskavo in izjavo. Dekanijski urad ni izvedel zaslišanja, ampak je kot odgovor poslal zagovor Franca Šrola, v katerem ta prizna, da je pisec omenjenega članka in dokazuje, da so v članku navedena dejstva resnična. Kot dokaz prilaga obširen spis dr. Janeza Peto-varja, tedaj notarskega koncipienta v Šentlenartu, ki je sam dal kaplanu te podatke in jih sedaj v tem spisu s pričami potrjuje. Zagovor omenja tudi dopis Franca Beiklerja, uradnika tamošnjega okrajnega sodišča, uredništvu

Novic, z zahtevo, naj mu izda pisca, in Bleiweisov odgovor. S to uradno gonjo zoper kaplana Šrola so hoteli šentlenarški Nemci in nemčurji doseči, da bi bil predstavljen iz Sentlenarta. Dekanijski urad pa je bil v svojem poročilu mnenja, da bi ne bilo primerno, ako bi kaplana takoj predstavili, ker bi si sicer okrajno glavarstvo domišljalo, da je svojo namero doseglo. Pač pa da ga lahko predstavijo pri splošnih prestavah v avgustu. Slomšek je uradni koncept odgovora okrajnemu glavarstvu popravil in sporočil, da ordinariat sedaj nikakor ne misli na prestavo kaplana Šrola, »sedaj še posebno ne, ker bi na kakem drugem mestu še veliko lažje pisal, če bi bil hudoben, kar pa on ni!« V konceptu odgovora je bil tudi ukaz kaplanu Šrolu, da ne sme več pisati v časopise, Slomšek pa je ta ukaz lastnoročno omilil v naročilo, »da naj ne piše v časopise člankov take vrste«, to je napadov na oblast. Skoraj enako sodbo o Šrolu in isto zagotovilo je napisal Slomšek tudi Bleiweisu v pismu, ki ga tu objavljamo. Bleiweis se je, kakor vse kaže, v posebnem pismu zavzel pri škofu Slomšku za Šrola, ki je bil že od leta 1853 stalni dopisnik Novic. (Primeri K. Glaser, Zgodovina slovenskega slovstva III, str. 149. Za ostale podatke o Francu Šrolu primeri še: Mihael Napotnik, Govor do semeniščanov in semeniške zgodovine obris, Maribor 1910, str. 124; dalje Fran Kovačič, Ljutomer, Maribor 1926, str. 58—59.) To Bleiweisovo pismo se ni ohranilo v Slomškovi zapuščini, ki jo hrani mariborski škofijski arhiv in tudi ne v onem delu (med korespondenco), ki ga je dr. Kovačič po končani izdaji v AZN izročil Zgodovinskemu društvu v Mariboru in je shranjen sedaj v arhivu mariborskega Pokrajinskega muzeja.

O slavnosti ob prvi obletnici mariborske čitalnice, ki jo omenja Slomšek v zadnjem odstavku zadnjega pisma, primeri Novice 1862, šte. 30, 23. julija, str. 52 (vabilo), šte. 32, 6. avgusta, str. 268 (prva vest) ter obširno poročilo dopisnika iz Maribora v šte. 33, 13. avgusta, str. 274—276 in šte. 34 20. avgusta, str. 285—287. Slomšek se je kljub slabemu zdravju udeležil slavnostne besede (primeri Kovačič, Slomšek II, str. 111), na večernem banketu pa ga ni bilo, tako da mu je dr. Toman lahko samo odsotnemu izrekel zdravico z vnesenimi besedami: »... Napijem tedaj gg. vladiki Slomšku in njegovim pridnim pomagavcom, vsem slovenskim duhovnikom, in želim, da bi vetrovi to zdravico nesli do blagega srca vladikovega: naj bi se mu srce razveselilo!« — Dr. Ivan Prijatelj, ki v svojem razboru slovenskega društvenega, zlasti čitalniškega življenja v šestdesetih letih prejšnjega stoletja govori tudi o tej slavnosti (Kulturna in politična zgodovina Slovencev 1848 do 1895 IV, str. 34), v glavnem povzemajoč zgoraj citirano poročilo mariborskega dopisnika Novic, dostavlja: »To je bila v Mariboru prva slovenska slavnost, ob kateri so Nemci pod okni dvorane s krikom demonstrirali in silili v dvorano.«

Pismo, ki ga hrani zdaj NUK v Ljubljani pod sign. Ms 876 III/19, šte. 2, je napisano na pisemskem papirju navadnega malega formata; popisani sta samo obe strani prvega od obeh listov. Pisava je že okorna, oglata, dostikrat težko čitljiva. Izredno mnogokrat se je pisec zmotil in popravil pisne pomete. Tudi stavki so sintaktično okorni, interpunkcija začuda pomanjkljiva. To so zunanje vidni sledovi Slomškove predsmrtne bolezni. Na prvi strani je nekdo, morda celo Bleiweis sam (iz pisave ni mogoče točno sklepati) pripisal v zgornji desni kot: »Poslednje pismo!!! žalibog!!!« Vlado Novak.

Celjski literarni almanah

(Ilustrovani narodni koledar 1890—1914)

Tik pred prvo svetovno vojno je izšla prvič in zadnjič Literarna prak-tika, ki je vzbudila toliko pozornosti in novih upov. Tej literarni pratiki pa je že celih petindvajset let pripravljaj pot Ilustrovani narodni koledar, ki je bil skozi četrto stoletja pravi literarni almanah severnega dela Slovenije, saj je izhajal večinoma v Celju, čeprav je bil ustanovljen v Ljubljani.

Celjskega Ilustrovanega koledarja kot literarnega almanaha se je spo-minjal celo na svoji smrtni postelji naš najimenitnejši bibliograf, pokojni dr. Janko Slebinger. Zato je več ko naša dolžnost, da se tega almanaha spo-minjamo, kadar hočemo pregledati celjsko kulturno delo v preteklosti, zlasti ko menda celotna zbirka ni nikjer skupno ohranjena in je tako nujno po-trebno, da registriramo najvažnejše spise iz njihovih letnikov.

Zurnalst, tiskar, založnik in industrialec Dragotin Hribar se je preselil leta 1891 v Celje, tu ustanovil tiskarno s knjižno in papirno trgovino in iz-dajal ter nekaj časa celo sam urejeval Ilustrovani narodni koledar, ki ga je ustanovil že leta 1889 v Ljubljani. V Ljubljani so izšli prvi trije letniki, na-daljšnjih enaindvajset pa v Celju.

Že v Ljubljani je vzbujal Hribarjev Ilustrovani narodni koledar veliko pozornost, kakor razvidimo iz poročila v LZ 1890, str. 638, tem večjega pomena je bila njegova preselitev v Celje. LZ 1891 ga zopet omenja (st. 764), češ da prinaša poleg koledarskih stvari životopise in podobe Josipa Marna, Jurija Šubica, dr. Fr. Celestina in Matije Majarja Ziljskega; LZ 1892 pa ga imenuje (str. 765) izvestno najlepši proizvod koledarske književnosti, kar jih je kdaj izšlo pri nas. Tako registrira LZ ta koledar skoraj vsako leto in ga imenuje na primer leta 1909 literarni almanah, leta 1910 pa salonski koledar.

Urejeval ga je do 1904 Dragotin Hribar sam, nato do leta 1912 prof. dr. Anton Dolar, zadnji leti 1913 in 1914 pa urednik Janko Lesničar. Vsega skupaj je bilo 25 letnikov, pri čemer je treba uvaževati, da koledar za leto 1902 ni izšel. Vsi letniki INK so več ali manj enako urejeni: poleg kalenda-rija in potrebnih podatkov imajo pesmi, prozo, poučne sestavke, med njimi mnogo životopisov in redno politični pregled minulega leta.

V teh štiriindvajsetih letnikih INK je zbranega mnogo leposlovja, saj so se tu oglašali kot začetniki mnogi naši pisatelji in pesniki, poleg tega pa je zbranih mnogo životopisov, ki jih ni najti drugje. Tako se zdi potrebno vsaj zbrati in priobčiti popoln seznam, da je vsaj registrirano in pri roki, kadar je treba.

IZ LEPOSLOVJA

Aškerc: Car Vahtang (1893), Zadača, Odkritosrčni paša (1894), Ahmet na minaretu, Naprej, Tat (1895), Sah Nuširvan (1896), Slepec (1897), Fakir (1899)

Iv. Baš: Iz pesniške zapuščine (1914)

Beskid: Dan, Na grobeh (1905)

Bogdan: Večerne slike (1896)

Borut: Cebelica (1903)

Vl. Borotha: Ksenija (1906)

- Bosjak:** Nevenki (1909)
Ivo Brežnik: Iz letovišča (1899)
M. V. Brezovnik: Otožno temno je nebo (1910), Fantovska, Gledal sem v oči (1911), Aforizmi (1914)
Ivan Cankar: Martin Skočir in Anastasius von Schiwitz (1906), Mrovec in njegova slava (1907), Kajetan Ogrizek (1908), Slaba družba (1909), Zgodba o zapeljanem pravičniku (1910), Sošolci (1911)
G. Demeter: Na Silvestrov večer (1903)
Eller: Kyrie eleison (1900)
E. Gangl: Slepec, Stric Kopreševič (1901), Asta, Moč molitve in trpljenja (1902)
C. Golar: Pesem, Zemlja diha (1906), Nezvesta Ana (1911)
Fr. Govcekar: Pisatelj Orlov (1897)
Jože Homec: Konec sezone (1903)
A. Hribar-Korinjski: Slovencem za novo leto (1899)
Vek. Josipinin: Mi nismo krivi (1900)
Igo Kaš: Stana (1896)
Fr. Kosec: Dva portreta (1901)
Kres: Vzor (1901)
Zof. Kveder: Služba (1899)
Iv. Lah: Anjela (1908), Božičnica (1910), Trenutki (1912)
Vlad. Levstik: L'Exterminateur (1909)
Martinus: Pomladno hrepenenje, Sentimentalnost (1912)
Mephisto: Koledniki (1900), V Silvestrovi noči (1901)
Fr. Ks. Meško: Zapuščena, Ob potoku (1900), Srce in dolžnost (1907)
V. Mol: Jesenska noč, Slovo, Cerkeska balada, Nova ljubav, Pozna jesen, Hrepenenje (1907), Zlato klasje, Brez moči, Legenda o človeškem srcu (1908), Divje rože, Eno noč na Spanskem (1909), Pesmi hrepenenja, Razgovor poletnega večera (1910)
Mozirski: Logarski dolini (1906)
Nataša: Manom Prešerna, V srebrnih nočeh, Ej, na polju zelenem (1906), Novačan: Tiho, vi spomini, Pozdravi jo, Pater Sebastian, Zadnji goldinar (1905), Spi že hrib in dol, Krištof Vran (1906), Ce najdeš moj grob, V tujini, Razpoloženja I. II. (1907), Veverici, Sodni dan, Razpoloženja III. IV. (1908), Vaški ateist (1909), Sonet, Res je, ali ..., Tihe želje, Glad, Smeh pred smrtjo (1910), Zimski večer, Familija, Satanas, Spokornik Elija, Učiteljci (1911), Romantični intermezzo (1912), Na grobu Napoleonovem, Eno je zmirom, Beg (1913)
N. O.: Lepote tvoje gledati ne smem (1905)
P. Pajkova: Igra s srečo (1893)
Iv. Prijatelj: Filozof (1900)
M. Pugelj: Jezerske rože, Sestanek (1910), Ljubezen in vino (1911)
Radovan: Našla sta se (1904)
Rinaldo: Višji vzori (1904)
Sava: Večerni zvon (1893)
Savinjska: Zora in Zoe (1906)
Sever-Jugovič: Ivanka (1908)
Semen S.: Na letovišču (1899)
V. Spindler: Na tihi poljani, Zašepetala je poljana, Morda, Spomin, Vaška noč, Zaman (1904), Učitelj Slekovec (1907)
St. Svetina: Arabeske (1910), Zlomila so se vesla (1913)
Stefekov Tona: Ena noč na gori sv. Urše (1905)
Iv. Škrjanec: Njen ponos (1903)
Ivo Sorli: Flora (1909)
Iv. Štukelj: Brez ciljev (1912)
Vlad. Vojnik: Dialog, ki sem ga slišal, Silhueta (1914)

PREVODI

Neruda: Kam z njim? (1905)
Kaminek: Zivljenja pot (1910)
Cehov: Tsss! (1911), Noč pred obravnavo (1913)
Senoa: Prima Donna (1913)
Maksimov: Zrtev volkov (1913)
Vazov: Črni junak (1914)
Potapenko: Sramovala sta se (1914)
Lagerlöf: Pridigar (1914)

Od poučnih sestavkov je največ životopisov; nanašajo se na sledeče osebe, (pisec, v kolikor je imenovan, je naveden poleg koledarjevega leta):

Dr. Jan. Bleiweis (1889)
Mat. Cigale (1890)
Jos. Cimperman (1896)
Fran Erjavec (1889)
Ivan Dolinar (1891)
Dr. Gustav Ipavic (1903, Quidam)
Luka Jeran (1898)
Prof. dr. Vatr. Jagić (1899, Podrajec)
Janko Kersnik (1898, Dr. Vidic)
Drag. Kette (1898, Dr. Vidic)
Kan. Karol Klun (1897)
Blaž Kocen (1899, Iv. Zabukovšek)
Jernej Kopitar (1899, Dr. Vidic)
Fran Kosar (1896)
Dr. Jože Kranjc (1901, Dr. Verstovšek)
Dv. sv. dr. Gregor Krek (1906, -a-)
Anton Krempelj (1896)
Dr. Fr. Lampe (1903)
Jan. V. Lego (1907, Dr. A. Dolar)
Josip Lendovšek (1897)
Matiya Majar-Ziljski (1892)
Josip Marn (1892)
Fran Miklosich (1898, Dr. Vidic)
Marija Murnikova (1900)
Ivan Nabergoj (1892 in 1903)
Dr. V. Oblak (1898, Dr. Vidic)
Jos. Pagliaruzzi-Krilan (1897)
Dr. Janko Pajk (1901, M. Pirnat)
Pavčina Pajkova (1894, Ahasver)
Viktor Parma (1904)
Josip Pečnak (1906, Dr. S.)
Dr. Jakob Ploj (1900)
Jos. Podmilšak (1900, Podkrajec)
Dr. Jan. Zlat. Pogačar (1889)
Dr. Jos. Poklukar (1899, Drag. Hribar)
Blaž Potočnik (1900, Podkrajec)
Andrej Praprotnik (1896)
Dr. Fr. Prešeren (1889)
Dr. Franjo Rački (1895)
Bož. Raič (1891)
Simon Robič (1898)
Dragotin Rudež (1890)
Simon Rutar (1904)
Lovro Serajnik (1903)
Ant. Mart. Slomšek (1889)

Avg. Strindberg (1913, Jos. Vuga)
 Vekoslav Strmšek (1908, Mih. Levstik)
 Jos. Jur. Strossmajer (1890)
 Slavj. štip. Fedor Matjejevič Štifter (1914, Dr. Ilešič)
 Janez Subic (1891)
 Jurij Subic (1892)
 Fran Suklje (1895)
 Ivan Vesel-Koseski (1899, Podkrajec)
 Mihael Vošnjak (1893 in 1908, Vlad. Pušenjak)
 Ivan Vrhovc (1904)
 A. b. Winkler (1894)
 Dr. Jos. vitez Zhishman (1895)
 Jožef Zupan (1889)
 Oton Zupančič (1905, Largo)
 Dr. Jernej Zupanec (1891)

Drugi poučni sestavki se nanašajo večinoma na zgodovino in zemljepis;
 zlasti potopisje:

Rutar: Selitev Slovanov proti jugu (1893, 1894 in 1895)
 Veliko Moravska in staroslovenski jezik (1896)
 Radics: Celjski grofje (1897)
 Tomaž Hren na Spod. Staj. (1898)
 Valvazorjev rod na Spod. Staj. (1899)
 Vrhnika (1900)
 Idrijčanka (1901)
 Novi dež.dvorec v Ljubljani (1904)
 T.: Kratek pregled zgod. srb. in bolg. naroda (1914)
 H. Majer: Rast, moč in razpad osmanske države (1898)
 K. Verstovšek: Celjski grofje na jugoslovanskem ozemlju (1906)
 Igo Kaš: Skenderberg (1895)
 Spomini iz jugovz. Bosne (1894)
 Ahasver: Iz popotnih spominov (1893)
 Dr. A. Medved: Moj sprehod po starem Pompeju (1894)
 Na Vezuvu (1895)
 Čudež sv. Januarija (1896)
 -a-: Teharje in teharski plemiči (1894)
 ...: Rajhenburg (1895)
 Fr. Vidic: Zupani obč. St. Pavel pri Preb. (1913)
 ...: Kratke kult. črtice o Slovencih (1895)
 ...: Potres na Slovenskem (1896)
 Fr. Kocbek: Huda luknja (1897)
 Izlet v Logarsko dolino (1906)
 Izlet v Savinjske planine (1907)
 Hotinjski: Beseda o Lužičanih (1905)
 Dr. A. Dolar: Čehoslovaška vzajemnost (1911)
 R. Knaflič: Zgod. in kult. črtice o čeških razstavah (1896)
 -a-: Srednje šole na Slovenskem (1906)
 Pohorski: Razmerje slov. inteligence do katol. vere (1914)
 Dr. Fr. Rosina: Naši denarni zavodi (1894)
 Dr. Ivan Merhar: Umetnost na kmetih (1907)
 Lesničar: Nekaj o časnikarstvu in časnikih (1912)
 Ferd. Lupša: Črtice o severnem tečaju (1904)
 -l-: Pozabljenost (1905)
 V. Brezovnik: Glasovi v naravi (1911)
 Problemi življenja (1912)

Dr. P. Strmšek

Osemdesetletnica v nižjem trgovskem šolstvu v Celju

Začetek našega nižjega strokovnega šolstva moramo vsekakor iskati v nedeljskih ponavljalnih šolah. Te šole je rodilo spoznanje, da doba šolskega obiska za otroke od šestega do dvanajstega leta ni zadostna. Zato je Dvorna pisarna leta 1804 pozvala duhovnike in učitelje, naj bi prostovoljno in brezplačno poučevali šoli odraslo mladino ob nedeljah in praznikih popoldne.

Nedeljski pouk o krščanskem nauku pa so ukazali že prej. Z vladno odredbo iz leta 1778 ter ono iz leta 1786 je bilo rokodelskim in trgovskim vajencem ukazano hoditi ob nedeljah in praznikih h krščanskemu nauku v farno cerkev. Ko so se izučili in še preden so dobili učno spričevalo, so morali biti izprašani tudi pri katehetu.

Na to odredbo se je po reokupaciji Ilirskih dežel oprl guverner Latterman, a jo spremenil tako, da je z veroukom združil tudi nadaljevanje pouka v čitanju, pisanju in računanju. Odredbo začasnega ilirskega gubernija je osvojila tudi Centralna organizacijska dvorna komisija ter 1816 ukazala, da mora v nedeljsko ponavljalno šolo vsa šoli odrasla mladina od dopolnjenega dvanajstega do končanega petnajstega leta starosti, rokodelski vajenci pa do dne, ko se v svoji obrti izuče. Starše in mojstre, ki svojih otrok oziroma vajencev niso pošiljali v nedeljsko ponavljalno šolo, so kaznovali bodisi z zapornikom, bodisi z denarno kaznijo.

Čeprav so bile nedeljske šole predvsem ponavljalne in nadaljevalne, so jih mogli obiskovati tudi tisti, ki niso poprej imeli prilike, da bi obiskovali redno ljudsko šolo. Kjer je bilo dovolj učiteljskega osebja na voljo, so poznali dve vrsti nedeljskih šol. V ponavljalnih so nadaljevali s poukom iz redne ljudske šole, v pravih nedeljskih šolah pa so se otroci, pa tudi odrasli, učili šele najnavadnejših šolskih predmetov.

V nedeljskih šolah so poučevali izobraženi in zgledno živeči duhovniki, zato so bile med prebivalstvom zelo priljubljene, zlasti še, odkar so jim izza leta 1823 tudi uradno priznali samoslovenski značaj. Slovenske nedeljske šole so se posebno krepko začele razvijati po letu 1830. V Celju je 1839 slovenska nedeljska šola štela 30 dečkov in 95 deklíc.

Toda glede šolskega omrežja sploh se kakor Kranjska, tudi Stajerska ni mogla pohvaliti. Kako slabo je bila preskrbljena s šolami celjska kresija, dokazuje to, da je tiste dni bilo tam vsega skupaj komaj 78 stalnih farnih šol. Slej ko prej je bila to krivda oblasti, ki se je kljub šolski zakonski reformi Marije Terezije iz leta 1770, da je šola »državna stvar (politicum)«, premalo brigalo za dvig šolstva; po drugi strani pa je bilo treba obdržati ljudstvo v nevednosti, kajti izobrazba bi mu utegnila porušiti vero in pokorščino in so torej bile vse šole nevarne.

Med pospeševalci zlasti nedeljskih šol ne smemo prezreti Antona Slomška, ki je n. pr. kot dekan v Vuzenici osebno učil v nedeljski šoli, podpiral revne učence ter slabo plačanega učiteljskega pomočnika.

Toda dvig bogastva države, industrije in obrti je terjal tudi čisto strokovno, gospodarsko šolstvo. To težnjo moremo zaslediti že v prizadevanjih za izboljšavo domačih šolskih razmer jezikoslovca in prosvetitelja Blaža Kumerdeja (1738—1792). V posebni svoji spomenici, ki nosi naslov »Domoljuben

načrt, kako bi se dalo kranjsko stanovalstvo najuspešneje poučevati v pisanju in čitanju» (1773), je m. dr. kot najvažnejše predlagal slovenski učni jezik, zato da se bodo tudi Kranjci seznanili z verskimi in gospodarskimi nauki in z državljanjskimi dolžnostmi ter da se bodo potem lahko priučili tudi nemščini in najvažnejšim sorodnim slovanskim narečjem: hrvaškemu, dalmatinskemu, češkemu in poljskemu. Seveda predlog ni bil sprejet in Kumerdej se je moral pri svoji razboritosti in vnemi zadovoljiti le z dekretom o postavitvi za prvega ravnatelja ljubljanske glavne šole, normalke imenovane, nato pa za okrožnega šolskega komisarja.

Leta 1835 je Koroška trgovska komisija sprožila misel, naj bi v ljudski šoli poučevali deco tudi v najpotrebnejšem znanju iz kmetijske stroke. Ljubljanski konzistorij je bil takoj za to; predlagal je, naj bi učiteljske kandidate učil praktičnega kmetovanja profesor ekonomije.

Ljudje so si želeli tudi nekake umetno-obrtne šole, kakršno so dali Ljubljančanom že Francozi. Ker pa Metternichovi vladi (1809—1848) ni bilo pogodu, da bi se preveč mladine posvetilo višjim naukom, je dovolila samo nekaj praktičnih rokodelskih in nižjih tehničnih šol. Vedno bolj živo so namreč čutili potrebo po šoli, ki bi doraščajoče dečke izobraževala v meščanski obrti in v trgovskih vedah. Dejansko so v Ljubljani uspeli ustanoviti nekako mehanično tehnično šolo, pozneje organizirano v obrtno-industrijsko šolo. Tudi na tej šoli se je pouk še vedno vršil ob nedeljah in praznikih; toda, ker je šola imela — kakor bi danes rekli — značaj poglobitvenega tečaja za rokodelce, so morali vajenci kljub temu obiskovati tudi še nedeljsko ponavljalno šolo.

Kolikor je vlada še kazala zanimanje za obrtno šolstvo, ni kazala nobenega za trgovinsko. Zato je 1834 iz lastne pobude ustanovil Ferd. Mahr zasebno trgovinsko šolo v Ljubljani. Bil je to najstarejši nedržavni in eden najboljših zavodov na avstrijskih tleh. Sola je slovela zlasti na Balkanu in je prenehala šele s prvo svetovno vojno.

V novih razmerah po letu 1848 je še vedno manjkalo pravih strokovnih šol; ko pa so se začele snovati, so služile bolj germanizaciji kot svojemu namenu.

V tem spisu se bomo ustavili pri pregledu razvoja in delovanja celjske Sole za trgovske učence, ki je preteklo leto zabeležila osemdesetletnico obstoja. Njen razvoj lahko razdelimo v naslednja razdobja: v razdobje nedeljske šole 1869—1891, v razdobje gremijalne trgovsko-nadaljevalne šole 1891—1918, v razdobje pod bivšo Jugoslavijo 1918—1940 in okupacijo 1941 do 1945 ter v razdobje, ki ga doživljamo.

Sola se je torej začela z leta 1869 osnovano Nedeljsko šolo za trgovske praktikante in vajence. Tak značaj je imela še do vključno šolskega leta 1890-1891. Po šolskih katalogih, ki so nam na razpolago od šolskega leta 1885-1886 naprej, moremo posneti, da se je v njej vsako leto podučevala nemščina s korespondenco, menično pravo, aritmetika, knjigovodstvo in lepomis. Razen v teh predmetih so bili učenci ocenjeni tudi iz vedenja in marljivosti.

Učenci so bili razdeljeni v dva oddelka. V šolo so hodili tri do štiri leta, pač do kraja svoje učne dobe. Število učencev v posameznih oddelkih se je

gibalo od 5 do 18 in je vedno bolj raslo. Njihova predizobrazba je bila podobna današnjim ali vsaj polpreteklim časom: štiri do pet razredov ljudske šole oziroma trije, štirje razredi gimnazije ali meščanske šole. Učenci z višjo predizobrazbo so stopali v podjetja kot praktikanti in bili po skončani šoli zaposleni kot trgovski knjigovodje. Ker so se iz absolventov šole rekrutirali zahvaljujoč seveda svoji predizobrazbi, knjigovodje, blagajniki in podobno, moremo šolo mirno uvrstiti med predhodnice poznejših srednjih trgovskih šol.

Sodeč po predhodnih šolah, učenci niso prihajali v uk le iz Celja in njegove bližnje okolice: od Savinjske doline do Zidanega mosta, marveč tudi iz oddaljenejših krajev: Ljubljana, Kranj, Kočevje, Maribor, Ptuj, Brežice, Krapina itd. Po narodnosti so bili seveda Nemci in Slovenci, med katerimi pa moremo najti vpisanega tudi kakega Hrvata, Madžara in Italijana. Toda tudi med učenci nemške narodnosti naletimo na slovensko pisane priimke: Bračič, Prevc, Drogenik, Antlej, Munda in dr. Dočim so Slovencem v prvem šolskem letu še priznavali slovensko narodnost, jim v naslednjih v večini primerih niso več, razen tistim, ki so bili s Kranjskega. Ni tedaj tvegana trditev, da je tudi ta šola služila germanizaciji. Sicer pa so k temu pripomogli sami delodajalci, saj so kot taka registrirana večinoma nemška, še danes nepozabljena imena: Krick, Rakusch, Stiger, König itd. Trgovca delodajalca slovenske narodnosti zasledimo prvič 1885-1886; bil je to Jožef (Josef) Matič, drugič pa v letu 1887-1888 v turdki Vanič & Jerman.

Drugo razdobje je nastopilo s šolskim letom 1891-1892, ko se je šola preimenovala v Trgovsko-nadaljevalno šolo. Z občinsko subvencijo in z lastnimi prispevki jo je vzdrževal gremij celjskih trgovcev. Leto prej (1890) so se namreč le-ti združili v svojem gremiju, ki mu je bil prvi načelnik Carl Traun.

S to spremembo se je menjal tudi učni načrt, kajti to šolsko leto so razen vedenja in marljivosti ocenjevali nemški jezik, računstvo, lepomis in zunanjo obliko pismenih nalog. Šola je tedaj zapustila strokovni značaj ter si nadela splošno izobraževalni, saj pogrešamo predmeta menično pravo in knjigovodstvo, ki ju je sicer poznala prejšnja nedeljska šola. Pač pa je v organizacijskem pogledu to šolsko leto poteklo v znamenju bivše nedeljske šole.

Toda z naslednjim šolskim letom 1892-1893 je doživela šola novo reorganizacijo. Predvsem so bili uvedeni trije zaporedni razredi. V drugi razred so se vpisali absolventi preteklega letnika 1891-1892, šest najstarejših izmed njih pa v tretji.

V prvem razredu so učili nemščino, zemljepis, računstvo in lepomis; v drugem: zemljepis, trgovsko računstvo, trgovsko korespondenco, enostavno knjigovodstvo in lepomis; v tretjem pa namesto enostavnega knjigovodstva dvo-stavno in poleg ostalih predmetov še nauk o trgovini, a lepomis je odpadel. Ta učni načrt, ki je že — lahko rečemo — vsebinsko odgovarjal moderni trgovski strokovni šoli, je držal do šolskega leta 1899-1900, ko so v učni program dodali še blagoznanstvo; z letom 1903-1904 pa so ponovno uvedli ocenjevanje zunanje oblike pismenih nalog.

Število učencev se je gibalo med štiri in dvaindvajset. Seveda je bilo nižje v višjih razredih kot pa v prvih, toda na splošno se je število še vedno

od leta do leta dvigalo, pač pa so med vojnimi leti 1914—1917 zaradi vpoklicev zapuščali tretji razred že med šolskim letom.

Tudi je bilo med učenci vedno več Slovencev. Niso bili redki primeri, ko jih je več kot polovica v razredu bila slovenske narodnosti. V šolskem letu 1904-1905 pa so bili vpisani v prvi razred sploh sami Slovenci, osem po številu, seveda večinoma učenci slovenskih trgovin: Vanič, Kolenc, Hočevar, Pečnik... S porastom števila slovenskih trgovin — v šolskem letu 1891-1892 srečamo med delodajalci prvič Dragotina Hribarja, 1893-1894 trgovca Antona Kolenca, 1900-1901 Majdiča, 1910-1911 tvrdko Goričar & Leskovšek itd. — je zraslo tudi število slovenskih učencev. Med učenci nemške narodnosti pa čitamo še vedno slovenska in slovensko pisana imena kakor Pristovšek, Knific, Kokot...

Za razliko od nedeljske šole, v kateri se je pouk vršil ob nedeljah, se je v tem razdobju vršil vsak dan, razen nedelj in praznikov, eno do dve uri zvečer po delovnem času. Sola se je tedaj tudi v tem pogledu približala redni strokovni nadaljevalni šoli, čeprav njen namen spričo poznih večernih predavanj, ki so jim morali prisostvovati naravnost od dela prispeli, trudni učenci, ni mogel biti vsikdar v celoti dosežen. Predavali so učitelji meščanske šole v istih prostorih, v katerih se je ta šola nahajala, namreč v Stari grofiji, t. j. v prostorih današnjega Mestnega muzeja, dokler se leta 1905 ni preselila v novo poslopje, v poslopje današnje II. gimnazije.

Tudi začetek tretjega razdobja, ki je nastopilo z rojstvom bivše Jugoslavije (1918) je zatekel Trgovsko-nadaljevalno šolo v istem posloppju, a v sklopu tedanje Mestne (pozneje državne) dvorazredne trgovske šole, nastale iz dvorazredne deklishe trgovske šole, ki je začela delati 1908-1909, nato pa obstajala ves čas bivše Jugoslavije v sklopu Dvorazredne trgovske šole v posloppju Osnovne šole v Gregorčičevi ulici.

Vodstvo šole je prevzel poseben mestni kuratorij najprej z okrožnim glavarjem, nato z mestnim županom na čelu. Član tega kuratorija je bil tudi nje in hkrati Dvorazredne trgovske šole upravitelj. Za prvega stalnega upravitelja je bil postavljen Fran Marinček, ki je vodil šoli ves čas bivše Jugoslavije. Njegova zasluga je, da je dal šoli odločno slovenski značaj, ker so se kljub zakonskim predpisom o slovenskem učnem jeziku pojavljale neke tendence popuščanja.

Ceravno je pri tedanjem Velikem županstvu v Mariboru obstajal tudi posebni Sklad za obrtno in trgovsko šolstvo »za smotrno pospeševanje obrtne in trgovske šolske in praktične izobrazbe v Mariborski oblasti«, namenjen izrecno tudi za subvencioniranje trgovskih nadaljevalnih šol, se je šola večji del vzdrževala s šolninami, ki so jih plačevali trgovci in ki so proti koncu znašale 150 din letno za učenca, s prispevki mestne občine in prostovoljnimi prispevki trgovskih in drugih podjetij.

Pouk se je vršil deloma ob nedeljah dopoldne, deloma ob delavnikih, štirikrat tedensko eno do dve uri po delovnem času, kasneje popoldne, vendar so se učenci morali vračati v trgovine k zapiranju in pospravljanju lokala.

Tudi v tem razdobju je bilo šolanje triletno. Spričo pozitivne povojne trgovine je tudi šola beležila iz leta v leto večje število učencev; zmanjšala

so ga zopet leta gospodarskega zastoja (1933—1937), ko se je število prejšnjih 28, 29 in več učencev tretjega letnika vrnilo na prvotno število 14 do 17 (1934—1936).

Ze v šolskem letu 1919-1920 zaznamuje šola vpis prvih dveh učenk. Njih število je nato stalno raslo in doseglo napram učencem čvrtstih 50%, v po-
edinih šolskih letih tudi več, v I. letniku 1929-1930 ter v I. in II. letniku
1936-1937 pa celo večino: 10:19, 6:9 in 11:12. Predizobrazba učencev je bila
še vedno pet osnovnih do trije srednješolski razredi, pač kolikor so mogli
doseči do 14., 15. in 16. leta starosti v kakršni so prihajali v trgovino v uk.

Dočim se je prva povojna leta vpisal še nek odstotek učencev nemške
narodnosti, je poznejša leta le-ta bil komaj zaznaven.

Učni načrt za I. letnik, ki je veljal za pripravljalnega, je imel težišče v
predmetih splošnoizobraževalnega značaja (slovenščina, zemljepis, računstvo,
lepopis), v ostalih dveh imenovanih nadaljevalna, pa na strokovnih (nauk o
trgovini in menicah, trgovsko računstvo, knjigovodstvo, poslovno dopisje,
zemljepis z državo-znanstvom). Svoj odraz pri vsebini šolskega pouka pa je
imel tudi značaj vladajočih plasti med obema vojnoma. Tako je bil leta 1930
uvaden pouk nemščine, v šolskih letih 1932—1934 telovadba, v šolskih letih
1934—1938 jo je zamenjal veronauk, od leta 1935-1936 pa so učili še srbohrva-
ščino. Začenši s šolskim letom 1938-1939 se je tretji letnik končaval z za-
ključnim izpitom.

Notranja in zunanja politična situacija tedanje države v marcu 1941 je
šolski pouk še isti mesec, predčasno, sklenila.

Uspešnost pouka so vsaj spočetka zmanjševale nestalne učne moči;
očitnejši je bil uspeh, ko so prevzeli pouk profesorji ekonomsko komercialne
stroke s srednje trgovske dvorazrednice.

Kakor nobeni, tako tudi tej šoli okupator (1941—1945) ni prizanesel:
vtisnil ji je svoj neizbrisni pečat raznarodovalca in zasužnjevalca. V šolo
(Allgemeine Berufsschule — Fachabteilung für Handel) je vnesel pouk, ki je
služil režimu. Svoj uspeh in odnos do učencev je potrdil z malomarno vpi-
sanimi, grobimi opazkami n. pr »frech und faul« k posameznim v gotici pi-
sanim imenom: Aschkerz... Volkszugehörigkeit: steirisch...

Ze v prvem prehodnem, letno polletje trajajočem šolskem letu 1945-46
se šola — Gospodarska šola za vajence trgovskih podjetij
— ni izognila nalogam, ki so jih postavile potrebe naprednega družbenega
razvoja v novi Jugoslaviji. Šola je bila kot proračunska ustanova MLO Celje
vzpostavljena v okviru Ekonomske srednje šole (divše Državne trgovske šole),
ki jo je v letih 1946—1950 vodil ravnatelj Konrad Lenasi, nakar jo je s pre-
hodom Ekonomske srednje šole izpod nadzora Ministrstva za trgovino pod
nadzor Ministrstva za prosveto prepustil upravitelju Ludviku Rebeušku.

Načelo, da je pri določanju pouka na naših šolah izhajati iz političnih,
gospodarskih in kulturnih nalog, ki jih mora vršiti ljudstvo, njegova oblast,
za čim uspešnejši razvoj države, je do danes ustroj šole že nekajkrat menjalo.
V šolskem letu 1946-1947 je bila v I. letniku za dve leti odprta vzporednica
za vajence gostinske stroke z njihovim potrebam prikrojenim učnim
programom, a potreba po številnejšem trgovskem kadru je s šolskim letom
1947-1948 skrajšala šolanje na dve leti, hkrati pa sprejela tak dotok, da sta

bili v letih 1946—1950 potrebni po dve vzporednici prvega letnika oz. v šolskem letu 1950-1951 dve vzporednici drugega letnika. Nič kaj razveseljivo pa ni dejstvo, da od osvoboditve sem v šoli prevladujejo učenke, in sicer v tolikšnem številu, da je šola v letu 1950-1951 že dobila značaj dekliške šole. Ob pomisli, da so v trgovini potrebne tudi moške delovne moči, da spomnim samo na železnino, bo tudi v tej smeri potrebna pomoč.

Danes se na šoli, imenovani Sola za trgovske učence, po večkrat izvršenih korekturah učnih načrtov prejšnjih let poučuje: slovenščina, zgodovina, zemljepis, fizika, blagoznanstvo, računstvo, knjigovodstvo, organizacija in tehnika gospodarskega poslovanja, ustava in temeljna zakonodaja, higiena in telovadba.

V splošnem prizadevanju po izboljšanju našega šolstva je gotovo, da stoji tudi ta šola pred nadaljnjo spremembo njenega ustroja in učnega načrta. Upošteva pridobljena izkustva in načela napredne prosvetne politike, priporočata tako vodstvo kakor lokalna nadzorna oblast v osebi Uprave za trgovino in preskrbo predvsem uvedbo rednega dopoldanskega namesto popoldanskega pouka, ki naj bi ga dopolnjevalo le popoldansko praktično delo v trgovskem podjetju. Ker bi s tem bil šoli odvzet dosedanji »izpopolnjevalni« in »nadaljevalni« značaj, dan pa značaj redne strokovne šole, bi ta sprejemala le učence z dovršeno nižjo srednjo šolo, izvzete iz kakršnega koli pogodbenega delovnega razmerja. Seveda bi tedaj ne smele izostati institucije in druge sodobne pridobitve, ki veljajo za učence ostalih strokovnih šol.

Primernost in smiselnost kakršne koli reforme njene organizacije in metode pa bo opravičena le z novimi, večjimi koristmi, ki jih bo šola nudila naši družbi in našemu dejanskemu gospodarskemu življenju.

Gustav Grobelnik

VIRI

Dr. Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda

Andreas Gubo, Geschichte der Stadt Cilli

Šolski katalogi od 1885/1886 naprej

Pripombe šolskega vodstva k predlogu za reorganizacijo šole 1951

Solske kronike celjskega okraja

Delo vsakega zgodovinarja se opira na podrobne beležke kronistov, to je zapisovalcev, ki so hoteli dogodke svojega časa ohraniti svojim potomcem. V tem oziru vrše veliko delo naši šolniki, ki zapisujejo ne samo šolske prilike, marveč vse zanimivosti svojega kraja in svojega časa v šolski kroniki.

Zgodovinar obžaluje, da so včasih to delo skrbnega zapisovalca tako grdo podcenjevali, da so ga omejevali in hoteli stisniti v golo šablono, ko so zbrali kar točke v vrstnem redu ter zahtevali, da kronist odgovarja kar v številkah, da je pač statistika kar otipljiva... Seveda pri tem ni bilo več niti prilike niti veselja za razmah, da bi kronist zabeležil vse, kar je vedel in znal, kar je hotel povedati in sam smatral za važno ter zanimivo. Tem večje važnosti pa je ona kronika, ki pusti kronistu vso svobodo, ker moremo tedaj pravilno in opravičeno pričakovati, da je kronist hotel in mogel vse

tako opisati, kakor mu je bilo na srcu. Da je seveda posebno podčrtal lastne zasluge in skrbno prikril lastne napake, pogrške in zlasti zamude, da bi bil izrabil ugodno priliko za splošno korist, to je razumljiva slabost vseh kronistov, seveda tudi celjskih kronistov, piscev šolskih kronik.

V kronikah celjskega okraja imamo prav dragocene priče preteklih dni, kakor razberemo iz poročil šolskih uprav okrajnemu prosvetnemu svetu. Najstarejša izmed vseh je kronika iz leta 1769 v Sentsurju pri Celju, v dveh delih: I. del od 1769 in II. del od 1871 do danes. Tej časovno sledi kronika iz Vranskega od 1806, nato s Planine od 1817, iz St. Vida pri Grobelnem od 1830, iz Galicije od 1844, iz Griž 1850. Kronika iz Žalca ima protokole in šolske odredbe iz početkov 18. stoletja in zlato knjigo iz leta 1827, prava kronika pa je od leta 1855 dalje, Teharje pa ima kroniko od leta 1857 dalje, zlato knjigo od leta 1816 in črno knjigo od leta 1819. Sledijo nato v časovnem redu pričetkov kronike šol: Slivnica (1859), Črešnjica (1862), Rim. Toplice (od 1865), Polzela od 1868, St. Janž in Nova cerkev iz let 1869, nato slede leta 1870 kronike s Frankolovega, Dobrne, Laškega in od Sv. Štefana z zapiski od leta 1835, prvih pričetkov šole. Od leta 1873 ima svojo kroniko šola v Petrovčah, od l. 1874 Sv. Lovrenc nad Prožinom, l. 1875 Vitanje, l. 1878 Gornja Ponikva in Pilštanj, od leta 1879 Dramlje, kjer pa je v kroniki opisan tudi nastanek kraja in njega razvoj od 13. stoletja in šolstva od Jožefa II. naprej. Od leta 1880 je kronika šole v Zagorju, 1881 v Braslovčah, 1884 Sv. Miklavža nad Laškim, 1889 Ljubečne, 1890 Orle vasi in Buč, 1897 Letuša in 1899 Svetine. — Drugod so kronike šele iz zadnjega časa, bilo da so kronike izgubljene ali šole šele nove. Najžalostneje, da so kronike propadle in bile uničene hkrati z uničenjem šole po okupatorju, tako v St. Ilju pri Velenju, Loki pri Zusmu, Gomilskem, Smartnem v Rožni dolini, Zusmu, Blagovni, Jurkloštru, Zg. Rečici, Rakovcu, Bohorju, Prevorju, Stranicah, Sv. Rupretu nad Laškim in Libojah. Iz najrazličnejših, ne zgolj zgodovinsko-ljubečih vzrokov so razne kronike tudi poškodovane ravno v letopisih najzanimivejših let. Vestni kronisti so naknandno zbrali podatke in tako izpopolnili kroniko s poročili, ki so zanimiva ne samo za šolnika in krajepisca, marveč za slehernega človeka, ki ima odprte oči in doveznetno srce.

Dr. P. Strmšek

Bernekerjeva zapuščina v Celju

Pokojni Franc Berneker, ki je umrl na binkoštni ponedeljek, 10. maja 1932 v Ljubljani, je nekaj let pred svojo smrtjo in pred imenovanjem za kontraktualnega profesorja na Srednji tehnični šoli v Ljubljani, prebival tudi v Celju. Tu je dovršil tudi nekaj javnih del. Tako je renoviral Marijin kip na Glavnem trgu in vseh pet kipov Kalvarije na hribu sv. Jožefa; za soho Marije Magdalene je moral napraviti novo kopijo, ker je bila originalna figura že močno pokvarjena. Kipar je v tem času izvršil verjetno še katero drugo delo za zasebnike, a o tem ni nič znanega. Znano je bilo le, da izdeluje doprsni kip pokojnega Pavla Turnerja in da je bilo to delo dovršeno, a se ne ve, v čigavo last je prešlo.

Ko se je prežgodaj umrli kipar Franc Berneker preselil v Ljubljano, je ostalo v njegovem celjskem stanovanju še nekaj predmetov, za katere je zvedel Bogomil Gerlanc v Celju, si jih ogledal in o tem obvestil Narodno galerijo v Ljubljani.

Umetnik je stanoval v Celju nazadnje v Gosposki ulici v podstrešni sobici št. 8. Tu je po preselitvi zapustil razne predmete, ki jih ni prišel več iskat. Upravitelj te hiše, upok. železniški uradnik g. Franc Virth je vso ostalino shranil in jo dal po smrti Fr. Bernekerja po uradnih organih oceniti. (Cenitev je izkazala znesek okr. 300 din.)

Ob pregledu teh predmetov je bilo ugotovljeno, da so poleg kiparskih kladev in dlet ocenili tudi dva kipa iz mavca. En kip je bil doprski portret dr. Pavla Turnerja v nadnaravni velikosti, drugi pa osnutek za njegov nagrobni spomenik. V naslednjem podajamo popis tega spomenika: Na nizkem podstavku je steber, za stebrom stoji akt mladeniča, kateremu sega steber do pasu, levico s knjigo je mladenič oprl na steber; v desnici ima baklo, obrnjeno k tlom in se dotika s spodnjim koncem stebra, tako da se po stebri vije plamen iz bakle. Iz plamenov se na stebri samem oblikujejo konture Turnerjeve glave. Delo je zelo učinkovito in je posebno figura mladeniča zelo lepo izdelana. To je bil osnutek, kip pa menda ni bil izdelan. Osnutek je visok 1,30 m.

Oba kipa sta bila popolnoma cela in nepokvarjena, čeprav sta bila skoraj dve polni leti v drvarnici navedene hiše v Gosposki ulici.

Narodna galerija, ki je bila dedič Bernekerjeve zapuščine, je naročila, da se oba kipa in orodje odpremi v Ljubljano. To se je tudi zgodilo.¹

¹ Poročilo Nove dobe — Celje, 10. 3. 1933.

Bogomil Gerlanc

Bernekerjevi osnutki v Razlagovi ulici

Izza časa Bernekerjevega bivanja v Celju je ostalo na podstrešju Hohnječeve hiše v Razlagovi ulici nekaj zabojev, v katerih so bili deponirani Bernekerjevi kiparski osnutki v posušeni glini. Ko je bila med okupacijo streha Hohnječeve hiše zaradi bombnih napadov razdejana, je zaradi atmosferilij propadla tamkajšnja Bernekerjeva zapuščina. Ta material bi bil za študij njegove umetnosti dragocen. Zato je zguba velika. Hohnjec hrani še danes droben lesen krucifiks, Bernekerjevo mladostno delo, ki je na dunajski razstavi prineslo mojstru priznanje in štipendijo. Pripomniti bi še bilo, da je Hohnjec naslednik Oblakove kiparske delavnice ter da se je pri Oblaku tudi učil Berneker.

A. Stupica

O letošnjih arheoloških izkopavanjih v Celju in Gotovljah

Savinjska dolina s svojim naravnim središčem v Celju je bila poseljena že v prazgodovini. Tudi mesto samo in njegova najbližja okolica kažejo sledove naselitve že pred prihodom Rimljanov.¹ Prav zaživelo in razvilo pa se

je Celje, rimska Celeja šele v rimski dobi. Rimljani so v teh krajih vladali okoli štiri sto let. Celeja je bila za časa rimske okupacije najjužnejše avtonomno mesto Norika.²

Prve arheološke najdbe rimske Celeje so zabeležene že sredi XV. stol. Kronist navaja že pet rimskih napisov in pravi, da imenujejo meščani ostanke rimskega mesta »mala Troja«.³ Arheološke najdbe so se potem bolj in bolj množile. Posebno zanimanje za odkritja se je začelo v drugi polovici XIX. stol. Žal so bili na delu le dunajski in graški arheologi, ki so odkopani material odnesli s seboj.

Arheološka dejavnost se je razvila posebno po osvoboditvi, to je po letu 1945. Mestni muzej v Celju je že leta 1948 začel z izkopavanji na bivšem Sadnikovem vrtu. Ker so izkopavanja zavzela večji obseg, je nadaljnje vodstvo prevzela SAZU pod vodstvom univ. prof. dr. Josipa Klemenca. Odkrit je bil rimski tempelj,⁴ izkopavanja so bila zaključena leta 1950. Ta najdba znova potrjuje, da sta bila oba bregova Savinje gosto naseljena.

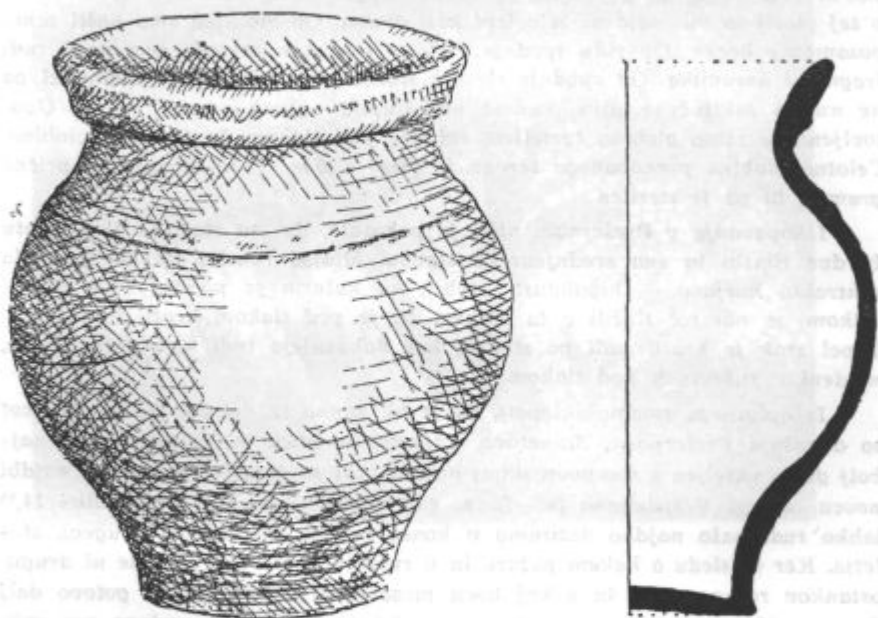
Izkopavanje v Prešernovi ulici v Celju⁵

19. IV. 1951 je bil Mestni muzej obveščen, da je bil pri kopanju jame v Prešernovi ulici št. 7 odkrit rimski mozaik in kosi slikanega ometa. Vodstvo muzeja je takoj spoznalo važnost te najdbe in prevzelo nadaljnja raziskovanja. Mozaik je bil v Celju najden že prej na več mestih, vendar se nam za muzej ni kaj prida ohranilo.

Na področju današnjega Celja so do sedaj našli mozaik na sledečih mestih: na Trgu svobode pred vojašnico, tega je tedanji lastnik zemljišča leta 1572, ko je bil odkrit, ponudil nadvojvodi Karlu II.⁶ V Prešernovi ulici so ga našli pri zidanju hiš št. 4, 9, 14,⁷ ostanke stavb pa še pri drugih hišah (5).⁸ Na Tomšičevem trgu št. 17 so našli mozaična tla iz rdečih, rumenih, modrih in zelenih kock. Mozaik so odkrili tudi na Tomšičevem trgu št. 16 in še nekje, brez navedbe hišne številke.⁹ V Cankarjevi ulici so odkrili rimski mozaik pri poslopju tako imenovanega »Römerhofa«¹⁰ in tako imenovanega »Pauserhofa«.¹¹ Poleg tega so našli na mestu, kjer stoji danes poštno poslopje, mozaik starokrščanske bazilike.¹² V Stanetovi ulici, na mestu današnje trgovine s papirjem in v bližini hiš št. 79 in 90 ter v hiši št. 9 so odkrili manjše fragmente mozaika, kakor tudi na vogalu Cankarjeve in Stanetove ulice. Veliko ploskev mozaika so odkrili na bivšem »Dereanijevem« vrtu v Stanetovi ulici. Odkrit je bil leta 1853 in meri 22 in pol m².¹³ Vzhodno od cerkve sv. Andreja so našli ostanke stavb in mozaikov. Od Cankarjeve ulice proti Aškerčevi ulici so odkrili nekakšno betonsko podlago, na kateri so ostanki mozaika.¹⁴ Mozaik so odkrili tudi pri poslopju Državne banke v Vodnikovi ulici¹⁵ in v Gledališki ulici.¹⁶ Poleg navedenih najdb so našli ostanke mozaičnih tal tudi na Rožnem griču (na Sevcih).¹⁷

Delo v Prešernovi ulici je prevzel muzej s študenti I. gimnazije. Ta način izkopavanja se je že večkrat pokazal kot najbolj pravilen. S takim delom se naša bodoča inteligenca spoznava neposredno z našo preteklostjo pri odkrivanju starih naselbin in grobišč.

Ker je bilo pričakovati, da bo mogoče odkriti mozaik v večjih ploskvah, kar bi bilo važno zaradi ornamenta, ki nastopa na njem, smo odkopani sektor razširili proti jugu in proti vzhodu, kasneje tudi proti zapadu. Odkopavanje se je vršilo po plasteh. Pri kopanju smo kar kmalu naleteli na srednjeveški zid. Razlika med srednjeveškim in pod njim ležečim rimskim zidom je do- ločno vidna: srednjeveški je bolj površno delan kot rimski. Poleg tega se tudi v poteku smeri nekoliko razlikujeta. Žal ni bilo mogoče slediti zidu naprej, ker je nadaljnji izkop ovirala drvarnica na dvorišču. To, da so da- našnja mesta na krajih, kjer so bila že stara mesta, je ena največjih težav pri arheoloških izkopavanjih. V srednjeveški plasti smo pri kopanju našli več loncev (sl. 1) in kosov stekla, ki spadajo v post-rimsko periodo. Ena po- soda je za razliko od drugih pri dnu okrogla, gornji rob pa je kvadraten.

Slika 1

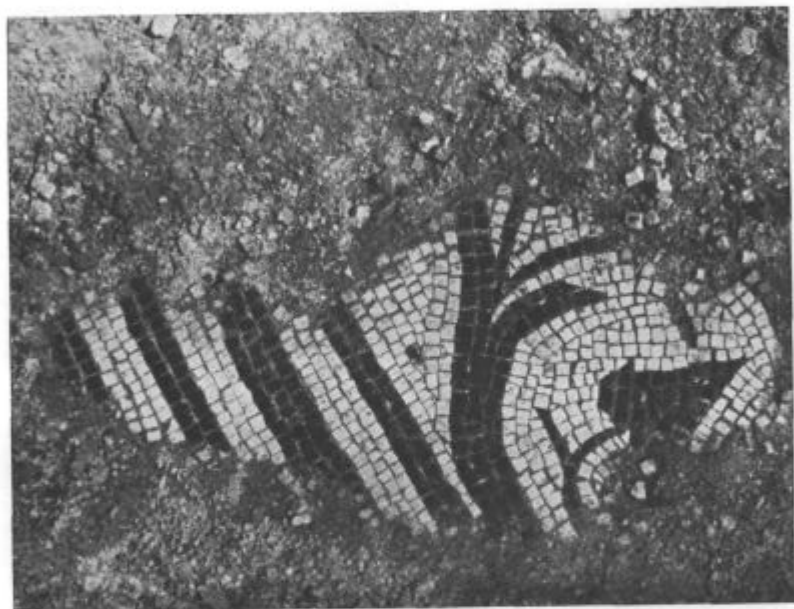
Zanimiv in umetnostno-zgodovinsko važen je tudi predmet iz gline, ki je služil kot pečnica. Na njem je v reliefu upodobljen stiliziran lev. Najbrž ni slučajno, da sta rob in premer odprtega dela enako velika kot pri prej ome- njeni kvadratni posodi z okroglim dnom. Rob pri obeh meri 21 cm, dočim je premer 18 cm. Keramiko smo našli skoraj vso na enem prostoru. Na za- hodni steni jame je na rimski zid naslonjen okrogel, s kamenjem obzidan prostor v premeru 1 m. V tem prostoru je ležala keramika, kos pri kosu, od globine 1—2,50 m. V ostalem delu jame so ostanki keramike zelo skromni.

Od rimske stavbe so se nam ohranili kosi lepo slikanega ometa, več kosov strešne in zidne opeke in kosi mozaika (sl. 2). Mozaik ni ohranjen v

večjih površinah, kakor bi želeli, temveč je bil razbit na manjše kose zato, ker je bil tlak stavbe na stebrih. Ko se je stavba porušila, se je porušil tudi tlak, ki je uničil mozaik. Odkrili smo večje kose mozaika z belo-črnim ornamentom. Kolikor se da iz ohranjenega razvideti, je bil osrednji motiv rastlinski, obrobljen z linearnim ornamentom. V zapadni steni, kjer pa nismo mogli nadaljevati z izkopavanjem, se je pojavil tudi večbarvni mozaik (zelen, rdeč, rumen, rjav), ta pa je zaradi kasnejšega srednjeveškega zidu popolnoma uničen. Ohranjene so na žalost le posamezne kocke brez prave zveze. Spodnji tlak je bil grajen iz drobnega kamenja, vezanega z malto. Na tem tlaku so stali stebri, dolgi približno 80 cm in debeli približno 25 krat 25 cm. Na njih so počivale kamenite plošče, ki so nosile malto z mozaikom (sl. 3). Podlaga za spodnji tlak je bila tanka plast kamenja. Pod tlakom, ki je v globini 1.80 m pod današnjo površino, se začne druga plast rimskih ruševin. Tudi v tej plasti so bili najdeni zelo lepi kosi ometa. Od mozaika smo našli samo posamezne kocke. Ob zidu spodnje rimske gradbene periode smo našli tudi fragment keramike. Od spodnje rimske stavbe smo odkrili več zidov, ki pa ne nudijo zaključene slike, ker se nadaljujejo v vseh smereh (sl. 4). Ugotovljena je samo globina temeljev, zid gre pod tlakom še 1.50 m v globino. Celotna globina prekopanega terena je torej 4.30 m. V tej globini se prične gramoz, ki pa je sterilen.

Izkopavanje v Prešernovi ulici je pokazalo, da sta stali na tem mestu že dve rimski in ena srednjeveška stavba. Mlajša rimska stavba je imela centralno kurjavo — hipokaust. Stebri, na katerih je počival tlak z mozaikom, so namreč služili v ta namen, da je pod tlakom krožil topel zrak. Topel zrak je krožil tudi po stenah, kar dokazujejo tudi kosi votle opeke, najdeni v ruševinah pod tlakom.

Iz opisanega smemo sklepati, da je bil ravno ta del starega mesta, kot so današnja Prešernova, Stanetova, Cankarjeva ulica in Tomšičev trg, najbolj gosto naseljen s stanovanjskimi hišami tudi za časa okupacije. Po najdbi novca cesarja Vespazijana (69—79 n. e.), najdenega v Prešernovi ulici 14,¹⁸ lahko tudi našo najdbo datiramo v konec prvega ali začetek drugega stoletja. Ker ni sledu o kakem požaru in v ruševinah starejše periode ni drugih ostankov razen ometa in nekaj kock mozaika,¹⁹ je bila stavba gotovo dalj časa opuščena, potem, ko so jo stanovalci iz neznanega razloga zapustili. Na ruševinah te stavbe so kasneje postavili novo stavbo, ki je bila zopet razkošno urejena. Mozaik ki je pokrival tla, je v glavnem črno-bel, vendar se kažejo tudi ostanki zelenih, rdečih, rumenih in rjavih kock. Tudi med temi ruševinami smo našli le stenski omet, strešno in zidno opeko ter nekaj žebeljev, dočim smo pogrešali keramiko in novce. Tudi sledov požara ni bilo mogoče ugotoviti. Ta dejstva nas potrjujejo v domnevi, da so stavbo stanovalci na miren način zapustili. To stavbo lahko postavimo v drugo polovico tretjega in začetek četrtega stoletja.²⁰ Srednjeveška stavba, ki je stala potem na tem mestu, bo gotovo ena najstarejših srednjeveških stavb v Celju. Paolo Santonino poroča, da je v njegovem času bilo v Celju približno 130 z deščicami kritih hiš.²¹ Kdaj je bila porušena ta stavba? Verjetno je bila žrtev kakšnega požara, ki so Celje večkrat docela uničili.²²

Slika 2. Večji fragment rimskega mozaika.

Slika 3. Desna jama od jugovzhoda. Viden je del srednjeveškega zidu in ostanki mlajše rimske gradbene periode (del zidu, steber in plošča od hipokausta in malta, na kateri je bil mozaik).

Slika 4. Ostanki stavbe starejše rimske gradbene periode. V zgornji (srednjeveški) steni je dobro vidna jama, v kateri je bila najdena srednjeveška keramika.

Začasno poročilo o odkritju staroslovanskega grobišča v Gotovljah

Pri kopanju temeljev za svinjake na dvorišču Maksa Hropot, Gotovlje šte. 22, so delavci našli na človeško okostje. Tov. Jordan Vinko, stavbenik iz Gotovelj, je opozoril Mestni muzej v Celju na najdbo. SAZU je s sodelovanjem Mestnega muzeja napravila v bližini več poskusnih jarkov. Pri tem smo letos odkrili še dva skeleta na sosednem vrtu, zahodno od pokopališkega zidu. Pri delu so pomagali s prostovoljnim delom tudi pionirji sežanskega okraja, ki so bili v Gotovljah v koloniji. Pri nadaljnjih delih so pa sodelovali V. Jordan, študentje I. gimnazije iz Celja, muzejski preparator in mizar.

Kratek opis grobov:

Skelet št. 1. Grob je vkopan v prod. Globina groba je 0.70 m, smer skeleta je vzhod—zahod z majhnim odklonom proti jugu. Pri glavi so delavci odkrili lonček, jajčasto ovalne oblike, s profiliranim ustjem. Ker so delavci že prej grob odkopali, ni bilo mogoče odkriti vseh podrobnosti najdbe.

Skelet št. 2. Ležal je 6 m južneje od skeleta št. 1 in 1.40 m vzhodno od sedanje mrtvašnice v globini 1.05 m. Smer groba je bila vzhod—zahod z majhnim odstopanjem. Ta skelet je brez dodatkov. Spola je ženskega. Starost okoli 15—20 let.

Skelet št. 3. Večji moški skelet, pokopan brez glave. Noge je imel skrčene in položene nekoliko upognjeno. Globina 0.95 m. Tudi ta skelet je brez dodatkov.

Vsi trije do sedaj najdeni skeleti imajo določeno smer pokopa, ki je karakteristična za vse staroslovanske grobove: vzhod—zahod. Skelet 1 je imel pri glavi tudi tipičen staroslovanski lonček. Skeleta 2 in 3 sta bila najdena pod zidom, ki je verjetno starejšega izvora. Mogel bi biti stari pokopališki zid ali morda obzidje graščine, ki je stala v bližini. Te tri okoliščine bi potrjevale domnevo, da so skeleti iz časa, ko cerkve na tem mestu še ni bilo. Dosedanje najdbe nas zato opravičujejo, da vrsti staroslovanskih grobišč prištejemo tudi Gotovlje.

Raziskovanje tega grobišča se bo prihodnje leto nadaljevalo.

OPOMBE

¹ Latenske najdbe v Stanetovi ulici gl. Eichler MZK 1912. III. F. XI. št. 4, stran 86—87. Na Trgu svobode je bil pod rimsko kulturno plastjo najden keltski novc: glej Luschin: MZK 1890. N. F. XVI., str. 261.

² Deringer: Die römische Reichsstrasse Aquileia-Lauriacum. Carinthia 140. 1950. Heft 1. in 2., str. 196.

³ Die Reisetagebücher des Paolo Santonino 1485—1492. Aus dem lateinischen übertragen von Rudolf Egger, Klagenfurt 1947, str. 181.

⁴ Članek je le kratko poročilo o izkopavanjih. Podroben opis izkopavanja in izkopanega materiala bo objavljen kasneje v Arheološkem vestniku. Fotografska dela je izvršil foto Pelikan, risbe pa Ljubica Ščuka. Odkrivanje mozaika je vodil podobar Miloš Hohnjec. Vsem imenovanim in vsem ostalim, ki so sodelovali pri tem izkopavanju, se na tem mestu toplo zahvaljujem.

⁵ Obširno poročilo o izkopavanjih pripravlja univ. prof. dr. Josip Klemenc.

⁶ Gubo: Geschichte der Stadt Cilli, Graz 1909, str. 13.

⁷ Istotam str. 18.

⁸ Riedl: MZK 1899. N. F. XXV., str. 45—46.

- ⁹ Muz dr.: MZK 1909. III. F. št. 1, str. 40.
- ¹⁰ Riedl: MZK 1899. N. F. XXX., str. 161—162. Fig. 24.
- ¹¹ II. Tätigkeitsbericht d. M. V. i. C. 1886, str. 17.
- ¹² Riedl: Reste einer alt-christlichen Basilica im Boden Celeja's Fig. 1. Taf. II—V. MZK 1898. N. F. 4., str. 219—225.
- ¹³ Archeologische Beiträge von Ed. Pratobevera. MHVS 1854. 5, str. 124 do 126; Taf. II. Riedl MZK 1891 XVII., str. 137—138. Taf. III.
- ¹⁴ II. Tätigkeitsbericht d. MVC. 1886, str. 18.
- ¹⁵ Riedl: MZK 1899, N. F., str. 161—162.
- ¹⁶ Gubo: Gesch. d. S. C., str. 26.
- ¹⁷ Eichler: MZK 1916/17, Band XV. 9/12, str. 235. Riedl MZK 1888. N. F. XIV, str. 112—113. Lorger: Izv. drž. gimn. v Celju 1916.
- ¹⁸ Gubo: Gesch. d. S. C., str. 18. Datacijo potrjuje tudi stilna opredelitev stenske slikarije v tej plasti. Motiv trepetlike na črni podlagi datira H. Kenner sigurno v I. stol. n. e. Popolnoma analogen primer nastopa tudi pri nas. Glej Carinthia 140, 1950. Heft 1 in 2, str. 161, slika 11.
- ¹⁹ Najden je bil samo en novc, ki je pa tako slabo ohranjen, da je nečitljiv in samo en fragment keramike.
- ²⁰ Vzorec slikanega ometa med razvalinami zgornje rimske stavbe je skoraj izključno tako imenovani »tapetni vzorec«. Podoben motiv je zastopan tudi v Goričah pri Mohlicah. Glej H. Kenner: Antike römische Wandmalerei in Kärnten. Carinthia 140, 1950. Heft 1 in 2, str. 168.
- ²¹ Die Reisetagebücher des Paolo Santonino, str. 180.
- ²² Janko Orožen: Zgodovina Celja III. del, str. 139—140.
- ²³ Rajko Vrečer: Savinjska dolina, Zalec 1930, str. 168.

Alojzij Bolta

Razvoj tekstilne industrije v Celju in okolici

V dobi propadanja fevdalnega sistema, kot družbenega reda takratne dobe in z nastankom ter razvojem male obrti, je bila dana podlaga za razvoj industrije. Mala obrt se je razvijala v manjših in večjih naseljih, njeni produkti so služili izpočetka posameznikom, pozneje pa vsej okolici. Izdelki so bili preprosti, ročno izdelani, brez uporabe kakršnih koli strojnih naprav. V kolikor so te obstojale, so bile pretežno iz lesa in okovane z železom. Še danes obstojajo v kasnejši dobi izdelane lesene statve za tkanje platna in lesena vretena (kolovrati) za ročno predenje prediva. Prvi izdelovalec prediva in platna je bilo pri nas kmečko prebivalstvo, kmečke žene, ki so ob večerih predle in tkale platno za potrebe svoje lastne družine. Pri tem so uporabljali domače surovine, konopljo in lan, ker drugih materialov niso poznali. Šele kasnejši razvoj industrije in potreba po večjih množinah surovin je prinesel tudi nove, našim krajem nepoznane surovine, ki jih danes uporablja vsa tekstilna industrija v svetu.

V sami širši in ožji okolici mesta Celja ne moremo govoriti o večjih izvorih tekstilnih surovin, lanu in konoplje, ki bi služila domači obrti, tkanju platna ali poznejši tekstilni industriji. Močneje se je razvijala tovrstna domača obrt v smeri Celje, Krško, Novo mesto, kjer še danes naletimo na lesene kolovrate za predenje lanu, ter v Savinjski dolini. Del teh izdelkov so porabili doma, drugi del so prodajale kmečke ženice na našem trgu, ostale potrebe pa so krili krošnjarji s platnom od hiše do hiše. Izdelki so bili surovi, neizdelani, trdi in so se uporabljali večji del kot posteljno perilo. Nikakor

se niso mogli primerjati z izdelki današnje celjske industrije. Ostalo blago so Celjani kupovali po visokih cenah od mimoidočih trgovcev, ki so prihajali iz Italije na poti v Avstrijo skozi Celje. Teh izdelkov je bila deležna le mestna gospoda, trgovci in premožnejši obrtniki. Navaden meščan si tega ni mogel privoščiti.

Obrtniki so se takrat družili po panogah dejavnosti v cehe. Ta združenja so ščitila njih lastne interese. Niso se brigali za splošne koristi, temveč so celo zavirali razvoj, ker so hoteli hitro obogateti. Novih iznajdb na tem področju so se silno branili, kar nam priča razdejanje prve mehanične tkalnice po ostalih obrtnikih, ki so v tem videli svojo propast. Cehi so dolgo časa zavirali razvoj industrije. Do večjih sprememb je prišlo šele v 18. in 19. stoletju v Angliji in Franciji, kjer si je industrija utrla pot razvoja. Tu je nastala prva tekstilna industrija na kapitalistični podlagi. Razvoj v zgoraj omenjenih državah je šel preko domače obrti v industrijo, medtem ko je pri nas zrasla industrija preko noči in se v času konjunktura, ko je bil kapitalizem že na visoki stopnji razvoja, razvila v ogromna industrijska podjetja. Z izkoriščanjem novih virov surovin in z mehanizacijo je tekstilna industrija izredno močno rasla v zapadnih državah (Anglija, Francija, Italija) v zadnjih dveh stoletjih ter si utrla pot v vse civilizirane narode. Že v devetnajstem stoletju se pojavijo v naših krajih prve tekstilne tovarne in to v najbližji okolici mesta Celja.

Skoraj sto let je od tega, ko je okolica Celja dobila prvo, v Sloveniji najstarejšo tekstilno industrijo v St. Pavlu pri Preboldu. Lastniki »Mautner« niso bili domačini, ampak priseljenci. Domačinom v tisti dobi ni bil znan industrijski način predelave bombaža, volne, lanu, konoplje, svile itd., čeprav so imeli denarna sredstva, zato je bilo mogoče, da je tovrstno industrijo izkoriščal tujec. Zakaj se je gradila prva tekstilna tovarna v St. Pavlu pri Preboldu, nam do danes ni povsem jasno, ker je precej oddaljena od prometnih zvez (železnice). Domneva se, da je vzrok zato šentpavelska graščina z gospodarskim poslopjem, ki je nekako reprezentativno vplivala na okolico, bližina vođe potoka Bolske in cenena stalna delovna sila iz okolice, vezana na svoje domačije. Prvi delavci so bili mali kmetje, katerih otroci so postali že pravi industrijski delavci, ker jih je zaposlila v prvi vrsti tovarna. Konkurence podjetje dolgo časa ni imelo nobene. Tovarna je bila za tisti čas dobro in moderno opremljena in je obstojala iz tkalnice in tiskarne. Zaposlovala je do štiri sto ljudi. Izdelovala je platno za posteljno perilo, tiskano blago za perilo, tako imenovani »modri tisk« (»blaudruck«) za perilo, blago za predpasnike, kmečke rute, flanelo itd. Prvi mojstri so bili tujci, pozneje pa so prevzeli te posle domačini.

Investicije za gradnjo tkalnic so bile mnogo manjše kot za gradnjo predilnic. Tu je bil tudi vzrok, da so podjetja posvečala pozornost zlasti gradnji tkalnic. Vsak fabrikant si je najprej postavil tkalnico, nato barvarno in kasneje predilnico, da bi si omogočil potrebno predivo in se na tem področju osamosvojil. Lastniki tovarne v St. Pavlu so zgradili tudi lastno predilnico v Litiji, ki je predelovala bombaž v bombažno prejo in v prvi vrsti skrbela za potrebe šentpavelske tkalnice. Odvišno prejo pa so prodajali ostalim tkalnicam.

Ravnateljstvo šentpavelske tovarne je bilo v Zagrebu. Za podjetje je nastopila težja doba šele po prvi svetovni vojni, ko so se na mah začela graditi tekstilna podjetja v različnih delih Slovenije in države. Nastopala je konkurenca in Slovenija je že producirala večje množine blaga kot ga je potrebovala ter si iskala trge v jugo-vzhodnem delu naše države.

Takoj po prvi svetovni vojni je Ljubljana dobila univerzo s tehnično fakulteto, iz katere so izšli prvi v domovini absolvirani inženirji. Ti so iskali zaposlitev v naši obstoječi industriji. Večji del teh absolventov je našlo zaposlitve v tekstilni industriji, kar se je izražalo v tem, da so domači strokovnjaki začeli pod silo razmer izpodrivati tujce v taki meri, da je del naših ljudi do predzadnje vojne že prevzel vodilna mesta v vodstvu tehničnih obratov. Do tega časa so nastopali kot strokovnjaki večinoma Nemci ali sudetski Nemci ter Čehi v svojstvu tkalskih mojstrov, barvarjev in apreterjev ter tiskarjev. Veliko teh tujih strokovnjakov ni imelo nobene predizobrazbe, temveč so prihajali k nam kot monterji strojnih naprav in zaradi ugodnosti in protežiranja s strani lastnikov ostali v podjetju, pripeljali s seboj še svoje družine ter se šele v poznejših letih na podlagi izkušenj, ki so jih dobili pri delu, usposobili v prave mojstre. Ta način usposabljanja za mojstra je bil dan samo tujcu, nikakor pa ne domačinu. Le redki so bili primeri, da se je navaden delavec s svojo pridnostjo in prirodno inteligenco povzpел do mojstra. Take razmere so vladale tudi v šentpavelskem podjetju. Naši domači strokovnjaki z dobrim teoretskim znanjem a manjšo prakso, so morali delati pod kontrolo tujih mojstrov, dokler jih niso z očitnim znanjem in zmožnostjo kompromitirali pred lastnikom, ki jim je šele potem zaupal vodilno mesto pod slabšimi življenjskimi pogoji.

Po prvi svetovni vojni je primanjkovalo tekstilnega blaga na naših trgih. Jugoslavija, bogata po svojem prirodnem bogastvu in ceneni delovni sili je bila pod takratnimi pogoji naravnost privlačna točka za eksploatacijo. Tuji kapitalisti so to dobro vedeli, poznavajoč te razmere, in začelo se je nekako tekmovanje v postavljanju tekstilnih podjetij. Večinoma so tujci delali z našim kapitalom, ki so jim ga dajali na razpolago naši denarni zavodi. Z izkoriščanjem cenene delovne sile so v nekoliko letih izplačali vse posojilo ter postali absolutni lastniki podjetij. Nabavljali so strojne naprave iz Nemčije ali Češkoslovaške. Naprave so bile stare, prebarvane ter uvožene kot novi stroji, s čimer se je izvažal kapital v tuje dežele. Te stroje so pri modernizaciji izločile tekstilne industrije v zapadnih deželah, bili so pa še vedno primerni za kopičenje kapitala na naših tleh, ker jim je pripomogla v konkurenci cenena delovna sila. Šele v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno so zaradi nastajajoče konkurence na domačem trgu začela podjetja kupovati moderne in nove stroje. V tem času opazimo, da je celjska okolica dobila kar v presledkih nekaj let več tekstilnih podjetij. V bližini Št. Pavla nalletimo na eno največjih tovarn tekstilne industrije Slovenije Tovarno nogavic v Polzeli v Savinjski dolini. Podjetje Polzela je imelo za svoj razvoj zelo ugodne pogoje, ker je bilo edino podjetje za izdelavo nogavic in je imelo stalno ceneno žensko delovno silo. Podjetje je izdelovalo ženske in moške svilene in bombažne nogavice. Stroje je nabavilo v inozemstvu, in sicer tako

imenovane Cotton stroje in Standard stroje. Vsi ti stroji so bili že kot rabljeni prepeljani v podjetje. Podjetje je zaposlovalo skoraj toliko ljudi kot Št. Pavel pri Preboldu. Kapaciteta je bila tako velika, da je zadostila vsem potrebam Slovenije, poleg tega pa prodajala izdelke tudi v drugih predelih naše države. Lastnik podjetja je bila družina Reiser iz Svice. Podjetje je imelo svojo lastno energijo, ker je izkoriščalo vodno silo ob podjetju izkopane struge odtoka Savinje, ter lastno parno napravo. Podjetje je zaposlovalo češke mojstre. Monterji so bili Nemci. Posamezniki od teh so ostali v podjetju kot vodilno tehnično osebje. Že pred drugo vojno pa so se usposobili za mojstre tudi domačini, ki pa teh mest niso mogli prevzeti, ker jim lastnik ni zaupal. Podjetje je imelo dejansko monopol nad nogavicami, ker resne konkurence ni bilo, zaradi česar so bili dobički precejšnji.

V samem mestu Celju se je razvila okoli leta 1929 tekstilna industrija »Metka« in »Bergmann in drug«. Lastnik prve industrije je bil priseljenc Weinberger. Z malim kapitalom je postavil mehanično tkalnico ter v nadaljevanju razvoja dopolnil podjetje s kompletno barvarno. Podjetje je zaposlovalo od sto do dve sto ljudi ter izdelovalo pretežno artikole, ki jih je takrat naša država uvažala. Tkalnica je imela vsakovrstne tipe bombažnih statev, od najbolj enostavnih do najbolj kompliciranih jaguardov in pri tem predelovala bombažno predivo v popeline za srajce, damaste za prte, inlete za posteljno perilo, podloge za obleke, platno za posteljno perilo, svilene podloge in vsakovrstne flanele. Lastnik je nameraval dopolniti podjetje tudi s predilnico za vigogne predivo, kar pa mu ni uspelo, ker je prej izbruhnila druga svetovna vojna. Delavstvo je bilo iz neposredne okolice mesta Celja in iz mesta samega. Mojstri so bili sudetski Nemci, tako v tkalnici kot v barvarni. Šele pred pričetkom druge svetovne vojne je podjetje imelo tudi nekaj domačih tkalskih mojstrov in barvarjev. Zaradi nastajajoče konkurence se je proizvodnja namerila na izdelavo posebnih artiklov. Svoje izdelke je prodajalo v pretežni meri v Sloveniji, Dalmaciji in Slavoniji. Bombažno predivo je podjetje prejemale iz Italije in Svice ter domačih predilnic. Iz malega začetnega osnovnega kapitala od pol milijona do dva milijona dinarjev, se je podjetje tako razvilo, da je v desetih letih vrednost njegovih nepremičnin dosegla štirinajst milijonov dinarjev. Kot sosed podjetja »Metke« se je skoraj z isto brzino razvijala tekstilna tovarna »Bergman & drug«. Lastniki tega podjetja so bili sudetski Nemci, pod istim imenom. Ti so živeli v Češkoslovaški, tovarno pa je vodil tu njihov pooblaščenec po rodu sudetski Nемеc, medtem, ko je lastnik podjetja »Metke« živel s svojo družino v Celju. To podjetje je dobivalo spočetka polizdelke od matičnega podjetja iz Češkoslovaške, jih tu v tkalnici predelovalo in prodajalo na našem trgu. V svojem sklopu je imelo samo tkalnico z okrog stodvajsetimi pretežno širokimi statvami. Namen lastnikov je bil čisto eksploatacijskega značaja. Hoteli so izvoziti čim več deviz iz države, kar je imelo za posledice, da se ni gradila pripravljalnica, ki je nujna pri vsaki tkalnici, temveč je osnovne valje kot take pošiljal v Jugoslavijo, pri tem računal svoji filiali večjo vrednost uvoženih polfabrikatov in s tem povečal izvoz deviz.

Podjetje je izdelovalo hlačevino iz bombažnega prediva in volnene preje ter različne vrste flanele. Svoje izdelke je prodajalo v Sloveniji ter v jugo-

vzhodnem delu naše države. V kasnejših letih je bilo podjetje verjetno prisiljeno vzpostaviti tudi pripravljalnico, kajti pred drugo svetovno vojno podjetje že dela z lastno navijalnico, škrobilnico in barvarno. Zaposlovalo je okoli sto do dve sto ljudi iz mesta in okolice. Izdelki so bili uporabljeni in namenjeni v prvi vrsti kmečkemu prebivalstvu in delavcu (obleke iz bombaževine). Obe podjetji sta imeli v svojem sklopu tudi barvarni, in sicer podjetje »Bergman« za barvanje prediva, podjetje »Metka« pa poleg te še kompletno belilnico in apreturo. Zaposlovali sta izključno samo žene, razen v barvarni, apreturi in belilnici, kjer so bili zaposleni moški. Potrebno energijo sta podjetji črpali iz električnega omrežja in lastnih parnih naprav.

V samem mestu Celju se je v času med prvo in drugo svetovno vojno razvila v stavbi poleg sedanjega Mestnega gledališča tekstilna tovarna »Elka«, katere lastnik Kudiš in ostali pa so že takoj v prvih letih gradili obratne prostore ob Mariborski cesti, kjer danes stoji tovarna pod istim imenom. Lastniki so nabavili okrog štirideset do petdeset starih tkalskih strojev in malo barvarno za barvanje bombažnega prediva. Tkalnica je predelovala bombažno predivo in proizvajala oksforde, touringe in flanele kot srednje dobro blago za perilo, v zelo pestrih barvah. Razvoj podjetja je bil ugoden, svoje produkte pa je prodajala v samem mestu ter neposredni okolici. Tudi to podjetje je obratovalo pretežno z žensko delovno silo iz okolice mesta in iz mesta samega. Ko je dogradilo lastne obratne prostore, se je podjetje izselilo, v isti stavbi pa je zasedlo prostore novo podjetje »Ami«, last celjskega trgovca Misleja. Tovrstno podjetje je bilo edino v Celju in celjskem okolišu ter je izdelovalo posebne artikle, ki so služili kot okraski in nakiti za narodne noše, različne vrvice, trakovi in vrvice iz umetne svile. Uporabljali so pretežno umetno svileno prejo v raznih barvah ter svoje produkte razpečavali po vsej državi in v lastni trgovini. Podjetje je bilo manjšega obsega, toda zelo donosno.

V sedanjih prostorih podjetja za izdelovanje žice »Urabič & Companie« je bila prvotno industrija trakov in stenja, last družine Putan iz Celja, pozneje pa prodana Dunajčanki Stojkovič, ki je podjetje pred drugo svetovno vojno likvidirala, stroje pa prodala v Čakovec. Izdelovali so različne trakove za kape (mornariške kape), trakove kot okras k ženskim oblekam, zelo zaželeno v Hrvatski in Slavoniji, in stenj za petrolejske svetilke. Podjetje je bilo manjšega obsega, posedovalo je nekoliko strojev in obstajalo pod imenom »Cetva«. Edino konkurenčno podjetje v Sloveniji je bilo v istem času se razvijajoče podjetje »Pintar« v Mariboru. Danes to podjetje ne obstoji več.

V bližnji okolici šentpavelske tekstilne tovarne v Savinjski dolini v Št. Petru je na mah zrasla tovarna platna »Ogrizek in Themel«, last imenovanih dveh. Obstajala je iz tkalnice in pripravljalnice s približno petdeset do sedemdeset strojev in zelo moderno opremljeno belilnico. Posebnost za to podjetje je to, da je imelo izmed vseh tekstilnih podjetij Slovenije največjo in najmodernejšo belilnico, katere kapaciteta je mnogo presegala lastne potrebe. Proizvajali so belo in surovo platno v različnih širinah, uporabno za posteljno perilo ter artikle prodajali na domačem trgu in na tržiščih Jugoslavije.

Konkurenčno podjetje v Sloveniji je bilo samo v Tržiču na Gorenjskem. Potrebno delovno silo so črpali iz okolice, energijo pa iz istega potoka kot »Tovarna nogavic v Polzeli« ter lastnih parnih naprav.

Nekoliko bližje Celja, v trgu Zalcu, se je razvila v okviru hmeljarske zadruga v približno istem času industrija »Juteks«. Povod zato je bila potreba po juti in embalaži, ki jo je hmeljarska zadruga potrebovala pri izvozu hmelja v zamejstvo. Do tega časa je zadruga nabavljala potrebno embalažo iz hrvaških tovarn jute. Posebno težke nove tkalske in ostale stroje, nabavljene v tujini, so postavili v kletne in druge prostore nekdanje žalske pivovarne. Podjetje je spčetka nabavilo približno trideset do štirideset statev in ves ostali strojni park ter se izpopolnilo, da je lahko izdelovalo skoraj vso potrebno količino jutine in bombažne embalaže za lastno potrebo. Potrebni material je bil nabavljen v Hrvaški (Ođaci, Osijek), in sicer jutino predivo. Pozneje je podjetje izdelovalo tudi druge artikle iz bombažnega prediva, konoplje itd., toda njen osnovni proizvod je ostal neizpremenjen. Tehnično osebje (mojstri) so bili sudetski Nemci. Delovno silo je imelo podjetje na razpolago v lastnem trgu in bližnji okolici. Potrebno energijo pa je črpalo iz lastnih parnih naprav in električnega omrežja. Podjetje se je lepo razvijalo, ker je vse proizvode potrebovala zadruga za svoje lastne potrebe.

V Laškem obratujeta dve tekstilni podjetji, in sicer »Tekstilna tovarna Laško« in tekstilna tovarna Gerkman. »Tekstilna tovarna Laško« se je razvila slično kot industrija »Juteks«, v prostorih stare laške pivovarne. Podjetje se je bavilo s predelavo volnene preje in izdelovalo volneno blago za obleke, volneno blago za plašče in volnene odeje. V svojem sklopu je imela tkalnico s posebnimi za to potrebnimi volnarskimi statvami, barvarno in lastno predilnico, ki se je v teku časa modernizirala z nabavo novih predilnih strojev. V volnarski industriji je bilo to podjetje med največjimi te vrste v Sloveniji. Imelo je trideset do štirideset statev in obratovalo z žensko delovno silo. Njeni izdelki so bili srednje kakovosti. Razpečavali so se na domačem trgu in na ostalih tržiščih države. Podjetje Gerkman je tudi volnarska industrija z lastno malo predilnico in tkalnico. Lastnik Gerkman je sam upravljal in vodil obrat ter izdeloval pretežno blago za hubertus plašče, ki po svoji kvaliteti niso zaostajali za uvoženim blagom. Volnarska industrija v sami Sloveniji ni bila tako močno razvita kot v Hrvaški ali Srbiji, zato so bili artikli na naših trgih zaželeni in hitro prodani. Omenim naj, da je Jugoslavija pretežni del volnenega blaga uvažala, medtem ko je od bombažnih tkanin uvažala samo boljše artikle. Bombažna industrija se je hitreje in v večjem številu razvila v Sloveniji, kjer je bila potrošnja bombažnih tkanin mnogo večja od volnenega blaga, cene pa mnogo nižje.

Med Celjem in Vojnikom je družina Majdič zgradila v Škofji vasi v istem času »Tovarno volnenih izdelkov«. Lastniki so postavili malo predilnico in tkalnico s šestimi volnarskimi statvami in malo apreturo. Volneno predivo so izdelovali iz domače in tuje volne in izdelovali ponajveč volnene odeje. Zaposlovali so malo ljudi iz bližnje okolice, vso potrebno električno energijo pa so imeli doma, izkoriščajoč vodno silo potoka in lastne parne

naprave. Izdelki so bili kvalitativno dobri in lepi, izdelovali so odeje v raznih svetlih barvah in jih prodajali na bližnjih domačih trgih. Proizvodnja tovarne je bila usmerjena v izdelovanje tovrstnih artiklov.

V Vitanju so lastniki tovarne »Braun in Majer« zgradili vigogne predilnico, ki je predelovala stare bombažne krpe in ob uporabi nekaj procentov bombaža ali umetne celulozne volne predla bombažno predivo, ki je bilo uporabljivo za tkanje flanel ali bolj grobega blaga. Imeli so malo barvarno, kjer so barvali bombaž in raztrgane bombažne krpe. Predilnica ni bila velika, pač pa donosna. V svojem sklopu so imeli lastno električno centralo na vodni pogon. Med vojno je predilnica pogorela, strojne naprave pa so bile delno prepeljane v Celje v tekstilno podjetje »Metka«. Njihovo predivo so uporabljale tkalnice v samem Celju in okolici. Po vojni tega podjetja niso obnovili. Lokalne oblasti so obratne prostore popravile in uporabile za obrtne delavnice.

Med okupacijo je bila zgrajena na prostoru pri Zelenem travniku onstran železniške postaje v Celju, konfekcijska tovarna »Tovarna perila«, katere lastnik je bil Nemeč. Opremljena je bila s šivalnimi stroji raznih vrst ter izdelovala perilo (steznike in moške srajce). Zaposlovala je samo žensko delovno silo.

Poleg navedenih tekstilnih podjetij pa je obstajalo v Celju tudi več obrtnih delavnic pletilne stroke, kjer so lastniki sami ali pa kvečjemu z eno ali dvema delavkama pletli in popravljali različne jopice, nogavice, pletene obleke itd. Obratovali so na enem ali dveh pletilnih strojih. Razen tega so obstajale male trgovine, ki so se bavile s posebnimi ročnimi deli, uporabljajoč pri tem tkanine. Vezenine so bile okusno izdelane, prave umetnine, za katere je bilo treba opraviti veliko dela.

Vse tekstilne tovarne v Celju in okolici, izvzemši podjetje »Cetva« in »Ami«, so imele v svojem sklopu večje ali manjše barvarne, belilnice, aperture in veliko tiskarno v St. Pavlu. V tem smislu so bila vsa podjetja popolnoma samostojna v tehničnem pogledu obratovanja in so od prediva dalje dovrševala vsa dela, ki so potrebna, da pride gotov izdelek blaga na trg. Razen šentpavelske tkalnice ni imelo nobeno podjetje lastne predilnice za predenje bombaža. Nasprotno vidimo, da so imela podjetja volnarske stroke poleg tkalnic in ostalih oddelkov še predilnice in so tako rekoč potrebovale za svojo predelavo surovo volno in barvila. S surovinami je bila volnarska industrija mnogo na boljšem, ker jih je vsaj nekaj lahko nabavljala v domači državi. Vsa podjetja pa so morala uvažati anilinska barvila in delno kemikalije za barvanje in beljenje, ker v državi barvarska industrija ni obstajala. Nekak monopol nad anilinskimi barvili je imel v naši državi koncern I. G. Farbenindustrie, ki je zalagal z barvili ves trg in kril vso potrebo v tekstilni industriji.

V zadnjem času pred vojno so kupovala naša podjetja barvila in druge kemikalije tudi od švicarskih tvrdk in produkte nove barvne industrije iz Italije. Nekaj pomožnih sredstev, uporabljivih v barvarni, pa so že izdelovala nova podjetja v Zagrebu, Varaždinu, Ljubljani itd. Tudi naša podjetja

v Celju in okolici so jih že uporabljala. Glavna skrb lastnikov je bila v nadaljnjem postopku, predelava blaga v oplemenjevanju volnenega ali bombažnega blaga. To delo ni bilo enostavno, ker je potrebovalo precej znanja kemije, zaradi česar so tu našli zaposlitev najprej samo tujci, pozneje pa naši absolventi kemije.

Inozemske tvrdke, ki so dobavljale našim industrijam glavne surovine: bombaž, svilo, predivo, barve itd. kot uvoženo blago, so obenem priporočale lastnikom podjetij svoje lastne strokovnjake, ki pa so istočasno poleg tehnične službe vršili tudi posle komercialnega in političnega značaja v dobrobit svojih pokroviteljev. Zato so nastopali kot vodilno tehnično osebje v teh tovarnah večji del Nemci in sudetski Nemci, poleg malega števila strokovnjakov iz ostalih držav Evrope.

Tekstilna industrija se je iz leta v leto vidno razvijala in širila v vsem celjskem okolišu. Čeravno je vsak lastnik spočetka začel proizvodnjo v okviru obrti in morda to tudi kot tako registriral, ne moremo govoriti o kakršnem koli obrtnem delovanju, ker je bil razvoj tako hiter in število delavstva že v prvih dneh tako veliko, da lahko govorimo v tekstilni industriji takoj o industrijskih podjetjih.

Do izbruha druge svetovne vojne so predilnice obratovale v dveh ali treh izmenah, tkalnice pa v eni ali dveh izmenah. Plače tkalcev in tkalk so se gibale okoli enega do štirih dinarjev na uro, plače barvarjev, tiskarjev, belilcev in apreterjev pa okoli dveh do petih dinarjev na uro in to za priučene in kvalificirane delavce, medtem ko so tuji mojstri dobivali plačo okoli štiri tisoč do šest tisoč dinarjev mesečno.

Ker so se posli v tekstilni industriji spočetka zelo ugodno razvijali, je število delavstva z vsakim dnem naraščalo. Ob izbruhu gospodarske krize v Evropi, okoli leta 1929 in pozneje, pa se je njen pojav odražal tudi v celjskih tekstilnih podjetjih. Mezde delavcev in plače nameščencev so se zniževale in življenjski pogoji so se slabšali. Takratna politična situacija in ekonomske prilike so zaostriale odnose med delodajalci in delojemalci. Ta odnos se je tako zaostрил, da je okoli leta 1935 in 1936 prišlo tudi v celjskih tekstilnih podjetjih do stavk tekstilnega delavstva. V tem času se je vedno močnejše odražalo nezadovoljstvo delavstva, ki se je širilo po vseh obratih v mestu samem in okolici. Delovne mase so bile razburjene in vsak čas so se lahko pojavile nove stavke. Sindikalno delo v organizacijah je bilo zelo razgibano. Uspeh stavk je bil v nekaterih podjetjih tak, da so se na podlagi razgovorov, ki so jih vodili predstavniki delavstva z delodajalci mezde nekoliko popravile za pet do trideset par na uro, kar pa na stvari ni mnogo spremenilo, ker so cene življenjskih potrebščin istočasno močno naraščale. Naraščanje cen življenjskih potrebščin je bila posledica mednarodne situacije in priprave na svetovno vojno, ki je v letu 1941 zajela tudi naše ozemlje. V mnogih predelih tekstilne industrije je takratna oblast stavke s silo zatrla s pomočjo vojaške sile in žandarmerije (Kranj).

Ob izbruhu vojne je ta industrija zaznamovala prvi večji zastoj. Ko je okupator zasedel naše ozemlje, je upadla tudi proizvodnja celjskih tekstilnih podjetij, delno zaradi pomankanja surovin in pa zaradi pasivnega zadržanja

celjskega delavstva. Pasivnost delavstva je naraščala z vsakim dnem in se močno odražala v finančnem stanju podjetij, tako da okupator v tem pogledu ni imel koristi. Bombaža in volne ni bilo, v kolikor so surovine bile na razpolago, se je predelovala tako imenovana celulozna volna, različna umetna vlakna bombažnega in volnenega tipa. Obratovanje se je skrčilo na eno tretjino, delavstvo se je porazgubilo in opazilo se je propadanje in nazadovanje. To stanje se ni popravilo in je trajalo ves čas okupacije. Posamezne stroje je okupator odpeljal ali uničil, ob koncu pa je nameraval odpeljati vse strojne naprave in vse zaloge, kar pa se mu ni posrečilo, zaradi odpora naše NOV, ki ni dopuščala normalnega obratovanja na progah. — Omembe vredno je, da v času okupacije niso zavirali okupatorju proizvodnje samo posamezniki, ampak da so to izvajali strnjeno celi oddelki v podjetju.

Med okupacijo so bila podjetja, katerih lastniki niso bili Nemci, zlasti če so bili Židi, zaplenjena in delno prodana najbolj gorečim pristašem hitle-rizma. Med temi so bili tudi priseljeni kočevski Nemci, ki so se naselili na območju Celja, računajoč, da bodo večno ostali tu, prepričani, da bo nemška vojaška sila strla ves svet.

Po končani vojni je tekstilna industrija v celjskem okolišu ponovno oživela. Kolikor je bilo tekstilnega delavstva v podjetjih in neposredni okoli-lici, se je takoj vključilo v proizvodnjo. Podjetja so imela v prvih dneh velike težave, preden so vzpostavila strojne naprave in spravila v pogon, poleg tega pa jim je manjkalo osnovnih surovin. Treba je bilo popraviti strojne naprave, ki so v času okupacije mirovale, kar je našim delavcem in mojstrom v najkrajšem času tudi uspelo. Podjetja, katerih lastniki so sode-lovali z okupatorjem in bili proglašeni za narodne izdajalce, so bila takoj nacionalizirana, ostala pa so prišla v sestav občje ljudske imovine z zakonom o nacionalizaciji. Vsi do tedaj zaposleni tuji strokovnjaki so zbežali in z njimi vsi tisti, ki so med vojno delali proti našemu narodu. Domačini, ki so si v teku let pridobili izkušnje v tekstilni industriji, ter mlajši kader, ki je absolviral tekstilno srednjo šolo v Kranju, se je vključil v proizvodnjo in s svojim znanjem, požrtvovalnim delom in nesebičnostjo dosegel v naj-krajšem času velike uspehe. Nova oblast je nudila našim ljudem v tem po-gledu široko možnost razvoja, samo če so hoteli prijeti za delo. V dobrem letu po vojni je tekstilna industrija v Celju in njegovi okolici že obratovala in tudi proizvajala po količini toliko blaga kot pred vojno. S popravilom starih strojev in z investicijami novih strojnih naprav se je še močneje raz-vila in že v drugem letu preseгла proizvodnjo izpred vojnih let. Ker je povečala produkcijo, je potrebovala več delovne sile, ki je bila na razpolago v bližnji in daljni okolici.

Kapaciteta celjskih tovarn in tovarn v okolici je bila že pred vojno tako velika, da je z lahkoto krila lokalne potrebe, prebitok proizvodov pa je morala izvoziti na druga tržišča Slovenije ali pa na jugovzhod države. Po vojni je proizvodnja izredno narastla, ker je svoje obrate še razširila. Zato danes celjska tekstilna industrija nosi precejšen delež pri preskrbi pre-bivalstva s tekstilnim blagom. V Sloveniji imamo več močnih središč tek-stilne industrije, izmed katerih je celjsko središče brez dvoma eno prvih v tej industriji, ne samo v Sloveniji, temveč tudi v ostali državi.

PREGLED VSEBINE

<i>Anton Aškerc: Uvodna beseda</i>	5
<i>Franjo Baš: Celjski grofi in njihova doba</i>	7
<i>Janko Orožen: Feudalno omrežje v srednjem in spodnjem Posavinju</i>	21
<i>Modest Golia: Obrtniško življenje v preteklosti</i>	39
<i>Janko Orožen: O nastanku rudarstva in industrije v Celju in njegovem zaledju</i>	53
<i>Lojze Kač: Hmeljarstvo v Savinjski dolini</i>	67
<i>Dušan Beg: Postanek in zgradba Celjske kotline</i>	84
<i>Alojzij Bolta: Srebrni rimski svetilki iz Senjurja pri Celju</i>	88
<i>Francè Kotnik: Letnice</i>	94
<i>Francè Kotnik: Pótašnica</i>	97
<i>Vlado Novak: Delež celjskega okoliša v razvoju slovenskega slovstva</i>	97
<i>Janko Orožen: O delavskih stavkah v naših glavnih premogovnih revirjih</i>	123
<i>Stane Terčak: I. štajerski bataljon v l. 1941 (Borba na Čreti in pohod na Kozjansko)</i>	131
<i>Fran Sijanec: Celjska leta slikarja Alberta Sirka</i>	138
<i>Bogomil Gerlanec: Ivan Napotnik</i>	146
<i>Anton Stupica: Napotnik — človek in umetnik</i>	152
<i>Konrad Fink: Dr. Anton Schwab</i>	158
<i>Janko Moder: Prepozno pismo (Odlomki)</i>	167
<i>Vladimir Levstik: Smreka na gori</i>	180
<i>Fran Roš: Svoboda</i>	181
<i>Julija Bračič: Jármenče</i>	182
<i>Josip Napotnik: Ex Ponto (Sonetni venec)</i>	192
<i>Fran Roš: Njene oči</i>	199
<i>Stane Terčak: Zaseda v Gračnici (Odlomek s pohoda Štirinajste udarne divizije)</i>	206
<i>Vladimir Levstik: Omnia mea mecum porto</i>	213
<i>Fran Roš: Kapitan Marko</i>	213
<i>Ksaver Meško: Pred šestdesetimi leti</i>	215
<i>Jože Kroflič: Strto srce</i>	220
<i>Francè Frece: Horvatov svet</i>	224
<i>Angelos Baš: Celje in njegova pokrajina v 15. stoletju po pričevanju sodobnikov</i>	231

Vlado Novak: Zadnje Slomškovo pismo Bleiweisu	237
Pavel Strmšek: Celjski literarni almanah (Ilustrovani narodni koledar)	240
Gustav Grobelnik: Osemdesetletnica v nižjem trgovskem šolstvu v Celju	244
Pavel Strmšek: Solske kronike celjskega okraja	249
Bogomil Gerlanc: Bernekerjeva zapuščina v Celju	250
Anton Stupica: Bernekerjevi osnutki v Razlagovi ulici	251
Alojzij Bolta: O letošnjih arheoloških izkopavanjih v Celju in Gotovljah	251
Janko Strukelj: Razvoj tekstilne industrije v Celju in okolici	256

Slike:

Vladimir Stoviček: Maršal Jugoslavije Josip Broz-Tito priloga med str.	4 in 5
K članku M. Golie, Obrtniško življenje v preteklosti: Cehovski vrč. Cehovska skrinjica (Iz Narodnega muzeja v Ljubljani) . . . . . priloga med str.	48 in 49
K članku L. Kača, Hmeljarstvo v Savinjski dolini: Hmeljišča v okraju Celje-okolica	69
Potreba ročne in vprežne delovne sile na 1 ha hmelji- šča v posameznih mesecih (grafikon)	83
K članku A. Bolte, Srebrni rimski svetilki iz Šentjurja pri Celju:	
Sl. 1: Srebrni svetilki iz Šentjurja pri Celju	89
Sl. 2 a, b, c: Večja oljenka (shematično narisal H. Še- petalec)	90
Sl. 3 a, b, c: Manjša oljenka (shematično narisal H. Še- petalec)	91
Sl. 4: Glinasta oljenka iz Ptuja (narisala Ljubica Ščuka)	92
Muzejski hodnik v Celju . . . . . priloga med str.	96 in 97
Ivan Napotnik: Primož Trubar	101
Albert Sirk: Celje . . . . . priloga med str.	112 in 113
Albert Sirk: Laško . . . . . priloga med str.	128 in 129
Albert Sirk: Lastna podoba . . . . . priloga med str.	144 in 145
Napotnikov rokopis (faksimile)	147
Ivan Napotnik: Kulna plesalka . . . . . priloga med str.	148 in 149
Ivan Napotnik: Plesalka (pogled z desne) . . . . . priloga med str.	152 in 153
Ivan Napotnik: Plesalka (pogled z leve) . . . . . priloga med str.	156 in 157
Vladimir Stoviček: Dr. Anton Schwab . . . . . priloga med str.	160 in 161
Karel Zelenko: Keramičarka . . . . . priloga med str.	166 in 167
Karel Zelenko: Pokrajina . . . . . priloga med str.	208 in 209
K poročilu A. Bolte, O letošnjih arheoloških izkopavanjih v Celju in Gotovljah:	
Sl. 1: Srednjeveški lonec iz Prešernove ulice (narisala Ljubica Ščuka)	253
Sl. 2: Večji fragment rimskega mozaika, pril. med str.	254 in 255
Sl. 3: Desna jama od jugovzhoda . . . . . priloga med str.	254 in 255
Sl. 4: Ostanke stavbe starejše rimske periode priloga med str.	254 in 255
Slike na prilogah med str. 4 in 5, 96 in 97, 112 in 113, 128 in 129, 144 in 145, 148 in 149, 152 in 153, 156 in 157, 166 in 167, 208 in 209, 254 in 255 ter na str. 89 je posnel foto- grafski atelje Pelikan v Celju, na prilogi med str. 160 in 161 pa Z. Deniša v Celju.	

POPRAVKI

- Na strani 8 v 17. vrsti od spodaj beri Ghibertija namesto Ghilbertija.
 Na strani 63 v 10. vrsti od spodaj beri kupili namesto kupila.
 Na strani 100 v 15. vrsti od spodaj beri v Loko namesto v Loki.
 Na strani 104 v 14. vrsti od spodaj beri Simone namesto Šimovec.
 Na strani 104 v 11. vrsti od spodaj beri Prennerja namesto Premnarja.
 Na strani 106 v 12. vrsti od zgoraj beri vodil namesto vodi.
 Na strani 108 v 8. vrsti od zgoraj beri 67 namesto 66a.
 Na strani 109 v 18. vrsti spodaj beri »Celski kronika namesto »Celjski ...».
 Na strani 113 v 17. vrsti od zgoraj beri njegovi cerkveni zgodovini namesto njegovi zgodovini.
 Na strani 113 v 3. vrsti od spodaj beri Jagičevega namesto Jagičevega.
 Na strani 113 v zadnji vrsti beri dialektološko namesto dialektično.
 Na strani 116 v 1. vrsti od zgoraj beri tu namesto tudi.
 Na strani 116 v 9. vrsti od zgoraj vstavi za imenom Lovro Baš letnici (1849—1924).
 Na strani 117 v 18. vrsti od zgoraj beri 128 namesto 126.
 Na strani 117 v 20. vrsti od zgoraj beri znanstveno namesto znanstvene.
 Na strani 117 v 16. vrsti od spodaj beri Šavni namesto Savni.
 Na strani 117 v 8. vrsti od spodaj beri 141 namesto 141.
 Na strani 120 v opombi 13 beri Prilekar namesto Prilekar.
 Na strani 120 v opombi 18 se mora glasiti naslov Trubarjeve knjige pravilno: »En re-giöter ... per tim je tudi ena kratka postilae.
 Na strani 120 v 20. vrsti beri ZUZ namesto ZUS.
 Na strani 120, v opombi 22 beri Bisthum namesto Bistumm.
 Na strani 148 v 14. vrsti od spodaj beri Zelezny namesto Zelezny.
 Na strani 150 v 18. vrsti od zgoraj beri Zeleznyja namesto Zeleznyja.

CELJSKI ZBORNIK

1951

Izdal

Svet za prosveto in kulturo
mesta Celja

Uredili

Gustav Grobelnik, dr. Francè Kotnik
in Vlado Novak

Dotiskano

meseca februarja 1952

Naklada

1500 izvodov

Tiskala

Celjska tiskarna v Celju

Oddelek za razisk. dejavnost

Per

CELJSKI Z...

1951

908(497.12 Celje)

5000023188

COBISS •